

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SLAV DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
RUS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**19. YÜZYIL RUS EDEBİYATINDA KAFKASYA
İMGESİ**

**MURAT TOPÇU
2502090051**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. TÜRKAN OLCAY**

İSTANBUL - 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Murat TOPÇU Numarası : 2502090051
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Slav Dilleri ve Edebiyatları / Anabilim Dalı Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Türkan OLCAY
Tez Savunma Tarihi : 26.12.2016 Saati : 14.00
Tez Başlığı : XIX. Yüzyıl Rus Edebiyatında Kafkasya İmgesi

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** GYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Emine İNANIR		Kabul
2-Prof. Dr. Türkan OLCAY		Kabul
3- Prof. Dr. Nurcan DELEN KARAĞAÇ		Kabul
4- Doç. Dr. Özlem Deniz YILMAZ		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Hülya ARSLAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Gönül UZELLİ		
2- Prof. Dr. Emine Zeynep GÜNAL		

19. YÜZYIL RUS EDEBİYATINDA KAFKASYA İMGESİ

Murat TOPÇU

ÖZ

18. yüzyıl sonlarına kadar Rus toplumu için gizemli bir yer olarak kalan Kafkasya'ya ilgi, Gürcistan'ın 19. yüzyıl başında Rusya İmparatorluğu'na katılmasıyla artmaya başlamıştır. 1822 yılında A.S. Puşkin'in Kafkas Tutsağı poemasının yayımlanmasıyla da Kafkasya Rus edebiyatında başlıca temalardan biri haline gelmiş ve Rusçada "edebi Kafkasya" (literaturniy Kavkaz) kavramı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de Rus edebiyatı alanında yapılan çalışmalarda Kafkasya konusu az sayıda araştırmayla sınırlı kalmış ve genellikle belli bir yazarın eserleri çerçevesinde ele alınmıştır. Tüm klasik Rus edebiyatını kapsayan bir araştırma ise yayımlanmamıştır.

Bu tez çalışmasında, Rus edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen 19. yüzyılda Kafkasya ve Kafkas halkları imgesinin oluşum süreci ve özellikleri incelenmektedir. Yine çalışmada edebiyat eserlerindeki imge yanında, bu imgeyi ya da "öteki" kavramını yaratan düşünce biçimini incelemek de amaçlanmıştır.

Rusya'da I. Petro'nun reformlarıyla başlayan Batılılaşma süreci sonucunda, Rus düşüncesi ve edebiyatı Batı Avrupa'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bundan yola çıkarak önce Avrupa düşüncesinde ve edebiyatında Doğu imgesinin oluşumu ve geçirdiği evreler ele alınmıştır. Edebiyatın toplumsal düşünceyle yakın ilişkisinden hareketle, Rus düşüncesinde genel olarak Doğu imgesinin, özel olarak da Kafkasya imgesinin oluşumu, başlıca kaynaklar olarak belirlediğimiz bilimsel araştırmalar, yayımlanmış anılar ve toplumsal içerikli yazılar temelinde incelenmiştir.

Tezimizin asıl konusu olan edebiyat metinlerinde Kafkasya imgesi ise, A.A. Bestujev-Marlinski, A.S. Puşkin, M.Y. Lermontov ve L.N. Tolstoy başta olmak üzere 19. yüzyıl Rus kalem ustalarının Kafkasya konulu eserlerinden hareketle ele alınmıştır. Bir yazarın veya şairin Kafkasya'da bulunduğu dönemde yazdığı bütün eserleri "Kafkas eserleri" başlığı altında toplayan Rus edebiyat geleneğine bağlı

kalmadan, sadece süjenin Kafkasya veya Kafkasyalılarla ilgili olduğu eserler esas alınmıştır.

Çalışmanın kronolojik çerçevesi esas olarak 19. yüzyıldır. Bu yüzyılın düşünsel hazırlığı bağlamında kuramsal çerçeve, daha erken dönemleri de kapsayacak biçimde geniş tutulmuştur. Rus edebiyatında Kafkasya imgesinin incelenmesinde ise kronolojik çerçeve, Kafkasya temasının edebiyat eserlerinde ilk kez görüldüğü 18. yüzyıl sonundan L.N. Tolstoy'un "Hacı Murat" romanının yayımlandığı 1912 yılına kadardır.

Rus edebiyatında Doğu veya Kafkasya imgesinin Edward Said'in oryantalizm anlayışıyla ele alınıp alınamayacağı tartışma konusudur. Bununla birlikte Doğu imgesi konusunda yapılan çalışmalarda Said'in düşüncelerini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, tez çalışmamızda 19. yüzyılın ilk yarısında Rus yazar ve şairlerin ilerlemecilik ve Doğu despotizmi gibi Batı oryantalizminin felsefi temelini oluşturan düşüncelerden ne denli etkilendikleri de araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Dağlı, Doğu, imge, Kafkasya, Kafkasyalı, oryantalizm, Rus edebiyatı

THE CAUCASIAN IMAGE
IN THE 19TH CENTURY RUSSIAN LITERATURE

Murat TOPÇU

ABSTRACT

Largely a mystical place for the Russian society until the end of the 18th century, the Caucasus began to attract the attention of the educated class after Georgia became part of the Russian Empire in the early 19th century. Following the publication of Pushkin's poem "A Prisoner in the Caucasus" ("Kavkazskii plennik") in 1822, the Caucasus became a popular theme in Russian literature and the phenomenon "literary Caucasus" (literaturniy Kavkaz) was born. Nevertheless, the study of the Caucasus in Russian literature has so far been limited to a small number of works, which generally tend to focus on the works of a specific literary figure. An analysis of the whole of the 19th century is absent in Russian literature studies in Turkey.

In this paper, the birth of the image pertaining to the Caucasus and its peoples in Russian literature in the 19th century, which is generally accepted to be the golden era of Russian literature, is investigated through the paradigm of Edward Said's Orientalism. In addition to the image itself, the thought processes behind the creation of this image will also be looked at. The fact that there are currently no comprehensive studies on this subject makes this study rather topical.

As a direct consequence of the westernisation process, which began with the reforms of Petro I, Russian literature and the realm of ideas have been greatly influenced by West European thinking. Therefore, this study will firstly look at the inception and evolution of the image of the "East" in West European thinking and literature. Further on, within the framework of the connection between literature and world of ideas, the birth in Russian thought of the image of the "East" in general and the "Caucasus" in particular will be investigated through the most important sources on the topic: research papers, memoirs and articles.

In this paper, the Caucasian image in literature is analysed in the works of such 19th century Russian literary figures as Alexander Bestuzhev-Marlinsky, Alexander S. Pushkin, Mihail Y. Lermontov and Lev N. Tolstoy. Parting way with the Russian literary tradition of compiling all the works of a writer or poet which were written when he was in the Caucasus under the title of ‘Caucasian works’, only the works in which the subject is Caucasian or is related to the Caucasus are studied.

While the actual timeframe for this study is 19th century, the conceptual framework includes earlier periods too, for many ideas of the 19th century have their roots in earlier time periods. The timeframe for the analysis of the Caucasian image in Russian literature, however, is from the late 18th century when Caucasian themes began for the first time to pop up in literary works, to 1912 when Tolstoy’s novel “Hadji Murat” came out.

While it is debatable whether the image of the East or the Caucasus in Russian literature can be analysed through Edward Said’ orientalism framework, no analysis of the image of the East can be made by disregarding Said’s take on Orientalism. Therefore, in this thesis an attempt is made to gauge as to what extent were the Russian writers and poets of the first half of the 19th century influenced by main philosophical tenets of the Western Orientalism as progressiveness and Eastern despotism.

Keywords: Circassian, Mountaineer, the East, image, Caucasus, Caucasian, the Orient, orientalism, Russian literature

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında 19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya ve Kafkasyalı imgesinin oluşumu ve geçirdiği evreler, Batı Avrupa ve Rus toplumsal düşüncesiyle bağlantılı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Batı düşüncesinde ve edebiyatında Doğu imgesinin oluşumu, Batılılaşma süreci ve kendi öznel koşulları sonucunda Rus düşüncesinde “öteki” olarak Kafkasya ve Kafkasyalı imgesinin nasıl biçimlendiği ve edebiyat eserlerine nasıl yansıdığı Edward Said’in çerçevesini çizdiği oryantalizm anlayışı içinde ele alınmıştır.

Çalışmanın her aşamasında soruları, görüşleri ve önerileriyle yardımını esirgemeyen ve değerli katkılarda bulunan tez danışmanım Prof. Dr. Türkan OLCAY’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışma boyunca bana yol gösteren, bu sürecin tamamlanmasına katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Emine İNANIR’a ve Prof. Dr. Nurcan DELEN KARAAĞAÇ’a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, tez çalışmam boyunca her zaman yanımda olan aileme sabır ve destekleri için teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2016

Murat TOPÇU

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. BATI DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT TARİHİNDE DOĞU İMGESİ.....	5
1.1. İmge ve İmgebilim	5
1.2. Batı Düşüncesinde Doğu İmgesi	8
1.2.1. İlerlemecilik	13
1.2.2. Doğu Despotizmi	17
1.2.3. Oryantalizm.....	21
1.3. Batı Edebiyatında Doğu İmgesi	29
1.3.1. Edward Said'in "Oryantalizm" Adlı Eserinde Edebiyat ve Oryantalizm İlişkisi	33
1.3.2. Romantizm ve Doğu	36
1.3.2.1. Doğunun Mitleştirilmesi	41
1.3.2.2. "Asil Vahşi"	43
2. RUS DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT TARİHİNDE DOĞU İMGESİ	46
2.1. Rus Düşüncesinde Doğu İmgesi.....	46
2.1.1. Aydınlanma Öncesi Rus Düşüncesinde Doğu İmgesi	46
2.1.2. Rus Aydınlanması ve Doğu İmgesi.....	48
2.1.3. Batıcılık ve Slavcılık Düşüncelerinde Doğu	50
2.1.4. Rus Oryantalizmi	56
2.1.4.1. Klasik Oryantalizm (Vostokovedeniye)	61
2.1.4.2. Ontolojik ve Epistemolojik Ayırım: "Doğu ve Rusya Farklı Dünyalardır"	63
2.1.4.3. Rusya'nın Uygarlaştırma Misyonu	69
2.2. Rus Edebiyatında Doğu İmgesi	75
2.2.1. Rus Romantizmi ve Doğu İmgesi	79

3. RUS EDEBİYATINDA KAFKASYA İMGESİ	86
3.1.1. 19. Yüzyıl Rus Toplumsal Düşüncesinde Kafkasya İmgesinin Oluşumu	88
3.1.2. Kafkasya Üzerine Yapılan Araştırmalar	89
3.1.3. Kafkasya Üzerine Anılar.....	93
3.1.4. Toplumsal İçerikli Yazılar	97
3.2. Edebi Kafkasya.....	106
3.2.1. Gavril R. Derjavin	115
3.2.2. Vasili T. Narejnıy.....	117
3.2.3. Vasili A. Jukovski	119
3.2.4. Aleksandr S. Griboyedov	122
3.2.5. Aleksandr S. Puşkin	125
3.2.5.1. “Kafkas Tutsağı”	126
3.2.5.2. “Tazit”	136
3.2.5.3. Şiirler	139
3.2.5.4. “Erzurum Yolculuğu”.....	143
3.2.6. Aleksandr A. Şişkov	150
3.2.7. Aleksandr İ. Polejayev	153
3.2.8. Aleksandr A. Bestujev-Marlinski	156
3.2.8.1. “Doktor Erman’a Mektup”	161
3.2.8.2. “Dağıstan’dan Mektuplar”	164
3.2.8.3. “Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü”	166
3.2.8.4. “Ammalat Bek”.....	170
3.2.8.5. “Molla Nur”	174
3.2.8.6. Özel Mektuplar	177
3.2.9. Yakov P. Polonski	179
3.2.10. Diğer Romantik Yazar ve Şairler.....	182
3.2.11. Mihail Y. Lermontov	187
3.2.11.1. M.Y. Lermontov’un Erken Dönem Eserleri (1828-1837)	190
“Çerkesler”	190
“Kafkas Tutsağı”	191
“Kanlı”.....	194

“Bastunci Aulu”	195
“İsmail Bey”	196
“Hacı Abrek”	203
3.2.11.2. M.Y. Lermontov’un Kafkasya Sürgünü Sonrası Eserleri (1837-1841)	204
“Kaçak”	204
“İblis”	207
“Mtsiri”	209
“Zamanımızın Bir Kahramanı”	215
“Kafkasyalı”	223
3.2.12. Lev N. Tolstoy	225
3.2.12.1. “Baskın”	229
3.2.12.2. “Kazaklar”	232
3.2.12.3. “Orman Kesimi”	235
3.2.12.4. “Rütbesi Düşürülen”	236
3.2.12.5. “Kafkas Tutsağı”	237
3.2.12.6. “Hacı Murat”	239
SONUÇ	244
KAYNAKÇA	254
ÖZGEÇMİŞ	280

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren, çevirenler
der.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
s.	:	Sayfa
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğer
yay. haz.	:	yayına hazırlayan

GİRİŞ

Kafkasya, 19. yüzyılın özellikle ilk yarısında Rus okuyucu kitlesi için büyük bir ilgi kaynağı olmuştur. Bu ilgi ilk başta, 18. yüzyıl Aydınlanma edebiyatıyla oluşan genel Doğu ilgisidir. 18. yüzyıl sonlarına kadar Kafkasya bu ayrıntısız, egzotik Doğu içinde yer alan, uzaktaki bilinmez bir ülkeyken, Rusya'nın güneye ilerlemesi ve 1801'de Gürcistan'ı imparatorluk sınırlarına katmasıyla, 19. yüzyıl başından itibaren Kafkasya'ya özel bir ilgi duyulmaya başlanmıştır.

Rus edebiyatında Kafkasya temasına 1810'larda G.R. Derjavin, V.T. Narejny ve V.A. Jukovski'nin eserlerinde rastlansa da, A.S. Puşkin'in *Kafkas Tutsağı* (1822) adlı poemasının yayımlanması milat sayılmaktadır. Bu tarihten sonra Kafkasya yaşamından temalar Rus edebiyatına yoğun biçimde girmiş ve "Rus Kafkas edebiyatı" olarak adlandırılan bir gelenek haline gelmiştir. 1820'lerden itibaren Kafkasya'da savaşın şiddetlenmesi ve romantizmin yaygınlaşmasıyla Rus edebiyatında "Kafkasya miti" doğmuştur.

Bütün bu sürecin ele alınacağı tez çalışmasında, 19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya teması değil, edebiyat metinlerinde Kafkasya ve Kafkasyalı imgesi incelenecektir. Bilindiği gibi imgeler, içerisinde oluştukları toplumsal, siyasal ve kültürel koşulların ürünüdürler. İmgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. Dolayısıyla Batı Avrupa ve Rus toplumsal düşüncesinde Doğu ve Kafkasya imgesinin tarihsel oluşum süreci tezin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ele alınan konularda edebiyatı aşan bağıntılar söz konusudur. Bu bağıntılar, edebiyat eserinin oluşum sürecini belirleyen olgular ve düşüncelerdir. İmge araştırmalarının bilimsel temellere dayanması ve kalıcı genellemelere ulaşabilmesi, edebiyat tarihi, edebiyat kuramı, edebiyat eleştirisi gibi alanların verilerinden yararlanmayla olanaklıdır. Bu çalışmada söz konusu yaklaşım benimsenmiştir.

Belirtilmesi gereken bir konu, tezimizin başlığındaki "Kafkasya imgesi"nin ülkeyle birlikte ve hatta daha çok Kafkasyalıları kapsıyor olduğudur. İlgili bölümde açıklandığı üzere, Rus edebiyatında Kafkasya imgesi esas olarak Müslüman Kuzey Kafkasya ile ilgilidir. Hıristiyan olan Gürcüler hakkında imge ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Rus edebiyat tarihçiliğinde Kafkasya temasını ya da imgesini bir yazarın eserlerinde veya genel olarak inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda söz konusu imge, genellikle, döneme ve yazara göre farklılık göstermekle birlikte, Rus yazar ve şairlerin Kafkasya'yı çok sevdikleri, vahşi doğasına ve özgürlüğüne düşkün halkına hayran oldukları ve onun sözcüsü olarak Rus toplumuna tanıttıkları teması işlenmektedir.

1978 yılında Edward Said'in *Oryantalizm* adlı kitabının yayımlanması, sosyal bilimlerde Doğu'ya ("öteki"ye) ilişkin yaklaşımı önemli ölçüde değiştirmiştir. Ancak ne E. Said'in çalışmasında, ne de daha sonra ortaya çıkan çalışmalarda Rusya ve Rus edebiyatı yakın döneme kadar konu edilmiştir. Rus edebiyatında Kafkasya, oryantalizm bağlamında bir imge olarak incelenmeye ancak son on yıllarda başlanmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren Amerika'da ve Avrupa'da Susan Layton, Ewa Thompson, Austin Jersild, Daniel R. Brower, Edward J. Lazzerini, Alexander Etkind, Dana Sherry, Katya Hokanson, Michael Khodarkovsky, Nathaniel Knight, Vera Tolz vd. araştırmacıların çalışmalarıyla Kafkasya araştırmaları farklı bir yere taşınmıştır. Son yıllarda da Rusya'da V.O. Bobrovnikov, S.V. Sopleikov, M.V. Tlostanova, A.A. Tsutsiyev vd. araştırmacıların benzer çalışmaları ortaya çıkmıştır.

Edward Said'in oryantalizm anlayışı çerçevesinde sonraki yıllarda edebiyat incelemeleri alanında belli yaklaşım yöntemleri geliştirilmiştir. Tez çalışmamızda da, bir edebiyat eserinde Kafkasya imgesi, adı geçen araştırmacıların tespit ettikleri ve aşağıda kısaca belirtilen özelliklere sahip olup olmamasından hareketle belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu özelliklerden biri, Doğulu'nun "kendini temsil etme yetersizliği" görüşüne dayanan, Doğulu'nun Batılı tarafından temsili anlayışıdır. Eserlerde Rus kahraman (ya da anlatıcı) ile yerli Kafkasyalının ilişkisi özne-nesne temelinde mi kurgulanmıştır? Rus kahraman / yazar Kafkasyalı adına konuşma, onun hakkında yargıda bulunma, onu temsil etme yetkisini kendinde görmekte midir?

Kafkasya imgesinde "Doğu despotizmi" anlayışının yer alması aranan diğer bir özelliktir. Kafkasyalılar sürekli şiddet düşkünü, kan davası güden, yağmacı, birbirini öldüren, toplum düzeni ve yasaları olmayan insanlar olarak mı tasvir edilmiştir?

Kafkasya halkının durağan ve değişmez olarak tasviri, incelenen eserlerde aranan üçüncü özelliktir. Kafkasyalılar ilerleme çizgisinde kahramanın / yazarın yaşadığı çağın gerisine yerleştirilmiş midir, yüzyıllardır değişmeyen geleneklerle mi yaşamaktadırlar?

Kafkas halklarına, onların kültürüne ve yaşam tarzına ilginin varlığı ya da yokluğu belirlediğimiz dördüncü özelliktir. Farklı dillere, kökenlere ve kültürlere sahip Kafkas halklarının bu özellikleri esere nasıl yansımıştır? Kafkas halkları türdeş bir topluluk olarak mı tasvir edilmiştir? Kafkasya sadece olayların geçtiği, Rus kahramanların eylemde bulunduğu bir arka plan olarak mı sunulmuştur?

“Doğu tezatlar ülkesidir” anlayışı beşinci özelliktir. Kafkasyalı eserde aynı anda karşıtlıkları içinde barındıran, çocuksu, sağduyuyla değil duygularıyla hareket eden bir karakter midir?

Altıncı sırada, aşağılayıcı sıfatların (ilkel, vahşi, yırtıcı, soyguncu, pis, güvenilmez) tutarlı olarak kullanılması gelmektedir.

Doğu'nun dişileştirilmesi imgede aradığımız diğer bir özelliktir.

Sekizinci ve son özellik de uygarlaştırma ya da kurtarma misyonudur. Eserlerde Rusya'nın Kafkasya'da uygarlaştırıcı rolü vurgulanmakta mıdır? Onun gelişiyile fethedilen halkların aydınlanmaya, barışa ve refaha kavuşacağı, geri kalmışlıktan ya da dış tehlikelerden kurtarılacağı dile getirilmekte midir?

19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya imgesinin bu özellikleri taşıyıp taşımadığı ya da hangi ölçüde taşıdığı her yazarın ve şairin eserinden hareketle ayrı ayrı incelenecektir.

Tez çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Rus düşünce ve edebiyatında Batı etkisinin önemi dolayısıyla, Batı düşünce ve edebiyatında Doğu imgesi tarihsel ve felsefi perspektiften incelenmektedir. İmge ve imgebilim çalışmaları hakkındaki giriş bölümünden sonra ilerlemecilik, Doğu despotizmi ve oryantalizm başlıkları altında Doğu'ya bakışın felsefi temelini oluşturan Batılı düşünce biçimleri ele alınmaktadır. Batı edebiyatında Doğu imgesi ise Edward Said'in oryantalizm anlayışı ve romantizm-Doğu ilişkisi çerçevesinde incelenmektedir.

İkinci bölüm Rus düşünce ve edebiyatında Doğu imgesine ayrılmıştır. Doğu imgesinin oluşumu Aydınlanma öncesi, Aydınlanma dönemi ve Batıcılık-Slavcılık

düşüncelerinin yaşandığı dönem olmak üzere üç evrede değerlendirilmektedir. Tezimizin kuramsal temelini oluşturan Rus oryantalizmi, oluşum evreleri ve özellikleriyle bu bölümde incelenmektedir. İkinci bölümün son konusu ise Rus edebiyatında, özellikle romantizm döneminde Doğu imgesidir.

İlk iki bölümde kuramsal çerçeve çizildikten sonra, üçüncü bölümde tezimizin asıl konusu olan, Rus edebiyatında Kafkasya imgesinin incelenmesine geçilmektedir. Kafkasya'nın genel tanıtımından sonra, edebiyatın toplumsal düşünceyle yakın ilişkisinden hareketle, Rus toplumsal düşüncesinde Kafkasya imgesinin oluşum süreci temel kaynaklar olarak değerlendirilen üç alanda incelenmektedir. Bunlardan birincisi, 18. yüzyılın ikinci yarısında yapılmaya başlanan Kafkasya hakkındaki bilimsel araştırmalardır. İkinci alt başlıkta yayımlanmış anılar ele alınmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın savaş bölgesi ve sürgün yeri olması nedeniyle burada bulunan askerler ve diğer görevliler tarafından kaleme alınan çok sayıda anı bulunmaktadır. Üçüncü alt başlıkta da, Rus toplumunda Kafkasya imgesinin oluşumunda önemli rolü olan yayınlar (gazeteler ve dergiler) incelenmektedir.

Daha sonra Edebi Kafkasya başlığı altında yazar ve şairlerin eserleri irdelenmektedir. Kafkasya imgesi G.R. Derjavin, V.T. Narejny, V.A. Jukovski, A.S. Griboyedov, A.S. Puşkin, A.A. Şişkov, A.İ. Polejayev, A.A. Bestujev-Marlinski, Y.P. Polonski, M.Y. Lermontov ve L.N. Tolstoy'un eserlerinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Tek bir eserinde Kafkasya'ya değinen yazarlar ve eserleri ise tek başlık altında toplanmıştır. Yazar ve şairlerin konusu Kafkasya ve Kafkasyalılar olan eserleri değerlendirmeye alınmış, Kafkasya'da yazıldığı için "Kafkas eseri" sayılan eserler ise incelenmemiştir.

Sonuç bölümünde ise, incelediğimiz düşünceler ve kavramlar ekseninde 19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya imgesine genel bir bakış ve çalışmamızda ele aldığımız sorunların bütünlüklü bir değerlendirmesi sunulmaktadır.

1. BATI DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT TARİHİNDE DOĞU İMGESİ

1.1. İmge ve İmgebilim

Latince “hayal, aldatıcı görünüş” anlamına gelen *imagos* sözcüğünden gelen imaj ya da Türkçe karşılığıyla imge, zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya, genel görünüş, izlenim anlamlarına gelmektedir. Kişisel deneyimler, toplumun veya bireyin ötekine bakışı, eğitim, toplumun veya bireyin siyasi ve dini düşünceleri; sosyal, siyasi ve tarihi olaylar imgeyi oluşturan öğelerdir.¹

İmgeler benzeştirmeleri ve ötekileştirmeleri kapsayan bir düşünce dünyasıdır. Görsel ve düşünsel öğelerden beslenirler. Resimlerden haritalara, rüyalardan manzaralara, anılardan stereotiplere (Yun. *stereos* – “katı”, “değişmez” ve *typos* – “tip”, “nitelik”) kadar oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan imgeyi, yaşamın birçok alanıyla ilgili değişken ve “geniş bir aile” olarak düşünmek mümkündür. İmgeler aynı zamanda damgalamaya (stigmatizasyon) varabilecek kadar toplumsal ve kültürel. Bu nedenle imge konusu ötekileştirme, ayrıştırma, farklılaştırma gibi eylemler çerçevesinde ele alınabilir. Bu bağlamda imge, bir halkın veya bir grubun başka bir ya da daha fazla halk veya grup hakkındaki, soyut ve somut, tüm düşünce, hayal ve yargılarını içeren, gücünü toplumsal bellekten alan ve sosyo-kültürel yansımaları bulunan bir düşünme biçimidir.²

Serhat Ulağlı “öteki”yi bir ya da daha fazla kişi, kültür ya da toplum tarafından, geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak yatay (etnik vb.) ya da

¹ İmgebilim çalışmalarıyla ilgili bkz.: Serhat Ulağlı, **İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2006; Sibel Özbudun, “Öteki'nin Tarihçesi” **Folklor/Edebiyat Dergisi**, s. 11-38, Sayı 31, 2002; **Uluslararası İmgebilim Sempozyumu (2006)**, Haz. Serhat Ulağlı, Muğla Üniversitesi Yayınları; **Littera: Edebiyat Yazıları**, Özel Bölüm: “Karşılaştırmalı Edebiyat ve İmgebilim”, Cilt: 12, Ankara, 2003; Özdemir İnce, “İmgenin Serüvenleri”, **Şiir ve Gerçeklik**, Can Yayınları, 1995, s. 17-53 (İş Bankası Kültür Yayınları, 2001); Nedret Kuran, **Karşılaştırmalı Yazınbilim'den İmgebilime**, İstanbul, 1993; Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005 (1998); T.A. Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım”, **Söylem ve İdeoloji, Mitoloji-Din-İdeoloji**, Haz. B. Çoban v.d., İstanbul, Su Yayınları, 2003; **Representing the Other**, Sage Publications, Ed. Sue Wilkinson, C. Kitzinger, London, 1996; Manfred Beller, “Perception, Image, Imagology”, in **Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters**, Ed. by. M. Beller and J. Leersen, 3-16, Amsterdam- NY, 2007; G.D. Gaçev, **Obraz v russkoy kulture**, Moskva, İskusstvo, 1981.

² Nilüfer Z. Nahya, “İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar”, **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, C. 1(1), s. 28'den W.J. Thomas Mitchell, **Iconology: Image, Text, Ideology**, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1986, s. 9.

dikey (sınıfsal) olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış olan kişi, grup, sınıf veya halk olarak tanımlamaktadır. Ötekileştirme bir süreç ve durum olarak farklılaştırma ve ayrıştırma yoluyla bir imge yaratmaktadır. Bu imge yargılar içeren, bazen aşırı bir olumsuzlukla önyargılar, stereotipler ve bazen de damgalama biçiminde karşılaşılan, olumlu olarak da benzeştiren fakat aynı veya tek yapmayan bir düşünme ve algı biçimidir. Önyargı bir düşünüş biçimidir, buna karşılık imge bu önyargının oluşturduğu algısal bir tepkidir. Önyargı sadece düşünsel ve pasif bir eylemken, dışa vurulması ve bunun üzerinden bir kimlik inşa edilmesi ise imgedir.³

İmgeler bir yandan içerisinde oluştukları toplumsal, siyasal ve kültürel koşulların ürünüdürler, diğer yandan da bu koşulları biçimlendirirler. Bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. İmge bir sunum değil bir algılanış biçimidir. Öte yandan imgeler değişmez evrensel görüngüler değildir. İmgelerin değişimi, değişik zaman ve toplumsal ortam içerisinde yaşayan ve yaratan insanda aranmalıdır.

Edebiyatta imge, yazarın kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullandığı çağrışımlar veya söz sanatları olarak adlandırılmaktadır. İmge bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlarla dışavurumudur. Bir anlamda yazarın kendi kimliğini, iç dünyasını, yazarı yazar yapan bütün arka planı gözler önüne seren sistemli bir dildir. Bir edebiyat metninde imgenin çözümlemesiyle ilgili farklı teknikler kullanılabilir. Başlıca imge çözümleme yöntemi, yazar odaklı çözümlemedir. Bir yazarın eserlerindeki herhangi bir imgenin araştırılması için yazarın birden fazla eserine başvurulur. Yazarın eserlerindeki imgenin değişimi, statik durumu, oluşumu, eserlere yansımaları ile imgeyi doğuran nedenler ve bu imgenin yazarın yaşamındaki yeri incelenir.⁴

İmge incelemeleri 1960'lardan beri bilimsel bir disiplin olarak imgebilim (imagology) adı altında yürütülmektedir. Ulağlı'nın aktardığına göre, Fransız edebiyatçı Jean-Marie Carré (1887-1958) imgebilimin edebiyat içinde bir inceleme türü olduğunu düşünmektedir.⁵ Amerikalı edebiyat eleştirmeni René Wellek (1903-1995) ise imge araştırmalarını edebiyat incelemesi olarak değil, diğer sosyal

³ Serhat Ulağlı, **İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş**, Ankara, Sinemis Yay., 2006, s. 104.

⁴ **A.e.**, s. 60-64.

⁵ Jean-Marie Carré, **La Littérature comparée**, Paris, Presses universitaires de France, 1951, s. 179.

bilimlerin alanı olarak görmektedir.⁶ Belçikalı edebiyat bilimci Hugo Dyserinck (d. 1927) de imgebilimi edebiyat içerisinde özgün bir dal olarak kabul etmektedir.⁷

İmgebilim çalışmalarındaki temel hedef, imgenin toplumsal belleğin bir dışavurum biçimi olduğu düşüncesinden hareketle imgenin, toplumsal ve kültürel olayların, sanata, edebiyata ve düşünce sistemlerine yansımalarını araştırmaktır. Ötekenden daha çok öteki kavramını yaratan düşünce biçimini incelemek amaçlanır. Kurgusal tasavvurlar olan imgelerin tarihsel, dinsel ve toplumsal arka planları ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bir toplumun kendini görme ve başkasını hayal ederek görme değişkenliği, imgenin doğuş nedenleri, oluşum biçimleri, zaman içindeki değişimleri, değişimin neden ve nasıl olduğu araştırılır. Bunun için imgebilim, başta edebiyat, tarih, felsefe ve sosyoloji olmak üzere çeşitli bilim dallarının bulgularından yararlanır.

Doğu imgesi denince sosyal bir stereotip, toplumsal bilinçte oluşmuş, sosyal bir obje olarak Doğu'yu şematik biçimde algılayan zihinsel yapı anlaşılmaktadır. Stereotip dışsal bilginin basitleştirilmesi ve aynı şekilde sistemleştirilmesidir. Bu, sosyal kavrayış sürecinde bireyleri toplumsal dünyayı bütün karmaşıklığıyla anlama zorunluluğundan kurtarır. "Stereotipler düşünmeyi, dolayısıyla da aynı kültürün üyeleri arasında iletişimi kolaylaştırırlar, "tasarruf sağlarlar", hızlandırır." Diğer yandan, "öteki" hakkındaki düşüncenin biçimlenmesinde ciddi engellere dönüşürler.⁸

Toplumsal imge olarak Doğu, etno-kültürel bir stereotiptir. Bu nedenle bütün stereotipler gibi sabittir, genel kabul görmüştür ve duygusal özellikler taşır.

Rusya'da disiplinler arası araştırmaların gelişmesi, Edward Said'in ve Iver B. Neumann'ın kitaplarının Rusçaya çevrilmesiyle Rus edebiyatında tarihsel ve kültürel imgeler konusunda çalışmalar artmaya başlamıştır. İmgebilim araştırmalarının ilgi alanına Kafkasya da girmiştir. Artur A. Tsutsiyev'in ve Lyudmila S. Gatagova'nın çalışmaları yayımlanmıştır.⁹

⁶ René Wellek, Austen Warren, "İmge, Eğretileme, Simge, Mit", **Yazın Kuramı**, Çev. Yurdanur Salman, Suat Karantay, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983, s. 250.

⁷ Hugo Dyserinck, **Komparatistik. Eine Einführung**, Bonn, Bouvier Verlag, 1991, s. 23.

⁸ İ.T. Vepreva, **Yazıkovaya refleksiya v postsovetkuyu epohu**, Yekaterinburg, İzd-vo Ural. un-ta, 2003, s. 136.

⁹ İmge konusunda Rusça kaynaklar için bkz.: Edward Said, **Orientalizm. Zapadniye kontsepsii Vostoka**. Sankt-Peterburg, 2006. (E.W. Said, **Orientalism, US, 1978**); İver B. Neumann, **İspolzovaniye "Drugogo": Obrazı Vostoka v formirovaniı yevropeyskih identičnostey**, Moskva, 2004. (İver B. Neumann, **Uses of the Other. The 'East' in European Identity**

1.2. Batı Düşüncesinde Doğu İmgesi

Batı dillerinde *Orient* (Doğu), Latince “güneşin doğduğu yer” anlamına gelen *oriens* sözcüğünden gelmektedir. *Orient*, siyasi ve coğrafi anlamından çok dini ve kültürel anlamda kullanılmıştır. Tarihi süreçte kavramın içeriği değişmiş, önceleri bütün Asya, Arap halklarının yaşadığı bölgeler, Fars, Hint ve Çin *Orient* olarak tanımlanırken, daha sonraları sadece Mısır’ın dahil edildiği Önasya ve genelde Müslüman halklar kavramının kapsamına girmişlerdir. Günümüzde kavramın içeriği daha da daralmış, Ortadoğu ve Arap ülkeleri, Türkiye, İran, Pakistan ve Kuzey Afrika’yı kapsamakla birlikte Güneydoğu Asya’nın Müslüman devletleri kavramının dışında bırakılmıştır. *Orient* kavramı İngilizler tarafından kıta Avrupasından farklı olarak Doğu Asya (Çin ve Japonya), Güneydoğu Asya (Endonezya, Tayland ve Filipinler) ve Güney Asya ülkelerini (Hindistan ve Pakistan) içine alan daha geniş bir kavram olarak kullanılmaktadır.¹⁰

Serge Latouche’nin (d. 1940) tespitine göre “Batı coğrafi olmaktan çok ideolojik bir kavramdır. Çağdaş jeopolitikada Batı Dünyası Batı Avrupa, Japonya ve Amerika ile gezegenin kuzey yarım küresini içeren bir üçgeni belirtir.”¹¹ Doğu’ya ya da Batı’ya ait olan veya ait olduğu varsayılan ülkeler, coğrafi konumlarına göre değil, kendilerine yüklenen bazı niteliklerle değerlendirilmektedir. Batılı için Doğu’nun tam olarak neresi olduğu coğrafi anlamda belirsizlik taşısa da, burada önemli olan Batı’nın neresi olduğu ve ideolojik olarak ne anlama geldiğidir.¹²

Batı düşüncesinde, Antik Çağ’dan itibaren sadece coğrafi bakımdan değil, siyasi, ideolojik ve kültürel bakımdan da Doğu ve Batı kavramlarının varlığından bahsedilebilir. Batı ve Doğu dünyası arasındaki farklılık Antik Yunan’dan, Herodot

Formation, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, Borderline Series, 1999); Artur A. Tsutsiyev, “Russkiye i kavkaztsi: Oçerk na zerkalnoy nepriyazni”, **Vestnik İnstituta Tsivilizatsii**, Vıp. 1-2, Vladikavkaz, 1998-1999; Lyudmila S. Gatagova, “Obraz Kavkaza v russkom obşçestvennom soznanii (XVII-XIX vv.)”, **Obrazi regionov v obşçestvennom soznanii i kulture Rossii (XVII-XIX vv.)**, Tula, 2011, s. 153-199; **Obraz “Drugogo” v polikulturnih obşçestvah: Materiali mejdunarodnoy naučnoy konferentsii**, Pyatigorsk, 22-24 aprelya 2011 g. Pyatigorsk-Stavropol-Moskva, PGLU, 2011.

¹⁰ M.Murat Taşar, “Batının Kendi Kimliğini İnşa Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın ve Harem”, **Milli Saraylar: Sanat - Tarih - Mimarlık Dergisi**, s. 153-176, 08/2011 Harem Sayısı, s. 153-154.

¹¹ Serge Latouche, **Dünyanın Batılılaşması**, Çev. Temel Keşoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 40.

¹² Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1999, s. 7.

zamanından beri bir karşıtlık olarak ortaya konmuştur. Bu karşıtlık Roma İmparatorluğu'nun Doğu ile Batı olarak ayrılmasıyla somutlaşmıştır. Fakat Batı'nın ayrı bir uygarlık haline gelmesi için, tarihçilere göre Feodalite–Rönesans–Aydınlanma olarak dönemlendirilen önemli duraklardan geçmesi gerekecektir.¹³

Doğu'nun farklılığı Batı'nın yeni ülkeler keşfetmesiyle daha da belirginleşmiştir. Avrupa kendi kimliğini öteki üzerinden oluşturmaya Rönesans'la birlikte başlamış ve Doğu, Avrupa'nın kendini keşfetmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu tarihi izleğe rağmen, Batı düşüncesinde Doğu kavramı büyük ölçüde Aydınlanma'nın ürünüdür. Aydınlanma döneminde Batı, toplumsal ilişkilerde büyük değişimler geçirmiştir. Güçlenen burjuvazinin kiliseyle ve aristokraziyle girdiği siyasi mücadele ve düşünce hayatındaki gelişmeler, Batı'nın yeni bir biçim almasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Bunun yanında, 17. yüzyılın sonunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ilerleyişi durmuş ve artık Avrupalılar hem karadan hem denizden Doğululara karşı ilerlemeye başlamıştır. Bu da Avrupa'nın toplumlararası ilişkilerde kendini yeniden konumlandırması için zemin oluşturmuştur. Aydınlanmacılar Avrupa'nın temellerini ve tarihsel süreci yeniden sınıflandırarak ve dönemlere ayırarak yeni bir bakış açısı oluşturmuşlardır.¹⁴

Batı'nın yeni konumunun verdiği güven duygusuyla Aydınlanmacılar, ilk önceleri kiliseye ve aristokraziye karşı mücadelelerinde Avrupa dışı kültürleri referans almışlardır. İç siyasi tartışmalarda, kilisenin ve aristokrasinin eleştirisinde Doğu toplumlarının sosyal ve siyasi modellerinden yararlanmışlardır. Aydınlanmacıların en büyük mücadelesi geleneksel düzenin koruyucusu olan

¹³ Batı düşüncesinde Doğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, Çev. Serpil Tuncer, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1973; Maxime Rodinson, **Batıyı Büyüleyen İslam**, Çev. C. Meriç, İstanbul, Pınar Yayınları, 1983; Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, Çev. A. Buğra, İstanbul, Alan Yayınları, 1986; Josep Fontana, **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. N. Elhüseyni, İstanbul, Afa Yayınları, 1995; Hişam Cuayyıt, **Avrupa ve İslam**, Çev. K. Kahraman, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995; Albert Hourani, **Batı Düşüncesinde İslam**, Çev. M.K. Atalar, İstanbul, Pınar Yayınları, 1996; Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, Çev. E. Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999; Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. H. İnanç, Ankara, Adres Yayınları, 2005; Bryan S. Turner, Leibniz, **İslam and Cosmopolitan Virtue. Theory, Culture & Society**, 2005; Samir Amin, **Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çev. Mehmet Sert, İstanbul, Chiviyazıları Yayınları, 2006 (Ayrıntı Yay., 1993); Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013 (1993, 1997, 2011).

¹⁴ John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev. E. Ermert, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 224.

kiliseye karşı olduğundan, Doğu'nun olumlu görülen özelliklerini (idaresinin mutlaklığı, toplumsal düzeni, dini hoşgörüsü ve bilimsel başarısı) eski düzenin ve kilisenin eleştirisinde kullanmışlardır. İslam dünyevi bir din olarak kilisenin baskılarını aşmaya çalışan Avrupalı aydınlar tarafından övgüyle anlatılmıştır.¹⁵

1789 Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi burjuvazinin siyasi egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Gelişen ilerleme düşüncesi ve evrensel tarih görüşü çerçevesinde, Doğu'ya dair oluşturulan imgeler bu kez eleştiri amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Doğu'nun daha önce olumlu görülen özellikleri artık bir durağanlık göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Baron de La Brède et de Montesquieu (1689–1755), Johann Gottfried von Herder (1744–1803) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770–1831) ilerleme fikrini evrensel tarihe uygulamalarıyla Doğu, Avrupa'nın bulunduğu yerden önceki ilerleme evrelerine karşılık gelen konuma yerleştirilmiştir.

Doğu'ya yönelik eleştirel yaklaşım en somut Ansiklopediciler'de görülmektedir. Örneğin, Fransız filozof Claude Adrien Helvétius (1715–1771) Doğu despotizminin kontrol edilemez bir tiranlık olduğunu savunmaktadır.¹⁶ İlerleme düşüncesinin kurucularından Marquis de Condorcet (1743–1794) ise insan ırkının barbarlıktan Aydınlanma'ya doğru ilerlemesinin ana hatlarını çizerken Doğu'yu, siyasi ve ahlaki ilerlemeden yoksun kılan özgürlük noksanlığıyla resmetmektedir. Condorcet, “Doğu bir zamanlar taze ve atılgan olsa da, Avrupa'nın şimdiki dinçliği ve atılganlığı karşısında uyuşuk ve hissiz kalmaktadır” diye yazmaktadır.¹⁷

Alman düşünürlerin de bu görüşlere büyük katkıları olmuştur. Doğu'ya bu yaklaşım, erken dönem Aydınlanmacıların başında gelen Gottfried W. Leibniz (1646–1716) tarafından felsefleştirilmiştir. Leibniz dine karşı akli temel almasının yanı sıra, Hıristiyanlığın dışındaki dinleri, dolayısıyla Müslümanlığı da “sahte” olarak nitelendirir. Leibniz özellikle Doğu kaderciliği ve Muhammetçilik (Mahometanizm) kavramlarını felsefeye taşımıştır. “Muhammet kaderciliği” (“fatum Mahometanum”) olarak kavramsallaştırdığı anlayışa göre, Müslümanlar tarafından iyi ve kötü eylem arasında bir ayırım yapılmaz, çünkü her şeyin önceden

¹⁵ Martin Bernal, **Kara Atena: Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi, 1785-1985**, Çev. Ö. Buze, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998, s. 260.

¹⁶ Josep Fontana, **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, İstanbul, Afa Yayınları, 1995, s. 157'den Adrien Helvétius, **De l'esprit (Zihin Üstüne)**, Paris, 1758.

¹⁷ Marquis de Condorcet, **İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Tablo Taslağı**, Çev. Oğuz Peltek, 2 Cilt, İstanbul, MEB, 1990, Cilt 1, s. 5-6.

belirlendiğine inanmanın yeterli olacağına inanılır. İyi ile kötü eylem arasında ayırım yapamayanlar felsefi anlamda ahlaki değerler üretmezler, var olan ahlak değerlerini sorgulayamazlar. Leibniz İslam'ın kader anlayışının akılcılığı da engellediğini öne sürer. İslam'ı bir kişinin öğretisi olarak sunan Muhammetçilik kavramı ise, daha sonra Voltaire (François Marie Arouet, 1694–1778), Immanuel Kant (1724–1804), Victor Hugo (1802–1885) ve Wilhelm Hegel gibi Aydınlanmacı yazar ve filozoflar tarafından da benimsenmiş ve yaygınlaştırılmıştır.¹⁸

Aydınlanmacı, evrenselci, barışçı ve özgürlükçü felsefenin kurucularından sayılan Immanuel Kant, aynı zamanda ırk kavramını da kurumsallaştıran düşünürlerin başında gelmektedir. *Çeşitli İnsan Irkları* adlı eserinde “bedensel özellikleri nedeniyle, zencilerin iğrenç koktuğunu” ve “Avrupalı aklın üstünlüğünü” öne sürmektedir. Kant'a göre, Avrupalı aklın üstünlüğü kaçınılmaz olarak Avrupa uygarlığını geliştirecektir ve geliştirmiştir. “Avrupalı akıl üstün” olduğu için Avrupalılar Doğululardan ve zencilerden üstündür.¹⁹

Avrupalı aklın üstünlüğü konusunda Kant'tan daha belirgin yaklaşım sergileyen Hegel, Doğu'ya ilişkin olumsuz değerlendirmeleriyle öne çıkmaktadır:

Düşün Doğu'dan doğar, ama Doğu'da sistemleştirilemez, çünkü Doğu'da irade ve bilinç özgür değildir. Öz bilinç ancak Batı'da özgürleşir. Doğu'da ışık dışı, Batı'da içi aydınlatır. Doğulular insanın insan olduğu için özgür olduğunu bilemezler. Bu nedenle Doğu'ya özgü şeyler felsefeden silinip atılmalıdır.²⁰

İslam dünyasının Aydınlanma düşüncesinde olumlu imajını kaybetmesiyle, Doğu'nun aristokrasiye karşı siyasi ve ekonomik bir model olarak sunulmasından vazgeçilmiştir ve bunun yerine artık özgün bir kimliğe ve uygarlığa sahip olduğu

¹⁸ Onur Bilge Kula, **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 13'den G.W. Leibniz, **Philosophische Schriften (Felsefi Yazılar)**, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, s. 491.

1751-1765 yılları arasında Paris'te yayınlanan Ansiklopedi veya Bilimlerin, Sanatların ve Zanaatların Açıklamalı Sözlüğü'nün (Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers) IX. cildinde (s. 864-868) Chevalier de Jaucourt tarafından yazılan “Muhammetçilik” maddesi yer almaktadır. Kula'nın verdiği bilgiye göre, bu maddenin metni A.Ü. DTCF Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof. Emin Özcan tarafından Türkçeye çevrilmiş, fakat yayımlanmamıştır.

¹⁹ Kula, **a.g.e.**, s. XXI'den Immanuel Kant, “Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Paedagogik”, **Von den verschiedenen Rassen der Menschen**, Band 9, Darmstadt, WBG, 1983, s. 11-32.

²⁰ Hegel, **Tarih Felsefesi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2016, s. 79.

düşünülen Avrupa'nın kökenlerinin keşfedilmesine girişilmiştir. Avrupa'da Fransız Devrimi'nden sonra artık eski siyasi tartışmalar sona ermiş ve dünya siyasetinde de Batı'nın üstünlüğü belirginleşmeye başlamıştır. Son olarak da, romantikler karşı oldukları Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeciliğini eleştirerek, doğaya dönme isteği doğrultusunda Doğu'yu doğayla özdeşleştirmişlerdir.

Lütfi Sunar'ın tespitine göre, Aydınlanma düşüncesi etrafında biçimlenen Fransız Devrimi'nin yarattığı karışıklığın doğurduğu romantik tepki, özellikle Alman düşüncesinde kendine önemli bir yer bulmuştur. Duyguların üstünlüğüne ve aklın yetersizliğine duyulan inanca ek olarak, kır yaşamına ve buralarda yaşayanlara temel erdemlerin yüklenmesi romantizmin temel bakışıdır. İlerleme düşüncesiyle birleşen bu duygu, Doğu toplumlarının kökene, ilkel aşamaya yerleştirilmesine yaramıştır.²¹

Karl Wilhelm F. Schlegel'in (1772–1829) *Hintlilerin Dilleri ve Hikmetleri Üzerine*” (*Über die Sprache und Weisheit der Indier*, 1807) başlıklı kitabının yayımlanması tüm Avrupa'da bir “Hint tutkusu” doğurmuştur. 19. yüzyılın başında Sanskrit dili üzerinden gelişen Avrupa'nın Aryan kökenleri düşüncesi, Almanlar başta olmak üzere tüm Avrupa'nın kimliğini tanımlamada önemli bir yere sahiptir. Aryan terimi ilk önce Kafkasya'yla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Bernal'ın tespitine göre, ilk kez 1795 yılında Alman antropolog Johann Blumenbach (1752–1840) tarafından “Kafkas ırkı” biçiminde kullanılan terim, daha sonra Aryancılık temelinde Almanların saf ırkla ilişkisi bağlamında gündeme gelmiştir.²² Yunan mitolojisinde Kafkasya Promethe'nin hapsedildiği ve acımasızca cezalandırıldığı yerdir. Nuh'un Avrupalıların atası sayılan üçüncü oğlu Yafes'le özdeşleştirilen Promethe'nin insanlar için kahramanca ve fedakârca ateşi çalması daha sonra Ari davranışının simgesi olmuştur. Avrupalıların, kendi ırksal kökenlerini, tarihin başlatıcısı olarak gösterilen Promethe'ye götürmeleri, Batı düşüncesinde önemli bir noktadır.²³

Samir Amin'in belirttiğine göre, Hindistan'a dayalı bu Ari modeli, Avrupa'nın kökenini Mısır'a dayandıran ve Avrupa kültürünü Akdeniz kökenli sayan eski modeli yıkarak Avrupa'nın bağımsız olarak geliştiği ve özgün bir uygarlığa sahip

²¹ Lütfi Sunar, “Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 24, 3. Dizi/1, 2012, s. 64.

²² Aryancılık konusunda bkz.: R.P. Goldman, “Indologies: German and Other”, **Sanskrit and “Orientalism”: Indology and Comparative Linguistics in Germany, 1750-1958**, Ed. Douglas T. McGetchin, Peter K.J. Park, D.R. SarDesai, s. 27-46, New Delhi, Manohar, 2004.

²³ Bernal, **a.g.e.**, s. 318-319.

olduğu tezinin ortaya atılmasını sağlamıştır. Aydınlanma döneminde, Aryancılığın hemen ardından Batı'nın Yunan kökenleri de keşfedilmiştir. Avrupa'nın kökenini Yunanistan'a dayandıran bu teze göre, önce Yunanistan ön-Ari kökene dayandırılarak Mısır ve Mezopotamya etkisinden kurtarılmıştır. Bu şekilde tarihsel süreç içerisinde Batı uygarlığı eşsizleştirilmiş, Avrupa'nın soyağacı Antik Yunan uygarlığına bağlanarak Avrupa toplumu ve kültürü kendi tarihinin iç gelişmelerinin bir sonucu olarak ele alınabilmiştir.²⁴

İçeriği Aydınlanma döneminde oluşan iki kavram, ilerlemecilik ve despotizm 19. yüzyılda Doğu'ya ilişkin düşünceleri ve yaklaşımı derinden etkilemiştir. Fransız düşünür A.R. Jacques Turgot (1727–1781) tarafından kurulan ilerleme düşüncesi, modern toplum modelinin bir tarih felsefesi çerçevesinde dünya tarihi içinde konumlandırılmasını sağlamış, tarihin ve toplumun değerlendirilmesinde felsefi bir arka plan sunmuştur. Eski kullanımına yeni anlamlar eklenen despotizm kavramı ise Doğu toplumlarının ötekileştirilmesinde temel işlevi görmüştür. Batılı modern toplum bu kavramlar üzerinden tanımlanmıştır.

1.2.1. İlerlemecilik

Modern Batı düşüncesinin ayırt edici kavramlarından biri, Aydınlanma döneminde belirginleşen ilerlemeciliktir.²⁵ Tarihin doğrusallığına, toplumların daha iyiye doğru hareket ettiklerine ilişkin ilerlemeci yaklaşımların çerçevesi Aydınlanma döneminde çizilmeye, Avrupa uygarlığının gelişimi bu çerçevede açıklanmaya başlamıştır. Önceleri Avrupa kimliğinin tanımlanmasında önemli olan din artık yerini kaybetmiş, Avrupa uygarlıkla eşdeğer kabul edilmiş ve Avrupa kimliğini ötekilerden ayırt edenin bu uygarlık olduğu düşüncesi belirleyici olmuştur. Bu nedenle Doğu'ya bakışta dinsel düşünceler zamanla geri planda kalırken akılcılık baskın hale gelmiştir.²⁶

²⁴ Samir Amin, **Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çev. Mehmet Sert, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2007, s. 114-115.

²⁵ İlerleme düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Robert Nisbet, **History of the Idea of Progress**, New York, Basic Books, 1979; K. Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, s. 53-96, Ed., Tom Bottomore, Robert Nisbet, Çev. A. Uğur, Ankara, Verso Yayınları, 1990; R. Koselleck, **İlerleme**, Çev. M. Özdemir, Ankara, Dost Yayınları, 2007.

²⁶ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, Çev. Aysel Bora, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 153.

Aydınlanmacılar bilimsel bilginin birikimiyle ilerleme arasında doğrudan bağ kurmuşlardır. İlerlemenin temel saiki insanın doğaya egemen olması ve ondan maddi birikim elde etmesidir. Aydınlanma'nın diğer önemli kavramı olan aklın kullanımını da bu bağlamda öne çıkarmaktadır. İnsan aklını kullanarak bilimsel bilgilerinde birikim sağlamakta ve böylece tarihsel ilerleme gerçekleşmektedir.

İlerleme düşüncesinin kurucusu sayılan Anne R.J. Turgot'un düşüncesine göre insan türü, avcılık–toplayıcılık, tarım ve ticari–kentsel olmak üzere üç dönemli bir ilerleme göstermektedir. Bu üç döneme uygun ifade araçları ise dil, matematik ve resim sanatıdır. İlerleme düşüncesine ikinci büyük katkıyı yapan Marquis de Condorcet (1743–1794) ise ilerlemeyi insan zihninin tarihsel süreç içerisindeki işleyişine bağlamaktadır. Condorcet, ilerlemeyi özgürlük ölçütüne dayandırarak ona dünyevi bir özellik kazandırmıştır. Turgot'un üç aşamalı dönemlendirmesine karşılık Condorcet, avcılıktan başlayarak dokuz ve bir de gelecek için olmak üzere on aşamalı bir ilerleme taslağı sunar. Ona göre, tarihte geri döndürülemez bir ilerleme süreci yaşanmaktadır.²⁷

Aydınlanma döneminin tarih filozofları tarihe, ilerleyerek insanı daha iyi bir noktaya taşıyan metafizik bir özellik atfetmişlerdir. Bu nedenle ilerlemeciliğin geleceğe bakan yönünden çok geçmişe bakan yönü öne çıkmıştır. Böylece ilerlemecilik, Avrupa toplumunun içinde bulunduğu durumu anlamlandırmak için bir tarih felsefesi görünümüne bürünmüştür. Çünkü “ilerlemeye inanmak, insanlığın gitmesi gereken bir yön olduğuna inanmaktır.”²⁸ İlerlemecilik dünya tarihinin aşamalandırılması ve toplumların sınıflandırılması için de bir araç olmuştur. Buna

²⁷ Condorcet, **a.g.e.**, s. 5.

Condorcet dönemleri şu şekilde ayrıntılandırmıştır: 1) Dili kullanabilen küçük insan topluluklarının avcılıkla yaşadığı dönem; 2) Toprağa (tarıma) bağlanılan, zihni faaliyetlere daha çok zaman ayrılan ve köleliğin oluşmaya başladığı dönem; 3) Doğanın yanı sıra toplumun da gözlemlendiği, eğitimin kurumsallaştığı, alfabenin kullanıldığı dönem; 4) Dilin belli bir düşünsel uğraşmayı inşa etmek üzere kullanıldığı ve bilimlerin felsefe çatısı altında toplandığı dönem; 5) Bilimlerin felsefeden bağımsızlık kazandığı ve kendi aralarında ayrılarak çöküşünün yaşandığı dönem; 6) Bu çöküşle birlikte insanlığın karanlığa, tiranların ve despotların hükümlerine altına girdiği, bilgi ışıklarının söndüğü dönem; 7) Bilimlerin canlanarak ilerlediği, bilimsel ve teknolojik keşiflerin başladığı, matbaanın icat edildiği dönem; 8) Yayıncılığın hız kazandığı, bilim ve sanatta özgürleşmenin ve derinliğin arttığı, ahlakın dinden bağımsızlık kazandığı dönem; 9) Bilimlerin kurumsallaşmasına meşruiyet kazandıran Descartes'tan başlayıp insanların mutlak baskı ve keyfilikten kurtulduğu Fransa Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan dönem. Bunlara, ilerleme düşüncesinin doğal sonucu olarak, aklın ilerlemesinin sınırsızlık kazanacağı muhtemel bir “gelecek” dönemi de eklenmektedir.

²⁸ Kenneth Bock, “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, Ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Çev. A. Uğur, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, s. 53-96, Ankara, Verso Yayınları, s. 301.

göre modern Batı, toplumsal yapısı durmadan ilerleyen tarihin zirvesini oluşturmakta ve bu yönüyle diğer toplumsal yapılar karşısında üstünlüğünü ilan etmektedir.²⁹

İlerlemeciliğe asıl rengini veren, onunla paralel gelişen uygarlık kavramıdır. İlerlemeci Avrupa'nın uygar, durağan Doğu'nun ise barbar olduğu fikri modern uygarlığın kendilik bilincini oluşturmuş ve Avrupa toplumunun kendini tanımlamasında en önemli araçlardan biri haline gelmiştir.³⁰

Uygarlık kavramının veya Batılı olma bilincinin sistemleştirilmesinde Alman felsefeci Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770–1831) özel bir yeri vardır. Hegel'in felsefesinde tarih öznenin özgürleşme sürecidir. Bu süreç doğrusal bir ilerleme yasasına tabidir. Özne tarihsel süreç içerisinde kendisini daha fazla gerçekleştirmekte ve daha fazla özgürleşmektedir. Hiç kuşkusuz özgürleşen de, tarihi yapan da Batılı öznedir. Doğu'da ise böyle bir özgürleşme süreci, dolayısıyla da tarih yoktur. Doğu durağandır ve durağan olanın da tarihi olmaz. Tarih Batı'da akmakta ve ilerlemektedir. Reform hareketi, Aydınlanma felsefesi ve Fransız Devrimi gibi öznenin kendi bilincini hissettiği tarihsel deneyim tarzları ancak Batı'da ortaya çıkarlar. Hegel'e göre evrensel tarihte yalnızca devlet kurmuş halkların sözü edilebilir.

Hegel'in *Tarih Felsefesi Dersleri (Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte, 1822–1830)* adlı eserinde ortaya koyduğu tarih felsefesi özünde evrensel modernliği açıklamaktadır:

Evrenin tarihi boyunca ortaya çıkan devrim kısır bir kıvılcık değildir. Bazı şeyler o devrimine göre kurulur. Bütünün evrimi onun kuruluşuna göre düzenlenmiştir (...) Evrensel oluşum uçsuz bucaksız bir doğurmadır.³¹

Bu eserde yer alan şemada tarih, her biri bir tarihsel basamağa işaret eden dört aşamadan oluşur. Aklın tarihte kendini aşma süreci bilgiye ve özgürlüğe doğru kesintisiz bir çizgi halinde ilerler ve gelişir. Bu çizgide bir sonraki nokta bir öncekinden her zaman daha gelişmiş olmalıdır. Başka bir deyişle tarihin ikinci basamağında birinciye göre daha çok bilgi ve daha çok özgürlük vardır. Hegel,

²⁹ Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. N. Alpay, İstanbul, Metis, 1992, s. 36.

³⁰ Sunar, **a.g.e.**, s. 68.

³¹ Hegel, **a.g.e.**, s. 79.

varlığın akıl devletine gidişini halk ruhları aracılığıyla taşınan bir süreç olarak görür.

Hegel evrensel tarihin ilk basamağını Doğu dünyası olarak belirler. Dünya tarihi Doğu'da başlar, Avrupa'da son bulur. Doğu'da ortaya çıkan tarihsel bilinç ruhun çocukluk çağıdır. Bilinç henüz olgunlaşmamıştır, birey özgürdür. Doğu dünyası iç farklılıklar göstermez ve bireyler duyuşal bağlarla birbirine bağlanmıştır. Doğu dünyasının yönetim biçimi teokrasidir. Yönetimin başı yüksek bir rahip veya Tanrı kabul edilen bir kraldır. Bu dünyanın gerçekliğinin tarihi daha çok şiirdir. Doğu devletinde kalıcı hiçbir şey yoktur. Doğu devleti sadece dışa dönük etkinliklerde canlılık gösterir; o da daha çok ilkel bir yok ediciliktir. Onun iç huzuru, siyaset dışı hayatın huzurudur, güçsüzlük ve yorgunluk içinde kendini bırakmaktır. Evrensel tarih içindeki anlamı, devletin gelişme sürecinin ilk uğrağı olmasıdır.

Tarihsel ilerlemenin ikinci görünümü Yunan dünyasıdır. Ruh burada gençlik dönemine girmiştir. Kendi bilincine henüz ulaşamamıştır ama özgürdür. Üçüncü görünümü adamlık dönemine girdiğı Roma devletidir. Bu dönemde bireysel amaç ulusallaştırılmıştır. İlerlemenin dördüncü görünümü, ruhun yaşlılık dönemine karşılık gelen Cermen dünyasıdır. Ruh bu dönemde en gelişmiş durumundadır; tam bir olgunluğa erişmiştir, kendisine geri dönmüştür.³²

Hegel'e göre uygar uluslar, devletin aynı uğrağına erişmemiş öteki uluslara barbar gözyle bakmakta ve onlara karşı böyle davranmakta haklıdır. Bir çoban kavim, avcı veya çiftçi kavim barbar olarak görülebilir. Uygar ulusların bilincinde barbarlar kendileriyle eşit haklara sahip olamaz ve barbarların bağımsızlığı biçimsel bir şey olarak görülür. Barbar kavimlerle doğan savaş ve düşmanlıklarda, belli bir uygarlık değerinin tanınmasını sağlamak için mücadeleler söz konusudur ve savaş evrensel tarih açısından anlamlıdır, elbette uygar uluslar açısından da haklı sayılacaktır.³³

Bu güçlü ilerleme düşüncesi Hegel sonrası da etkilemiş ve 19. yüzyıl kuramlarıyla sistemli bir biçime dönüşmüştür. 19. yüzyıl ilerleme kuramcıları temelde Charles Darwin'in (1809–1882) "Türlerin Kökeni" ("On the Origin of Species", 1859) adlı çalışmasında ileri sürdüğü biyolojik evrim anlayışına ve

³² A.e., s. 98-99.

³³ Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, Çev. Cenap Karakaya, Ankara, Sosyal Yay., 2004, s. 270.

organizmacı evrim düşüncesine dayanmışlardır.³⁴ I. Wallerstein'e göre, ilerleme ayrıca masumiyetini ve inandırıcılığını kaybeden "uygarlık" söyleminin yerini almıştır. Batı'da başlayan gelişim çizgisinin artık bu doğrultuda devam edeceği ve başka türlü gelişmenin mümkün olmadığı savunulmuştur.³⁵

20. yüzyılda sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler ve 1970'lerin başında Avrupa'da ve Amerika'da gelişen modernizm eleştirisi ilerlemeci düşüncüyü zayıflatmış ve tarihi sürecin tek bir çizgide ilerlemesinin zorunlu olmadığı, farklı yönlerde de ilerleyebileceği kabul edilmeye başlanmıştır.³⁶

Aydınlanma döneminde ilerlemeciliğe paralel olarak Doğu'nun değerlendirilmesinde kullanılan bir başka kavram da despotizmdir. İlerlemecilik, Batı'nın özgünlüğünü tanımlamaya yararken, despotizm kavramı da Doğu'nun ötekiliğini vurgulamak üzere kullanılmıştır.

1.2.2. Doğu Despotizmi

Kökleri Antik Yunan'a dayanan despotizm kavramı, farklı dönemlerde çeşitli kullanımlara sahip olsa da, sürekli olarak öteki üzerinden Batılı olanı tanımlamak için başvurulan bir kavram olmuştur. Ortaçağ'da pek kullanılmayan kavram, 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni gelişmelere bağlı olarak yeniden kullanıma sokulmuştur.³⁷

³⁴ En uygun olanların hayatta kalması ve aşağı türlerin elenmesinden hareket eden sosyal Darwinciler, 'Avrupalı beyaz'ın doğal seçmenin bir ürünü olduğu düşüncesini ileri sürüyorlardı. Spencer'in, uygar toplumlar arasındaki mücadelenin artık endüstri yoluyla yapıldığı düşüncesine katılırken, uygar olmayan toplumlara karşı savaşın eski tarz tekniklerle yürütülebileceğini ve soykırımın haklılığını savunuyorlardı. Çünkü onlara yardım etmek, evrimi sağlayan doğal seçme yasasına engel olmak demektir. (Elliott Sober, **Biyolojik Felsefe**, İmge Yayınları, 2009, s. 105-106).

³⁵ Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünya'nın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 193.

³⁶ Tarihi ilerlemenin tek yönlü olmayabileceği Rusya bilim çevrelerinde Batı'dan oldukça geç, 1980'lerin ortalarından itibaren dile getirilmeye başlamıştır. Bkz.: M.A. Çeşkov, "Formatsionnyy i kulturolojiçeskiy podhod i obşçey teorii «treyego mira»", **Kultura v stranah Azii i Afriki: voprosi teorii i praktiki**, Moskva, 1989, s. 5-47; İ.V. Sledzevski, "Veroyatnostnyy karakter razvitiya", **Kapitalizm v Afrike: osobennosti i protivoreçiya razvitiya**, Moskva, 1993, s. 27-43.

³⁷ Despotizm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: R. Koebner, "Despot and Despotism, Vicissitudes of a Political Term", **Journal of Warburg and Courland Institutes**, 14 (3/4), 275-302, 1951; J.P. Rubiés, "Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu", **Journal of Early Modern History**, 9 (1-2), 109-180, 2005; F. Venturi, "Oriental Despotism", **Journal of the History of Ideas**, 24(1) 133-142, 1963; L. Valensi, **Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu**, Çev. L.Valensi, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994; Huri İslamoğlu-İnan, "Introduction: 'Oriental Despotism' in World-System Perspective", **The Ottoman Empire and World-Economy**, Cambridge University Press, 2002 (1987, 1990).

Doğu despotizmi (Oriental Despotism) kavramını ilk sistematikleştiren Amerikalı tarihçi Karl Wittfogel (d. 1957) olmuşsa da, tarihi çok daha gerilere uzanmaktadır. Doğu ve Batı'nın siyasi biçimlerinin birbirinden son derece farklı oldukları, ilk kez Aristoteles'nun "Politika" adlı eserinde gündeme gelmiştir. Aristoteles'ya göre despotizmle yönetilen barbar Asyalılarda halkın hiçbir hakkı yoktur ve tüm otorite hükümdarın elindedir. Yunanlılarda ise bir siyasi idare için meşruiyet önemlidir, dolayısıyla despotizm yoktur. Yunanlı olmayan köleler "ruh ile beden ve insan ile daha düşük konumdaki hayvanlar arasında var olan farklılık kadar bir mesafe" ile efendilerinden ayrılmaktadır; onlar için en iyi şey "bir efendinin yönetimi altında" yaşamaktır.³⁸

Doğu despotizmi düşüncesinin yayılmasında Aydınlanma döneminin önde gelen ismi Baron de La Brède et de Montesquieu'nun (1689–1755) büyük etkisi olmuştur. Montesquieu *Kanunların Ruhu Üzerine (De L'esprit des Lois, 1748)* adlı eserinde despotizmi Doğu'nun iklim ve coğrafyasıyla açıklamış, onun ana karakteri olduğunu ilan etmiştir. Montesquieu'nun bu tanımı kendisinden sonra Doğu'nun toplumsal yapısının sürekli iklim ve coğrafyaya bağlı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Doğu'nun doğasının gereği olan despotizmin kaynağı monarşidir. Geniş bozkırlar hiçbir karşı koymaya olanak tanımayan mutlak ve merkezi imparatorlukların oluşmasını hazırlamıştır. Oysa Avrupa'nın engebeli ve dağlarla bölünmüş coğrafyası, feodal krallıkların ve farklı güç merkezlerinin, iktidara direnme odaklarının oluşmasına elverişlidir. Bu yüzden Doğu'da Moğolların veya Osmanlıların kurduğu türden devasa imparatorluklara karşılık Avrupa'da bölünmüş güçlerin zorunlu işbirliğinden doğan bir kanuna uyma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu da Doğu'yu gücün mutlaklığını onaylayan kanunsuzluğa, Batı'yı ise gücün bölünmesine dayanan kanunların egemenliğine götürmüştür.³⁹

Doğu despotizmi fikrine ekonomik boyut kazandıran İngiliz düşünür Adam Smith (1723–1790) olmuştur. *Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations, 1776)* adlı kitabında Doğu despotizmini ekonomi terimleriyle analiz eden ilk kişidir. 19. yüzyıl ekonomi politikalarına temel olacak analizleri geliştirmiştir. Smith'in oluşturduğu

³⁸ Aristoteles, **Politika**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Katabevi, 2014, s. 207.

³⁹ Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul, Seç Yayın Dağıtım, 2004, s. 126-127.

“dört aşama teorisi”ne göre, tarihin birbirini takip eden dört aşamasında (avcılık ve toplayıcılık – çobanlık – çiftçilik – ticaret) farklı mülkiyet durumu ve sürekli genişleyen ve karmaşıklaşan mülkiyet ilişkileri, bununla doğrudan ilişkili olarak da devlet biçimleri oluşmaktadır. Doğu despotizminin kaynağı Doğu’da özel mülkiyetin olmaması ve devletin toprak üzerindeki mutlak hâkimiyetidir. Devletin eylem ve işlemlerini denetleyecek kurumlar, özellikle hukuki sınırlar gelişmemiştir, hukuk dini kurallar, adetler ve törelerden ibarettir. Tarihsel ve iklimsel koşullarının getirdiği toplumsal durağanlık ve kapalı köy topluluklarının birbirlerinden kopuklukları nedeniyle devlet gittikçe önem kazanmıştır.⁴⁰

Tarih felsefesinde despotizm tartışmalarında Alman düşünür ve edebiyatçı Johann G. Herder’in (1744–1803) önemli yeri vardır. Dünya tarihine getirdiği yorum, 19. yüzyılda Doğu toplumlarının konumlandırılmasında temel oluşturmuştur. Herder, Montesquieu’nun coğrafi koşullarının yerine insanı yerleştirerek, insanın doğayla etkileşimini tarihsel dinamizmin temeline oturtmuştur. Herder’in tanımına göre “Asya despotizmi”, Batı toplumlarının aksine, ilerlemeci olmayan bir siyasi biçimdi. Despotizm bir kez inşa edildi mi artık öyle devam ederdi.⁴¹

Herder’in “durağan Doğu’nun tarihin gelişimine katılamaması ve despotizmi” düşüncesini 19. yüzyılda Hegel sistemleştirmiştir. Konuyu Doğu’da kamusal ve özel hakların olmaması temelinde ele alan Hegel, Doğulu insanın iradesini “süreksiz” olarak görmekte, bireyin özerkliğinin bir göstergesi ve dışavurumu olan bu irade süreksizliğinin efendi–köle ilişkisi yarattığını düşünmektedir. İradenin süreksizliği Doğulu’nun özgürlük bilincini ve alanını da belirlemektedir. İradesi “süreksiz” bireyin özgürlüğü de sınırlıdır. Ayrıca, iradenin genelleşmemesi ve korku, Doğulu

⁴⁰ Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, Çev. Metin Saltoğlu, Ankara, Palme Yay., 2011, s. 227.

Adam Smith’in mülkiyet ve devlet ilişkileri konusunda geliştirdiği kuramlar Batı’nın Doğu’yu uygarlaştırma misyonuna haklılık kazandırmak için de kullanılmıştır. Smith’in düşüncesine göre, sanayileşmiş zengin uygar uluslar, sahip oldukları zenginlikler yoksul barbar toplulukların iştahını kabarttığı için daha fazla tehdit altındadırlar. Dolayısıyla, sanayileşmiş zengin uygar uluslar için savunma daha fazla önem kazanır. Bu nedenle uygar ulusların uygar devletleri, savunma konusunda tedbir almalıdırlar. Uygar devlet, toplumu korumak için düzenli ordu kurmalıdır. ... Ayrıca, ateşli silahların gelişmesi sayesinde yoksul barbar toplumlara karşı askeri alanda üstünlük sağlayan uygar zengin toplumlar, düzenli orduları sayesinde de dışarıya doğru yayılma imkânı bulurlar ve böylece uygarlığın yayılmasını sağlarlar. Uygar toplumun düzenli ordusu, uygar devletin iktidarını diğer coğrafyalarda egemen kılar ve böylece barbar ülkeleri uygarlaştırır. (Smith, s. 147).

⁴¹ **Tarih Felsefesi / Seçme Metinler / Herder - Kant - Fichte - Schelling - Hegel-Schopenhauer**, Haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2013’den J.G. Herder, **Philosophical Writings**, Ed. Michael N. Forster, London, Cambridge University Press, 2002.

insanın düşüncesinin özerkleşmesini engellemektedir. Bu yüzden, Doğu'da düşünce özgürleşmemekte, insan bağımsızlaşarak bireye dönüşmemektedir.

Hegel'in genelleştirici yaklaşımı uyarınca, Doğu'da hukuk ve ahlak da yoktur, çünkü özne özgürleşmemiştir. Özne özgürleşemediği için hukuksallık ve ahlaksallık tartışma konusu değildir.⁴²

Doğu'ya atfedilen diğer nitelikler gibi despotizm de Avrupalı düşünürler tarafından kendi ülkelerindeki siyasal düzenden hoşnutsuzluklarını dile getirmek için kullanılmıştır. Doğu despotizmi aşırı ve yabancı bir rejim olarak tanımlanarak Avrupa'da ve özellikle Fransa'da mutlakiyetçi yönetimler eleştirilebilmiş, böylece Avrupa'yı despotik eğilimlerin baskısından kurtarabilecek değerler ve erdemler öne çıkarılmıştır. Özellikle Fransa gibi sansür uygulanan ülkelerde Doğu despotizminden bahsetmek, aslında mutlakiyetçi ve keyfi yönetimleri eleştirmenin nispeten güvenli bir yolu olmuştur.⁴³

Aydınlanma ile gelişen felsefi düşünce akımları ışığında, özellikle Orta Asya, Doğu despotizminin önemli bir temsilcisi olarak görülmüştür. Batı'da Orta Asya hakkında gerçek bilgilere ulaşmak 18. ve 19. yüzyıla kadar mümkün olmamıştır. Moğol hâkimiyeti döneminde Orta Asya, Batı Avrupa için merkezden uzakta bir çevre olmuştur. Moğol istilaları ile özdeşleştirilen Orta Asya imgesi Avrupa'da uzun yıllar değişmeden kalmıştır.

Özetle, Avrupa'nın 16. yüzyıldan itibaren artan Doğu'ya ilgisi, Batı'nın kendi iç siyaseti ve dünya güç ilişkilerindeki konumuna göre aşamalar kat ederek gelişmiştir. 16–17. yüzyıllarda gezginlerin aktardığı, henüz bütüncül bir değerlendirme ve bakış haline gelmemiş Doğu bilgisi, Aydınlanma döneminin başında biçimlenmiş ve Doğu toplumları model olarak alınmıştır. Bu çerçevede Aydınlanmacılar, Doğu'ya ait bilgileri Avrupa'daki gelişmeleri açıklamak ve içeride aristokrasiye, kiliseye ve mutlakiyetçi rejimlere karşı mücadelelerinde bir konum sağlamak için kullanmışlardır.

18. yüzyılın sonuna doğru, Avrupa toplum modelinin şekillenmesiyle Doğu'ya karşı bir üstünlük söylemi ortaya çıkmıştır. Daha önce hayranlık da içeren Doğu'ya

⁴² Hegel, **Tarih Felsefesi**, s. 68.

⁴³ Aslı Çırakman, "Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem", **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu (9-10 Aralık 2006)**, s. 105-118, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür Müdürlüğü Yayını, 2007, s. 113.

bakış, giderek artan bir değerlendirme ve hatta yargılama tonuna bürünmüştür. Özellikle coğrafi, iklimsel farklar ve ırksal üstünlük gibi etkenlere dayanılarak durağan Doğu toplumları karşısında dinamik Avrupa'nın farklılığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklama girişimleri dünya siyasetindeki değişimlere paralel olarak artan sistematik bilgi ihtiyacını karşılamak üzere oryantalizmin doğuşuyla sonuçlanmıştır.

19. yüzyılda oryantalizmin doğuşuyla birlikte, Aydınlanmacıların parçalı ve karmaşık Doğu analizleri yerini kapsamlı ve sistematik değerlendirmelere bırakmıştır. Bu bilgi ve bakış açısı üzerine, önce tarih felsefesinin, ardından da sosyolojinin Batı toplum biçimini dünya tarihi içinde konumlandırma arayışları ortaya çıkmıştır. Bu arayışlar çerçevesinde, sosyolojideki toplum tasnifleri ile Doğu toplumlarına yönelik farklı bir bakış oluşturulmuştur.⁴⁴

1.2.3. Oryantalizm

En genel tanımıyla oryantalizm, Doğu'nun toplum ve kültürlerinin, dillerinin ve halklarının incelendiği Batı kökenli ve Batı merkezli araştırma alanlarının tümüne verilen ortak addır. Ancak hem geçmişte hem de günümüzde Doğu-Batı sorunu merkezinde güncelliğini hiç yitirmeyen bir araştırma ve polemik konusu olmuştur.

Batı'da geleneksel oryantalizmin veya Doğu çalışmalarının resmi olarak 1312'de Viyana'da toplanan kilise konseyinin Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca üniversitelerinde Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulması kararıyla başladığı kabul edilmektedir. Modern anlamda oryantalizm kavramının doğmasında, 1795 yılında Fransa'daki Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes) ve bu okulun devamı olan Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü'nün (L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales) kurulmasının önemli yeri vardır.⁴⁵

Napoleon'un 1798 yılında kimyacıları, tarihçileri, biyoloji uzmanlarını, arkeologları, doktorları ve Antik çağ uzmanlarını birlikte götürdüğü Mısır seferi, geleneksel oryantalizmin sona erdiği ve "modern oryantalizm" olarak adlandırılan ikinci evrenin başladığı dönüm noktası kabul edilir. Mısır'ın işgalinden hemen sonra,

⁴⁴ Sunar, a.g.e., s. 72.

⁴⁵ Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2004, s. 24.

1803 ve 1828 yılları arasında otuz üç cilt olarak yayımlanan *Mısır'ın Tasviri* (*Description de l'Égypte*) adlı eser Mısır'ın işleniş ve sunuluş biçimiyle oryantalizme yeni bir tarz kazandırmıştır. “Doğu’yu doğululaştırma” yolundaki bu ilk adımından sonra Batı her zamankinden daha bilimsel ve incelikli bir Doğu bilgisi üretmeye, daha disiplinli teknikler kullanmaya başlamıştır. İbranicenin kutsallığını sorgulayan ve onu tahtından indiren filoloji çalışmaları, Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), Lord Byron (1788–1824), Victor Hugo (1802–1885) gibi yaratıcılıklarıyla Doğu’yu yeniden yapılandıran edebiyatçılar, Doğu’yu Avrupa’nın iktidar mücadelelerinin sahnesi haline getiren siyasetçiler modern oryantalizmin temellerini atmışlardır.⁴⁶

Bu gelişmelerle birlikte Doğu ile ilgilenen birçok dernek kurulmuştur. Asya Derneği (Societe Asiatique, Paris, 1822), Kraliyet Asya Derneği (Royal Asiatic Society, Londra, 1823), Amerikan Doğu Derneği (American Oriental Society, Massachusetts, 1842), Alman Doğu Derneği (Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Leipzig, 1845) gibi kurumların kurulması, 1873 yılından itibaren her yıl kongre düzenlenmesi Batılı bakış açılarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kurumlar aracılığıyla Doğu toplumları hakkında bilgiler, filoloji araştırmaları ve Doğu dillerinde yetkinlik geliştirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır.⁴⁷

1978 yılında Edward Said’in (1935–2003) *Oryantalizm*⁴⁸ adlı kitabının yayımlanmasıyla oryantalizm kavramının anlamı kökten değişmiştir. Eserinde oryantalizm Said tarafından kesin çizgilerle tanımlanmamıştır, daha çok farklı ve her zaman birbiriyle uyumlu olmayan çeşitli bakış açılarına işaret edilmektedir. Kitabın

⁴⁶ Ali Okumuş, “Doğu ile Batı Arasında Oryantalizm Dikotomisi ve Edward Said”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Genç Araştırmacılar Özel Sayısı**, Aralık 2010, s. 19.

⁴⁷ Bryan S. Turner, **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Anka Yayınları, 2003, s. 67.

⁴⁸ Edward W. Said, **Orientalism, Western Conceptions of the Orient**, New York, Pantheon Books, 1978; London, Routledge & Kegan Paul, 1978.

“Orientalism”in bugüne kadar Türkçeye üç farklı çevirisi yapılmıştır. **Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu** başlığıyla Nezih Uzel tarafından Fransızcadan yapılan ilk çeviri 1982’de Pinar Yayınları tarafından yayımlanmıştır. “Sömürgeciliğin Keşif Kolu” ifadesi eserin orijinalinde olmadığı halde Türkçe basımının başlığına konulmuştur. Diğer çeviri Selahattin Ayaz tarafından yapılmış ve yine Pinar Yayınları tarafından aynı başlıkla yayımlanmıştır (1989). İngilizce orijinalinden yapılan son çeviri ise Metis Yayınları’ndan çıkmıştır: **Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları**, Çev. Berna Ülner, İstanbul, 1999. Tez çalışmamda bu çeviriden (4. Basım, Mart 2008) yararlandım. Şarkiyatçılık teriminin Türkçede oryantalizmin bütün anlamlarını karşılamadığını düşündüğüm için oryantalizm ve oryantalist terimlerini kullanmayı tercih ettim. Ancak, yararlandığım bu kitapta Doğu’nun Şark, oryantalizmin Şarkiyatçılık, oryantalistin de Şarkiyatçı olarak çevrilmiş olması nedeniyle alıntılarda terminoloji farklılığı oluştu.

başında oryantalizmin tarihsel genellemeler temelinde birbiriyle bağlantılı üç gevşek tanımı yapılmaktadır.⁴⁹ Birincisi, oryantalizm “Doğu Araştırmaları” (“Oriental Studies”) adı altında akademik bir ilgi alanı veya bir disiplindir:

Şarkiyatçılık, en kolay kabul gören nitelemeye göre, akademik bir şeydir; bu etiket birtakım akademik kuruluşlarda hala kullanılıyor. İster özel ister genel yönleriyle uğraşın – antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez – Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şark’ı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır.⁵⁰

Said oryantalizmin bu tipine “açık oryantalizm” (“manifest orientalism”) demektedir. Bu kategorideki oryantalistler Batı’nın diğer kültürlerle üstünlüğünü vurgulamak için Doğu ile Batı arasındaki farkları irdelerler. Oryantalizmin bu akademik gelenekle bağlantılı ve aralarında kesintisiz bir etkileşimin olduğu ikinci bir anlamı da vardır:

Şarkiyatçılık, “Şark” ile (çoğu zaman) “Batı” arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir. Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, imparatorluk yöneticilerinin de olduğu kalabalık bir yazar topluluğu, Şark’a, Şark’ın insanına, törelerine, “aklına”, yazgısına vb. ilişkin kuramları, destanları, romanları, toplum betimlemelerini, siyasal kayıtları işleyip inceltirken, Şark ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saymıştır.⁵¹

⁴⁹ Edward Said’in düşünceleri ve genel olarak oryantalizm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Jale Parla **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, 2005 (1985); Aydın Zülküf, “Edward Said’in Oryantalimi Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 50, İstanbul, 1990; Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1999; Edward Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, Çev. İslam Özkan, Süleyman Şahin, Şenay Özden, İstanbul, Bahar Yayınevi, 2000; **Oryantalizm I-II, Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20, Ağustos-Eylül-Ekim 2002; Meyda Yeğenoğlu, **Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003; Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2004; **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Müdürlüğü, İstanbul, 2007; **Oryantalizm: Tartışma Metinleri**, Ed. Aytaç Yıldız, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2007; Thierry Hentsch, **Hayali Doğu**, Çev. Aysel Bora, İstanbul, Metis Yayınları, 2008; Alim Arlı, **Oryantalizm Oksidantalizm ve Şerif Mardin**, İstanbul, Küre Yayınları, 2009; Onur Bilge Kula, **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

⁵⁰ Edward W. Said, **Şarkiyatçılık. Batı’nın Şark Anlayışları**, Çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 12.

⁵¹ A.e., s. 12.

Epistemolojik (bilgikuramsal) sorun Batı'nın bu düşünce sistemiyle hem kendi karşıtı olarak kurguladığı Doğu'yu, hem de bu karşıtlıktan yola çıkarak kendini tanımlaması ve böylelikle bilgi üretimini tekelinde bulundurmasıdır. Batı'nın Doğu üzerinde sistematik, artan bir bilgiye sahip olma isteği ve bu bilgiye sahip oluşu oryantalizmin temel unsurlarından biridir. Sömürgecilik faaliyetleriyle ve genel çıkarlarla desteklenen bu bilgi, anatomi, etnoloji, filoloji, tarih gibi bilim dallarıyla edebiyatçılar, çevirmenler ve gezginler tarafından geliştirilmektedir.

Ontolojik (varlıkbilimsel) sorun ise Batı'nın Doğu'nun varlığını baştan geri, çağdışı ve en önemlisi kendisine bağlı olarak görmesidir. Doğu'nun öznel kimliği, bu şekilde Batı'ya bağlı olarak tanımlanmakta ve adeta ortadan kaldırılmaktadır. Doğu imgesi tektipleştirilerek temsili bir kimlik haline getirilmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılarak yeniden üretilmektedir. Öte yandan, Doğu-Batı karşıtlığı çerçevesinde Batı siyasal, ekonomik, kültürel bir birlik olarak evrensel bir güç biçiminde kurgulanarak, dünya Batı'nın gerçeği ile inşa edilmektedir. Böylece Batı, kendisinden farklı olan toplumları ötekileştirmektedir. Ayrıca Doğu'nun tarihi, varlığı Batı'nın gözüyle yeniden yazılmaktadır. Böylece Batı kendi "ötekisi"ni yaratmakta, "öteki" ile arasındaki farklar üzerinde durmakta ve kendi kimliğini yeniden üretmektedir.

Şark, Avrupa'nın sadece komşusu değildir. Aynı zamanda Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıklarının ve dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yenilenen Öteki imgelerinden biridir. Ayrıca, Şark, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa'nın (ya da Batı'nın) tanımlanmasına yardımcı olmuştur.⁵²

Said, gerçek Doğu ile yansıtılan ve kurgulanan Doğu arasındaki ilişkinin veya paralelliğin çok az olduğunu savunmaktadır. Doğu hakkındaki metinlerin Doğu'yu daha çok bir araç olarak kullanmayı tercih ettiğini ve muğlak bir Doğu resmi çizdiğini belirtmektedir. Buna göre oryantalizmde, Doğu'nun kendi kendisini tanımlamasına yer verilmeden Doğu öğretilmekte, onun hakkında araştırmalar yapılmakta, bu sistem içinde Doğu yönetilmekte ve ona ilişkin çok belirli tespitler

⁵² A.e., s. 11.

yapılmaktadır. Oryantalizmde Doğu ve Batı yaşantısının her noktası birbirinden farklı olarak anlaşılmakta ve aktarılmaktadır.

Batı Doğu'yu şekil olarak ele almakta, alçaltılmış bir Doğu kavramıyla kendi kültürünü belirlemekte ve güçlendirmektedir. Doğu ele alınırken, kendisine ait düşüncelerden kaynaklanan karışık bir düzene sahip olduğu, despotizmi, güzelliği, acımasızlığı, duyarlılığı gibi çelişkili tanımlamalar kullanılmaktadır.⁵³

Oryantalizmin Doğu hakkında üzerinde durduğu konulardan bir diğeri de Doğu'nun kaba mantığı, gerçeklere karşı ilgisizliği, geri kalmışlığıdır. Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılan dünyada Doğu uygar olmayan, gizemli, egzotik ve fantastik mekânlar olarak kurgulanmaktadır. Batılı için Doğu, özel bir deneyimin mümkün olduğu bir bölge olarak inşa edilmekte ve bu bölge esrarlı, tehlikeli ve çetin bir yer biçiminde sunulmaktadır. Doğulu bir kişilik olarak değil, daha çok çözülmesi gereken bir problem olarak nitelendirilmektedir.

Said, bir düşünce biçimi olarak Doğu–Batı ayrımını vurgulayan oryantalistler kategorisine sadece akademisyenleri değil, Doğu hakkında herhangi bir beyanda bulunmuş bütün tanınmış yazar veya düşünürleri de (Aeschylus, Victor Hugo, Dante, Marx, Flaubert, Nerval vd.) dahil etmiştir. Bu farklı isimleri bir araya getiren unsur hepsinin Batı ile Doğu arasında öze ilişkin bir fark olduğunu varsaymış olmalarıdır. Bu tür oryantalistlere Said “örtük (latent) oryantalistler” demektedir. Çünkü bu yazarlar bilmeden ve istemeden ya da farkında olmadan Doğu ile Batı arasındaki farkı vurgulamışlardır. Örneğin Dante'nin İlahi Komedyası adlı eseri bile her ne kadar Doğu ile doğrudan ilgili olmasa da Doğu'ya ilişkin önyargıları ve fantezileri yeniden üretmiştir.⁵⁴

Batı'nın Doğu'yu ontolojik ve epistemolojik temelde nasıl kategorize ettiğini ortaya koyduktan sonra Edward Said, oryantalizmin diğer ikisine göre daha tarihsel, daha somut üçüncü bir tanımını yapmaktadır:

Şarkiyatçılık, Şark ile – Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğretmek, oraya yerleşerek, onu yöneterek – uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçimi olarak incelenebilir, çözümlenebilir.⁵⁵

⁵³ Keyman, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁵⁴ Çırakman, **a.g.e.**, s. 106.

⁵⁵ Said, **a.g.e.**, s. 13

Burada oryantalizm kurumları, dili, akademik çalışmaları, imgelemi, doktrinleri, edebi eserleri, sömürgeci kurumlarıyla bir söylem olarak tanımlanmaktadır. Said'in "modern oryantalizm" diye adlandırdığı bu dönem 18. yüzyıl sonlarında, daha önce bahsedilen Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlamıştır. Modern oryantalizm bir hükmetme, yeniden yapılandırma, Doğu'yu ve Doğuluları çeşitli pratikler ve kuramlarla temsil etme biçimidir. Bu pratiklere örnek olarak Said, Doğu'yu öğrenme, gözlemlenme, yazma, düşünme, öğretme, oraya yerleşme ve kolonize etme çabalarını verir:

Şarkiyatçılıkta ortaya çıkan Şark, Şark'ı Batı bilgisine, Batı bilincine, sonra da Batı egemenliğine taşıyan bir güçler öbeği bütünü tarafından şekillendirilmiş bir temsil biçimleri dizgesidir. ... Şarkiyatçılık, uygarlıklarıyla, halkları ve yerleşimleriyle birlikte Şark'ı malzeme edinmiş bir yorum okuludur. Bu okulun nesnel keşifleri – yani, metinleri yayına hazırlayan, çeviren, dilbilgisi kurallarını dizgeleştiren, sözlükler yazan, ölü çağları yeniden kuran, olgularca doğrulanabilir bilgiyi üreten kendini mesleğe adanmış sayısız araştırmacının çalışmaları – dille aktarılan tüm hakikatler gibi Şarkiyatçılığın hakikatlerinin de dilde somutlaştığı gerçeği tarafından belirlenmiştir hep.⁵⁶

Doğu'yu kategorize eden Batı, kendisini Doğulu'yu karanlıktan kurtaran bir kahraman olarak sunmakta, onu çağdışılıktan kurtarmaya çalışmaktadır. Doğulular kendi kendini yönetmenin ne olduğunu bilmeyen, bu yüzden de korunması gereken insanlardır. Aynı zamanda Doğulu, Batı olmadan kendisini anlamaya yetenekli değildir. Bu nedenle Batı ona yardımcı olmaya çalışmaktadır. Batı düşüncesinde, O'nun olmadığı her yer sessiz ve tehlikelerle doludur.⁵⁷

Recep Boztemur'un ifadesiyle, Oryantalizmin tarihsel gerekirciliği, böylece, Doğu ve Batı toplumlarının kendi tarihsel koşullarının farklılıklarının göz ardı edilmesine yol açmış, Doğu'nun nesnel özelliklerinin Batı'nın mutlak karşıtı olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla Batı değişim ve gelişim tarafından belirlenerek dünya tarihi içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olurken, Doğu değişmeyen, dolayısıyla gelişmeyen bir yapı olarak tarih dışına itilmiştir. Doğu toplumlarının bu değişmeyen yapısı içsel gelişmelerle değişemeyeceği için,

⁵⁶ A.e., s. 215.

⁵⁷ Çırakman, a.g.e., s. 183.

oryantalizm bu toplumlara Batı'nın kaçınılmaz müdahalesini gerekli görmekte, hatta bu toplumların gelecekteki gelişmeler için dış müdahaleleri meşru kılmaktadır.⁵⁸

Beyaz, orta sınıf bir Batılı, beyaz olmayan dünyayı yalnız idare etmenin değil bu dünyaya sahip olmanın da kendisinin insani ayrıcalığı olduğuna inanır; çünkü tanım gereği “bizim gibi tam anlamıyla insan değildir “o”.”⁵⁹

Özetle Edward Said, Batı'nın “öteki” olarak Doğu denen bir kavram icat ettiğini, bunun hayali bir coğrafya, kurgusal bir tasarım ve güç merkezli bir algıya yaslandığını ileri sürmektedir. Michel Foucault'un (1926–1984) bilgi ve güç arasındaki ilişki ve temsil kavramını oryantalizme uygulayan Said, Doğu hakkındaki her türlü bilginin, onu işaretleyen, çerçeveleyen ve inşa eden bir söylemin nedeni ve sonucu olduğunu ve son kertede Doğu'yu Batılı gücün tahakkümüne ve sömürüsüne açma yönünde hizmet ettiğini savunmaktadır.

Tüm bunlardan yola çıkarak oryantalizmin göstergeleri şu şekilde maddeleştirilebilir: 1) Doğu hakkında bilgi sahibi olmak istenir. 2) Doğu tek tipleştirilerek, bütüncül bir Doğu tanımı yapılır. 3) Doğu–Batı karşıtlığı çerçevesinde Doğu ötekileştirilir ve ikisi arasındaki farklar üzerinde durulur. 4) Doğu “geri kalmış”, “ilkel”, “despot”, “gizemli”, “çetin”, “tehlikeli”, “kontrol altında tutulması gereken” bir yer olarak resmedilir. 5) Doğulular “zorba”, “kurnaz”, “tembel”, “pis”, “acımasız”, “kendini yönetmeyi bilmeyen” insanlar olarak tanımlanır. 6) Batı evrensel bir güç olarak yansıtılır ve dünya onun gerçeğine göre inşa edilir. 7) Batı, Doğu'yu küçümseyerek kendi kültürünü belirler ve güçlendirir. 8) Batı, “uygar” ve “ileri”dir. 9) Batı Doğu'yu kurtaran bir “kahraman”dır. 10) Batı “barış”, “adalet”, “düzen” gibi olguları temsil eder. 11) Doğu fethedilmek istenir.

Edward Said'in *Oryantalizm*'deki yaklaşımına ve eksikliklerine ilişkin eleştiriler de yöneltilmiştir. En yaygın eleştiri, Said'in sıkça yakındığı oryantalizm çalışmalarında görülen genelleştirme, özdeşleştirme, tektipleştirme tavrının Said tarafından da oryantalistlere ve oryantalizme uygulandığı; çeşitliliğe, farklı

⁵⁸ Recep Boztemur, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, s. 79-110, Sayı 9, 1998, s. 83.

⁵⁹ Said, **a.g.e.**, s. 118.

çalışmalara ve değişimlere hemen hiç yer verilmediğidir. Oryantalizmin çoğunlukla Fransız ve İngiliz gezi edebiyatı temel alınarak incelenmesi de en büyük eksikliklerden biri olarak görülmektedir. Batı felsefesinde, özellikle de Alman felsefesinde kuramsallaşan felsefi oryantalizm birikimi yeterince ele alınmamıştır. Avrupalı aklın üstünlüğü tezi Kant ve Hegel tarafından sistemleştirilerek felsefi bir kuram haline getirilmesine rağmen, Said *Oryantalizm*'de Kant'ı sadece Avrupalı-Asyalı karşıtlığı (s. 129) ve genel anlamda felsefe bağlamında (s. 143) olmak üzere sadece iki kez anmaktadır. Hegel'in ise adı hiç geçmemektedir. Böylece, Said eserini felsefi oryantalizm bakımından önemli bir temelden yoksun bırakmıştır. Aynı şekilde, Doğu hakkındaki geniş Rus düşünce ve edebiyat birikimi de Said'in ilgisi dışında kalmıştır. Bütün eleştirilere rağmen Edward Said'in *Oryantalizm* kitabıyla kültür-siyaset ilişkisine dayalı Batı-Doğu algısında inkâr edilemez bir etki yarattığı ve sosyal bilimler için temel sayılabilecek bir tartışmayı başlattığı genel olarak kabul edilen bir gerçektir.

Batı'da oryantalizm ve oryantalist terimleri Edward Said'in kitabının yayımlanmasından önce gözden düşmeye ve terk edilmeye başlanmıştır. 1960'lardan itibaren Batı dillerinde oryantalizm yerine "Doğu çalışmaları" ("Eastern Studies"), oryantalist yerine de çalışma alanları esas alınarak "Arap uzmanı", "İndolog", "Türkolog" gibi terimler tercih edilmeye başlanmıştır.⁶⁰ 1973'te, kuruluşunun yüzüncü yılında Paris'te toplanan Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde oryantalizm terimini resmi olarak terk etme kararı alınmıştır. Said'in yaşayan en büyük oryantalist olarak nitelediği antropolog Bernard Lewis'in düşüncesine göre, "artık kurtarılamayacak kadar kirlenmiş olan" oryantalizm terimini Edward Said tamamen "zehirlemiştir".⁶¹

Bu şekilde, 1970'lere kadar ya Doğu'ya ilişkin tarih ve dil çalışmaları bağlamında ya da 20. yüzyılın resim akımı için kullanılan oryantalizm terimi olumsuz bir anlam kazanmış ve Batı emperyalizminin sömürgeci hırslarına

⁶⁰ Oryantalizm ve oryantalist terimlerinin farklı anlamları için Türkçede farklı terimler kullanılmaktadır. E. Said'in üç tanımından ilki, yani akademik bir ilgi alanı olarak oryantalizm genellikle "şarkiyat", "şarkiyatçılık" veya "doğubilim" terimleriyle karşılanırken, Doğu'yu Batı'dan özel bir farklılık olarak kategorileştiren düşünme biçimine işaret eden ikinci anlamı ile Batı'nın Doğu üzerinde egemenlik kurmak ve yeniden yapılandırmak amacıyla geliştirdiği söylemi belirten üçüncü anlamı için "oryantalizm" terimi tercih edilmektedir.

⁶¹ Bernard Lewis, "Oryantalizm Sorunu", **Oryantalizm: Tartışma Metinleri**, s. 217-245, Ed. Aytaç Yıldız, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2007, s. 223-224.

entelektüel destek sağlayan ve meşrulaştıran bilgiyi işaret etmeye başlamıştır. Bu eleştirel yaklaşım çerçevesinde, Batı'nın bilim ve edebiyat–sanat çevrelerinde, Avrupa uygarlığının karşıt tezi olarak Doğu'nun temsillerinin oluşum mekânizması (genellikle olumsuz bir “öteki” imgesinin yaratılması) ve onun Batı'nın Doğu üzerinde hâkimiyetini sağlamak için kullanılması bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. Antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, edebiyat gibi alanlarda son yıllarda Doğu üzerine yapılan araştırmalarda Edward Said'in etkisi belirgindir.⁶²

Said'den sonra Fransa ve İngiltere bilim çevreleri tarafından geliştirilen oryantalizm çalışmaları da Yakın Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin incelenmesine odaklanmış, diğer Batı ülkelerinde, özellikle Rusya'da, Almanya'da, Hollanda'da var olan oryantalizm tecrübesi göz ardı edilmiştir. Aynı inceleme ve temsil oluşumunun konusu olan Asya'nın ve Kafkasya'nın varlığı dikkate alınmamıştır. Bu boşluk 1990'lı yıllarda, en başta Amerikan bilim çevrelerince doldurulmaya, Batı Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın kolonyal tarihleri karşılaştırılabilir mi, Rusya'nın Asya ve Avrupa arasındaki coğrafi konumu Doğu görüşünde etkili olmuş mudur gibi sorulara cevap aranmaya başlanmıştır.⁶³

1.3. Batı Edebiyatında Doğu İmgesi

Batı edebiyat dünyası Doğu'yu ve Doğulu'yu doğrudan tanıma fırsatını Haçlı seferleri sırasında bulmuştur. Haçlı seferlerinin gerçekleştiği 1100–1450 arasındaki 350 yıl boyunca yazılan mektuplar, günlükler, anılar, gezi yazıları, şiirler ve tarihi metinler Batı edebiyatında “Haçlı Edebiyatı” olarak adlandırılmaktadır. Bu edebiyatı oluşturan metinlerdeki Müslüman Doğu veya Doğulu imgesi ötekileştirici, dışlayıcı ve kötüleyici bir anlayışı yansıtmaktadır.

Haçlı seferlerinden 17. yüzyıla kadar Batı edebiyatına konu olan Doğu daha çok Osmanlılar ve onların kültür dünyasıdır. Korkulan ve tehdit olarak görülen Doğu edebiyatta olumsuz bir “öteki” olarak yer almıştır. Haçlı seferlerinden sonra da Avrupalılar ve Osmanlılar arasında savaşların sürmesi, Batı edebiyatında yüzyıllar

⁶² Aslı Çırakman, “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, *Oryantalizm-I, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ağustos-Eylül-Ekim 2002, s. 189-190.

⁶³ Svetlana Gorşenina, “Mnogoliki vostok russkogo hudojestvennogo orientalizma (XVIII - načalo XX veka)”, *Kulturniye tsennosti. Mejdunarodny yejegodnik 2004-2006. Tsentralnaya Aziya v prošlom i nastoyaşçem*, s. 61-76, St. Peterburg, FilFak SPb Gos Un., 2008, s. 61.

boyunca varlığını sürdüren genelde olumsuz bir Doğu imgesinin oluşmasına neden olmuştur.

Martin Luther'in (1483–1546) 1529 yılında yayımlanan *Türklere Karşı Savaşta (Vom Kriege widder die Türken)* adlı eseri, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemde Batı edebiyatında olumsuz Doğu imgesinin pekişmesinde etkili olmuştur.⁶⁴

Aydınlanma düşüncesinin diğer dinlere ve toplumlara karşı hoşgörü felsefesini getirmesi, Aydınlanmacıların kendi toplumlarının eleştirisinde Avrupa dışı ülkeleri ve toplumlarını model almaları, Doğu'ya bakışın değişmesine yol açmıştır. Ortaçağ'da Batı'nın gözünde Doğu'nun önemi daha çok Hıristiyanlığın çıkış noktasıyla bağlantılı görülürken, bu dönemde Doğu yalnızca dinlerin değil, şiirin, edebiyatın, aşkın, romantizmin kaynağı olarak da görülmeye başlanmıştır. Farklı ve çok yönlü yapısıyla Doğu, kendi içine kapalı Batılı yazarlar için hem ilham kaynağı haline gelmiş, hem de onu kendilerine yeni bir bakış açısı kazandıran, yaratıcı düşüncelerini geliştiren bir olgu olarak değerlendirmişlerdir.

Bu değişikliğin ilk somut örneği, Alman yazar ve düşünür Gotthold Ephraim Lessing'in (1729–1781) *Bilge Nathan (Nathan der Weise, 1783)* adlı eserinde görülmektedir. Lessing bu eserinde tektanrılı üç dine, Hıristiyanlık, Musevilik ve İslam'a eşit mesafede durmakta ve bu dinlere inananların aynı ailenin bireyleri olduğu, kaderlerinin onları farklı inançlara götürdüğü tezini işlemektedir. Dönemin diğer etkili yazar ve düşünürlerinden Wilhelm von Humboldt (1767–1835), Friedrich Schlegel (1772–1829) ve kardeşi August W. Schlegel (1767–1845) Doğu'yu bütün dinlerin, dillerin, şiirin ve romantizmin ülkesi olarak görmüşlerdir. Platen, Wieland, Novalis gibi birçok yazar eserlerini Doğu'nun büyümlü atmosferinden etkilenecek şekilde yaratmışlardır.⁶⁵

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan olumlu Doğu imgesi, dönemin Alman yazar ve düşünürü J.W. Goethe'de de görülmektedir. Goethe, o döneme kadar Avrupa kültüründe var olan, dünyayı karşıtlıklar içinde algılama biçimine yeni bir yorum getirmiştir. Madde–anlam, biçim–içerik, nesne–özne, beden–ruh gibi karşıtlıklara ayrılan olguları birleştirmiştir. Bu karşıtlık kültürler (Doğu–Batı) için de

⁶⁴ Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm – I*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. XXXIV.

⁶⁵ Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyat Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 82.

geçerli olduğundan, Doğu ile kendi ulusal kültürünü barıştırmayı amaçlamıştır. *Bati Divanı* 'nda (*West-östlicher Diwan*, 1819) Goethe karşımıza bir Doğulu olarak çıkar. Hayal gücüne çocukluğundan beri derinlik kazandıran *Binbir Gece Masalları*'nın izleri birçok eserinde görülmektedir. Goethe'ye göre, Doğu ile iletişimin önkoşulu, onu tanımak ve “kendin gibi bilmek”tir. Goethe bu evrensel bakışıyla hem “dünya edebiyatı” kavramını yaratmış, hem de Alman edebiyatının ufku genişletmiştir.

Goethe'nin anlayışı doğrultusunda, yani hem egzotizm merakına hem de “öteki”yi tanımak ve kendin gibi bilmek bilincine sahip yazarlar, Batı edebiyatı içinde sayıca az olsalar da varlıklarını hissettirmişlerdir. Örneğin, deniz subayı olarak İstanbul'da bulunan Fransız yazar Pierre Loti (Julien Viaud) (1850–1923), yazdıklarıyla bir yandan Avrupa insanının egzotizm merakını, diğer yandan da başta Türkler olmak üzere Doğululara karşı var olan olumsuz imajı gidermeye çalışmıştır.

Ne var ki Doğu'ya karşı bu nesnel tutum, Alman ve Fransız edebiyatlarında az sayıda yazarla sınırlı kalmış ve genel bir özellik haline gelmemiştir. Böylece Goethe ve Pierre Loti gibi düşünenlerin görüşleri genel kabul görmeyerek Doğu'ya (“öteki”ye) olan yaklaşım oryantalizm anlayışı doğrultusunda varlığını sürdürmüştür.⁶⁶

Batı'nın hem kendine hem de Doğu'ya ilişkin bilgisini, bakışını ve tutumunu belirlerken yararlandığı başlıca kaynaklardan biri de, seyahatname gibi anlatı türleridir. 17. yüzyılda Batı'da yabancı ülkeleri tanımak bir devlet meselesi olarak görülmüştür. Buna o kadar önem verilmiştir ki, bu ülkelere giden gezginler devlet tarafından finanse edilmiştir. Bu gezgin-gözlemcilerin izlenimleri bazen resmi raporlar biçiminde, bazen de seyahatname olarak sunulmuştur. Seyahatnamelerde anlatıların nesnelliğini vurgulamak amacıyla gezginin bir gözlemci ve Batılı olduğuna dikkat çekilmektedir. Gezgin her zaman olayların dışındadır. Doğu garipliklerin yaşandığı bir bölge olarak tanıtılır. Doğulu sözcüğüne yüklenen anlamlar ilkelik, karakter eksikliği ve manevi geriliktir. Seyahatnameler bölgeyi tasvir etme amacı taşımakla birlikte Doğu hakkında genel yorumlar da barındırır. Bu metinlerde Doğu yeniden gözden geçirilmekte ve yaşanan çağa uygun yönleriyle canlandırılmaktadır. Dolayısıyla Doğu hakkında yapılan değerlendirmelerin tamamı

⁶⁶ Sabri Eyigün, “Batı Edebiyatında Öteki Olgusu ve Nedenleri”, *Türk Dili*, 1, 1990, s. 457-458.

bu ülkeleri yorumlama ve yeniden inşa etme işlemleridir. Bu eserlerde Doğu hakkında genellemeler yapılmakta, Doğu'dan olan 'bir şey', Doğu'dan olan 'her şey' gibi aktarılmaktadır.

İbrahim Bilici bunun tipik örneklerinden olan Alexander W. Kinglake'in *Eothen* (1844) adlı seyahatnamesinde Türk imgesini incelemiştir. Bilici'nin tespitine göre, oryantalist gezgin, Doğu'da yaşayanın neden ve nasıl Doğulu olduğunu yalnızca Batılı'ya değil, Doğulu'ya da göstererek benimsetmektedir. Burada bazen her şey olduğu gibi gösterilir, bazen de gerçeğin dev aynasından geçmiş hali imgeleştirilir. Doğulu'nun tarihi, coğrafyası, dini, dili, kültürü ve karakteri saptanır, belgelendirilir ve tüm dünya bilgilendirilir.⁶⁷

Doğu'nun bir parçası olarak Orta Asya da, Batı edebiyatında tehlikeli, fakat egzotik ve romantik cazibesi olan bir bölge olarak resmedilmiştir. Örneğin, 1357 ile 1371 yılları arasında yayımlanan *Sir John Mandeville'nin Seyahatleri*'nde (*The Travels of Sir John Mandeville*) Orta Asya'dan egzotik bir yer olarak bahsedilmektedir. Sir John Mandeville'nin seyahatleri Ortaçağ'dan 19. yüzyılın başlarına kadar rağbet görmüş hayali seyahatler türünün bir örneğidir. Igor de Rachewiltz'in belirttiğine göre, 15. yüzyılda okuma yazma bilen ve bilmeyen herkesin zihnindeki Asya imgesi, gerçekte hikâyenin bir karışımı olan, Mandeville'nin hayali seyahatlerinin anlatımıyla biçimlenmiştir.⁶⁸

19. yüzyılın ikinci yarısı, Batı'nın her alanda üstünlük sağladığı, ulus devletlerin kurulduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya başladığı dönemdir. Dolayısıyla bu dönem edebiyatında Doğu artık korkulacak ve sınımlanacak bir yer olmaktan çıkmıştır. Doğu artık her yönüyle Batı'dan aşağı bir kültür ve Batılı olanın karşısı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Batılı olma bilincinin iyice biçimlenip yerleştiği bu dönemde Batılı aydınlar, modernitenin getirdiği bakış doğrultusunda dünyayı kesin çizgilerle Doğu ve Batı olarak ikiye ayırmaya başlamışlardır. Bu ayırım her şeyden önce "öteki" olana yöneliktir. Doğu artık "ne olduğundan çok ne olmadığı açısından"

⁶⁷ İbrahim E. Bilici, "Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake'in Seyahatnamesi, *Eothen* Örneği", **e-GİFDER (Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi)**, Sayı 2, Eylül 2011, s. 18, (Çevrimiçi) <http://egifder.gumushane.edu.tr/article/view/5000006421>, 28 Haziran 2015.

⁶⁸ I. de Rachewiltz, **Papal Envoys to the Great Khans (Great Travellers)**, London, Faber and Faber, 1971 (Penguin, 1983), p. 207.

tanımlanmaktadır.⁶⁹ Bu bakış açısının en somut yansıması *trivial* (eğlencelik) gezi romanlarında görülmektedir. Bu romanlarda Doğu ile Batı birer yaşama biçimini, birer ideolojiyi simgelemektedir. Batılı yazarlar, Doğu'yu değerlendirirken üstün gördükleri Batı kültürünü ve dolayısıyla Batılıyı her yönüyle ölçü almaktadırlar. Bu üstünlük inancı bazen o kadar abartılmaktadır ki, Batılı roman kahramanı Doğulu karşısında adeta tanrılaştırılmaktadır.

Karl May'ın (1842–1912) *trivial* edebiyat eserleri bu tür romanlara örnek olarak ilk akla gelenlerdendir. May'ın Türkçeye de çevrilen *Arap Çöllerinde* (*Durch die Wüste*, 1892), *Vahşi Kürdistan İçlerinde* (*Durchs wilde Kurdistan*, 1892), *Mekke'de* (*In Mekka*, 1899) ve diğer romanlarında Alman kahraman Kara Ben Nemisi Doğu ülkelerine geziye çıkar. Binlerce haydutla savaşır, hepsini öldürür. Yüzlerce genç kızın namusunu kurtarır, bir o kadar kişiyi zalimlerin zulmünden korur ve yıllar sonra hiçbir zarar görmeden Almanya'ya geri döner. Bu gezilerde bütün kızlar Nemisi'ye aşık olur, çünkü o gördükleri en yakışıklı erkektir. Kahramanın bu ülkelerde gördükleri ise tamamen sefalet ve aşağı kültür dünyasıdır.

Batı edebiyatında Doğu imgesinin belli dönemlerde ortak özellikleri olsa da, bunlar yazarın dünya görüşüne ve felsefesine, özellikle de Doğu olarak nitelenen dünyayı yakından tanıma durumuna göre değişmektedir. Yazar bu dünyayı tanıdıkça kalıp düşüncelerin ve önyargıların azaldığı görülmektedir.

Batı edebiyatında Batı'nın Doğu'yu temsil etme ve Doğu üzerinde egemenlik kurma eğilimlerini, bir başka deyişle edebiyat ve oryantalizm ilişkisini Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde nasıl ele aldığını incelemek yararlı olacaktır.

1.3.1. Edward Said'in “Oryantalizm” Adlı Eserinde Edebiyat ve Oryantalizm İlişkisi

Edward Said'in “Orientalizm” eserinde edebiyatla ilgili ayrı bir bölüm yoktur, ancak oryantalizm kavramı açıklanırken sık sık yazarlara ve edebi metinlere göndermeler yapılır. Filolojinin ve edebiyatın oryantalizmin gelişmesine yardımcı oldukları sık sık belirtilerek, oryantalizm her şeyden önce bir yazarlar ve eserler bütünü olarak değerlendirilir. Böylece oryantalizmin edebiyatla ilişkisinin altı çizilir.

⁶⁹ Keyman, a.g.e., s. 5.

Edward Said'in düşüncesine göre, oryantalizmin gelişimine paralel olarak Batılı yazarların imgeleminde bir Doğu imgesi biçimlenmeye başlamış ve bu imge değişik biçimlerde edebi metinlere yansımıştır. Doğu–Batı ilişkisinin doğmasında edebiyat çevirilerinin büyük etkisi olmuştur. Batılı edebiyatçı ilk kez karşılaştığı bu Doğu dünyasının derinliklerinde zengin bir kültürel kaynak bulmuştur:

Bu Şark sahnesinin derinliklerinde, tekil öğeleriyle inanılmaz zenginlikte bir dünya yaratan müthiş bir kültürel repertuvar bulunur: Sfenks, Kleopatra, Aden, Troya, Sodom ve Gomorra, Astarte, Isis ile Osiris, Şeba, Babil, Refakatçi Cinler, Dört Münecim, Ninive, Rahip Johannes, Hz. Muhammet ve daha düzinelercesi; yarı düşsel yarı bildik dekorlar, kimi durumda da yalnız adlar; canavarlar, iblisler, kahramanlar, yıldırımlar, zevkler, arzular yer alır bu repertuvarda.⁷⁰

Batılı edebiyatçılar için büyük bir kaynak olan Doğu, edebiyata oryantalist mercekten bakılarak yansıtılmıştır. Doğu ile İslam, Avrupa içinde özel bir rol oynayan yabancılar olarak temsil edilmişlerdir. Batılı yazarlar Doğu kültürünü ve zenginliğini simgelere, sayılara, objelere, mekânlara ve sözcüklere indirgemiş, Doğu'ya ait şeyleri başa çıkılabilir parçalara bölmeye çalışmışlardır.⁷¹

Batı, Doğu edebiyatı ve kültürü üzerinden kendini yeniden tanımlamış ve biçimlendirmiştir. Doğu'ya özgü destan, kaside gibi türler ilk günah, kefarete, cennetin yeniden kurulacağı yeni dünyanın ortaya çıkışı gibi Hıristiyanlık anlatılarının zamanın koşullarına uygun bir dille yeniden biçimlendirilmesi işlevini görmüşlerdir.⁷²

Doğu'nun edebiyat geleneğinin Batı tarafından benimsenmesi yalnızca edebiyatta değil bütün sanat alanlarında oryantalist Doğu imgesinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Said'in deyişiyle “popülist, çoğulcu tarih duygusuna gömülmüş onsekizinci yüzyıl aklı, Batı ile İslam arasında yükselen öğretinin duvarlarında bir gedik açıp kendisi ile Şark arasındaki akrabalığın gizli öğelerini görebilmiştir.”⁷³

18. yüzyılda Doğu ile Batı arasında ticari, kültürel ve sosyal ilişkiler artmış, Batı'nın sahip olduğu Doğu'ya ait bilgiler çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Buna bağlı

⁷⁰ Said, **a.g.e.**, s.73.

⁷¹ **A.e.**, s. 82.

⁷² **A.e.**, s. 148.

⁷³ **A.e.**, s.128.

olarak oryantalizm yeni bir evreye girmiş, bu değişim sanatı ve edebiyatı da etkilemiştir. Sömürgelerle kurulan ilişkilerin yanı sıra etnoloji, filoloji, tarih gibi bilimsel alanların yabancı olana ilgisiyle artan bilgi, ayrıca romancılar, ozanlar, çevirmenler ve gezginlerce üretilen eserler Batı'nın hafızasındaki Doğu imgelemine eklemlenmiştir. Batı'nın hafızasında oluşan bu renkli ve zengin Doğu imgesinin sanatta ve edebiyatta yeterince yansıtılmamasının nedeni oryantalizmin siyasal tasavvurundan kaynaklanmaktadır. Said, oryantalizmin Doğu'ya ilişkin düşüncelere sınırlar dayattığı için bu etkinliklerin ve kurumların pek azının özgürce var olup gelişme olanağı bulduğunu söyler:

Şarkiyatçılık üçüncü bir varoluş biçimiyle Şark'a ilişkin düşünceye sınırlar dayattığı için, bu etkinliklerin, bu kurumların pek azı özgürce var olup özgürce gelişti. Flaubert, Nerval ya da Scott gibi o çağın imgelemi en güçlü yazarlarının bile, Şark deneyimleri de Şark hakkında söyleyebilecekleri de kısıtlanmıştı. Çünkü Şarkiyatçılık son kertede gerçekliğin siyasal bir tasavvuruydu; bu tasavvurun yapısı, tanıdık (Avrupa, Batı, "biz") ile yabancı (Şark, Doğu, "onlar") arasındaki farklılığı keskinleştiriyordu. Bu tasavvur bir bakıma, böyle görülen bu iki dünyayı yarattı, ardından da bunlara hizmet etti. Şarklılar kendi dünyalarında yaşadılar, "biz" kendimizinkinde. Tasavvur ile maddi gerçeklik birbirine arka çikti, birbirini işler kıldı.⁷⁴

Oryantalizm'de Doğu kültürüne yaklaşımları bakımından Batılı yazarların ve şairlerin bir sınıflandırılması da yapılır. Yazarlar ve şairler oryantalizmle ilişkileri bağlamında üç kategoriye ayrılır. Birinci kategoride Doğu'da bulunmayı bilimsel gözlem biçimi olarak gören, bunu mesleğine bilimsel malzeme sağlamak gibi özel bir görev için kullanmayı hedefleyen yazarlar yer alır. İkinci kategoride aynı amacı hedefleyen, ama kendisi dışındaki oryantalist tanımlar uğruna bireysel bilincinin farklılığını ve üslubunu feda etme konusunda ilk kategoridekiler kadar istekli olmayan yazarlar bulunur. Son kategoriyi de gerçek ya da mecazi bir Doğu yolculuğunu, derinden hissedilen, kaçınılmaz bir tasarımın gerçekleştirilmesi olarak gören yazarlar oluşturur.

Bu genel sınıflandırmadan sonra Avrupalı birçok ünlü yazarın oryantalizmin gelişmesine katkı sunduklarının altı çizilir. Oryantalist söylemin inşasında önemli

⁷⁴ A.e., s. 53.

payları olan edebiyatçılar arasında Goethe, Hugo, Lamartine, Chateaubriand, Nerval, Flaubert, Burton, Scott, Byron, Disraeli, George Eliot ve Gautier gibi isimler sayılır.

Kitapta en çok adı geçen yazar Gustave Flaubert'dir (1821–1880). Avrupa edebiyatında yazarların kişisel deneyimlerine dayalı olarak gelişen Doğu modasının başlıca kaynaklarından biri olarak Flaubert gösterilir. Flaubert'in *Salammbô* (1862), *Duygusal Eğitim (L'Éducation sentimentale)*, 1869), *Gönül ki Yetişmekte (Le Château des cœurs)*, 1880) adlı romanlarında Doğu, burjuva yaşamının sıkıcılığından kaçıp mistisizme, doğaya, egzotik ve fantastik bir yere sığınma arzusunu gideren ütopyik bir mekân olarak belirir.⁷⁵

Özetle, Said'in anlayışına göre, Batılı yazarlar için Doğu sığılacak mistik bir yer, manevi bir kaynak, bazen de belirli birkaç metne indirgenen egzotik anlatılar dünyası olarak ele alınmıştır. Batılı yazarların önemli bölümü oryantalizmden bir biçimde yararlanmışlardır. Oryantalizmin etkisiyle Doğu imgesi Batılı yazarların kaleminde bazen şehvete ve erotizme, mistik ve egzotik bir atmosfere, bazen macera dolu bir yolculuğa, uygarlaşmayı bekleyen ilkel bir topluma, bazen de acınacak bir zavallıya ya da gizemli bir mekâna dönüşür.

18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'da düşüncenin ve edebiyatın görünümünü köklü biçimde değiştiren romantizm, kendi ezoterik (içsel) arayışlarıyla Doğu'ya yönelmiştir.

1.3.2. Romantizm ve Doğu

Klasisizme tepki olarak 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da bir düşünce, sanat ve özellikle edebiyat akımı olarak ortaya çıkan romantizm mutlakiyetçi devlete, Aydınlanma'nın akılcılığına ve Fransız klasisizmine karşı olan her şeye kucak açmıştır. Akılcılığın yerine duygu, hayal gücü ve bilinçaltı güçlerini egemen kılmayı hedefleyen romantizmin asıl hazırlayıcılarının Pietizm (dindarcılık) ve Alman idealizmi (Kant'ın estetiği, Fichte'nin "Ben felsefesi" ve Schillerin idealizmi) olduğu kabul edilmektedir.

Romantizm akımı değişik ülkelerde değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Alman edebiyatında Friedrich G. Klopstock (1724–1803) ve Johann G. Herder (1744–1803) romantizmin öncüleri sayılsa da, romantizme giden kapıyı Johann W. Goethe

⁷⁵ A.e., s.169.

açmıştır. *Genç Werther'in Acıları* (*Die Leiden des Jungen Werthers*, 1774) romanında Goethe döneminin acılarını duygusal bir dille anlatmıştır. Goethe'nin daha sonra *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları* (*Wilhelm Meisters Wanderjahre*, 1821) ve *Faust* (*Faust I*, 1806; *Faust II*, 1832) adlı romanlarıyla açtığı yoldan ilerleyen Friedrich von Schiller (1759–1805) ise eserlerinde, romantiklerin idealize ettiği özgürlük, isyan, doğa, devrim gibi kavramlarla tarih olgusunu zenginleştirmiştir. *Haydutlar* (*Die Räuber*, 1781), *Hile ve Sevgi* (*Kabale und Liebe*, 1783), *Maria Stuart* (1800), *Wilhelm Tell* (1803–1804) gibi eserlerinde despot yönetime başkaldırma temalarını işleyen Schiller'in tarihe açılma yönelimi daha sonraki Alman romantiklerini geliştirmiştir. Romantizmin Alman edebiyatında şiirdeki öncüsü Heinrich Heine'dir (1797–1856).

İngiliz edebiyatında ise romantizm kalın birer çizgi halinde kendini gösterir. Bu çizgide yer alan ilk isim doğaya karşı kutsal saygı düşüncesini benimseyen, şiirlerinde doğayı yalın bir dille anlatan William Wordsworth'tur (1770–1850). Onun dışında Samuel Taylor Coleridge (1772–1834), Percy Bysshe Shelley (1792–1822) ve John Keats (1795–1821) bu çizgide yer alır. Çizginin en kalın yerinde ise Lord Byron (1788–1824) bulunur.⁷⁶

İngiliz edebiyatında daha çok şiirde kendini gösteren romantizm, Fransız edebiyatında daha yaygın bir özellik gösterir. François–René de Chateaubriand (1768–1848) Fransız edebiyatında romantizmin kurucusu sayılmaktadır. Fransız romantizminin önemli yazarları arasında Victor Hugo (1802–1885), Benjamin Constant (1867–1830), Alphonse de Lamartine (1790–1869), Alfred de Vigny (1797–1863), Alfred de Musset (1810–1857) ve Theophile Gautier (1811–1872) de sayılabilir.

Gürsel Aytaç'ın da belirttiği gibi, romantizmin temelinde insan ruhunun bilinç düzeyine henüz çıkmamış alanları yer almaktadır. Tarihin ve doğanın gizleri de romantik yazar ve şairleri özellikle çeken konulardır. Bilinçliyle bilinçsizi, düşünceyle doğayı, dinle sanatı, bilimle şiiri, hayatla ölümü bir bütün olarak görmek onların idealidir. Novalis'in deyişiyle “Dünya romantize edilmeli”dir. Böylece “en eski anlama ulaşılır.” Romantik düşüncenin sürekli meşgul olduğu kavram, zamanda

⁷⁶ Mina Urgan, **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, YKY, 6. Baskı, 2010, s. 502.

ve mekânda sınırsızlık, sonsuzluktur. Uzaklara açılmak, sınırları aşmak, bilinmeze doğru yol almak ideali, Novalis'in "mavi çiçek" motifinde simgesini bulmuştur. Öte yandan dinde reforma uğramamış bir Hıristiyanlık, yani Katoliklik, romantiklerin ideallerine uygun düşmektedir.⁷⁷

Romantikler insanın vücut ve ruh gibi ya da duyuşsal ve düşünsel yanlar gibi kesinlikle iki karşıt dünya halinde görülmesine karşı çıkmışlardır. Artık vücutla ruhun birliği ve bütünlüğü söz konusudur. Bilinçaltı insan varlığının yön verici gücü olarak keşfedilmiştir.

Duygu düşünceden kat kat üstün tutulmuş, şiir ise duygunun ve insanın iç dünyasının biçimlenmesi olarak görülmüştür. Ölüm şiire elverişli bir konu niteliğiyle yeniden keşfedilmiş, insanın kendini bir çeşit aşması, değişimi, ruhun özgürlüğe kavuşması, bir anlamda yenilenmesi süreci olduğu gerekçesiyle hayatın yoğunlaşması biçiminde yorumlanmıştır.⁷⁸

Romantizm insan yalnızlığına karşıdır, beraberlikte, arkadaşlıkta insanı bütünleyici, geliştirici bir güç bulur. Romantikler devleti canlı bir varlık, bir kişilik olarak görürler. Fakat bu, politik durumdan memnun oldukları anlamına gelmez.

Romantiklerin bir başka özelliği de milliyetçi olmalarıdır. Özellikle genç romantikler milli geçmişlerine eğilmişlerdir. Şanlı tarih kurgusu, romantizmin Aydınlanma geleneğine karşı çıkan tarih anlayışının izlerini taşımaktadır. Burada önemli olan şey, geçmiş ve geçmişin hatıralarıdır. Buna göre, geçmiş yalnızca bilgi edinmek değildir; aynı zamanda içerisinde en yüce ve en değerli idealleri de barındıran bir kaynaktır. Buna karşın gelecek, romantik anlayışta pek önemsenen bir konu olmamıştır. Romantiklerin belirgin bir özelliği de dine duydukları ilgidir. Genel olarak Tanrı ve dünya görüşlerinin esası şöyle özetlenebilir: "Evrenin ve hayatın temeli, kayıtsız şartsız var olan, ilk öz, her çeşit canlılığı bir bölünme, kendinden ayırıp bireyleşme biçiminde yaratmıştır ve en sonunda bunları yine özünde toplayacaktır."⁷⁹

Romantizm kültürünün zamanının içsel arayışlarıyla ve felsefi düşüncesiyle karmaşık ilişkisi, özel bir estetik-felsefi anlayışın, Schelling'in doğa felsefesinin

⁷⁷ Gürsel Aytaç, **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Say Yayınları, 2009, s. 285-286.

⁷⁸ **A.e.**, s. 290.

⁷⁹ **A.e.**, s. 292.

oluşumuna katkıda bulunmuştur. Romantiklerin iki tipik özelliği, bir yandan kendilerini dünyanın, evrenin vatandaşı, yani ruhunda bütün halkların ve zamanların seslerine kulak veren “bütün insan” (“vseçelovek”) gibi hissetmeleri, öte yandan bireyci olmalarıdır. Böyle bir insan var olan herhangi bir topluma yaslanamaz ve bu büyük yükü taşıyacak gücü kendinde görmek ve böylece insanın sarsılmaz iradesini göstermek zorundadır. Bu yüzden romantikler metafizik düşüncelerinin sanatsal ifade biçimini ararken tarihi geçmişe, ulusal folklorla, doğaya vb. yönelmişlerdir. Doğu da gizemleriyle, vahşi (uygarlıkla tanışmamış) yaratılışıyla, doğayla bütünlüğüyle onların ilgisini çekmiştir. Burada Batı, Doğu’nun karşısına uygarlık–vahşilik (doğallık) çağrışımıyla konur. Ayrıca bu vahşilik (uygarlık dışı olma), onların değerler hiyerarşisiyle ve sosyo–kültürel bağlarla kurdukları mevcut gerçeklikten hoşnutsuzluklarını ortaya çıkararak romantiklerin özellikle sempatisini kazanmıştır.⁸⁰

Romantik yazarların bu arayışları Doğu’ya gezileri başlatmış ve 18. yüzyılda altın çağını yaşayan gezi edebiyatını doğurmuştur. 18. yüzyılın başında Doğu’ya iki büyük seyahat gerçekleştiren Antoine Galland’ın (1646–1715) Fransızcaya çevirdiği *Binbir Gece Masalları (Les Mille et Une Nuit, 1704)* Doğu’ya duyulan ilginin olağanüstü artmasını sağlamıştır.

Doğu’ya duyulan ilgi, özellikle öykü ve yolculuk anıları türünde eserlerle dile gelmiştir. Gezinler öncekilerden farklı olarak, Doğu’da yaşayan Hıristiyan halkların yanı sıra antik Yunan ve Roma kalıntılarına ilgi duymuşlardır. “Yunan Mucizesi” düşüncesinin aydınları heyecanlandığı 19. yüzyıla gelindiğinde, Doğu neredeyse bütün Avrupalı şair ve yazarların görmek istedikleri bir dünya haline gelmiştir.

Doğu’ya karşı duyulan ilgi, dönemin toplumsal, kültürel ve siyasi sorunlarından kaçıp egzotik bir dünyaya sığınma isteğinden kaynaklanan ihtiyacın da sonucudur. Sanat tarihçisi Arnold Hauser (1892–1978) bu kaçıışı şöyle açıklamaktadır:

⁸⁰ İ.İ. Modebadze, T.G. Megrelişvili, “Vospriyatiye Kavkaza russkim romantiçeskim soznaniyem: ot istokov k sovremennosti”, **Literatura v dialoge kultur, Materiali mejdunarodnoy konferentsii**, Rostov-na-Donu, 2007, s. 42.

Sömürülenlerin sefaleti zaten insanları yeteri kadar rahatsız ediyordu. Artık insanların ruhunu derin bir melankoli kaplamıştı. Yaşamın karanlık yönleri ve elverişsizlikler her yerde kendini gösteriyordu. Ölüm, gece, yalnızlık ve o günün gerçeklerinden uzak, bilinmeyen bir diyara duyulan özlem, şiir ve edebiyatın başlıca konuları olmuştu.⁸¹

19. yüzyıl başlarında Avrupa’da doğan “Hint tutkusu” ve buna dayalı olarak gelişen Aryancılık, bazı Batılı yazarların da Hint dünyasına yönelmesine yol açmıştır. Sanskrit diline dayanan engin Hint edebiyatına duyulan ilgi, Alman romantizmini yönlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Friedrich Rückert (1788–1866), Arthur Schopenhauer (1788–1860), Friedrich Nietzsche (1844–1900) gibi filozoflar ve edebiyatçılar Almancayla yapı benzerliği olan Hint ve Fars dillerini araştırmışlar, özellikle Friedrich Rückert Doğu edebiyatının üslubuyla Almancayı harmanlayarak farklı bir tarz geliştirmiştir.⁸²

Avrupa'nın dikkati Hindistan'dan sonra Osmanlı toprakları üzerine kaymıştır. Bu dönemde Arnavutluk, Anadolu, Mısır ve Arabistan'a yapılan geziler, iktisadi ve siyasi ilişkilerin yoğunlaştığı oranda artmıştır. Doğu'yla ticaret Avrupa’da bir Doğu malları tüketimi kültürü yaratmıştır ve Doğu'yu konu alan öykü veya seyahatname türü eserlerin de okuyucu bulma şansı artmıştır. Byron, yakın dostu Thomas Moore'a şöyle yazmaktadır: “Doğu'ya dön... Kuzey, Güney ve Batı'da ne varsa hepsi tükenmiştir, fakat Southey'in satılmayan eserlerinden başka Doğu'dan gelen bir şey yok ortada.”⁸³ Byron, Doğu'yu konu alan eserlerin, çağdaş zevkler iyi değerlendirilerek yazıldığı takdirde iyi satacağını ve yazarını üne kavuşturacağını düşünmektedir. Nitekim Tepedelenli Ali Paşa'yı bir kudret, görkem ve zulüm simgesi olarak sunan *Child Harold'un Hac Seyahati* (*Childe Harold's Pilgrimage*, 1812–1818) Byron'ı kısa sürede üne kavuşturmuştur. Thomas Moore'un (1779–1852) Byron'ın öğütlerine uyararak yazdığı *Lalla Rookh* (1817) ise, uzun yıllar Avrupa'da en çok okunan eser olmuştur.

⁸¹ Arnold Hauser, **Sanatın Toplumsal Tarihi**, Çev. Yıldız Gölönü, C. 2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 65.

⁸² Semiha Kavak, **Doğu Motiflerinin Batı'daki Ayak İzleri**, Mayıs 01, 2012 (Çevrimiçi) www.edebistan.com/index.php/semihakavak/dogu-motiflerinin-batidaki-ayak-izleri, 09 Mayıs 2014.

⁸³ Jale Parla, **Byron, Lamartine ve Doğu'dan Thomas Moore, The Life, Letters and Journals of Lord Byron**, London, 1920, s. 193, (Çevrimiçi) www.halksahnesi.org/yazilar/lamartine_byron, 21 Mart .2014.

Romantik yazar ve şairler olağandışı bir estetik yaratmak için mitlerden yararlanmışlardır. Romantizmin 18. yüzyıl akılcılığına başkaldırırken ürettiği birçok mitemden biri de Doğu mitidir.

1.3.2.1. Doğunun Mitleştirilmesi

Mitlerin, varoluşun çözümlenmemiş yönlerini, insanın yönetemediği doğa güçlerini açıklama, olağanlaştırma, evcilleştirme güdüsüyle yaratıldığı bilinmektedir. Bu mit öyküleri korkutucu ve gizemli olanı insanlaştırarak ve evcilleştirerek daha az gizemli, daha az korkulu hale getirmeyi amaçlamıştır. Romantik mitkuruculuğun amacı ise bunun tam tersidir; olağan, güncel ve açık olanı reddetmek, olağandışı, ilkel ve gizemli olanın peşinde koşmak; bunlar bulunduğu zaman da orijinallik uğruna bunları bir kat daha yabancılaştırmak...⁸⁴

Filolog Lyudmila A. Hodanen edebiyat mitinin metafor olarak anlaşılması gerektiğini, temel işlevleri bakımından arkaik mitle benzerlik taşıdığını belirtmektedir. Mitte insan bilincinin bütünlüğünü sağlayan temel nitelikler bir araya toplanmıştır. Kişinin ve toplumun yapısında en dayanıklı, değişmez olan bu nitelikler mitin kaidelerini oluşturur. Mit hem yaşam pratiğinde hem de sanat eyleminde bir tür kılavuzdur. Taklit için imgeler bırakır; bu imgeler başka koşullarda ve durumlarda yeniden üretilmeye, tekrar edilmeye, çeşitlenmeye uygundur.⁸⁵

Doğu romantik yazar ve şairler tarafından yabancılaştırılmış, gizemleştirilmiş ve kişiselleştirilmiştir. 19. yüzyıl romantik edebiyatında romantik yazarların Doğu algısı birbirinden farklıdır. Bu farklılıkların ortak özelliklerine bakarak romantiklerin yarattığı Doğu miti şöyle tanımlanabilir: Ebedi ve değişmez bir Doğu vardır ve bu Doğu değişmezliğini karşıtlıklarını çözümlenmemesine borçludur. Doğu her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en saf masumiyet, en katı tabularla en hassas duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler birlikte bulunur. Romantikler bir yandan bu öğelerle bir Doğu miti

⁸⁴ Parla, **Efendilik ...**, s. 23-24.

⁸⁵ Lyudmila A. Hodanen, **Mif v tvorčestve russkih romantikov**, Tomsk, 2000, s. 16-17.

Rus edebiyatında mit konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Y.M. Meletinski, **Poetika mifa**, Moskva, 1976; A.F. Losev, **Znak. Simvol. Mif**, Moskva, 1982; O.M. Freydenberg, **Mif i literatura drevnosti**, Moskva, 1998; A.A. Potebnya, **Slovo i mif**, Moskva, 1989; R. Veyman, **İstoriya literaturı i mifologii**, Moskva, 1975; R. Bart, **Mifologiya**, Moskva, 1996; M. Eliade, **Aspektı mifa**, Moskva, 1995.

yaratırken, bir yandan da bu miti yaşantıya dönüştürmeye çalışmışlardır. Her romantik yazarın özlemi bir Doğu yolculuğu yapmak olmuştur. Doğu'ya gidip gitmemeleri Doğu hakkında yarattıkları edebiyatın esin kaynaklarını hiç kurutmamıştır, fakat tek başına “Doğu Yolculuğu” Doğu mitine yeni bir öge, “kişilik arayışı” eklemiştir. Kendini tanımanın, bütün dinleri içeren evrensel bir dine kavuşmanın, değişkenliğe karşı değişmezliğin, yeni bir hümanizma yaratmanın çeşitli boyutlarını oluşturduğu bu arayış, romantik Doğu mitinin felsefi ve dini eksenlerini oluşturmaktadır. Fakat Doğu yolculuğu anılarında da romantikler, mitle gerçeği yüzleştirmekten kaçınmışlardır. Ya Byron gibi anılarını mite ya da Lamartine gibi kişisel özlemlerini anılarına uydurmuşlardır. Fakat bu arayış kültürel bir yenilenmeye dönüşmemiştir. 19. yüzyılın Doğu miti yerini yeni Doğu mitlerine bırakmış, geriye de zengin bir egzotik külliyyat kalmıştır.

Jale Parla'nın ifadeleriyle, orijinallik arayışında her şeyi denemeye hazır romantikler, orijinal olanı bulduklarında çelişkili bir tavır sergilemişlerdir. Orijinal bir düşünce, eser, konu onları heyecanlandığı ölçüde kışkırtmış ve daha orijinal olmaya itmiştir. Romantikler klasik mitolojiye ölüm aşkı, korku ve dehşetin çekiciliği gibi öğeler katmışlardır. Dokundukları her şeyi mitleştiren romantikler klasik mitolojiyi bile yeterince “mitik” bulmayıp yeniden mitleştirmişlerdir. Romantikler için şeytan, kötülüğü ölçüsünde çekici, isyankârlığı ölçüsünde kahramandır.⁸⁶

Oryantalizmin “uygarlaştırma” (veya “kurtarıcılık”) söylemi de romantiklere cazip gelen bir tema olmuştur. Romantik arayış estetik, felsefi ve dini amaçlara yönelirken, oryantalizm bu söylemi geri topluları kurtarmayı amaçlayan felsefeleriyle desteklemiş ve beslemiştir. Uygarlaştırma 19. yüzyılın en yaygın ve güçlü düşüncelerinden biridir ve toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılacaklar gözüyle bakılmasına yol açmıştır. Bu bakış romantiklere de çok çekici gelmiştir. Fakat Doğu'nun geri kalmış halklarını kurtarabilmek için üzerlerinde egemenlik kurmak gerekmektedir. Romantizmle oryantalizmin ilişkisini Jale Parla şu şekilde ifade etmektedir:

⁸⁶ Parla, **Efendilik ...**, s. 23-24.

Oryantalizmin uygarlaştırma söylemiyle romantik arayışın örtüştüğü bu noktada, arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik hırsına dönüştüğünü söylemek zordur. Kişisel düşlerin siyasi düşlere, şairin siyasetçiye, yolcunun sömürgeciye, oryantalistin sosyoloji kuramcısına dönüştüğü, yani oryantalist söylemin, artık işlevini yitirdiği için romantik retoriği dışladığı noktada, romantik arayışın yarattığı Doğu miti de yıkılmıştır.⁸⁷

Büyük coğrafi keşifler döneminden hemen sonra, Aydınlanma'nın başında romantik edebiyatta “asil vahşi” miti ortaya çıkmıştır. Asil vahşi, 18–19. yüzyılların Doğu temalı edebiyatında yaratılan en popüler tiplerden biri olmuştur.

1.3.2.2. “Asil Vahşi”

Asil vahşi (İng. Noble Savage, Fr. Bon Sauvage, Rus. Blagorodny dikar) genellikle ilkel bir toplulukta yetişmiş, saf ve cahil kişidir, bununla birlikte aynı kitabın “uygar” kişilerinin çoğundan çok daha cesur, onurlu ve dürüsttür.

Daha önce Avrupalı kimliğinin ifadesinde önemli bir unsur olan din, bu dönemde artık önemini kaybetmiş, Avrupa uygarlıkla eşdeğer görülmüş ve Avrupa'yı ötekilerden ayırt edenin bu uygarlık olduğu fikri belirleyici hale gelmiştir.⁸⁸ Asil vahşi mitinin üretilmesindeki etkenlerden biri de, Avrupa'nın bu şekilde uygarlık ve ilerlemeyle eş anlamlı hale getirilmesi ve buna karşılık Doğu'nun masum ve doğasının bozulmamış olduğu inancıdır. Bu ilk bakışta Doğu'nun olumlanması gibi gözükse de böylece Doğu, Batı'nın üstesinden geldiği ve aştığı şeylerin temsilcisi, “ham, çocuksu (...) ilerleme konusunda yeteneksiz, durağan, yenilik ve akılcılıktan yoksun” olarak görülmüştür.⁸⁹

Aydınlanmacılar için zamanın Avrupalı toplumunda olmayan her şeyi (doğaya ve özgürlüğe yakınlık, eşitlik, kardeşlik, onur, insanlar arasında gerçek ilişkiler, sağlık, güç ve kahramanlık kültürü) ilkel topluluğa mal etmek çok uygun görülmüştür. Bu ideal imge yardımıyla dönemin iktidarını ve toplumunu eleştirmek daha kolay olmuştur. O zamanlar kitaplar sıkı sansürden geçtiği için yazarlar sistem karşıtı bütün düşüncelerini hayvanlar (fabller), suçlular ve vahşiler aracılığıyla ortaya koymak zorunda kalmışlardır.

⁸⁷ A.e., s. 24-26.

⁸⁸ Hentsch, a.g.e., s. 155.

⁸⁹ G. Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, Çev. H. İnanç, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s. 131.

Romantizm döneminde asil vahşi, en popüler edebiyat kahramanlarından biri olmuştur. Jean–Jacques Rousseau (1712–1778) *Emile* (1762) adlı eserinde çağdaş eğitimin ahlak bozucu etkisine karşı uyarır ve insanın doğal erdemini över. Vahşilerin idealize edilmiş tasvirleri, René de Chateaubriand'ın erken dönem uzun öykülerinde de görülür (*Atala* ve *Rene* – 1801). Zamanının en ünlü asil vahşileri *Robinson Cruso*'daki Cuma ve F. Kuper'in romanlarının kahramanlarıdır.

Asil vahşiye ilgi, gerçeklerden kaçmanın ve eskapizmin (hayal dünyasında yaşama) “bizim olmadığımız yer iyidir” inancının sonucu sayılmaktadır. Mitlere göre insanlar önceleri ölümsüz, özgür, mutlu ve hayatlarını kazanmalarının gerekmediği Altın Çağ'da yaşıyorlardı. Sonra saflıklarını, asaletlerini yitirdiler ve Altın Çağ yerini hastalıkların ve ölümün olduğu, üremenin ve ağır çalışmanın gerektiği Demir Çağ'a bıraktı. Bunların üstesinden gelebilmek için de, yine aynı mitlere göre, insanlar şimdiki biçimiyle uygarlığı yarattılar. Bu bakış açısıyla asil vahşi, Altın Çağ'ın dünya algısına sahip, fakat Demir Çağ'da yaşayan insandır.

Bütün Ortaçağ boyunca Avrupalılar insanın günahsız olduğu, özel mülkiyetin bilinmediği Altın Çağ mitini korumuşlardır. Dünyanın ucunda, yitik adalar olarak tasavvur edilen uzak topraklar olduğu inancı yaygındır. Burada insanlar eskisi gibi saadet içinde yaşamaktadır. İlk günahın cezası olarak insanların çoğunun bu refah krallığına erişmesi mümkün değildir, ama oraya, büyük zorlukların üstesinden geldikten sonra, kahramanlar ve azizler ulaşabilir.

Altın Çağ arayışı, öteki tarafından tehdit edildiği düşünülen kendi kültürünü yenileme ve yeniden biçimlendirme açısından da önemlidir. Bir anlamda, yeniden yorumlanan tarih aracılığıyla öteki karşısında kendi özüne bir üstünlük kazandırılması olanağı yaratılmış olmaktadır.⁹⁰

Edebiyatta asil vahşi imgesinin yaratılmasında iki genel eğilim vardır. Eğer “uygarlar” “vahşiler”in yakınında yaşıyorlarsa, savaşçı topluluk karşısında kendini tehdit altında hissediyor veya yerel kaynaklar için rekabet ediyorlarsa, bu durumda edebiyat hemen her zaman rekabeti uygarlığın kaybı, asil vahşi imgesini de tehlikeli, batıl, şiddet düşkünü, tembel veya akıl dışı olarak yaratmıştır. Eğer yazar (ve toplumu) kaynaklar için rekabet etmiyorsa, tehlikesiz şekilde uzakta yaşıyorsa ya da

⁹⁰ T. Ellingson, *The Myth of the Noble Savage*, Berkeley, University of California Press, 2001, p. 445.

bu bölgeden geçmekle sınırlı kalıyorsa ikinci ve karşıt eğilim, “öteki”nin kültürünü romantize etmek, kendi kültürel arzularını, görmek istediği özellikleri “öteki”nde vurgulamak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci stereotip edebiyat motifi egzotik, ilkel veya uygarlık dışı, doğuştan iyi, onurlu ve asil, doğayla uyum içinde yaşayan karakterler olarak tasvir edilir. Onlar dekadan toplumun ahlaki zayıflıklarıyla ve fizik olarak zayıflatılan etkileriyle bozulmamışlardır. Bu motif, Hıristyanlığın Adem’le Havva anlatısına, yani “bakir doğanın içinde masum yaşam, Adem’in erdemi ile var olmakla eşdeğerdir” düşüncesine dayanmaktadır.

19. yüzyıl ortalarında edebiyatta gerçekçiliğin hüküm sürmeye başlamasıyla insanın özünde iyi olduğu, uygarlığın onu bozduğu inancı kaybolmaya başlamıştır. 19. yüzyılda “doğal insan” a hayranlık yerini, vahşilerin ilerleme basamağındaki yeri tartışmasına bırakmıştır. 19. yüzyıl için ilerleme düşüncesi tartışmasız bir doğrudur ve şimdi asıl soru “vahşilerin yok oluşuna üzülmeye değer mi?” olmuştur. Charles Dickens, 1853 yılında *Household Words* dergisine yazdığı “Asil Vahşi” (“The Noble Savage”) başlıklı yazısında bu romantik tasvirin yalın gerçeklikle uyuşmadığına işaret etmektedir. Asil vahşi ifadesini, 18. yüzyıl mitini küçümseyerek ironik anlamda kullanır. Dickens şöyle yazmaktadır:

Vahşi yaşam yine vahşilerle aralıksız mücadele içinde geçiyor, şiddetten ve sürekli hayatta kalma çabasından ibaret. Vahşiler ahlaktan yoksundur, çünkü hayatta kalma ve vahşilik koşullarında bu büsbütün olanaksızdır. Bu yüzden, olabileceklerin en iyisi vahşilerin dünya yüzünden silinmesidir. Vahşilerde ne erdem, ne de asalet vardır. Ancak bu, bu talihsiz varlıklara zalimce davranmak için gerekçe olamaz; medeniyetsizliklerine rağmen vahşiler de insandır.⁹¹

Asil vahşi yüksek edebiyatta ölse de, en başta Jules Verne’in, Mayne Reid’in macera romanlarında, Jack London’un öykülerinin kahramanlarında bir süre daha yaşamaya devam edecektir.

Batı Avrupa düşüncesinde ve edebiyatında uzun bir süreç sonucunda oluşan Doğu imgesi, 17. yüzyıl sonlarından itibaren yüzünü Batı’ya çeviren Rusya’da da yansımaları bulmuştur.

⁹¹ Charles Dickens, “The Noble Savage”, *Household Words*, Volume VII (168), 06 Nov. 1853, (Çevrimiçi) <http://www.djo.org.uk/indexes/articles/the-noble-savage.html>, 26 Şubat 2014.

2. RUS DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT TARİHİNDE DOĞU İMGESİ

Tarihi sürecin, felsefi ve kültürel birikimlerin sonucunda oluşan toplumsal düşünceyle edebiyat arasında yakın ilişki olduğu tartışmasızdır. Bundan yola çıkarak, önce Rus toplumsal düşüncesinde Doğu imgesinin nasıl oluştuğunu incelemek yararlı olacaktır.

2.1. Rus Düşüncesinde Doğu İmgesi

Rus düşüncesinde Doğu'ya farklı açılardan bakılmış ve ona değişik anlamlar yüklenmiştir. Doğu bazen düşman veya dost, bazen tehdit veya hedef, bazen de öteki veya kendi olarak görülmüştür. Farklı tarihi-kültürel dönemlerde Doğu'ya ilişkin farklı algılamalar da ortaya çıkmıştır.

Rus düşüncesinde Doğu imgesi, oluşum özelliklerine göre üç evrede ele alınabilir. Birincisi, Rusların kendi doğu sınırlarında yer alan değişik göçebe halkları “Doğu” olarak gördükleri 17. yüzyıla kadar olan dönemdir. Daha sonra, 18. yüzyıl başlarından itibaren, I. Petro'nun başlattığı modernleşme hareketleriyle ve II. Katerina döneminde Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle Rus toplumunun eğitimli kesimi kendini Avrupalı olarak görmeye ve Doğu'yu Avrupamerkezci bakış açısıyla algılamaya başlamıştır. Üçüncü ve son evre ise, 18. yüzyılın sonundan itibaren doğubilim çalışmalarıyla biçimlenmeye başlayan Rus oryantalizmidir.

2.1.1. Aydınlanma Öncesi Rus Düşüncesinde Doğu İmgesi

Bu ilk evrede Doğu imgesi büyük ölçüde Asyalı halklarla çatışmalar ve savaşlar bağlamında oluşmuştur ve doğal olarak son derece olumsuzdur. Rusya'da yabancı düşmanlığını incelediği makalesinde Olga Şevçenko etnik ve inanç temelli tanımlama ölçütü olarak “biz ve onlar” (“svoy-çujoy”) ayrımının eski Rusya'da Hıristiyanlığın kabulünden önce de var olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, Ruslarla Doğu'nun bozkır göçebeleri arasındaki farklılık bilinci dile de yansımıştır. Bugünkü Rusçada “putperest”, “pagan” anlamına gelen *yazıg* ve *yazıçnik* sözcükleri Hıristiyanlık öncesinde Asyalı bozkır göçebelerinin genel adı olarak kullanılmıştır.

Hıristiyanlığın kabulünden sonra kilise *yazıçnik* terimine “Hıristiyan olmayanlar” biçiminde yeni bir anlam yüklemiş, böylece geniş Asyalı bağlamı kaybolmuş ve terim artık sadece bozkır göçebelerini değil, Hıristiyanlığı kabul etmemiş Rusları da kapsamaya başlamıştır. Bu şekilde, “biz–onlar” karşıtlığı yavaş yavaş sadece dini içerik kazanmıştır.¹

Asyalılara karşı duyulan etnik ve inanç temelli yabancı korkusu, “bozkır”la mücadelede seferberlik ve dış düşman karşısında birlik sağlama aracı olarak da kullanılmıştır. “Rusya – (henüz İslamileşmemiş) göçebe Doğu” karşıtlığı, birçok bakımdan daha sonraki “Hıristiyanlık–İslam” karşıtlığını da belirlemiştir.²

1453 yılında İstanbul’un Türkler tarafından alınması Doğu–Batı kavrayışında önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan “Moskova Üçüncü Roma’dır” anlayışı, Rus kültüründe Ortodoks Doğu’nun tecrit edilmişliği ve “bozulmuş” Batı’yı reddetme düşüncesini doğurmuştur. Araştırmacı Çernaya, Rus dini anlayışında dünyanın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldığına, Doğu’nun bütün evrenle bir tutulurken, Batı’nın sadece yabancı inancın kalesi, papanın ve Roma’nın çevresindeki bir yer olarak görüldüğüne işaret etmektedir.³

15. yüzyıl sonu – 16. yüzyıl başında dini birliği diğer bütün sistemlerin üzerinde tutan “Kutsal Rusya” (“Svyataya Rus”) kavramı oluşmaya başlamıştır. Ortodoksluk Rus toprakları için sadece tanımlayıcı bir nitelik değil, o zamanki devlet yapısının en üst biçimine (Bizans İmparatorluğu) ulaşma aracı olmuştur. Ortodoksluk “Rus” (Rusya) için baştan beri sadece inanç değil, aynı zamanda önemli bir devlet politikası sorunu olarak görülmüştür. “Kutsal Rusya” ideali, 1917 devrimine kadar Rus tarihine eşlik edecek ve birçok bakımdan Rusya’nın kimliğini belirleyecektir.⁴

Batı’yla olan ikircikli ilişkisi ve sancılı Batılılaşma serüveni, Rusya’nın özgün kimliğiyle birlikte Doğu’ya bakışını da belirlemiştir. 16. yüzyıldan itibaren Asya

¹ Olga M. Şevçenko, “Ksenofobiya v istorii Rossii: Faktori formirovaniya i dominiruyuşçie vidy”, **İstoriçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya misl**, № 5 (21), 2013, s. 322-326, (Çevrimiçi) <http://cyberleninka.ru/article/n/ksenofobiya-v-istorii-rossii-factory-formirovaniya-i-dominiruyuschie-vidy>, 18 Kasım 2013.

² V.T. Paşuto, **Vneşnyaya politika Drevney Rusi**, Moskva, Nauka, 1968, s. 36, (Çevrimiçi) <http://mexalib.com/view/31914>, 03 Haziran 2014.

³ Lyudmila Çernaya, “Obraz «zapada» v russkoy kulture XI–XVII vv.”, **Rossiya i Zapad: Dialog ili stolknoveniye kultur: sbornik statey**, Moskva, 2000, s. 31-46, (Çevrimiçi) <http://ec-dejavu.ru/w/West.html>, 16 Ekim 2014.

⁴ Şevçenko, **a.g.e.**, s. 323.

bölgelerini de sınırlarına katan Rusya için Doğu, Avrupa için olduğu kadar uzak egzotik bir ülke olmamıştır.⁵

16. yüzyıldan itibaren Rusya'da denizciliğin ve Doğu ticaretinin gelişmesiyle Asya'yla özdeşleşen Doğu imgesi değişmeye, Hindistan'ı, Osmanlı'yı ve İran'ı da içine almaya ve yavaş yavaş ihtişam, kadimlik, zevk, tutku, farklı güzellikler, büyümlü gizemler gibi yeni öğelerle tamamlanmaya başlamıştır. Doğu imgesi birçok bakımdan oluşumunu, devletin dış ticaret çıkarlarını ve kısmen Ortodoks Kilisesi'nin Doğu'daki misyonerlik faaliyetlerini koruyan Rus oryantalizmine de borçludur. Birçok Doğu ülkesine düzenlenen geziler⁶, Doğu imgesinin oluşumuna ve değişimine katkıda bulunmuştur.

2.1.2. Rus Aydınlanması ve Doğu İmgesi

Rus düşüncesinde Doğu imgesinin oluşumunda ikinci evre Rus Aydınlanması ile başlamıştır. Rusya'da Aydınlanma düşüncesinin doğmasını sağlayan koşullar yıllar süren uzun bir süreçte yavaş yavaş oluşmuştur. Bu sürecin temeli Büyük Petro'nun reformlarıyla ve Rusya'nın Batılılaşmaya başlamasıyla atılmışsa da, Aydınlanma akımının esas olarak 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren, yani II. Katerina yönetiminin (1762–1796) ilk yıllarıyla birlikte başladığı kabul edilmektedir. II. Katerina Fransız Aydınlanma düşüncesinin Rusya'ya girip yayılmasını bizzat desteklemiş, bu felsefeyi Rusya'nın iç ve dış politikasında bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Fransız Devrimi özgür düşüncenin tehlikeli olabileceğini gösterince, Katerina'nın heyecanı 1789'dan sonra kaybolmuştur. Ancak Rus aristokrasisi içinde Avrupa düşüncesini ve felsefesini izleyenler hep var olmuştur. Avrupa'daki her düşünce hareketi Rusya'yı hemen etkilemeye başlamıştır. I. Petro'nun başlattığı ve II. Katerina'nın devam ettirdiği modernleşme hareketi Rusya'yı genişleyen bir imparatorluk haline getirmiş ve ülkede Batılılaşmış bir aydın sınıfı yaratmıştır.⁷

⁵ Sergey V. Sopenko, **Doroga v Arzrum. Rossiyskaya obşcestvennaya misl o Vostoke (pervaya polovina XIX veka)**, Moskva, İzdatelskaya firma "Vostochnaya literatura", RAN, 2000, s. 5.

⁶ Bu gezilerden başlıcaları Semen Malenki'nin İran'a (1695), E. İzbrant'ın Çin'e (1692–1695), P. Tolstoy'un Osmanlı İmparatorluğu'na (1702–1714), İ. Lejayski'nin Moğolistan'a (1707) ve Çin'e (1714–1716) yaptığı gezilerdir.

⁷ Andrzej Walicki, **Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 27.

Rusya'nın sürekli genişleyen bir imparatorluk haline gelmesiyle "ulusal anlatı" köklü değişikliğe uğramıştır. İmparatorluk inşasının koşulları arasına artık "uygarlık" kavramı da girmiştir; bu da Avrupa dillerine ve kültürel kodlarına hâkim olmayı, metropolün (Petersburg ve Moskova'nın) doğusunda ve güneyinde yaşayan daha az gelişmiş halklar üzerinde üstünlük bilincine sahip olmayı içermektedir. Alman araştırmacı Ricarda Vulpius'un deyişiyle "İmparatorluk, seçkinlerin periferideki etnik olarak farklı halklar karşısında üstünlük duygusunu ifade ettikleri siyasi oluşumdur."⁸

Bu dönemin düşüncesi tarihsel optimizmle, kültürel misyonerlik bilinciyle, bilimin, tekniğin ve eğitimin ilerlemesi temelinde özgürlüğe ve mutluluğa erişmenin çekici perspektifleriyle belirlenmiştir. Dünya tarihini aşamalılık teorisiyle dönemleştiren düşüncenin etkisiyle vahşilik-barbarlık-uygarlık şeması Rusya'da etkili olmaya başlamıştır. Her halkın belli bir basamağa yerleştirildiği bu şemada uygar olmanın başlıca ölçütleri Hıristiyanlık, yazı ve eğitim olarak belirlenmiştir.⁹

Büyük bir imparatorluğun kurucusu olarak Ruslar, Avrupalıların bakış açısına göre bu şemada "aydınlanmış" Fransızlarla Asya'nın "aydınlanmamış" halkları arasında durmaktadırlar. Rusya'nın Avrupalıların gözünde yarı Asya ülkesi olarak görülmesi dönemin Rus aydınları için sancılı bir durum yaratmıştır. Bu da karşısında kendilerini Avrupalı gibi hissettikleri kendi "Doğu"larını inşa etmelerine yol açmıştır.¹⁰

Avrupa uygarlığının Rusya'da etkili olmaya başlaması, Rus düşüncesinde derin bölünmelere ve tartışmalara yol açan bir süreci de beraberinde getirmiştir. Doğu-Batı tartışmaları çevresinde ortaya çıkan Batıcılık ve Slavcılık, 19. yüzyılda Rus düşüncesinde etkili olmuştur.

⁸ Ricarda Vulpius, "Vesternizatsiya Rossii i formirovaniye rossiyskoy tsivilizatorskoy missii v XVIII veke", **Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossiyskoy imperii (1700-1917)**, s.14-29, Moskva, 2010, s.16.

⁹ Y. Slezkin, "Yestestvoispateli i natsii: russkiye uçeniye XVIII v. i problema etniçeskogo mnogoobraziya", **Rossiyskaya imperiya v zarubejnoj istoriografii: antologiya**, s. 120–154, Moskva, Novoye izd., 2005, s. 137-138.

¹⁰ D.N. Zamyatin, **Kultura i prostranstvo: modelirovaniye geografiçeskih obrazov**, Moskva, Znak, 2006, s. 105.

2.1.3. Batıcılık ve Slavcılık Düşüncelerinde Doğu

Bir yandan Rusya ile Batı ülkeleri arasında hem devlet düzeyinde, hem de ekonomi ve sanat alanlarında ilişkiler gelişirken, diğer yandan, I. Nikolay'ın otoriter yönetimi (1825–1855) Batı'dan gelen özgürlükçü düşünceleri bastırmaya çalışmıştır. Bu dönemde Rus aydınları için en önde gelen konular toprak köleliğinin kaldırılması ve mutlakiyetçi yönetimin değişmesi olmuştur. Fakat bunların yanı sıra Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler, Rusya'nın gelişmesi için izlenmesi gereken yollar yoğun biçimde tartışılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar değişik çevrelerce yapıldığından, dönemin Rus toplumsal düşüncesinde ve edebiyatında değişik akım ve eğilimler ortaya çıkmıştır. Bütün felsefi ve toplumsal düşünceleri içermese de, izleyen dönemde ortaya çıkan başlıca iki akım, Batı'nın izlediği yoldan ilerlemeyi savunan Batıcılık ile 1830'ların sonlarında ortaya çıkan, Ortodoksluğu ve eski Rus köy birliği düzenini savunan Slavcılıktır. İki akımın temsilcileri Rusya'nın Batı ile ilişkilerini ve Rusya'nın yerini tartışırken doğal olarak Doğu'ya bakışlarını da ortaya koymuşlardır.¹¹

19. yüzyılın ilk yarısında Rus toplumsal düşüncesini inceleyen Michael Florinsky'nin belirttiği gibi Batıcılar, Batı Avrupa'yı ait olunması gereken bir dünya olarak görmüşlerdir. Rusya'nın modernleşme sürecini destekleyen Batıcılara göre Rusya, tarihi, kültürü, coğrafyası ve etnografyası itibarıyla Asyalı olmaktan çok Avrupalıdır. I. Petro'nun reformları Rusya'ya gerçek uygarlığın kapılarını açmıştır. Ülkelerinin çağdaşlaşmasında Batı etkisinin yaratmış olduğu olumlu etkiler üzerinde duran Batıcılar, Avrupa'yı bir “öğretmen” ve “eğitici” olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Rusya'nın kurtuluşu, Batı uygarlığının tüm düşünce ve kurumlarıyla benimsenmesinden geçmektedir.¹²

1840'lardan itibaren Batıcılar, Batıcılığın felsefi temelini oluşturan Hegelciliğin etkisiyle evrensel tarihe yönelmiş, Rusya açısından tarihin yönünü ve anlamını sorgulamaya başlamışlardır. Hegel'in tarihi sürece bakışı temel çizgileriyle kabul edilmiştir. Bunun karakteristik özellikleri, düşüncenin verili durumdan iradeli

¹¹ Türkan Olcay, **Rus Edebiyatında Doğalcı Okul**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2003, s. 13-14.

¹² Sezgin Kaya, “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihi Gelişimi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s. 57'den Michael Florinsky, “Russian Social and Political Thought, 1825-1855”, **Russian Review**, Vol. 6, № 2. 1947, s. 78.

(bilinçli) gerçekliğe üç basamaklı gelişimi ve ihtiyacın hükümlerinden özgürlüğün hükümdarlığına geçiş düşüncesidir. Dolayısıyla, Batıcılar tarihi süreci tek yönlü olarak, yani ilerlemeci gelişim süreci olarak algılamışlardır. Tarihi ilerlemenin nihai amacı, kişinin ahenkli gelişimi için gerekli koşulları yaratan, toplumsal özgürlük ideallerinin gerçekleşmiş olduğu bir toplum yapısına ulaşmaktır. Hegel'in ardından Rusya'da Batıcılar, dünyadaki halkları “tarihi olan” ve “tarihi olmayan” diye ayırmaya başlamışlardır. Ataerkil devlet öncesi gelişim aşamasında bulunan halklar, tarihi olmayan, yani tarih dışı halklardı. Devlet ve uygar toplum yoluna girmiş olanlar ise tarihi olanlardı. Bireyler gibi halklar da, ideal kişilikler olarak, doğal tabiiyet çağı ve bilinçli varlık çağı olarak belirlenen iki gelişim aşamasından geçiyorlardı. Tarihi olan halkların önünde iradeli (bilinçli) gerçeklik durumuna geçiş yolu açıldı. Ancak Batıcılar Hegel'in objektivizmini ve panlojizmini* reddetmişlerdir.

Rusya'da Batıcı düşüncenin ilk temsilcilerinden Pyotr Yakovleviç Çaadayev'in (1794–1856) *Felsefi Mektuplar*'da¹³ (*Filosofiçeskiye Pisma*, 1829–1831) “Rusya ne bir Doğu ne de bir Batı ülkesidir; tarihi sürekliliği olmayan ve ahlaki kişilikten yoksun bir ülkedir” biçiminde ortaya koyduğu Rusya'nın ara özelliği, özgünlük nosyonuna uygun düşse de Batıcılar Rusya'yı her zaman bir Avrupa ülkesi olarak görmüşlerdir. Çünkü onlara göre Batı gelişme modeli evrensel kabul görmüştür ve bütün uluslar bu yolu izlemişlerdir. Rusya da Batı Avrupa çizgisinde bir gelişme izlemelidir.¹⁴

Çaadayev Doğu'ya bakışında oldukça kötümserdir. Ona göre, coğrafi olarak Avrupa'nın doğusunda olmaları Rusları zorunlu olarak Doğulu yapmaz. Ahlaki değerlerin katı hiyerarşisini Rus toplumun kalbine Doğu düşüncesi yerleştirmiştir. Kuzeyli bir halk olan Rusların hem düşünce yapısı hem de iklim koşulları açısından Doğu'yla ortak hiçbir şeyi olamazdı. Ayrıca Doğulu değerler ilerleme fikri bakımından Batılı değerlerin oldukça gerisindeydi. Çünkü geleneklerine sıkıca bağlı

* Panlojizm: Evrensel gerçeği bir mantık birliği içinde gören öğretisi.

¹³ Çaadayev'in “Felsefi Mektuplar”da ortaya koyduğu görüşleri Fransız gelenekçilerinin ve tutucu Alman romantiklerin geliştirdiği yorumlara dayanmaktadır. De Bonald, Avrupa ve Asya arasında uzanan Rusya'nın henüz biçimlenmemiş bir toplum olduğunu öne sürer. Ona göre Rus karakteri özünde göçebe karakter taşır, Moskofların evleri İskit arabalarına benzer. (Emine İnanır, **P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezi Notları'nda 'Ben' ve 'Öteki' Konusu**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 2004, s. 8).

¹⁴ Walicki, a.g.e., 149-152.

olan Doğulu uysal zihinler, kendilerini kutsal ilkelere kölece itaat etmeye adamaktaydı. Bunun sonucu ise kaderin cehalete hapsolmasıydı.¹⁵

Çaadayev, A.İ. Turgenyev'e yazdığı Ekim 1835 tarihli mektubunda düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

Avrupa'nın insanları bizim hakkımızda tuhaf şekilde yanılıyorlar. Örneğin, Juffrua bize Asya'yı uygarlaştırma görevimizin olduğunu bildiriyor. Çok güzel; ama lütfen ona sorar mısınız, Asya'nın tarafımızdan uygarlaştırılan o halkları neredeler? Sibirya'nın mamutları ve diğer fosil halkı olsa gerek. Bildiğim kadarıyla bu bizim karanlıktan kurtardığımız tek varlık türü, o da Pallas ve Fişer sayesinde. Onlar ısrarla bize Doğu'yu sunuyorlar; Avrupa milliyetinin hangi içgüdüleriyle bilmem, Batı'da daha fazla rastlamamak için bizi Doğu'ya sürüyorlar. Onların kurnazlığına kanmamalıyız; kendi geleceğimizi kendimiz kurmaya çalışacağız, ne yapacağımızı da başkalarına sormayacağız. Doğu denizler üzerinde hâkimiyeti olanın kısmetidir, bu belli. Biz ona İngilizlerden çok daha uzağız ve artık Doğu'da bütün hareketlerin Merkezi Asya'dan çıktığı zamanlar geçti. Şimdiden sonra Asya'nın gerçek uygarlaştırıcı temeli Hindistan Kampanyası'nın yeni tüzüğüdür.¹⁶

Çaadayev'in Doğu–Batı karşıtlığında Rusya'nın yeri hakkındaki düşünceleri hem Batıcıların hem de Slavcılarının düşüncelerinin biçimlenmesinde etkili olmuştur.

Vissarion G. Belinski (1811–1848), Aleksandr İ. Herzen (1812–1870) (Avrupa dönüşü düşünceleri hariç), Nikolay G. Çernişevski (1828–1889), Nikolay A. Dobrolyubov (1836–1861) gibi diğer önde gelen Batıcı düşünürler de Batı kültürünün Doğu karşısında üstünlüğünden kuşku duymamışlardır. Hepsi için Doğu uygarlığın beşiğidir, fakat Rus toplumunun dönüşümü için devrimci yöntemlerle Batı toplumlarının gelişim deneyimlerine sahip çıkılması savunulmuştur.

Batıcıların Doğu–Batı ikiliğine karşı Slavcı düşünce Rusya'nın özgünlüğü düşüncesini öne çıkarmıştır. Batı düşüncesinin evrensellik iddialarını kesin bir dille reddeden Herder bu bağlamda Slavcı düşüncenin ilham kaynağı olmuştur.

Slavcılığın önde gelen isimleri arasında Aleksey S. Homyakov (1804–1860), Aleksandr İ. Koşev (1806–1883), İvan V. Kireyevski (1806–1856), kardeşi Pyotr V. Kireyevski (1808–1856), Konstantin S. Aksakov (1817–1860), kardeşi İvan S. Aksakov (1823–1886) ve Yuri F. Samarin (1819–1876) yer almaktadır. Batıcı

¹⁵ A.e., s. 157.

¹⁶ P.Y. Çaadayev, **Polnoye sobraniye soçineniy i izbranniye pisma**, v 2 t., T. 2, Moskva, Nauka, 1991, s. 98-99.

reformist düşünceye karşı olan Slavcılara göre Rus tarihinin ahenkli akışı I. Petro'nun reformlarıyla kesintiye uğramıştır. Bu nedenle Slavcılar ideallerini Petro öncesi dönemin Rusya'sında aramaktadırlar. Dolayısıyla Slavcılar Rusya'nın Batılılaşmasına karşı olan ve Petro öncesi Rusya'sını gerçek Hıristiyan ve Slav ilkelerine dönüş açısından referans olarak gören bir grup olarak nitelemek mümkündür.¹⁷

Slavcı düşünceye göre, Batı gelişimini ahlaki olarak bozulmuş kaynaktan almaktadır. Onun için de Batı düşüncesi Rus kültürü açısından kabul edilemezdir. Slavcılar, Batı'ya ve moderniteye karşı Ortodoksluğu ve Rus köylü kömününü (*obşçina*) temel alan ahlaki bir söylem geliştirmişlerdir. Burada Rusya'ya özgünlüğünü katan değerler arasında Doğu'ya ilişkin motifler de görülmektedir.

Slavcı düşüncede Doğu'ya yakınlık belirgindir. Nikolay M. Karamzin'in (1766–1826) Rus kültüründe Moğol–Tatar unsuruna yaptığı vurgudan sonra, Slavcı düşüncenin önde gelen isimlerinden Aleksey S. Homyakov da (1804–1860) bozkır göçebeleri konusunu öne çıkarmıştır. Alman romantik düşünür Schlegel'in tarih felsefesinden etkilenen Homyakov, Rusların ataları arasında Doğulu İskitlere atıfta bulunmaktadır. Ona göre Ruslar, Germen (Avrupalı) ve İskit (Asyalı) güçlerin buluştuğu noktada Alman ve Yunan (ya da kuzey ve güney) düşünsel güçlerinin birleşmesiyle oluşmuş bir halktır.¹⁸

Doğu'nun diğer bir anlamı Homyakov'un İslam'a bakışında görülmektedir. İslam'ın kısmen gerçek ilkeleri yansıttığını ve Hıristiyanlık'la ortak kökene sahip olduğunu düşünmektedir. Muhammedilik Musa'nın yasalarının geldiği aynı kökten gelmektedir. Homyakov'un İslam ve İskit düşünceleriyle 18. yüzyılda temeli atılmış olan Asya ve Doğu ayırımıylaştırmasını farklı bağlamlarda yeniden kurguladığı görülmektedir.

Batıcıların ve Slavcılarının Batı ve Doğu algılarına mistik din felsefecisi Vladimir Sergeyeviç Solovyev (1853–1900) yeni bir bakış getirmiştir. Solovyev, insanlığın gelişiminde üç büyük güce (Müslüman Doğu, Batı uygarlığı ve Slav dünyası) karşılık gelen üç aşamadan bahsetmektedir. Bunlar kesin şekilde birbirlerinden farklı üç tarihi dünyadır. Onların dışında kalan kültürler evrensel

¹⁷ Walicki, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁸ **A.e.**, s. 162.

anlama ve insanlık tarihinde doğrudan etkiye sahip olmamışlardır. Solovyev'e göre, tarihi gelişmenin ilk aşamasında insanlığı ilk olarak Doğu temsil etmiştir. İkinci aşamaya doğru "ilk güç" olarak İslam dünyası önemli bir role sahip olmuştur. Hıristiyanlık'la başlayan ikinci aşamada Batı uygarlıkları, öncelikle de Batı Avrupa halkları yer almaktadır. Solovyev'in şemasında ne Antik Yunan ve Roma, ne Bizans, ne de eski Rus yer almaktadır.¹⁹

Solovyev Rus kültürünün özgünlüğünü "Batı-Doğu-Rusya" şeklinde formüleştirmiştir. Kendisinden sonra gelen bütün Rus düşünürlerini az ya da çok etkilemiştir. Onun geliştirdiği "Rus İdesi" kavramı önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiş, Rus düşüncesinde dini, felsefi ve milliyetçi söylemlerin vazgeçilmez unsuru olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında Slavcılık Kırım Savaşı'nın (1853-1856) etkisiyle Panslavist bir görünüm almıştır. Geç dönem Slavcılığın ve Panslavcılığın önde gelen kuramcılarında olan Nikolay Yakovleviç Danilevski (1822-1885), kültürlerin klasik Doğu-Batı modelini reddederek Slavcı düşünceye yeni bir yön kazandırmıştır. Herder etkisinin iyice kendini hissettirdiği görüşlerinde, bağımsız ve özgün tarihsel-kültürel tiplerin varlığına işaret etmektedir. Burada Rus kültürü, yeni oluşmakta olan Slav uygarlığının temeli olarak kabul edilmektedir.²⁰

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'de (1821-1881) Doğu'nun farklı bir kavrayışı karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'da yürütülen fetih hareketini destekleyen ve Doğu'yu çarın şöhreti ve vatan için fethedilmesi gereken bir coğrafya olarak gören Dostoyevski, Rusya'nın sadece Avrupalı değil, aynı zamanda Asyalı olduğunu ve buna göre de Rusların sahip oldukları yarım Doğulu kimliklerinden utanmamaları gerektiğini söylerken Karamzin'in düşüncelerini hatırlatmaktadır.²¹

Batıcılar ve Slavcılar birçok konuda ortak görüşleri paylaşmışlardır. Toprak köleliğine ve I. Nikolay yönetimine karşı çıkmış, Rus toplumunun katmanları arasında kopukluk olduğunu belirtmişlerdir. Fakat Batıcılar Rusya'nın tarihini ve çağdaş toplumsal gerçekliği Slavcılardan farklı yorumlamışlardır. Slavcılar gibi

¹⁹ A.e., s. 553-562

²⁰ N.Y. Danilevski, **Rossiya i Yevropa**, Moskva, Kniga, 1991 (1895), (Çevrimiçi) <http://monarhiya.narod.ru/DNY/dny-list.htm>, 28 Kasım 2014.

²¹ F.M. Dostoyevski, "Dnevnik pisatelya za 1877 g.", **Russkaya İdeya. Sbornik proizvedeniy russkih mısılteley**, Moskva, Ayris, 2002, s. 158-162.

otokrasiyi idealleştirmemiş, aksine ülkedeki koşulların sorumlusu olarak yönetimi görmüşlerdir. Eski Rusya'nın Ortodokslukla sıkı sıkıya bağlı temel toplumsal birimi olan *obşçinaya* (köy komünü) özlem duyan ve çözüm olarak öneren Slavcılardan farklı olarak Batıcılar, toplumsal gelişmenin daha önce yaşanmış bir aşamasına geri dönülmesinin mümkün olmadığını, toplumsal yaşamın ancak bilim ve eğitimin yayılmasıyla değişebileceğini savunmuşlardır.²²

Emanuel Sarkisyanz Rus düşüncesinde hiçbir akımın kendisini Doğu'yla tamamen özdeşleştirmedini belirtmektedir. Yazara göre, Slavcıların sözünü ettiği Doğu-Batı ayrımı daha çok Hıristiyanlık içindeki bölünmeyle ilgilidir. Daha genel nitelikteki Doğu-Batı ayrımı söz konusu olduğunda Slavcılar da kendilerini Hıristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak Batı uygarlığı içinde tanımlamışlardır. Slavcılar ve Batıcılar Rus tarihinde Petro'nun rolü konusunda anlaşamaları da, Rusya'nın kimliğinin Petro öncesi ve sonrasında Asyalı göçebelere karşı mücadeleye içinde tanımlanması konusunda görüş birliği içindedirler.²³

Slavcı ve Batıcı görüşlerin ortak paydası Doğu sorununu Rus kültürü üzerine olan görüşlerin ışığında ele almalarıdır. Rus devleti, kültürü ve onun tarihteki rolüne dair tartışmaların ana eksenini Doğu ve Batı değerleri olmuştur. Bu bakımdan, her ikisiyle de ilişkili üçüncü bir paradigma olarak Rus kültürünün özgünlüğü kuramsal tartışmalarda bazen Kuzey, bazen Doğu-Batı, bazen de Avrasya biçiminde formüle edilmiştir. Ancak bütün 19. yüzyıl boyunca egemen olan "Rus kültürünün özgünlüğü" düşüncesidir. Bunun da temel çerçevesi, Rusya'nın Hıristiyanlık kültürü bağlamında dini, politik ve coğrafi ölçütlere göre çizilmiştir. Bir yandan Rusya'nın manevi ve kültürel geleneğinin Hıristiyan niteliğine ve onun etnik, toplumsal ve devlet yapısının Avrupalı özelliğine vurgu yapılmış ve Rusya Doğu uygarlıklarından tamamen ayrı bir yere yerleştirilmiştir. Diğer yandan da devletçilik, uygarlık ve Ortodoks kilisesine vurgu yapılmış ve Rusya Batı Avrupa'dan ayrı bir yere yerleştirilmiştir.²⁴

²² Olcay, **a.g.e.**, s. 26.

²³ Emanuel Sarkisyanz, "Russian Attitudes Toward Asia", **Russian Review**, XIII/4, 1954, p. 245.

²⁴ Meşdi İsmayılov, "Rus Entelijansiyasının Doğu Algısı: Başlangıcından Avrasyacılığa Kadar", **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, s.237-252, Sayı 60, Şubat-Mart-Nisan 2012, s. 250-251.

Rus düşüncesinde 18. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkan bir anlayış da Asya ve Doğu ayrımıdır. Yabancı (çujoy) ve öteki (drugoy) imgelerinin farklılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan bu anlayışa göre “Asya”, Moğol–Tatar ve Kafkas (Dağlı) dünyalarını kapsarken, “Doğu” Müslüman–Arap dünyasıyla özdeşleştirilmiştir. Asya yabancının timsali olarak görülmüştür. Bu imge, uygarlığı ve barbarlığı karşı karşıya koyan Aydınlanma modeliyle, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarını karşılaştırılan siyasi modelle ve Moğol–Tatar boyunduruğunun hatırasıyla bağlantılı tarihi modelle pekişerek 19. yüzyıl boyunca değişmeden kalmıştır. Arap Doğusu ise genelde olumlu olarak algılanmış ve onun imgesi daha çok öteki olarak yorumlanmıştır.²⁵

18. yüzyıl başından itibaren, I. Petro’nun ve II. Katerina’nın reformlarıyla Rusya’da Batılılaşma süreci başlamış, imparatorluğun genişlemesi ve Avrupa düşüncesinin etkisiyle Doğu ile ilişkiler ve Doğu’ya bakış değişmiştir. Çeviriler aracılığıyla Rus düşüncesi Avrupa’nın oryantalist söylemiyle tanışmıştır.

2.1.4. Rus Oryantalizmi

Rus oryantalizminin önemli özelliklerinden biri terminolojik belirsizliğidir. Rusya’da oryantalizm terimi çoğunlukla bir dönemin veya yazarın eserlerinde Doğu coğrafyasının, dillerinin, edebiyatının ve mitolojisinin yansımaları bulduğu edebi üslubu belirtmek amacıyla kullanılır. Rus edebiyat biliminin genel paradigması, oryantalizmi sadece doğubilim (vostokovedeniye) ve sanatta Doğu’ya ilgi olarak yorumlayan “klasik oryantalizm”dir.

Edward Said’in Batı’da büyük etki yaratan *Oryantalizm* (1978) adlı kitabı Rusya bilim çevrelerinde uzun yıllar fark edilmeden kalmış ve Rusçaya önce 1995’te önsözü, 2002 yılında sonsözünü²⁶ çevrilmiş, tamamının çevirisi ise ancak 2006 yılında yayımlanmıştır.²⁷ Kitap yayımlandıktan sonra da Said’in oryantalizm anlayışı Rusya

²⁵ R.F. Muhametşina, “Russkaya literatura v kontekste islamskogo vostoka (istoki, traditsii, vzaimodeystviye)”, **Filologiya i obrazovaniye: ot Lomonosova do naših dney. Materiali vsereossiyskoy naučno-praktičeskoj konferentsii s mejdunarodnim učastiyem, posvyaşç. 300-letiyu M.V. Lomonosova** (Yakutsk, 17-18 noyabrya 2011 g.): V 2 Ç. Ç. 1, Yakutsk, İzdatelski SVFU, 2012, s. 108-111.

²⁶ Edward Said, “Orientalizm”, **İsskustvo kino**, № 8, 1995, s. 22–27; a.y., “Orientalizm. Poslesloviye k izdaniyu 1995 goda”, **Sotsiologičeskoje obozreniye**, T. 2, № 4, 2002.

²⁷ Edward V. Said, **Orientalizm. Zapadniye kontseptsii Vostoka**, per. A.V. Govorunov, Russkij mir, St. Peterburg, 2006.

bilim çevrelerinde, özellikle doğubilimcilerde kayıtsızlıkla karşılanmıştır. Bunun bir nedeni, bu tezlerin Rusya bilimi için tamamen yeni olmamasıdır. Sovyet döneminde yaygın olan ve Çarlık Rusyası'nı kolonyal bir imparatorluk olarak gören anlayış Sovyet sonrası dönemde de kısmen devam etmiştir. Ancak Sovyet döneminde imparatorluk tarihi sınıf mücadelesi bağlamında ele alınmış, “kardeş halkların” emekçilerinin sömürgeci seçkinlere karşı ortak mücadelede dayanıştıkları savunulmuştur. Bu söylemin ve Said'in oryantalizm anlayışının biçimsel benzerlikleri olsa da bağlamsal içerikleri farklıdır. İkinci bir neden de, Rusya imparatorluk politikasının Avrupa'nın kolonyal politikasından ilke olarak farklı görülmesidir.²⁸

Rusya örneğini Said'in oryantalizm anlayışıyla ilk kez ele alanlar Batılı (Amerikalı) araştırmacılar olmuştur. Rus düşüncesinde ve edebiyatında Doğu'ya bakışı oryantalizm kavramlarıyla inceleyen ilk çalışmalar 1980'lerin sonunda çıkmaya başlamıştır. Katya Hokanson, Ewa Thompson, Susan Layton ve Monika Greenleaf'in makale ve kitapları bu alandaki ilk çalışmalardır.²⁹

²⁸ Vladimir S. Malahov, “Orientalizm po-russki”, **Russki jurnal**, s. 150-151, okt. 24, 2003, (Çevrimiçi) <http://old.russ.ru/politics/facts/20031024-malakhov.html>, 13 Kasım 2014.

²⁹ Rus oryantalizmi konudaki başlıca çalışmalar için bkz. Kitaplar: Hokanson, Katya Elizabeth, **Russian Orientalism**, Stanford University, 1987; Thompson Ewa M. (ed.), **The Search for Self-Definition in Russian Literature**, John Benjamins Publishing Company, 1991; Hokanson, Katya Elizabeth, **Empire of the Imagination: Orientalism and the Construction of Russian National Identity in Pushkin, Marlinskii, Lermontov, and Tolstoi**, Stanford University, 1994; Layton, Susan, **Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy**, New York Cambridge University Press, 1994; Greenleaf, Monika, **Pushkin and Romantic Fashion: Fragment, Elegy, Orient, Irony**, California, Stanford University Press, 1994; Daniel R. Brower, Edward J. Lazzarini (Eds.), **Russia's Orient. Imperial Borderlands and peoples, 1700–1917**, Bloomington, 1997; Sahni, Kalpana, **Crucifying the Orient. Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia**, Bangkok and Oslo, White Orchid Press, 1997 (Antique Collectors Club Ltd, 2003; Orchid Press, 2006); Thompson, Ewa M., **Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism**, USA, Greenwood Press, 2000; Jersild A.L. **Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845–1917**, Montreal, McGill-Queen's Press, 2002; Khodarkovsky, Michael, **Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800**, Indiana University Press, 2002; Hope, John Preston, **Manifestations of Russian Literary Orientalism**, University of Michigan, 2003; David-Fox, Michael, **Orientalism and Empire in Russia**, Bloomington, Slavica Publishers, 2006; Hokanson, Katya Elizabeth, **Writing at Russia's Borders**, University of Toronto Press, 2008; Schimmelpenninck van der Oye D., **Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration**, New Haven, Yale University Press, 2010; Etkind, Alexander, **Internal Colonization: Russia's Imperial Experience**, Cambridge, UK and Malden, M.A., Polity Press, 2011.

Makaleler: Layton, Susan, “Primitive Despot and Noble Savage: The Two Faces of Shamil in Russian Literature”, **Central Asian Survey**, Volume 10, Issue 4 1991, pp. 31-45; Adeeb Khalid, Nathaniel Knight, Maria Todorova. “Ex Tempore: Orientalism and Russia”, **Kritika**, 1(4), 2000, 691-728; Dickinson, Sara, “Russia's First «Orient»: Characterizing the Crimea in 1787”, **Kritika**:

Amerikalı tarihçi Nathaniel Knight'ın 2000 yılında *Slavic Review* dergisinde yayımlanan “Grigoryev Orenburg'ta: 1851-1862: Rus Oryantalizmi İmparatorluğun Hizmetinde mi?” (“Grigor'ev in Orenburg, 1851–1862: Russian Orientalism in The Service of Empire?” (Vol. 59. №1, p. 74-100)) başlıklı makalesi, Adeeb Khalid ve Maria Todorova arasında Said'in oryantalizm anlayışının Rusya gerçekliğine uyarlanıp uyarlanamayacağı tartışmasını başlatmıştır.³⁰

Knight'ın savunduğu ve sonraki yıllarda genellikle Rusya'da taraftar bulan görüşe göre, kolonizatör (metropol) ile kolonize edilen (periferi, koloni) farklı etnik gruplardan veya ırktandır. Rusya İmparatorluğu'nda ana gövde (metropol), Britanya ve Fransa'dan farklı olarak hiçbir zaman denizlerle ve okyanuslarla kolonilerden ayrılmamıştır. Rusya İmparatorluğu bütün ve kesintisiz topraklarda egemendi, bundan dolayı metropol ve koloni ayrımı yoktu, bütün bu topraklar Rusya'ydı. Bu durumda Sibirya, Kafkasya, Orta Asya koloni sayılamazdı. Remnev'in ifadesiyle “İmparatorluk, halkları hanedana sadakat, resmi yurtseverlik, Rusya vatandaşlığı, Rus kültürüne ve diline bağlılık duygularıyla birleştirip tek bir devlet topluluğu içinde kaynaştırma amacını güdüyordu.”³¹ Dolayısıyla Said'in oryantalizm anlayışı Rusya modeline uygulanamazdı. Özellikle edebiyat eserlerinde, edebiyat imgesi zaten kurmaca olduğundan Doğu'nun çarpıtılmış imgesi olamazdı. Rus edebiyatçıların Kafkas halklarına etnografik merakı, kadercilik gibi Müslümanlığa özgü kavramlar 19. yüzyıl Avrupamerkezci oryantalist anlayışın dışında kalıyordu.³²

Karşıt görüştekilerin düşüncesine göre ise, aynı sınırlar içinde olsa bile Rusya İmparatorluğu'nun farklı bölgeleri eşit konumda bulunmuyordu. Bazılarının açıkça metropol özelliği varken, diğerleri koloni niteliklerine sahipti. Kafkasya, Orta Asya,

Extractions in Russian and Eurasian History, 2002, Vol. 3. No. 1. P. 3-25; *Orientalism and Empire in Russia*, Ed. By M. David-Fox, P. Holquist, A. Martin. Bloomington: **Slavica**, 2006.

³⁰ Bu tartışmalar için bkz.: A. Khalid, “Russian History and The Debate Over Orientalism”, **Kritika**, 2000, Vol.1, N.4, pp. 691-699; N. Knight, “On Russian orientalism: A Response to Adeeb Khalid”, **Kritika**, 2000, Vol. 1, №.4, pp. 701-715; M. Todorova, “Does Russian Orientalism Have a Russian Soul? A Contribution to The Debate Between Nathaniel Knight and Adeeb Khalid”, **Kritika**, 2000, Vol.1, №.4, pp. 717-727. (Bu makaleler Rusçaya çevrilerek “Rossiyskaya imperiya v zarubejnoy istoriografii” (NLO, 2005) seçkinde yayımlanmıştır. (<http://www.lfond.spb.ru/books/russia.html#r>))

³¹ Anatoli V. Remnev, “Rossiyskaya vlast v Sibiri i na Dalnem Vostoke: Kolonializm bez Ministerstva koloniy – russki «Sonderweg»?”, **Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossiyskoy imperii**, Moskva, Novoye literaturnoye obozreniye, s. 175.

³² Pavel V. Alekseyev, **Vostok i vostochniy tekst russkoy literaturı pervoy polovini XIX. veka: kontseptosfera russkogo orientalizma**, dok. dis., Tomski gos. un., Tomsk, 2015, s. 50.

Volga ve Sibirya, Rusya İmparatorluğu'nun kolonileriydi. Özellikle Kafkasya'nın tarihi, kolonizasyon ve buna karşı mücadele süreciydi.

Aleksandr Etkind, 2000'li yılların başında yazdığı bir dizi makaleyle Rus oryantalizmine yeni bir yorum getirmiştir.³³ Said'in araştırmalarını Rus tarihine ve edebiyatına (19. yüzyıl romanına) uygulayan Etkind'in görüşleri şöyledir:

19. yüzyıldan itibaren Rus yönetici sınıfı Rusya içinde kendi "Doğu"sunu inşa etmiştir. Gizem dolu sarıklı Türk'ün ve mumyalanmış firavunların rolünü "halk", daha doğrusu "halk" adını alan, inşa edilmiş söylemin ve doğal olarak hegemonyanın öznesi oynar. Bu özneye topluca "uç egzotizm" diye nitelendirilebilecek farklı özellikler atfedilir. "Rus köylüsü" yazarın döneminin Rus yaşamında egzotizmin başlıca taşıyıcısı olarak öne çıkar. Üstelik onu anlamak kesinlikle mümkün değildir. O, mintanı ve çarığıyla, dış görünüşüyle, smokini veya memur frakı içindeki yazara da hiç benzememektedir. Bu "öteki"dir. İşte bu anlamda Rus yazarının, memurunun, toprak sahibinin gözünde Rus köylüsünün çarığının ve sakalının, Avrupalı oryantalistin, Doğu'da seyahat eden yazarın, koloni memurunun veya askerinin tasavvurundaki Türk'ün sarığından veya İranlı'nın şalvarından hiç farkı yoktur. Çadayev'in öyküsü buna güzel bir örnektir. Rus halk kıyafeti giyen Konstantin Aksakov'u halk İranlı sanmıştır. Egzotizmden başka "Rus halkına" atfedilen diğer bir özellik de, oryantalistlerin Doğu'ya özgü saydığı durağanlık ve değişmezliktir.³⁴

Rusya sosyal bilim çevrelerinin ilgisizliğine ve tartışmalara rağmen, *Oryantalizm* kitabı Rusçaya çevrilip yayımlandıktan sonra oryantalizm anlayışında E. Said'in etkisi görülmeye başlamıştır. Artık Rusya'da da oryantalizm terimi Edward Said'in anlayışı gözardı edilmeden kullanılmaktadır. Bazı durumlarda bu onun düşüncelerinin geliştirilmesi, bazen de eleştiri veya tamamen reddetme olarak ortaya çıkmaktadır.³⁵

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Aleksandr Etkind, "Fuko i imperskaya Rossiya: distsiplinariye praktiki v usloviyah vnutrenney kolonizatsii", *Mişel Fuko v Rossii*, Sankt-Peterburg, 2001, s. 166–191; "Fuko i tezis vnutrenney kolonizatsii: Postkolonialniy vzglyad na sovetskoye proşloye", *Novoye literaturnoye obozreniye*, № 49, 2001, s. 50–74; "Bremya britogo çeloveka, ili vnutrennyaya kolonizatsiya Rossii", *Ab Imperio*, № 1, 2002, s. 265–299.

³⁴ Aleksandr Etkind, "Russkaya literatura, XIX vek: Roman vnutrennoy kolonizatsii", *Novoye literaturnoye obozreniye*, s. 103–124, № 59, 2003, s. 108–109.

³⁵ Rusya'da oryantalizm tartışmaları için bkz.: L. Vulf, "İzobretaya Vostochnuyu Yevropu: karta tsivilizatsii v soznanii epohi Prosveşçeniya", *Novoye literaturnoye obozreniye*, Moskva, 2003; A. Halid, N. Nayt, M. Todorova, "Orientalizm i Rossiya" (diskussiya), *Rossiyskaya imperiya v zarubejnoj istoriografii: Raboti poslednih let*, Antologiya, Moskva, 2005; V.O. Bobrovnikov, "Orientalizm v literature i politike na Severnom Kavkaze", *Aziatskaya Rossiya: lyudi i strukturi imperii*, Omsk, 2005; A. Halid, "Rossiyskaya istoriya i spor ob orientalizme", *Rossiyskaya imperiya*

İncelediğimiz bölümde görüldüğü üzere, Rus oryantizmi Said'in ortaya koyduğu oryantizm anlayışından farklılık göstermektedir. Susan Layton'un ifadesiyle, "Rusya kendi Doğu'sunu Avrupalıların yaptıkları kadar kolay izole edememiştir. Çünkü Asya, her şeyden önce Rusya topraklarının ve tarihinin organik bir parçasını oluşturmaktadır. Rusya'nın çok uluslu bir kıta imparatorluğu olması büyük fark yaratmaktadır. Asya, Rusya için hem 'kendi' hem de 'öteki'dir."³⁶

1768–1774 ve 1787–1791 Osmanlı–Rus savaşları, Kırım'ın ilhakı (1783), Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya ilerlemesi gibi tarihsel olaylar Rusya'nın Doğu'yla daha yakından ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Rusya'nın güney ve doğu yönlerindeki bu ilerleyişi çok sayıda farklı kökenden ve inançtan halkların yaşadığı, çok daha egzotik coğrafyaların benimsenme sürecini getirmiştir. Ele geçirilen topraklar sadece doğal ve coğrafi bakımından değil, orada yaşayanların kültürü bakımından da Rusya'nın iç eyaletlerinden son derece farklıdır. Bu genişleme Rusya'yı yeni ele geçirdiği bölgelerde siyasi ve kültürel kontrol biçimleri

v zarubejnoj istoriografii. **Raboti poslednih let**, Moskva, 2005; M. Grinlif, **Puşkin i romantičeskaya moda: Fragment, elegiya, orientalizm, ironiya**, per. M.A. Şereşevskaya, L.G. Semenova, Akademičeskij Proekt, 2006; M. Kuçerskaya, "İstoriya odnogo zabludeniya (Edward V. Said. Orientalizm. Zapadnye kontseptsii Vostoka)", **Oteçestvenniye zapiski. Jurnal dlya medlennogo çteniya**, № 1 (34), 2007, (<http://www.strana-oz.ru/2007/1/istoriya-odnogo-zabluzhdeniyaedvard-v-said-orientalizm-zapadnye-koncepcii-vostoka>); **Severnıy Kavkaz v sostave Rossiyskoy imperii**, Ed. V.O. Bobrovnikova, İ.L. Babiç. Seriya "Okrainı Rossiyskoy imperii", Novoye literaturnoye obozreniye, Moskva, 2007; V.O. Bobrovnikov, "Poçemu mı marginalı? Zametki na polyah russkogo perevoda «Orientalizma» Edvarda Saida", **Ab imperio**, № 2, 2008, s. 325–344; V.O. Bobrovnikov, "Çto sluçilos iz "Severnogo Kavkaza v Rossiyskoy imperii": poslesloviye redaktora neskolko let spustya", **Ab Imperio**, № 4, 2008, s. 501–519; İ.N. İonov, "Novaya globalnaya istoriya i postkolonialnyy diskurs", **İstoriya i sovremennost**, № 2, 2009, s. 33–60; **Rossiya i musulmanskiy mir: inakovost kak problema**, Ed. A.V. Smirnova, Trudı İnstituta vostoçnih kultur i antiçnosti. Vıp. XX–VII, Yazıki slavyanskih kultur, Moskva, 2010; v sbornike **Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossiyskoy imperii [1700–1917]** (Moskva, NLO, 2010): R. Vulpıus, "Vesternizatsiya Rossii i formirovaniye rossiyskoy tsivilizatorskoy missii v XVIII veke", s. 14–41; V. Sanderlend, "Ministerstvo aziatskoy Rossii: Nikogda ne suşçestvovavşeye, no imevşeye dlya etogo vse şansı kolonialnoye vedomstvo", s. 103–149; V. Tolts, "Rossiyskiye vostokovedı i obşçeyevropeyskiye tendentsii v razmışleniyah ob imperiyah kontsa XIX – načala XX veka", V.O. Bobrovnikov, "Russkiy Kavkaz i frantsuzskiy Aljir: sluçaynoye shostsvo ili obmen opitom kolonialnogo stroitelstva?"; A. Etkind, **Vnutrennaya kolonizatsiya. İmperski opıt Rossii**, per. V. Makarov, Moskva, NLO, 2013; M. Hodarkovski, "V çem Rossiya «operejala» Yevropu, ili Rossiya kak kolonialnaya imperiya", **Politiçeskaya kontseptologiya**, № 2, 2013, s. 85–91; V. Tolts, **Sobstvenniy vostok Rossii, Politika identičnosti i vostokovedeniye v pozdneimperskiy i rannesovetskiy period**, Moskva, NLO, 2013; R. Djerasi, **Okno na Vostok: İmperiya, orientalizm, natsiya i religiya v Rossii**, Moskva, NLO, 2013.

³⁶ Susan Layton, "Literature And Empire: Scholar Susan Layton Discusses Russia's 'Literary Caucasus'", **Radio Free Europe - Radio Liberty**, 2011, (Çevrimiçi) http://www.rferl.org/content/literature_empire_scholar_susan_layton_discusses_russia_literary_caucasus/24389678.html, 2 Nisan 2015.

geliştirmek ve “Orient”i öğrenmek zorunda bırakmıştır. Avrupamerkezci düşüncenin Rus aydınlarına nüfuz etmesiyle de 18. yüzyıl sonundan itibaren klasik Rus oryantlizmi oluşmaya ve siyasi, toplumsal ve kültürel alanları etkilemeye başlamıştır.³⁷

2.1.4.1. Klasik Oryantalizm (Vostokovedeniye)

Klasik Rus oryantlizmi, I. Petro ve II. Katerina'nın reformlarının sonucu olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Bu dönemden önce Doğu hakkında bilgiler ticari ilişkiler, askeri seferler, daha sonra da elçilikler ve coğrafi geziler aracılığıyla elde edilmiştir. Ancak Doğu kültürlerini incelemek gibi amaçları olmayan bu etkinliklerin sağladığı tesadüfi ve dağınık bilgiler Rus oryantlizmi için bilimsel bir temel oluşturmamıştır.

Rusya'nın Doğu ile yakından ilgilenmesi gerektiğine inanan Mihail V. Lomonosov, Sibirya'ya, Kuril adalarına, Japonya ve Amerika kıyılarına yapılan gezilerin (1732-1743) notlarının ve ilk doğubilim çalışmasının (S.P. Kraşennikov, *Opisaniya zemli Kamçatki*, 1755) yayımlanmasını sağlamıştır. Projesi Lomonosov tarafından hazırlanan ve Ocak 1755'de Çariçe Yelizaveta tarafından imzalanan Moskova Üniversitesi'nin kuruluş belgesinde “Doğu dillerinin” öğretilmesi maddesi de yer almıştır.³⁸

Ancak doğubilim çalışmalarının devlet politikası için öneminin anlaşılması ve kurumsallaşması 19. yüzyılın başını bulmuştur. Rus oryantlistlerden İvan P. Minayev (1840-1890) Doğu çalışmalarının devletin politik çıkarlarıyla bağımlı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Bizde, Rusya'da, Doğu'nun incelenmesinin hiçbir zaman soyut karakteri olmadığı ve olamaz. Biz Doğu'ya onunla sadece soyut olarak ilgilenmek için çok yakınız. Rusya'nın çıkarları her zaman Doğu'yla sıkı sıkıya bağlıdır, bu nedenle de oryantlizmin bizde pratik uygulama alanı bulmaması mümkün değildir.³⁹

³⁷ N.N. Berejnaya, **Orientalizm i russkoye provintsialnoye istoriopisaniye o jitelnyh "çujih" prostranstv Severnogo Kavkaza**, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.newlocalhistory.com/node/154>, 3 Kasım 2013

³⁸ M.B. Sverdlov, **M.V. Lomonosov i stanovleniye istoričeskoj nauki v Rossii**, SPb, Nestor-İstoriya, 2011, .s. 539.

³⁹ İvan P. Minayev, **Sbornik statey**, Moskva, 1967, s. 79.

Doğu politikalarının belirlenmesi ve yürütülmesi amacıyla 1804 yılında açılan Kazan İmparatorluk Üniversitesi Rus doğubilim çalışmalarının merkezi olmuştur. Üniversitenin ilk rektörü N.İ. Lobaçevski (1792-1856), Arap uzmanı H.D. Fren (1782-1851), Türk-Tatar edebiyatı uzmanı A.K. Kazem-bek (1802-1870), ordunaryüs profesör İ.N. Berezin (1818-1896), F.İ.Erdman (1773-1863), İ.F. Gotvald (1813-1897) ve O.M. Kovalevski (1800-1878) Rusya doğubilim çalışmalarının temelini atmışlardır.⁴⁰

Kasım 1818’de el yazmalarının ve sikkelerin korunması için Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde kurulan Asya Müzesi daha sonra Doğu Bilimleri Enstitüsü’ne dönüşmüştür. A.V. Boldrev (1780-1842), B.A. Dorn (1805-1881), O.İ. Senkovski (1800-1858) enstitünün ilk doğubilim uzmanlarıdır. Daha sonra, Ocak 1820’de Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Asya Komitesi kurulmuş, üç yıl sonra Komite bünyesinde açılan Doğu Dilleri Eğitim Şubesi bakanlık için uzman yetiştirmeye başlamıştır. Orta Asya ve Kafkasya’daki savaşlar nedeniyle Doğu araştırmalarına ve uzmanlara talep özellikle artmıştır. İran birliklerini yenilgiye uğratan Erivan’ı ele geçirmelerinin ardından Rus birlikleri 1828’de Petersburg’a yanlarında çok sayıda el yazmasıyla dönmüştür.

Halk eğitimi bakanı Sergey S. Uvarov’un (1786-1855) önerisi ve I. Nikolay’ın onayıyla 1841 yılında edebiyat, tarih ve filoloji dallarını içeren bir akademi kurulmuştur. Batı’da olduğu gibi Rusya’da da o zaman Doğu dillerinden anlaşılan Kitabı Mukaddes’in ve Müslüman halkların dilleridir. Daha sonra Uzak Doğu dilleri de üniversite eğitimine dahil edilmiştir. Kazan Üniversitesi, Doğu dilleri eğitiminde merkez haline gelmiştir. Doğu araştırmaları Petersburg’ta büyük gelişme göstermiş, 1854 yılında burada Doğu Dilleri Fakültesi (Fakultet vostoçnih yazıkov) kurulmuştur (1944 yılında Doğu Fakültesi (Vostoçnyy fakultet) adını almıştır).

19. yüzyılın ikinci yarısında Rus doğubiliminin araştırma alanları genişlemiştir. Avrupa kütüphanelerindeki Doğu el yazmalarının ve kitapların katalogları hazırlanmıştır. Doğu dillerinde sözlüklerin, seri yayın biçiminde filoloji metinlerinin

⁴⁰ **İstoriya Kazanskogo vostoovedeniya**, Kazanski federalnyy universitet, (Çevrimiçi) <http://kpfu.ru/institutes/institut-vostokovedeniya-i-mezhdunarodnyh/uznat-bolshe-ob-institute/istoriya>, 10 Mayıs 2014.

basımı artmıştır. 1873 yılından başlayarak her 3-4 yılda düzenli olarak uluslararası oryantalistler kongresi düzenlenmiştir. Toplanan veriler sistemleştirilmiş, dört dilde İslam Ansiklopedisi, başvuru kitapları vb. hazırlanmıştır.

Bilimler Akademisi ve üniversiteler dışında, hükümetin desteğiyle, Doğu araştırmalarına katkıda bulunan çok sayıda bilim derneği de kurulmuştur. Petersburg'taki İmparatorluk Rusya Coğrafya Derneği'nin ve Moskova'daki Doğal Tarih, Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri Amatörleri Derneği'nin Rusya'nın değişik bölgelerinde şubeleri açılmıştır.⁴¹

18 yüzyıl ortalarından itibaren Kafkasya, Kırım, Sibirya ve diğer yerler hakkında yapılan çalışmalarla Rus oryantizmi büyük bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Avrupa düşüncesinin etkisi arttıkça oryantizmin, Batı'nın Doğu'dan farklılığını ve üstünlüğünü sürekli vurgulayan boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. Rus aydınları, birçok farklı halk, kültür ve bölgeden oluşan bu yapı oluşurken, çok uluslu imparatorluğun zihinsel haritasını da oluşturmaya başlamışlardır.

2.1.4.2. Ontolojik ve Epistemolojik Ayrım: “Doğu ve Rusya Farklı Dünyalardır”

Amerikalı araştırmacı Sara Dickinson, Rus düşüncesinde 18. yüzyılın son çeyreğinde Doğu kavramının artık sadece kültürel, sosyal ve siyasi yaşamın, oraya ait görülen toplumların ötekiliğini değil, bu yaşam alanlarının Avrupa'ya göre geri kalmışlığını, gelişmemişliğini de vurgulayan bir anlam kazandığını belirtmektedir. Napolyon'un Mısır seferi gibi, Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesinden sonra Çariçe II. Katerina'nın oraya törenle yaptığı geziyle birlikte Rusya artık Batı tarzı bir imparatorluk olarak görülmeye başlamıştır. Rusya'da felsefe, bilim ve edebiyat geleneği hızla “çağdaş Avrupa kültürel kimliği”nin temelinde yatan düşünceleri benimsemiştir.⁴²

Batı düşüncesinde Doğu'ya ilişkin düşünceleri ve yaklaşımı derinden etkileyen ilerlemecilik ve despotizm kavramları 19. yüzyıl başında Rus düşüncesinde de görülmeye başlamıştır. İnsan topluluklarının birbirini izleyen vahşilik – barbarlık –

⁴¹ Vasili V. Barthold, **Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm**, Rusça ilk baskı 1947, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 383-395.

⁴² Sara Dickinson, “Russia's First «Orient»: Characterizing the Crimea in 1787”, **Kritika: Explorations in Russian and History**, 2002. Vol. 3. No. 1, pp. 23-24.

uygarlık aşamalarından oluşan aşamalı gelişim şeması Rus bilim çevrelerince de benimsenmiştir. Avrupalılara benzemeyen diğer halkların ötekiliği öne çıkarılmış, Avrupalıların barbar ve vahşi halklara barış ve siyasi düzen getirdiği kabul edilmiştir.⁴³

Moskovskiy Telegraf (1825–1834) ve *Biblioteka Dlya Çteniya* (1834–1865) gibi dönemin etkili yayınlarında da bu düşüncelere rastlanmaktadır.* *Moskovskiy Telegraf*'ın editörü Nikolay A. Polevoy için de insani gelişmişliğin örneği Avrupa'dır. Rusya kendi özelliklerine rağmen ona bağlıdır. Avrupa biliminden “bizim” diye bahseden Polevoy'a göre, bilim tarafından ortaya konan ve ilerlemeyi sağlayan bilgi (“dünyanın mükemmelleşmesi düşüncesi”) “kendi idealini geçmişten geleceğe taşımaya” olanak verir. Batı düşüncesinde egemen olan ve insanlığın en aşağıdan en üst (Avrupalı) oluşumlara doğru ilerlediğini iddia eden aşamalılık teorisini Polevoy “insanlığın sayısız geçiş basamağı” olarak adlandırır ve ona göre bu ilk insanlığın tarihini açıklamaktadır. Polevoy “Halklar da insanlar gibi doğarlar, büyürler, ergenleşirler, yaşlanırlar ve ölürlər; yani insan gibi çocuk, erkek ve yaşlı olurlar” diye yazmaktadır.⁴⁴

Nikolay M. Karamzin (1766–1826) 12 ciltlik *Rusya Devleti Tarihi (İstoriya gosudarstva Rossiyskogo)* (1818–1829) çalışmasının önsözünde bir dizi önemli teorik sorun ortaya koyar:

Doğanın ezeli ve ebedi sınırlarıyla, uçsuz bucaksız çöllerle ve balta girmemiş ormanlarla, sıcak ve soğuk iklimlerle ayrılmış farklı toprakların halkları Moskova ile tek bir devlet olabilir mi? Onun farklı kavimlerden, farklı türlerden ve oluşum basamaklarında birbirinden o kadar uzak ahalisinin karışımı fevkalade değil midir? ... Amerika gibi Rusya'nın da kendi vahşileri vardır...⁴⁵

Bu tür sentezler Rus toplumunun bilincinde, imparatorluğa katılmış olan “Rusya'nın kenarındaki” halkların “vahşiliği”ni ve “uzun süreli uygar yaşamın meyvesi olan” Rusya'nın uygarlaştırıcı rolü düşüncesini pekiştirmiştir. Ayrıca

⁴³ Michael Adas, “Contested Hegemony: The Great War and the Afro-Asian Assault on the Civilizing Mission Ideology”, *Journal of the World History*, Vol. 15, № 1, Mart 2004, p. 31.

* Bu yayınlara http://stariyeknigi.info/index_zhurnaly.htm adresinden ulaşılabilir.

⁴⁴ N.A. Polevoy, *İstoriya russkogo naroda*, v 3 tomah, t. 1., Moskva, 1997, s. 28.

⁴⁵ N.M. Karamzin, “Predisloviye”, *İstoriya gosudarstva Rossiyskogo*, v 12 tomah, Peterburg, 1818-1829.

Karamzin'in çalışması, imparatorluğun genişlemesi gibi birçok tarihi olgunun ve devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerin değerlendirilmesinde monarşik iktidarın anlayışına uygun düşmüştür. Karamzin Doğu Slavlarının tarihini belirsiz antik tanıklıklarla mümkün olduğunca gerilere götürmüş ve "eskiden beri Rusya'da yerleşmiş" halklara özel bir ilgi göstermiştir. Karamzin çalışmasında "Güney Rusya halkları" (bu topraklara sahip olmak için savaşın bitmesine daha çok zaman olmasına karşın), "Güney Rusya'nın komşuları", "Eski Rusya'nın ahalisi ve komşuları" gibi tamamen görelî ve farklı anlamlara gelen kavramlar kullanmıştır.

Kafkas halklarıyla ilgili iki kitap yazmış olan genelkurmay subayı İogann Blaramberg, 1830'larda "Kafkas Dağlılarının karakteri, gelenek ve görenekleri ilkelilikleriyle açıklanabilir" diye yazmaktadır.⁴⁶ 1860 yılında Müstakil Kafkas Kolordusu subayı R.A. Fadeyev Kuzey Kafkasya halkını, arkeologların çıkardığı tarih öncesi buluntularla karşılaştırmaktadır:

İzleri yeryüzünden çoktan silinmiş kabilelerin kalıntıları olan Kafkas toplulukları, geçmişin kalıntılarının mezarlarda korunduğu gibi dipsiz dağ vadilerinde ilkel yaşantılarını muhafaza ettiler. ... Kafkasya'nın bütün ülkeleri, hem dağları hem de dağardı bölgeleri tam bir kargaşa içinde bulunuyordu. Buradaki topluluk iç çürüme yüzünden değil, bitmek bilmeyen, hiç duyulmamış dış zorbalık yüzünden çökmüştü... Buradaki kabileler nerede yaşadıklarına – ulaşılmaz ormanlarda veya açık alanlarda – bağlı olarak avcılar ve av olanlar diye ikiye ayrılıyorlardı. Fakat bu farklılık da zamanla yok oldu. Çocukluktan itibaren insan avlamak için eğitilen Dağlılar bu zanaatla o kadar dost oldular ki, onu kendi dağ vadilerine taşıdılar. Başkasının yöresinde avdan dönerken komşusuna tuzak kuruyor, onun çocuklarını alıyor, bazen de kendilerininkini satıyorlardı.⁴⁷

Rus natüralisti, yazar ve Slavcılığın teorisyeni Nikolay Y. Danilevski'nin (1822–1885) düşünceleri karakteristiktir: "Kafkas Dağlıları hem fanatik dinleri, hem yaşam tarzları ve alışkanlıkları, hem de yaşadıkları ülkenin özellikleri yüzünden komşularını hiçbir zaman rahat bırakmayan, yaradılıştan yırtıcı ve yağmacıdırlar."⁴⁸

⁴⁶ İogann Blaramberg, *İstoriçeskoye, topografiçeskoye, statistiçeskoye, etnografiçeskoye i voyennoye opisaniye Kavkaza*, Nalçik, 1999 (1834), s. 16.

⁴⁷ R.A. Fadeyev, "Pisma s Kavkaza: Zapiski o kavkazskih delah", *60 let Kavkazskoy voynı*, Moskva, 2007 (1860), s. 156.

⁴⁸ N.Y. Danilevski, *Rossiya i Yevropa: Vzglyad na kulturniye i politiçeskiye otnoşeniya slavyanskogo mira k germano-romanskomu*, Peterburg, 1995 (1871), s. 31.

Kafkasya'nın dağlık vadilerinin halkını Walter Scott'un romanlarında şiirselleştirilen İskoç Dağlılarıyla karşılaştıran Danilevski "Highlander"lere duyulan romantik heyecanı paylaşmamaktadır. Rusya'nın Kafkasya'da İngiltere'nin yolundan giderek, onlar kadar egzotik, ama bir o kadar da vahşi haydutların yuvasını dağıtmasını umut etmektedir.⁴⁹

Dönemin birçok tarihçi ve etnografi da benzer görüşleri paylaşmaktadır. Kafkasya'nın tarihi coğrafyasının kurucusu sayılan Semyon M. Bronevski şunları yazmaktadır: "Dağlılar silah zoruyla menfaat elde etmeyi kendilerine şeref sayarlar, özgürlüğü değerli bir hediye saydıkları gibi... Ama bu özgürlüğü birbirlerine karşı ve komşu ülkelerde baskınlar ve yağmalar yaparak sıklıkla kötüye kullanırlar."⁵⁰

Doğu, Asya ve Kafkasya ile farklılığın altını sürekli çizen Rus oryantalizminin söylem alanlarından biri de "taksonomi", yani sınıflandırmadır. Hem resmi olarak, hem de değişik yayınlarda ve edebiyat eserlerinde özellikle Kafkasya ve halkı için yapılan tanımlar, kullanılan sözcükler bu alana dahil edilebilir.

Ruşçaya Fransızcadan (Caucase) ya da Almancadan (Kaukasus) geçtiği kabul edilen "Kavkaz" adı ilk kez 12. yüzyılda, *Geçmiş Zaman Menkıbesi (Povest vremennih let)* adıyla bilinen Nestor vakaynamesinde geçmektedir. Rusçada bölgenin coğrafi sınırı Kafkas dağları olarak kabul edilmiş ve "Kavkaz" adıyla genellikle Kuzey Kafkasya kastedilmiştir. Bugün Güney Kafkasya olarak bilinen bölge ise "Kafkas Ötesi" ("Zakavkazye") olarak adlandırılmış ve Kafkasya'nın ardına, yani dışına yerleştirilmiştir. Bölgenin nasıl adlandırılacağı bazen resmi düzenlemelerle de belirlenmiştir. Şubat 1860'ta II. Aleksandr'ın kararnamesiyle Kafkas dağlarının kuzeyinde kalan bütün toprakların (Stavropol Eyaleti ile Kuban ve Terek bölgeleri) bundan sonra "Kuzey Kafkasya" ("Severnıy Kavkaz") olarak adlandırılacağı bildirilmiştir.⁵¹

Rusya İmparatorluğu hukukuna göre, hakları ve yönetim biçimi bakımından imparatorluğun diğer nüfusundan ayrılan, özel bir teba kategorisi olan *inorodtsı*

⁴⁹ Danilevski, a.e.

⁵⁰ S.M. Bronevski, *İstoriçeskie vıpski o snoşeniyah Rossii s Persieyu, Gruzieyu i voobşçe s gorskimi narodami, na Kavkaze obitayuşçimi, so vremen İvana Vasileviça domine*, Peterburg, 1996 (1823), s. 28.

⁵¹ "Reformı 60-70-h godov XIX v. na Donu i Severnom Kavkaze", *İstoriya Dona i Severnogo Kavkaza*, İnstitut otkrıtişgo obşçesva, apr. 19, 2015, (Çevrimiçi) http://grants.rsu.ru/osi/Don_NC/XIXend-XX/Reforms_adm.htm, 19 Aralık 2015.

oryantalist taksonominin başta gelen kavramlarından. Rusça *inoy* – “başka”, “ayrı”, “yabancı” ve *rod* – “soy” sözcüklerinden oluşan *inorodtsı* yaygın olarak Slav kökenli olmayan bütün Rusya tebası için kullanılmışsa da, hukuki olarak kimlerin *inorodtsı* olduğu ve statüleri 1822 yılında yapılan düzenlemeyle belirlenmiştir. İdari ve hukuki statüleri “yerleşik”, “göçebe” ve “gezer” olarak yapılan ayrıma dayanmaktadır. Kafkas Dağlılarına ve Hazar (Zakaspi) Bölgesi’nin halkına (Türkmenler) askeri–halk yönetimi denilen özel bir koloni yönetimi uygulanmıştır.⁵²

19. yüzyılda Kafkasya, Orta Asya, Sibirya gibi belli bölgelerin halkı için kullanılan *tuzemtsı* sözcüğü de bu listeye eklenebilir. Eski Rusça *tu* – “ora”, “orası” ve *zemets* – “sakin”, “yaşayan” sözcüklerinden türeyen *tuzemetsin* (çoğ. *tuzemtsı*) anlamı Yefremova sözlüğünde şöyle verilmektedir: “Uygarlık merkezlerinden uzak yerlerde veya ülkelerde yaşayan yerli sakin; dışarıdan gelen ve yabancıların karşısı.”⁵³

19. yüzyılda “Kafkasyalı” (*kavkazets*) sözcüğü de çağrıştırdığı anlamdan farklı kullanılmıştır. Lermontov’un aynı adlı eserinde tasvir ettiği “Kafkasyalı” Kafkasya’da uzun yıllar görev yapan Rus subayıdır. Yerli Kafkasyalı için kullanılan sözcük ise *goretstir* (çoğ. *gortsı*) (“Dağlı”). “Dağlarda yaşayan halk” anlamı dışında, Rus bilim literatüründe ve edebiyatında *gortsı* Kafkasya’nın yerli halkları için kullanılmıştır. Kafkasya’nın Rusya’da anlaşılan coğrafi sınırlarına bağlı olarak sadece Kuzey Kafkasya halklarını (Çerkesler, Abazalar, Osetler, Çeçenler, Dağıstanlılar) kapsar; Gürcüler, Azeriler, Ermeniler ise “Dağlı” olarak kabul edilmezler.⁵⁴

Dikar (“vahşi”) dışında Kafkasyalılar için en çok kullanılan sıfatlardan biri de *hişçniktir*. “Yırtıcı hayvan” demek olan *hişçnikin* ikinci anlamı da “kendi çıkarını

⁵² **Ustav ob upravlenii inorodtsev (22 iyulya 1822)**, (Çevrimiçi) <http://iltumen.ru/node/576>, 21 Haziran 2016.

Hukuki olarak *inorodtsı* şu gruplara ayrılıyordu: 1) Sibirya yerlileri; 2) Arhangelsk Samoyedleri, Stavropol göçebeleri ve Kalmukları ile Astrahan ve Stavropol eyaletlerinde göçebe yaşayan Kalmuklar; 3) İç Orda Kırgızları; 4) Akmolinsk, Semipalatinsk, Semireçensk, Ural, Hazar (Zakaspi) ve Turgay bölgelerinin yerlileri; 5) Türkistan Krayı yerlileri; 6) Kafkasya Dağlıları; 7) Yahudiler. (Tüzük, Madde 762).

⁵³ “Tuzemets”, **Slovar Efremova**, (Çevrimiçi) <http://efremova.info/tuzemets>, 28 Kasım 2015.

⁵⁴ “Dağlı” olarak adlandırılan Kuzey Kafkasyalı nüfusun 18. yüzyıl sonunda çoğunlukla dağlarda değil düzlüklerde yaşadığı ve savaş nedeniyle bir kısmının dağlara çekildiği bilinmektedir. Kafkas dillerinde dağlarda yaşayanlar için kullanılan, “dağlı” anlamında sözcükler vardır. (**Adıgskaya (Çerkesskaya) entsiklopediya**, Ed. M.A. Kumahov, Fond im. B.H. Akbaşeva, Moskva, 2006, s. 268).

gözeten, başkalarını sömürerek ve yağmalayarak yaşayan kişi”dir.⁵⁵ Yine *Aziat* (“Asyalı”) sözcüğü kabalık, geri kalmışlık, despotluk ve barbarlıkla özdeşleştirilmiştir.

Kafkasya’nın Rusya İmparatorluğu’na katılması döneminde oluşan, genellikle “yırtıcı” (*hişçnik*) sıfatıyla birlikte kullanılan “vahşi yerli” (*tuzemets–dikar*) imgesi, toplumsal düşünceyi ve edebiyatı da etkilemiştir. Asya’nın, Doğu’nun gelişmeye, kendini yönetmeye muktedir olmadığını ileri süren Avrupamerkezci düşünceye paralel olarak bu olumsuz “Dağlı” imgesi, Kafkasya’nın fethedilmesi, daha sonra da yönetilmesi için başvurulan yöntemlerde belirleyici olmuştur.⁵⁶

Asya’da imparatorluk kurmak Rusların “Avrupalı” oldukları algılarını destekleyen Avrupa tarzı bir proje olarak görülmektedir. Rusya için “kendi Doğusu”nun olması Avrupa devleti statüsünün onaylanması anlamına gelmektedir. Rus aydınları, Avrupa geleneğine benzer şekilde Rusya’nın kimliğini, karşısına başka bir mekân koyarak inşa etmişlerdir. Kendi “aydınlanmamış”, “uygarlaşmamış”, “vahşi” Doğu’larını yaratmaları, Rusya’nın kendini tanımlama sürecinde “öteki” işlevini yerine getirmiştir.⁵⁷

Moğol hâkimiyeti döneminden Asya’daki yayılma sürecine kadar Asyalı güçlerle mücadele, tarihinin her döneminde Rus kimliğinin önemli bir parçası olduğundan, Avrupa’nın Doğu’yla çatışma sürecinden beslenen oryantalist bakış Rusya’da kolaylıkla kabul görmüştür. Rus aydınları Kafkasya’yı da dahil ettikleri Doğu’nun varlığını geri, çağdışı olarak görmüş, Doğu ile Rusya’nın ayrı dünyalar olduğunu vurgulayarak kendilerini bu karşıtlık üzerinden tanımlamışlardır.

Oryantalist söylemin bileşenlerinden biri de Rudyard Kipling’in (1865–1936) “Beyaz Adamın Yüğü” (“White Man’s Burden”) ifadesiyle tanımladığı uygarlaştırma misyonudur.

⁵⁵ “Hişçnik”, **Slovar Efremova**, (Çevrimiçi) <http://efremova.info/hişçnik>, 28 Kasım 2015.

⁵⁶ Marlene Laruelle, “The Orient in Russian Thought at the Turn of the Century”, Ed. Dmitry Shlapentokh, **Russia Between East and West-Scholarly Debates on Eurasianism**, Leiden, 2007, p. 17.

⁵⁷ Z.S. Gairbekova, “Suşnost vzaimodeystviya Rossiyskoy imperii i kavkazskoy tsivilizatsii s pozitsii kontseptsii orientalizma”, **İstoriçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya misl**, s. 197-201, № 4 (14), 2012, s. 200.

2.1.4.3. Rusya'nın Uygarlaştırma Misyonu

Adaya düşen Robinson Crusoe'nun Cuma adını verdiği yerliyi yamyamlıktan kurtararak uygarlığa kazandırması, uygarlaştırma düşüncesinin klasikleşmiş örneklerindedir. Bu düşünceye göre, Avrupalılar sürekli iç çatışmalardan, savaşlardan ve despotik yönetimlerden mustarip ilkel ve vahşi halklara barış ve siyasi düzen getirmektedir. Geri kalmış halkları kendi seviyelerine yükseltmek, insanlık görevi (veya kendi uluslarına verilmiş görev) olarak görülmektedir. Bu misyon "zirveye" ulaşmış bir uygarlığın ve yaşantının dünyanın geri kalanının kullanımına sunulması olarak gerekçelendirilmiştir. Dünyanın geri kalan halklarının aşağı olduğu ya da Avrupa'nın Aydınlanma ile bulduğu ışığa muhtaç olduğu düşüncesiyle biçimlenmiştir.⁵⁸

Aydınlanma düşünürü Condorcet, uygarlığın Avrupa'ya özgü olduğunu ve uygarlaşmış halkların saçtığı ışığın Avrupa'yı istiladan ebediyen kurtardığını düşünmektedir. Ona göre, eğer bu uygarlık yeryüzüne yayılırsa savaş ve fetihler, kölelik ve sefalet yok olacaktır. Dolayısıyla, bu üstünlük duygusu bir uygarlaştırma görevi ortaya çıkarmaktadır.⁵⁹

Thorntorn'a göre "Fransızlar kendi sanatlarını, Amerikalılar demokrasilerini, Almanlar düşüncelerini, Ruslar edebiyat ve ruhlarını emperyalist bir ortamda" hayata geçirmiş ve bunları hâkim oldukları coğrafyalara yaymayı kendilerine görev edinmişlerdir.⁶⁰

Rus oryantalizmi daha oluşumunun erken evrelerinde Ruslarla imparatorluğun diğer halkları arasına kültürel-tarihi bir mesafe koymuş, bu şekilde Rusya'nın uygarlaştırma misyonunu haklılaştırmıştır. Çağdaş araştırmacı İ. Gerasimov, Rus oryantalizminin bileşiminin kendini olumsuz özelliklerle donatılmış, tektipleştirilmiş bir "Doğu" imgesinin karşısına koymak olduğunu belirtir. Onun düşüncesine göre, I. Petro reformları Moskova Devleti'nin tutarsız oryantalizmine öncelikli devlet ideolojisi statüsü vermiştir: Batılılaşma rotasının benimsenmesi Rusya'nın Doğu'yla

⁵⁸ Lütfi Sunar, "XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 14. Sayı, 2007, s. 67.

⁵⁹ Aktaran Lucien Febvre, **Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınevi, 1994, s. 33-36.

⁶⁰ Lütfi Sunar, **a.g.e.**, s.67'den A.P. Thornton, **Doctrines of Imperialism**, New York, John Wiley & Sons, 1965, p. 92.

ilişkisi sorununu güncel hale getirmiştir. Aynı zamanda oryantalist projeksiyonun vektörü dışarıya (Kafkasya'ya ve Kırım'a) olduğu kadar, ülke içine, imparatorluğun "Asya" uyruklarına da yönelmiştir.⁶¹ Oryantalist söylem şu sözlerde ifadesini bulur:

Bir sistem krizi durumunda bile Rus/Rusya kültürünün çekirdeği (özü) otomatik olarak Rusya'ya Doğu/üçüncü dünya ülkeleri üzerinde üstünlük ve en azından Batı ülkeleriyle eşitlik sağlar. Uygun koşullarda bu öz yeniden kurumsal temelini kazanır ve o zaman Rusya, içinde bu misyonu gerçekleştiremeyeceği Doğu geleneğinin kalıntılarından kesin olarak kurtulur.⁶²

Avrupa uygarlaştırma söylemi, 19. yüzyılda Rus aydınları arasında da yayılmıştır ve Rusya'nın sadece kendi gözünde değil, Batı'nın gözünde de Avrupalı kimliğini pekiştirmesine yaramıştır. Rusya'nın Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya yönelik politikası Avrupa devletlerinin politikasıyla eş tutulmuştur. Petersburg Üniversitesi profesörü F.F. Martens'in sözleri bunu özetlemektedir:

Vahşi halklar, eğitilmiş halklar ailesinin gerçek üyesi olmak için olgunlaşmak zorundadırlar. ... Rusya'nın ve İngiltere'nin Orta Asya'daki çıkarları aslında dayanışır. Bu iki büyük devlet her zaman şu hakikate maruf olmak zorundadır; sözü edilen topraklarda yaşayan yarı vahşi halklara ilişkin olarak üzerlerine aldıkları aydınlatma misyonu hiç de ham hayal değildir, aksine gerçekçi bir olgudur ve onlara düşen bir ödevdir.⁶³

Rus halkının yüksek uygarlık seviyesinde olduğu inancı, 19. yüzyılda geniş ölçüde kabul görmüştür ve "aydınlanmamış halklara" refah götürmenin gerekliliğini açıklamak için argüman olarak kullanılmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarını Kafkasya'ya, daha sonra da Orta Asya'ya kadar genişletmesiyle Rus düşüncesinde Rusya'nın Doğu halklarına ilişkin "uygarlaştırma misyonu" daha sık vurgulanmaya başlamıştır. "Eski Zamanlardan İtibaren Rusya Tarihi" ("İstoriya Rossii s drevneyşih vremen", 1851–1879) adlı 29 ciltlik eserin yazarı tarihçi Sergey M. Solovyev'de Avrupamerkezci bakışın etkisi açıkça görülmektedir:

⁶¹ İ. Gerasimov, "Obnovleniye Rossiyskoy imperii i paradoksı orientalizma", **Ab Imperio**, № 1, 2002, s. 241–242.

⁶² **A.e.**, s. 242.

⁶³ F.F. Martens, **Rossiya i Angliya v Sredney Azii**, SPb, 1880, s. 20.

Avrupa'nın bütün kavimlerine tarih tarafından nüfusunu dünyanın diğer kısımlarına göndermek, oralarda Hıristiyanlığı ve uygarlığı yaymak vasiyet edilmiştir. Batı Avrupalıların kaderine bu işi deniz yoluyla, Doğu kavminin, yani Slavlarınkine ise kara yoluyla gerçekleştirmek düşmüştür.⁶⁴

Rusya'nın uygarlık misyonu konusunda farklı düşünceler de vardır. Çağdaş tarihçi Sergey Abaşin'e göre, "Avrupa devletlerinden farklı olarak Rusya İmparatorluğu'nun uygarlaştırma misyonu, 'aşağı' ırkları ve halkları baskı altında tutma, yok etme veya Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma ideolojisine değil, 'geri kalmış' toplulukları aydınlatma ve geliştirme ideolojisine dayanmaktadır."⁶⁵ Mart 1870'te kabul edilen Halk Eğitimi Bakanlığı yasasında ise "Vatanımızın sınırları içerisinde yaşayan bütün inorodların eğitilmesinin nihai amacı, kuşkusuz, onların Ruslaştırılması ve Rus halkıyla kaynaşması olmalıdır" denmektedir.⁶⁶

Rusya için geri kalmış Doğu rolünü "vahşi" ve " yırtıcı" Kafkasyalı Dağlılar veya "Asyalılar" oynamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın güneyindeki göçebe bozkır halklarını inceleyen etnograf İosif Bentkovski (1812–1890) onlardan "Rus halkıyla karşılaştırıldığında en alt gelişim seviyesinde bulunan" topluluklar diye söz etmektedir. Bunu çiftçilikle değil hayvancılıkla uğraşıyor olmalarıyla ve göçebe hayat tarzı sürdürmeleriyle açıklamaktadır. "Göçebelerin ekonomisi, denebilir ki, sadece hayvancılıktan ibaret. Çünkü yerleşik hayat ve ziraat hepsi tarafından kabul edilmemiş ve henüz embriyonal dönemde bulunuyorlar" diye yazmaktadır. "Bu etnografik unsur uygarlığın kurallarını benimsemek için uygun çıktı ve Rusya, Nogayları kendi egemenliği altına aldıkça bu zor görevi yerine getirdi" sözleriyle Rusya'nın uygarlaştırma misyonuna vurgu yapmaktadır.⁶⁷ Benzer düşünceleri Ortodoks misyoner ve etnograf Yakov P. Dubrova'da da görmek mümkündür:

⁶⁴ Sergey M. Solovyev, **Soçineniya v 18 kn.**, kn. 1, Moskva, Golos, 1993, s. 15-16.

⁶⁵ Sergey Abaşin, Rets. na kn.: Vera Tolts «Sobstvennyy Vostok Rossii», s. 343-418, **Antropologičeskiy forum**, № 20, 2014, s. 346, (Çevrimiçi) <http://anthropologie.kunstkamera.ru/index>, 29 Eylül 2015.

⁶⁶ "İnorodçeskaya şkola", **Sbornik statey**, Peterburg, 1916, s.137.

⁶⁷ İ.V. Bentkovski, **İstoriko-statističeskoye obozreniye inorodtsev-mogametan, koçuyuşçih v Stavropolskoy gubernii**, Stavropol, 1883, s. 36.

Rus hükümeti Kalmukları ayaklarının üzerinde durdurmaya, yarı göçebelere yerleşik çiftçiler, geleneksel at hırsızlarından yararlı “çiftlik sakinleri” yaratmayı amaçlıyordu.

Ve ancak şimdi, Kalmuklar artık çürüyen bir cesede benzemeye başladıklarında biz onların zavallı kaderi hakkında ciddi olarak endişelenmeye başladık ve bu cesede ruh vermeyi görev edindik. Onları tırmığa ve sabana koştuk, içlerinde sessizce öldükleri *kibitkalarını** önlerinde lahana bahçeleri olan köylü kulübelerine çevirmek zorunda bıraktık...

Eğer Rusya yardım etmezse Kalmuklar, büyük bir tesadüf olmadan bu karanlıktan çıkamazlar, yoksulluktan kurtulamazlar, ziraat işlerine heves etmezler. Aksine, iyice sefil olurlar ve Büyük Derbent ulusu her türlü suçun yuvasına ve çevresindeki halk için belaya dönüşebilir.⁶⁸

Gazete ve dergilerde Rusya'nın uygarlaştırma misyonuyla ilgili düşüncelere sıkça rastlamak mümkündür: “Vahşi Kafkasya tecrit edilmişlikten çıkacak ve Avrupa'yla manevi birliğe katılacak.”⁶⁹ “Eğitim yoluyla şimdiye kadar girilemeyen dağ vadilerine Rus sözü girecek, onunla da aydınlanma ve Avrupa uygarlığı...” (Russkiy ped. vesti, № 1, 1859). “Rus halkı tarihi halkların başında duruyor, uygarlaştırıcı tedbirleriyle Rusya yerli Müslümanları eğitime çekiyor ve ezelden beri aydınlanmaya yabancı ve düşman Kafkasya'nın en ücra ve ulaşılmaz kuytularına ve dağ vadilerine aydınlanma ışığının sızması olanağı veriyor.” (Stavropolskiye Gubernskiye Vedemosti, № 44, 29 Ekim 1855) vb.

19. yüzyılın ilk yarısında Rus toplumsal düşüncesinde Doğu'yu inceleyen S.V. Soplentkov'un görüşüne göre, 19. yüzyılda kendini Avrupalı hissetme Rus aydınlarının içselleştirilmiş bir özelliğidir. Petro döneminin ve sonraki on yılların özelliği olan “Avrupalı taklidi yapma” 19. yüzyılda artık bireysel ve toplumsal bilincin temeline dönüşmüştür. Yüzyılın başında Rus aydınları, toplumsal gelişmenin evrenselliği hakkındaki Aydınlanmacı düşüncelere uygun olarak Asyalı halkların düzelebileceği umudunu taşıırken, I. Nikolay döneminde (1825–1855) artık bu konuda karamsarlık hâkim olmuştur.⁷⁰

* *Kibitka*: Göçebelere ev olarak kullandıkları üzeri kapalı, dört tekerlekli araba.

⁶⁸ Yakov P. Dubrova, **Bit kalmikov Stavropolskoy gubernii do izdaniya zakona 15 marta 1892 g.**, Kazan, 1898, s. 238.

⁶⁹ Kavkaz, № 39, 1859.

⁷⁰ S.V. Soplentkov, **Doroga v Arzum: rossiyskaya obşçestvennata msl o Vostoke pervaya polovina XIX veka**, Moskva, 2000, s. 162-178.

Rus edebiyatının temsilcileri de Rusya'nın uygarlaştırma misyonuna inanmaktadır. V.G. Belinski Tiflis'te *Kavkaz* gazetesinin yayına başlaması dolayısıyla 1846'da şunları yazmaktadır:

Son zamanlarda Kafkasya bütün dünyanın, özellikle biz Rusların bakışlarını kendine çekiyor. Yüksek iradenin parlak askeri yetenekleriyle olduğu kadar, yönetme becerileriyle de kurduğu Rus hâkimiyeti bu ülkede bir yandan muzaffer silahın gücüyle, diğer yandan da uygarlaştırma yoluyla sağlam şekilde yerleşiyor. Hem bu hem de diğer bakımdan kısa zamanda büyük başarılar elde edildi.⁷¹

F.M. Dostoyevski için bu misyon, özellikle Rusya'nın kendisi için önemlidir:

Avrupa'da biz sığıntı ve kölelerdik, Asya'da ise efendileriz. Avrupa'da Tatarlardık, Asya'da Avrupalıyız. Bu misyon, uygarlaştırma misyonumuz Asya'da ruhumuzu ayartacak ve bizi oraya, hareketin yeni başladığı yere götürecektir. Yeni bir Rusya kurulacak ve o eskisini de zamanla yeniden kuracak, canlandıracak ve onun yolunu aydınlatacak.⁷²

Hintli araştırmacı Kalpana Sahni, Rus oryantalizmi hakkındaki kitabında “Rus bilimi ve edebiyatı Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın gelecekteki askeri-siyasi kolonizasyonu için ön hazırlığı, oraların halklarını vahşi ve barbar olarak tasvir ederek yapmış ve onlara gelen Avrupa devletinin (Rusya'nın) uygarlaştırıcı rolü düşüncesini pekiştirmiştir” diye yazmaktadır.⁷³

19. yüzyılda Batı tarih düşüncesinde bir coğrafi bölgenin “şeneltmesi”* için kesin çözümün fetih olduğu görüşü oldukça yaygındır. Rus tarih anlayışında da Kafkas-Rus Savaşı sonucunda fethedilen toprakların şeneltmesi, Rusya İmparatorluğu'nun Kafkas halklarına ilişkin uygarlaştırma misyonunun gereği olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre, yapılan başkalarının topraklarını zorla işgal etmek değildir. Örneğin, yazar

⁷¹ V.G. Belinski, “Retsenziya”, **Sbornik gazet: Kavkaz, Pervoye polugodiye 1846**, (Çevrimiçi) <http://www.studfiles.ru/preview/6326589/page:31>, 26 Aralık 2015.

⁷² F.M. Dostoyevski, “Çto takoye Aziya dlya nas?”, **Polnoye sobraniye soçineniy v 15 tomah**, T. 14, Dnevnik pisatelya, yanvar 1881, SPb, Nauk, 1995, s. 503-507.

⁷³ Kalpana Sahni, **Crucifying the Orient: Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia**, Bangkok, White Orchid Press, 1997, s. 39.

* Şeneltme (osvoyeniye): Sözlük anlamıyla boş toprakların insanlar yerleştirilerek yurt haline getirilmesi, ekonomik olarak geliştirilmesi demektir. Oryantalist söylemde “şeneltme” yerli halkları uygarlaştırma misyonuyla ve topraklarının kolonizasyonu ile bağlantılı olarak kullanılır. Özel mülkiyetin ve merkezi yönetimin (devletin) olmadığı, ilkel ve vahşi olarak nitelenen toplulukların yaşadığı yerler “boş topraklar” olarak görülür.

Pyotr V. Kireyevski (1808–1856) *Moskvityanin* dergisinin yayıncısı Mihail P. Pogodin'e (1800–1875) mektubunda (1845), “zorla itaat altına alma temelinde Batı devletleri kurulmuştur, Rusya değil” diye yazmaktadır.⁷⁴ S.M. Solovyev'in görüşüne göre ise Rus tarihinde esas olan şudur: “Topraklarını genişletirken devlet boş alanları işgal eder ve oraları iskan eder... Devletin alanı en başta kolonizasyon yoluyla genişler.”⁷⁵

Tarihçi Rostislav A. Fadeyev (1824–1883) Rusya'nın Kafkasya'daki savaşını Hıristiyanlığın İslam'la çatışmasının devamı olarak yorumlamıştır: “Kafkasya, Asya dünyasını çoktan terk etmiş Müslümanlık ruhunun korunduğu bir kale gibidir. Rusya'nın görevi İslam'ın bu son kalesini yıkmaktır.”⁷⁶ Fadeyev'den farklı olarak General Dmitri İ. Romanovski (1825–1881) Rusya'nın asıl görevinin kendisinin de sahip olduğu uygarlığın nimetlerini Kafkas halklarına götürmek olduğunu düşünmektedir:

Bütün Dağlı savaşçı kabileler asırlık alışkanlıklarından vazgeçip barışçıl vatandaşlara dönüştüklerinde, ancak o zaman Rusya'ya yüklenen zor görev, Kafkasya'da barışı sağlama görevi sona erecektir. ... Rusya'nın Kafkas halklarıyla savaşta kazanacağı zaferi, uygarlığın bu inatçı barbarlık karşısındaki zaferi olacaktır.⁷⁷

Bu düşünceleri birçok asker ve sivil görevli de paylaşmaktadır. Savaş Bakanı D.A. Milyutin (1861–1881) ve “Kafkasyalı Müslümanların çoğunun uygarlığın çocukluk çağında bulunduğunu” düşünen Kafkasya Valisi Büyük Prens Mihail Nikolayeviç (1862–1881) gibi tanınmış figürler de bu kişiler arasındadır.

Sonuç olarak, Rus toplumsal ve politik düşüncesinde Doğu imgesinin, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa oryantalizminin etkisi altında biçimlendiği söylenebilir. Bu etki artarak 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Toplumsal ve politik düşüncelerin belirgin biçimde edebiyata yansıdığı bilinen bir gerçektir. İncelenen süreçte oluşan Doğu imgesinin ve onunla bağlantılı olarak Kafkasya imgesinin Rus edebiyatına nasıl yansıdığını bundan sonraki bölümlerde incelenecektir.

⁷⁴ N.G. Fedorovski, “V poiskah svoyego puti: Rossiya mejdu Yevropoy i Aziyey”, *Hrestomatiya v 2 ç.*, Ç.1, Moskva, 1994, s. 48.

⁷⁵ S.N. Solovyev, *Çteniya i rasskazı po istorii Rossii*, Moskva, 1989, s. 186-187.

⁷⁶ Fadeyev, *a.g.e.*, s. 40-41.

⁷⁷ D.İ. Romanovski, *Kavkaz i Kavkazskaya voyna*, Moskva, 2004 (1860), s.29.

2.2. Rus Edebiyatında Doğu İmgesi

18. yüzyıldan önce Rus edebiyatında Doğu temasına oldukça az rastlanmaktadır. Edebiyat tarihçisi Dmitri S. Lihaçev (1906–1999) bu özelliği şöyle belirtir:

Asya ile edebi bağların olmaması eski Rus edebiyatının şaşırtıcı bir özelliğidir. İddia edebilirim ki, diğer bütün Avrupa edebiyatları arasında Doğu'yla en az bağı olan eski Rus edebiyatıdır. Bu bağlar İspanya'da, İtalya'da, Fransa'da ve elbette Yunanistan'da olduğundan, güney ve batı Slavlarında olduğundan çok daha azdır. (...) Doğu temaları, motifleri ve süjeleri Rus edebiyatında ancak 18. yüzyılda ortaya çıkarlar. Rus edebiyatının önceki tüm yedi yüzyıllık gelişimi boyunca olduğundan daha çok ve daha derindirler.⁷⁸

11–12. yüzyıl eski Rus edebiyatında kutsal kişilerin yaşamlarını anlatan öyküler (*vita*) ağırlıktadır. Kilise edebiyatına özgü türler olan knezlerin yaşam öyküleri ve hac anlatıları dünyevi edebiyata geçiş döneminde gelişme göstermiştir. Dünyevi edebiyatta yüzyıllar boyunca ulusal–tarihi temalar işlenmiştir. Knez İgor'un 1185 yılında Kıpçaklara karşı düzenlediği seferi anlatan *İgor Seferi Destanı* (*Slovo o polku İgoreve*) eski Rus edebiyatının başyapıtı sayılmaktadır.

Farklı dünyaları görme ve bilgi edinme amacıyla bu dönemde geziler de başlamıştır. Rus gezginlerin gördükleri yerleri ve izlenimlerini anlattıkları gezi notları veya seyahatnameler (*hojdeniye*) Ortaçağ Rus edebiyatında bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu gezilerin yönü daha çok kutsal topraklara (Kudüs'e ve İstanbul'a) ve Batı'yadır. Üç yüzyıl boyunca (11–14. yy.) kutsal yerlere gidenlerin yazdığı hacnameler yegâne *hojdeniye* örnekleri olmuştur. Ancak geleneksel olarak anlatıcılar dindar kişiler olduklarından çevrelerini gözlemlemeye değil kutsal yerleri tasvir etmeye odaklanmışlardır. Ayrıca hacname yazarlarının anlatım özgürlüğü dinin katı kuralları gereği kısıtlıdır. Petro öncesi dönemde Rusların Katolik ülkelere yaptıkları geziler bile “din bozucu” olarak görülmüş ve bazen yasaklama girişimleri olmuştur.⁷⁹

⁷⁸ D.S. Lihaçev, “Zametki o russkom”, *İzbranniye Soçineniya*, Sovetskaya Rossiya, Moskva, 1984, s. 13.

⁷⁹ Emine İnanır, P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezi Notlarında 'Ben' ve 'Öteki' Konusu, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 2004, s. 59-60.

Dünyevi *hojdeniyelerin* öncülüğünü adı bilinmeyen bir yazar 1436 ve 1447 yılları arasında Derbent'e (Dağıstan) yaptığı seyahati anlattığı *Demir Kapı Efsanesi* (*Skazaniye o Jeleznih vratah*) ile yapmıştır. Ortaçağ Derbenti, yakınındaki şehirler ve devletler hakkında önemli ve ilginç bilgiler vermektedir. *Demir Kapı Efsanesi* 15. yüzyılın ilk yarısında Ruslar tarafından Derbent'e, oradan da Şirvan'a, Şemah'a ve İran'a giden, Dağıstan'dan ve Kuzey Kafkasya steplerinden geçerek Kırım'a giden yolların iyi bilindiğini göstermektedir.⁸⁰

Gezi notlarının ilklerinden ve daha ünlüsü Tverli tacir Afanasi Nikitin'in *Üç Denizin Ötesine Seyahat, 1466–1672* (*Hojdeniye za tri morya, 1466–1672*) adlı eseridir. Moskova elçilik heyetiyle birlikte Şemah'a, Derbent'e, Bakü'ye, daha sonra da İran'a ve Hindistan'a giden Nikitin Doğu hakkındaki fantastik düşünceleri yıkmıştır.

1570 yılında İstanbul'a elçi olarak giden İvan Petroviç Novosiltsev'in ve 1669'da Buhara'ya elçi olarak giden Boris Pazuhin'in anlatıları, Moskovalı tacir Fedot Afanasyeviç Kotov'un *İran Seyahati* (*Persidskoye hojdeniye*) (1623), Arseni Suhanov'un *Hac Yolculuğu* (*Proskinitariy*) (1649–1653) adlı gezi notları da ilk örneklerdendir. Amanat, abası, çihir, çalma, derbış, saltan, han, şah, mulla, bek gibi Doğu'ya özgü Türkçe ve Farsça kökenli sözcükler de bu dönemde *hojdeniyeler* aracılığıyla Rusçaya girmiştir.⁸¹

15. yüzyılda yazılan ve “olağanüstü masal” özellikleri taşıyan *Doğu Ülkesindeki Bilinmeyen İnsanlar ve Farklı Diller Hakkında* (*O çelovetsah neznayemih na vostoçnoy strane i o yazitsah roznih*) başlıklı gezi notlarında Rusya'nın doğusunda ve kuzeyinde yaşayan halklarla ilgili bilgiler aktarılır. Sibirya ve Uzak Doğu'da yaşayan halklar hakkında gerçeklere dayanan ilk bilgiler 15. yüzyılda, bu bölgelere yapılan keşif gezilerinden sonra ortaya çıkmıştır.⁸²

17. yüzyılda gezi notları yeni ufuklara açılan kâşifler tarafından yazılmıştır. Kayıtsız ve tepkisiz “Kudüs hacısı”nın yerini eğitilmiş, bazen de devlet görevlisi gezginler almıştır. 1581 yılında Yermak'la başlayan Sibirya'da yeni toprak arayışları,

⁸⁰ V.A. Kuçkin, “Russki puteşestvennik v Azerbaycane v pervoy polovine XV veka”, **Voprosi istorii**, № 3, 1965, s. 204–205.

⁸¹ Agil Gacıyev, Fikret Rzayev, Maryam Yakubova, **Vostok v russkoy literature**, Bakü, 2011, s. 18.

⁸² İ.İ. Prokofyev, **Zapiski russkih puteşestvennikov XVI-XVII vv.**, Moskva, 1988, s. 7.

Mihail Romanov'un (1613–1645) çar olmasıyla hızlanmıştır. 17. yüzyılda Sibirya Rus kâşiflerin akınına uğramıştır. 1648 yılında Bering Boğazı keşfedilmiş, 1697–1698'de Kamçatka Rusya'ya dahil edilmiş ve Rus kâşiflerin Atlas Okyanusu kıyılarına ayak basmasıyla Rusya artık Avrupa ülkesi niteliğini elde etmiştir.⁸³

17. yüzyılın sonundan itibaren Rusya'da rönesansa özgü hümanist düşüncelere karşı yoğun ilgi oluşmasıyla gelişmeler yaşanmış, Avrupa edebiyatının birçok örneği Rusçaya çevrilmiştir.⁸⁴

18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesi Rus edebiyatının hızla gelişmesini sağlamıştır. Klasisizmin temel edebiyat akımı olduğu bu dönemde Aydınlanma'nın etkisiyle Doğu'nun edebi anlatımının sınırları genişlemiştir. Eserlerde eylem sık sık İran'a, Hindistan'a, Afrika'ya ve Amerika'ya taşınmıştır. Çok sayıda romanda ve öyküde kahramanlar Doğu ülkelerinde gezerler. Denis Fonvizin'in (1745–1792) Fransızcadan çevirdiği Doğu temalı eserler, ayrıca Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden çevrilen öyküler yayımlanmıştır. Özellikle Voltaire'in (1694–1778) Doğu öyküleri büyük ilgiyle karşılanmıştır.

18 yüzyıl Rus edebiyatının politik olarak en keskin eserlerinin arasında Kubaçeva, İ.A. Krılov'un Doğu öyküsü "Kaib"i (1792) saymaktadır. "Kaib"den sonra Doğu öyküsü tarzı hızla gerilemiş, 1800'lerin başında artık sadece Aydınlanmacı edebiyat bağlamında var olabilen arkaizm olarak görülmeye başlamıştır. Daha sonra Doğu temaları yardımıyla politik eleştiri romantikler tarafından başka edebi tarzlarda yeniden canlandırılacaktır. Örneğin, I. Pavel'in

⁸³ A.e., s. 68-69.

⁸⁴ Batı dillerinden Rusçaya ilk edebiyat çevirisini Vasili K. Trediakovski (1703-1769) Paul Tallemant'ın "Aşk Adasına Yolculuk" ("Yezda v ostrov Lyubvi", 1730, "Le voyage a l'île d'Amour", 1663) romanı ile yapmıştır. Ayrıca Horatius, Nicolas Boileau, John Barclay ("Argenida"), F. Fenelon ("Tilimahida"), Charles Rollin ("İstoriya") vd. yazarların birçok eserini çevirmiştir. Batı edebiyatından çeviri yapan diğer yazarlar: G.R. Derjavin (1743-1816) ("Goratsiy", "Pindar", "Anakreon", "Sapfo" vd.); N.M. Karamzin (1766-1826), A.N. Radişçev (1749-1802) ("Razmişleniya o greçeskoy istorii", Gabriel Bonnot de Mably); Mihail V. Lomonosov (1711-1765) antik şairler Vergilius, Horatius ("Exegi Monumentum"), Ovidius, Lucretius, Calpurnius, Seneca, Juvenal'den; A.P. Sumarokov (1717-1777) Sappho, Horatius, Voltaire, Locke'den; V.İ. Lukin (1737- 1794), Antoine-François Prévost'dan ("Priklyuçeniya markiza G. (Lgagolya), ili Jizn blagorodnogo çeloveka, ostavivşego svet", İ.P. Yelagin'le birlikte), J.-F.- Regnard'tan ("Menehmi, ili Bliznetsi" (1763), "Les Menechmes").

katilleri Puşkin'in "Özgürlük" ("Volnost") kasidesinde (1817) "Yeniçeriler" olarak adlandırılmıştır.⁸⁵

Rus düşüncesinde iki ayrı kavram olarak ortaya çıkan Asya ve Doğu, 18. yüzyıl ortalarından itibaren edebiyatta da görülmeye başlamıştır. "Asya" kavramı Moğol ve Orta Asya Türk dünyalarını, kısmen de Kafkasya'yı kapsarken, "Doğu" Müslüman Arap, Fars ve Osmanlı dünyasıyla özdeşleştirilmiştir. Özellikle klassisizm dönemi eserlerinde bu daha belirgindir (V.İ. Maykov'un "Femist ve Jerenima", V.A. Ozerov'un "Dmitri Donskoy", M.V. Lomonosov'un "Tamira ve Selim" eserleri). Lomonosov'un "Tamira ve Selim" tragedyasında Asya'nın ve Doğu'nun zihinsel sınırları açıkça çizilmiştir. Tatar hükümdarı Mamay ile Bağdat kraliçesi Selima'nın karşı karşıya bulunduğu eserde, açgözlü ve korkak Mumet ile onun zayıflıklarından yararlanarak amacına ulaşmak isteyen yalancı ve sinsî Mamay Asyalı, cesaret ve asaletle temsil edilen Selim ise Doğulu'dur.⁸⁶

Avrupa Aydınlanmacılığının Rusya'ya nüfuz etmesi ve Rusya'da 18. yüzyıl sonundaki birçok bakımdan ona bağlı Doğu anlayışı, Doğu imgesinin oluşumunda bir tür hazırlık aşamasıdır. Doğu şiirinin öğeleri edebiyat metinlerinin yapısına henüz önemli ölçüde girmemiştir. İslam felsefesine ve düşüncesine yoğun bir ilgi de yoktur. Ancak Voltaire ve Montesqieu tarafından idealize edilen, İslam'ın ve Aydınlanmacı dini kavrayışın, inancın doğal biçimi saydığı en saf monoteizme ulaşma çabasının birbirine yakınlığı Avrupa'nın, ardından da Rusya'nın Doğu'yu kavrayış sistemine yerleşmiş ve bir "boş alan" yaratmışlardır; onu da romantizmin sanatsal düşünüşü doldurmuştur.⁸⁷

⁸⁵ V.N. Kubaçeva, "«Vostoçnaya» povest v russkoy literatüre XVIII – načala XIX veka", **XVIII vek**, Vip. 5, Moskva, Nauka, 1962, s. 312.

⁸⁶ Muhametşina, **a.y.**

⁸⁷ P.V. Alekseyev, **İslam v russkoy literature: rojdeniye giperteksta**, 2009, (Çevrimiçi) <http://ec-dejavu.ru/i/Islam.html>, 11 Şubat 2015.

2.2.1. Rus Romantizmi ve Doğu İmgesi

Rus edebiyatçıları romantizm çağına 19. yüzyılın başında girmiştir. Rusya’da romantizm farklı sosyal ve tarihi koşullarda doğmuştur, bu nedenle Avrupa romantizmine göre farklı ideolojik düşüncelerle yüklüdür ve kendine özgü özellikleri vardır. Rusya’da burjuva ilişkileri yeni oluşmaya başladığı için, İngiliz ve Fransız edebiyatlarında olduğu gibi ciddi bir trajik tepki uyandırmamıştır.⁸⁸

Rusya’da romantizm esas olarak 1820’lerde Vasili A. Jukovski’nin (1783–1852) ve Konstantin N. Batyuşkov’un (1797–1855) yaratıcılığında oluşmaya başlamıştır. Özellikle Jukovski Rus romantizminin kurucusu sayılmaktadır. Romantizm zirvesine Yevgeni A. Baratinski (1800–1844), Dmitri V. Venevitinov (1805–1827) ve Aleksandr S. Puşkin’in erken yaratıcılığında ulaşmış, Mihail Y. Lermontov ve Fyodor İ. Tyutçev ile de inişe geçmiştir.

Rus romantizmi “ulusal diriliş” şiarı altında gelişmiştir ve toplumsal ideolojinin gelişmesinde, doğrudan Aydınlanmacılığı izleyen ve Fransız Devrimi’nin tarihi sonuçlarından hayal kırıklığını yansıtan yeni bir aşamadır. Rus romantizmde yaşamın çelişkilerinin (sosyal varoluşun, dünya tarihinin, evrenin, insanın kişiliğinin) keskin bilinci vardır. Bu dönemde Batı Avrupa’ya yönelim anlamını kaybetmiştir, özellikle eğitilmiş soylular ve *raznoçintsı** için Fransız olan her şeyden çok daha fazla nefret edilir olmuştur. Rus romantiklerin bilinci, yeni sosyal, etik ve estetik dayanak arayışlarında daha ısrarlı şekilde ulusal–halk kaynaklarına yönelmiştir. Edebiyattan halkçılık ve ulusal özgünlük talebi romantizmin temel çizgisidir. Toplumsal sorunların çözülememesi ve ilerici gelişmeler elde etme yönündeki ümitsiz çabaları, Rus romantiklerini ideallerinde aydınlanmacı çıkarımları yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Sonuçta, Anayurt Savaşı sonrası dönemde Rus romantizmi Aydınlanmacılıkla ittifaka girmiştir.⁸⁹

Rus romantizminin felsefi temelleri de Avrupa ile ortaktır. Romantizm ile felsefi idealizm arasında özdeşlik yoksa da, idealizmin farklı akımlarına, özellikle dine eğilim belirgindir. Romantikler insanın manevi yaşamının anlamını

⁸⁸ Türkan Olcay, “19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Romantizm Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi (KKEFD)**, s. 367-381, Sayı 17, 2008, s. 369.

* *Raznoçintsı*: Belirli bir sınıfa ait olmayan eğitilmiş kişiler.

⁸⁹ **İstoriya romantizma v russkoy literature: Vozniknoveniye i utverjdeniye romantizma v russkoy literature (1790-1825)**, Ed. A.S. Kurilov, Moskva, 1979, s. 204.

yüceltmişler, maddi varoluşu sadece küçük burjuvalara özgü görerek küçümsemişlerdir. Dini inanç, Hıristiyanlık eserlerine hayat veren kaynaktır. Hıristiyanlık “gönül dini” olmuş, dini inanç duyguların coşkuluğuna, duygusal ifade gücüne, heyecanların dramatizmine eşlik etmiştir. F.N. Glinka, A.A. Bestujev-Marlinski ve K.F. Rıleyev’de olduğu gibi Hıristiyanlık özgürlükçü, halksever düşüncelerle genellikle iç içe geçmiştir.⁹⁰

Rus romantizminde, özellikle gelişiminin erken aşamasında, Avrupa romantizminin edimimleri sanatsal olarak yeniden yorumlanmıştır. Doğu temasıyla birlikte Rus romantizmine, o zamana kadar edebiyat geleneği tarafından yeterince biçimlendirilmiş olarak Doğu’nun mitleştirilmesi de girmiştir. Avrupalı’nın gizemli Doğu’ya yönelik tutumu “Avrupalı Rus” için de aynı olmuştur.⁹¹

Doğu teması hem Avrupa edebiyat geleneğinin bir yansıması olarak, hem de Rusya’nın kendine özgü Doğu kavrayışı bağlamında biçimlenmiştir. Bu kavrayışın bir özelliği, Karamzin’in dile getirdiği ve daha sonra Rusya’nın özgünlüğüne dair tarihi-felsefi düşüncelere eklenen tarih görüşüdür. Rus tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilen Mihail Karamzin ilk kez Moskova Çarlığı’nın büyüklüğünü hanlardan aldığını yazmıştır. Rus ruhunun önce Doğulu Türk göçebeleri, sonra da İslam’la temas halinde kendini belirlediği düşüncesi, Karamzin’den itibaren Rus toplumsal düşüncesinde ve edebiyatında kendine yer bulmuştur.⁹²

1820’li yıllarda Rus edebiyatçıların Doğu’ya ilgisinin artmasında üç temel etken belirleyici olmuştur. Birincisi, Avrupa edebiyatının, özellikle Goethe, Byron, Schiller vd. romantiklerin etkisidir. Doğu’nun eserlerinde önemli yer tuttuğu Byron’ın Rus romantizmine büyük etkisi olmuştur. İkinci etken, Rusya’nın genişlemesi ve yeni “Doğu” topraklarının imparatorluk sınırlarına katılmasıdır. Son önemli etken de Rus oryantlizminin oluşmasıdır.⁹³

Puşkin ve Lermontov dahil birçok yazar ve şairin Müslüman Doğu dünyasına merak ve heyecan duymasında, dönemin tanınmış yazar ve oryantalisti Osip İ. Senkovski (1800–1858; takma adı “Baron Brambeus”) önemli rol oynamıştır. Rus edebiyatında “Doğu Öyküleri” (“Vostoçniye povesti”) adıyla bilinen bütün bir akım

⁹⁰ **Russki romantizm**, Ed. N.A. Gulyayeva, Moskva, 1974, s. 245.

⁹¹ Modebadze-Megrelişvili, **a.g.e.**, s. 42.

⁹² Karamzin, **İstoriya ...**, s. 147.

⁹³ Gacıyev, **a.g.e.**, s. 11-12.

Senkovski'nin adıyla bağlantılıdır. Senkovski romantik gezi edebiyatının Rusya'daki ilk örneklerinden birini vermiştir. 1819'da Türkiye ve Mısır'ı kapsayan bir geziye çıkmış, 1834 yılında İstanbul'u konu eden *Türk Çingene (Turetskaya Tsiganka)* adlı bir uzun öykü yayımlamıştır.⁹⁴

Arap ülkelerinde bulunan ve Arapçayı çok iyi bilen Senkovski'nin 1824 yılında *Polyarnaya Zvezda* almanağında *Arap Kasidesi (Arabskaya kasida)* ve *Kula Athl Savaşçı (Vityaz bulanogo konya)* adlı eserleri yayımlanmıştır. Ayrıca Suriye'ye yaptığı gezinin notları, Arap şiiri ve diğer Arap eserleri hakkındaki yazıları basında çıkmıştır. *Moskvityanın, Oteçestvenniye Zapiski, Russkiy İnvaid, Biblioteka Dlya Çteniya, Moskovskiye Vedemosti* ve *Russkiy Vestnik* dergilerinde hem Senkovski'nin hem de diğer tanınmış oryantalist İlya N. Berezin'in (1818–1896) İslam hakkındaki makaleleri yayımlanmıştır.⁹⁵

Doğulu şairlerin eserlerinin Rusçaya çevrilmesi de ilgiyi artıran nedenlerden biri olmuştur. Doğu şiirinden ilk çeviriyi Yuri İ. Poznanski yapmıştır. Hafız'dan yaptığı çeviri *Hafız'ın Kasidesi (Oda Gaafitsa)* adıyla 1826'da *Moskovskiy Telegraf*'ta yayımlanmıştır. Bu çeviri Rus edebiyatçıları gazelin biçimsel özellikleriyle tanıştırmış ve Doğu şiirinin kalıplarının Rus şairler tarafından benimsenmesinde temel oluşturmuştur. Nizami, Hafız, Saadi, Firdevsi, Cami, İbn-i Rumi vd. şairlerin eserleri de aynı dönemde çevrilip yayımlanmıştır.

Çeviriler Doğu coşkusıyla dolu Rus şairlerin öykünme eserlerini doğurmuştur. *Hafız'dan (İz Gafıza; A.S. Puşkin, L.A. Yakuboviç), Saadi'ye Öykünme (Podrajeniyeye Saadi; L.A. Yakuboviç), Fars'a Öykünme (Podrajeniyeye persidskomu; P.G. Siyanov), Doğu'ya Öykünme (Podrajeniyeye vostoçnomu, A.M. Redkin, V.İ. Krasov)* alt başlıklarla eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹⁶

Çalisova ve Smirnov'un ortak çalışmalarında belirttikleri gibi, bu dönemde edebi Doğu'nun kompozisyon alanında “Şehrazat'ın cinleriyle, Saadi'nin bilge dervişleri ve Hafız'ın aşk–şarap şarkılarıyla, gururlu Bedevilerle ve dini korku

⁹⁴ Alekseyev, **İslam...**, a.y.

⁹⁵ G.D. Gaçev, “Natsionalniye obrazi mira. Tsentralnaya Aziya: Kazahstan, Kirgiziya”. **Kosmos İslama**, Moskva, 2002, s. 136.

Berezin'in İslam hakkındaki bazı makaleleri şunlardır: “İstanbul'da Ramazan” (“Ramazan v Stambule, 1856), “Bayram” (“Beyram, 1856), “Çölden Sahneler” (“Stsenı v pustine”, 1856, 1858, 1860), “Başka Bir Dünya” (“İnoy mir”, 1857), “Müslümanın Keyfi” (“Blajenstvo musulmanina”, 1867).

⁹⁶ Gacıyev, **a.g.e.**, s. 35-36.

duygusu yaratan sahte peygamber Muhammed’le birlikte iyi bilinen İncil süjeleri yer alırlar.”⁹⁷

Edebiyat tarihçisi S.L. Kaganoviç “Doğu Romantizmi ve Rus Romantik Şiiri” başlıklı makalesinde, Rus romantik Şiirinin ve klasik Doğu liriğinin analizini yapmaktadır. Kaganoviç’in düşüncesine göre, romantiklerin Doğu’ya yönelmesi Avrupa romantik edebiyatının ve Doğu Şiirinin tipolojik yakınlığıyla ilgilidir. Bu yakınlığın özü şudur: Avrupa’da romantik düşünce sadece belli tarihsel anlarda baskındır. Doğu edebiyatlarında ise romantizm “ulusal stilistik geleneği” oluşturur ve bu gelenek belli dönemlerde ortaya çıkmaz, değişmez şekilde edebi gelişime eşlik eder. Bu nedenle Doğu, romantiklerin tasavvurunda onların estetik sistemlerinin bir tür anavatanıdır.⁹⁸

Doğu’nun kutsal kitapları İncil, Kuran ve Avesta romantikler için ideal birer örnek olmuştur. A.A. Bestujev-Marlinski “İncil’in özünü anlamaya çalışın, hatta onu bir kitap gibi okuyun. Siz de göreceksiniz ki, o yüksek bir romantik Şiirdir” diye yazmaktadır.⁹⁹

Aleksandr Puşkin Doğu kültürüyle güney sürgünü (1820-1824) sırasında tanışmıştır. Doğu’ya dair görüşleri *Kafkas Tutsağı* (“Kavkazskiy plennik”, 1822) ve “Bahçesaray eşmesi” (“Bahisarayskiy fontan”, 1823) eserlerine yansımıştır. Puşkin Avrupa kültürüne bağlıdır, ama kendi ifadesiyle “Avrupalı gözleri” Doğu’nun ihtişamının esiri olmuştur.

Puşkin’den farklı olarak Lermontov, 1830’ların politik ikliminde Doğu temasını Kafkas temasıyla özdeşleştirmiştir. Kafkasya’da süren savaşın ve Slavcı düşüncenin bunda etkisi vardır. Kafkas halklarının folkloru ve Doğu Şiirinin motifleri Lermontov’un yaratıcılığında geniş yer tutmaktadır. Geç dönem düşüncelerinde Lermontov, Rus kültürünün özgünlüğü temasını ilk defa somut biçimde formlleştirmiştir. Doğu ve Batı karşıtlığında Rusya’yı nc bir kutup olarak, “Kuzey” biçiminde tanımlamıştır. Genç bir kültür olan Rus kültürü, Doğu’nun ve Batı’nın kadim büyük uygarlıklarının karşıtıdır. Lotman’a göre, bu metodolojik bir

⁹⁷ N.Y. alısova, A.V. Smirnov, “Podrajanıya vostonım stihotvortsam: vstrea russkoy poezii i arabskoy poetiki”, *Sravnitel’naya filosofiya*, Moskva, 2000, s. 62.

⁹⁸ S.L. Kaganoviç, “Vostony romantizm i russkaya romantieskaya poeziya”, *Kontekst*, Moskva, 1982, s. 199.

⁹⁹ A.A. Bestujev-Marlinski, “O romane N. Polevogo «Klyatva pri grobe gospodnem»”, *Soçineniya v 2-h t.*, T. 2, Moskva, 1985, s. 128.

karşıtlıktır ve Rus kültürünün özgünlüğü düşüncesini sağlamak için tasarlanmıştır. Eski Avrupa ile eski Asya arasında hem coğrafi hem de kültürel olarak ara konumu Rusya'ya kültürel sentez gerçekleştirmesi için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Rus kültürünün bu ara niteliği anlamını, Avrupai mutluluk sembolleri olan Puşkin'in Yevgeni Onegin'i ile Peçorin'in Doğulu sakinlik ve uyum arayışlarıyla sentezlenmesinde bulmuştur.¹⁰⁰

Bestujev-Marlinski, Puşkin, Lermontov gibi şairler Byron romantizminin etkisiyle yeni, renkli ve cezbedici bir Doğu resmetmişlerdir. Ortodoks Kilisesi ve Ortaçağ vakanüvislerinin ve Avrupalı aydınlanmacıların aksine Doğu'yu küçümsememişlerdir. Doğu'nun arkaik kültürleri, henüz uygarlığın yapaylığıyla bozulmadığından yüceltilmiştir.¹⁰¹

Rus şairler Doğu'ya öykünürken Doğu şiirinin temel kalıplarını izleme ve koruma amacı gütmüşlerdir; gazeller (*gazel*) ve kasideler (*kasida*) böyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca bunun, güncel toplumsal ve politik sorunlara değinirken yabancı ("Doğulu") bir arka plan aracılığıyla sansürden kurtulmak gibi bir amacı da vardır.

Apolog ve meseller (pritça) en çok sansürü aşmak amacıyla kullanılmıştır. Bilinmeyen bir yazarın "Tair. Doğu Meseli" ("Tair. Vostoçnaya pritça"), A.D. İlliçevski'nin "Derviş", P.A. Vyazemski'nin "Dil ve Dişler" ("Yazık i zubi", 1823), A.İ. Polejajev'in "Teke İman" ("İman–kozel", 1832), M.Y. Lermontov'un "Türk'ün Yakınmaları – Yabancı Bir Dosta Mektup" ("Jalobı turka – pismo k drugu, inostrantsu", 1829) ile "Üç Palmiye (Doğu Söylencesi)" ("Tri palmı (vostoçnoye skazaniye)", 1839) adlı eserleri bunun örnekleridir.¹⁰²

Doğu edebiyatına duyulan merakla Rus edebiyatına Doğu sembolleri, en başta da Doğu şiirinin geleneksel temaları ve motifleri girmiştir. Bunların başında aşkın en popüler sembolleri olan bülbül ve gül gelir. 1820'lerden başlayarak bülbül ve gül, çoğunlukla Rus şairlerin Doğu temalı eserlerinde rastlansa da, zamanla Rus liriğinin ayrılmaz parçası olmuştur. 1820 ve 1830'lu yıllarda Rus edebiyatındaki Doğu şiiri modası buna önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Puşkin'in 1824 yılında yazdığı "Oy, gül kız, zincire vurulmuşum" ("O, deva–roza, ya v okovah") şiirinin 1826'daki

¹⁰⁰ Y.M. Lotman, "Problema Vostoka i Zapada v tvorçestve pozdnego Lermontova", **Lermontovskiy Sbornik**, Leningrad, 1985, s. 17.

¹⁰¹ İsmayılov, **a.g.e.**, s. 242.

¹⁰² Gacıyev, **a.g.e.**, s. 37.

ilk baskısında, okuyuculara bu aşk sembolünün Doğu kökenini hatırlatmak isteyen “Türk Şarkısına Öykünme” (“Podrajeniye turetskoy pesne”) alt başlığı vardır. V.K. Kühelbeker’in 1824’te “Byron’ın Ölümü” (“Smert Bayrona”) şiirinde de gül - bülbül motifini kullanmasından sonra aşk şiirlerinde bu moda başlamıştır. A.S. Puşkin, A.İ. Polejajev, A.V. Koltsov, P.A. Katenin, D.V. Venevitinov, A.A. Delvig, M.Y. Lermontov ve daha az tanınmış birçok şairin 1825’ten 1850’ye kadar 30’dan fazla şiirinde bülbül–gül motifi kullanılmıştır.

Doğu edebiyatının yaygınlaşmasında süreli yayınlar önemli rol oynamıştır. *Aziatskiy Vestnik* (1825–1827, Petersburg) dergisi yabancı yayınlardan seçkiler, makaleler, Doğulu yazarlardan çeviriler yayımlamıştır. *Severnij Arhiv* (1825–1828, Petersburg) yabancı yazarların Doğu seyahatlerinden bölümlere yer vermiştir. Doğu teması N.A. Polevoy’un *Moskovskiy Telegraf*’ında da (1825–1834, Moskova) geniş yer almıştır. Dergide Paris Asya Derneği’nin (Paris Societé Asiatique) raporları “Avrupa’da Doğu Edebiyatının Başarıları” (“Ob uspehah vostočnoy literaturı v Yevrope”) genel başlığı altında düzenli olarak verilmiştir. Kafkasya da dergide önemli yer tutar. “Tatarlar ve Cengiz Han Hakkında” (“O tatarah i Çingizhane”) kroniği Gürcüceden çevrilip yayımlanmıştır. P.A. Muhanov’un Güney Kafkasya hakkındaki yazıları, A.A. Bestujev-Marlinski’nin Alman bilim adamı Erman’a mektupları *Moskovskiy Telegraf*’ta yer bulmuştur.¹⁰³

Polyarnaya Zvezda okuyucularını Doğu’yla ilgili konularla ilk tanıştıran yayınlardan biridir. Üç adet yayımlanan almanağın birincisinde (1823) A.S. Puşkin’in “Yunan Kızı” (“Greçanka”) şiiri, O.İ. Senkovski’nin Doğu öyküsü “Bedevi” (“Beduin”), A.A. Bestujev-Marlinski’nin “Ordugahta Akşam” (“Veçer na bivuake”) öyküsü; ikinci almanakta (1824) Senkovski’nin “Kula Atlı Savaşçı” (“Vityaz bulanogo konya”) ve Puşkin’in *Kafkas Tutsağı*’ndan (*Kavkazskiy plennik*) bir bölüm, 1825 almanağında Puşkin’in *Çingeneler (Tısganı)* poemasından bir bölüm, Y.P. Zaytsevski’nin “Abaziya” ve “Mamay’ın İstilas” (“Naşestviye Mamaya”) adlı eserleri yayımlanmıştır.

Severnij Tsvet dergisinin 1827 almanağında V.N. Grigoryev’in 1825 yılında bulunduğu Gürcistan’dan dönerken yazdığı “Beştav” şiiri, 1826’da da “Gürcü Kızı”

¹⁰³ A.e., s. 42.

(“Gruzinka”) şiiri çıkmıştır. Puşkin’in “Ançar”, “Delibaş”, “Kuran’a Öykünme” (“Podrajaniye Koranu”), “Kazbek’te Bir Manastır” (“Monastır na Kazbeke”), “Çığ” (“Obval”), “Gece Sisi Kaplamış Tepelerini Gürcistan’ın” (“Na holmah Gruzii lejit noçnaya mgl...” ve diğer Doğu temalı eserleri de ilk olarak bu dergide yayımlanmıştır.

Yazar ve şairlerin bazıları Doğu kökenli takma adlar kullanmışlardır. Şair, çevirmen ve yayıncı D.P. Oznobişin Doğu edebiyatı hakkındaki makalelerini, bazı eserlerini ve Doğu dillerinden çevirilerini “Delibürader” adıyla imzalamıştır. P.Y. Petrov “Aşık”, O.İ. Senkovski “Mustafa-aga Tütüncü-oglu”, A.İ. Hertsen “İskander” takma adlarıyla yazmışlardır. Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*’na koyduğu “Gavurlar övüyor şimdi İstanbul’u” (Stambul gavuru ninçe slavyat”) şiirinde “Amin-oglu” takma adını kullanmıştır.

Gerçekçiliğin Rus edebiyatında ana akım olmaya başladığı 1840–50’li yıllarda artık bir “Doğu okulu”ndan bahsedilebilir. Rus “Doğu” şiirinde Doğu’nun halkına ilgi artmış, Doğu’nun farklı bölgelerinin temsilcilerinin ulusal farklılıkları daha ayırt edilir olmuş, yaşantılarının ve ulusal karakterlerinin tipik özellikleri daha geniş biçimde yansıtılmaya başlamıştır.

Özetle Doğu, Avrupa edebiyatında olduğu gibi, özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında Rus edebiyatının da başlıca temalarından biri olmuştur. Doğu kültürü Rus yazar ve şairler için zengin bir kaynak sağladığı gibi, Doğu edebiyatına özgü türlerin (gazel, kaside) benimsenmesi de Rus edebiyatını zenginleştirmiştir. Ancak burada, Rus düşüncesinde ve edebiyatında var olan Doğu ve Asya ayrımını hatırlatmak gerekir. Rus edebiyatçıların öykündüğü “İslam Doğusu”dur ve köklü bir kültürün kaynağı olarak görüldüğü için olumlu imgeye sahiptir. Tezimizin konusu olan Kafkasya ise kimi zaman Doğu kavramı içinde yer alsada, çoğunlukla Asya olarak görülmektedir.

3. RUS EDEBİYATINDA KAFKASYA İMGESİ

Rus edebiyatında Kafkasya imgesini ayrıntısıyla incelemeyden önce Kafkasya'nın etnik-kültürel yapısı, Rusya ile tarihi-siyasi ilişkileri hakkında genel bilgi vermek yararlı olacaktır.

Doğuda Hazar Denizi'nden başlayarak batıda Azak Denizi ve Karadeniz'e kadar uzanan bölge Kafkasya olarak adlandırılır. Doğu-batı paralelinde uzanan 1100 km. uzunluğundaki Kafkas sıradağlarının ikiye böldüğü Kafkasya, Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ayrılır.

19. yüzyıl başındaki etnik haritaya göre Kafkasya'nın en kuzeyinde Çerkesler yaşamaktadır. Topraklarının kuzeydoğu sınırı, Azak Denizi'ne dökülen Kuban'ın ağzından Laba, Kuma, Malka ve Terek nehirlerinden geçerek Sunja'nın Terek'e karıştığı yere kadar uzanmaktadır. Taman Yarımadası'ndan Soçi yakınlarındaki Hosta nehrine kadar Karadeniz kıyıları da güneybatıdaki doğal sınırınıdır. Çerkeslerle aynı bölgede, Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarında Abazalar yaşamaktadır.

Karadeniz'in güneydoğu kıyısında, Hosta ile İngur nehirleri arasında bulunan bir tarafı yüksek dağlarla, diğer tarafı Karadeniz'le çevrili topraklar Abhazların yurduudur.

Merkezi Kafkasya'da, Kuban nehrinin yukarılarında, Elbrus dağına yakın iki vadide Karaçaylar; dağın diğer tarafında ise, Malka, Baksan, Çegem ve Çerek nehirlerinin dağlık vadilerinde Balkarlar yaşamaktadır. Büyük Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde, Terek nehrinin ve kollarının havzasında Osetler, Terek ve Sunja nehirlerinin vadilerinde ve bitişindeki dağlık bölgede Çeçenler bulunmaktadır. Dağıstan'ın Hazar Denizi'ne doğru uzanan veya kuzeydoğuda Sulak ve Terek nehirlerinin aşağı kesimlerini de içine alan düzlük bölgesinde Türk asıllı Kumuk ve Nogay halkları yaşamaktadır. Güneydeki Dağlık Dağıstan ise 30 civarında farklı dil konuşan halkların yurduudur. Bunlardan en çok adı bilinenler ve nüfusu en fazla olanlar Avarlar, Dargiler, Lezgiler ve Laklardır.

Gürcülerin yurdu Güney Kafkasya'nın batı kısmında, Karadeniz'in doğu kıyısında bulunmaktadır. Daha güneyde ise Azeriler ve Ermeniler yer almaktadır.

Kafkas halklarının büyük çoğunluğu Müslümandır. Müslümanlık Dağıstan ve Çeçenistan'da 8. yüzyılda Araplar aracılığıyla, Kuzeybatı Kafkasya'da (Çerkesler,

Abazalar ve Karaçay–Balkarlar arasında) 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar ve Kırım Tatarları aracılığıyla yerleşmiştir. Bizans döneminde, VI. yüzyılda Ortodoks Hıristiyan olan, ancak bir kısmı sonradan Müslümanlığı kabul eden Gürcüler, Abhazlar ve Osetler gibi iki dinli etnik topluluklar da vardır.

Kafkasya’da farklı dil ailelerine ait çok sayıda dil konuşulmaktadır. Hint–Avrupa Dil Ailesi’ne giren Ermenice ve Osetçe ile Ural–Altay (Türk) dillerinden Nogayca, Karaçay–Balkarca ve Azerice dışında diğer Kafkas halklarının dilleri Kafkas Dilleri grubuna girmektedir (Çerkesçe, Abhaz–Abazaca, Çeçence, Dağıstan dilleri, Gürcüce vd.).¹⁹⁵

Rusya’nın Kafkasya’ya doğru ilerlemesi I. Petro zamanında başlamıştır. I. Petro’nun İran seferi sırasında (1722) Rus birlikleri tarafından Dağıstan’da Derbent ve Tarki, Azerbaycan’da Bakü ele geçirilmiştir. 1735 yılında Dağıstan’da, 1763 yılına kadar “Kafkasya’daki Rus başkenti” sayılan Kızılyar kalesi inşa edilmiştir.

Büyük devletlerin Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinin şiddetlendiği 18. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Rusya İmparatorluğu’nun, I. Petro’nun ölümünden sonra duraklayan güneye ilerleyişine II. Katerina (1762–1796) döneminde yeniden başlanmıştır. Rusya, bölgede rekabet ettiği Osmanlı İmparatorluğu ve İran karşısında askeri ve teknik üstünlük sağlayarak devlet sınırlarını savunma politikasından doğrudan genişleme politikasına geçmiştir.

Buna bağlı olarak, daha önce müttefiklik özelliği taşıyan Kafkasya ve Rusya arasındaki ilişkiler, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus ordusunun bölgeyi ele geçirmeye girişmesiyle bozulmuş ve Kafkas-Rus Savaşı’na (“Kavkazskaya voyna”) yol açmıştır.

Rus toplumsal düşüncesinde ve edebiyatında büyük etki yaratan savaş, esas olarak iki cephede yaşanmıştır. Birincisi, savaşa Çeçenlerin ve Dağıstan’ın dağlık bölgelerinde yaşayan halkların katıldığı Kuzeydoğu Kafkasya’dır. Burada savaş İmam Şamil’in önderliğinde, gazavat veya müridizm olarak adlandırılan İslami ideoloji etrafında yürütülmüştür. İkinci cephe ise dini söylemin baskın olmadığı, daha örgütsüz ve dağınık bir görüntü sergileyen, ağırlığı Çerkeslerin ve Abazaların oluşturduğu Kuzeybatı Kafkasya’dır.

¹⁹⁵ Murat Papşu, “Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya”, **Atlas Tarih, 150. Yılında Kafkas Göçü (Özel Sayı)**, Sayı 24, 2013, s. 8-19.

Yüz yıl kadar süren bu savaş 1864 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle sonlanmış, yukarıda bahsedilen etnik harita büyük ölçüde değişmiştir. Kuzeybatı Kafkasya'nın yerli nüfusunun çoğunluğu ülkelerini terk ederek Osmanlı topraklarına yerleşmek zorunda kalmış, diğer bölgelerden de göçler 19. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür.

Edebiyatın toplumsal düşünceyle iç içe olduğu, yazar ve şairlerin içinde yaşadıkları toplumsal, tarihi, kültürel ve siyasi koşullardan etkilendikleri gerçektir. Bu nedenle, edebiyatta imgenin ön hazırlığı olarak Rus toplumsal düşüncesinde Kafkasya imgesinin oluşumunu incelemek gerekir.

3.1.1. 19. Yüzyıl Rus Toplumsal Düşüncesinde Kafkasya İmgesinin Oluşumu

19. yüzyıl başında Rus aydınlarının Kafkasya algısı, kendi gelenekleriyle yaşayan birçok halkın bulunduğu gerçek Kafkasya'dan oldukça farklıdır. Bu dönemde Rus toplumu Kafkasya ve orada yaşayan halklar hakkında genel de olsa fikir verecek kaynaklara sahip değildir. Önemli farklılıkları ve ayrıntıları görmeyen ve onların yerine hazır kalıpları koyan genelleştirme eğilimi baskındır. Kafkasya hakkındaki bilgisizlik Kafkasya'daki savaşa katılanları hayrete düşürmektedir. A.H. Benkendorf, Herson'dan gönderdiği 5 Mart 1804 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır: “En azından o yöre hakkında konuşuyorlar. Ama burada mutlu ve kaygısız Malo–Rus kadınlar birliklerimizin Gürcistan'da olduğunu ancak biliyorlar, bu talihsiz bölgenin savaşla çevrili olduğundansa pek haberleri yok.”¹⁹⁶

1829 yılında bile yöre hakkındaki bilgilerin hala yetersiz olduğu, Kafkasya'da bulunan Aleksandr S. Griboyedov'un *Sın Oteçestva* dergisinin yayıncısına Tiflis'ten yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır:

Şimdi benim şaşkınlığımı bir düşünün... Kendimi dünyanın bir ucunda, başkent'in aydın insanları tarafından önemsenmeyen bir köşesinde görerek, bugünlerde, geçen aralık ayının *Russkiy İnvaid*'inin 284. sayısının sayfalarını karıştırıyordum. Amerika'nın sıcak pazar günü, bitmeyen Fualdes davası ve Bonopart'ın hassa hekimi Berling hakkındaki önemli haberler arasında, birden Gürcistan hakkında bir makaleye rastladım. Demek ki, buralar henüz tamamen

¹⁹⁶ A.T. Uruşadze, *Formirovaniye obraza Kavkaza v rossiyskoy obşçestvennoy misli (konets XVIII v.– seredina XIX v.)*'den Arhiv knyazy Vorontsova, kn. XXXV, Moskva, 1889, s. 15, (Çevrimiçi) <http://www.relga.ru>, 18 Ağustos 2015.

unutulmamış diye düşündüm. Bazen onunla da ilgileniyorlar, dolayısıyla orada yaşayanlarla da... Sevindim, ama o okuduğum da neydi öyle? (21 Ocak 1829)¹⁹⁷

Griboyedov o sıralarda Tiflis'te çıkan bir ayaklanma hakkındaki yalan habere kızmaktadır. Mektubunu başkent halkına yönelik ironik bir sitemle bitirmektedir: “Eğer bu yöre size göre, sayın Petersburglular, adalet adına, unutulmuş bir yerse, en iyisi onu gerçekten unutun, hakkında ipe sapa gelmez şeyler uydurmak veya tekrarlamak zorunda değilsiniz.”¹⁹⁸

Kafkasya'ya görevli gönderilen subaylar da genellikle bölge hakkında yüzeysel bilgi ve düşüncelere sahiptir. Örneğin, 1835 yılında İmparatorluk Askeri Akademisi'ni bitiren ve bizzat Kafkasya'da görev için hazırlanan, daha sonra Kafkas Hattı birlikleri karargâh komutanı olan Grigori İ. Filipson (1808–1883) anılarında, bölgeye ilk geldiğinde Kafkasya ve savaş hakkındaki düşüncelerinin çok belirsiz olduğunu aktarmaktadır.¹⁹⁹

Rus toplumu Kafkasya ile 1800'lerin başından itibaren tanışmaya başlamıştır. Basında Kafkasya'da bulunan Rus memurların, subayların, gezginlerin ve edebiyatçıların yazdığı makaleler ve yazılar yayımlanmaya başlamış, bölgenin ve halklarının doğası hakkında bilgiler artmış, o sırada Kafkasya'da yaşanan olaylara, yörenin geçmişine ve çok etnikli nüfusuna büyük bir ilginin yansıması olarak edebi ilgi ortaya çıkmıştır. Kafkasya, henüz savaş arenasıyken edebiyatta ve okuyucu çevresinde “egzotik ülke” statüsü kazanmıştır.

Kafkasya imgesinin oluşumunda önemli bir etken, genellikle devletin inisiyatif ve desteğiyle yapılan araştırmalardır.

3.1.2. Kafkasya Üzerine Yapılan Araştırmalar

Kafkasya 19. yüzyıl başına kadar yalnız Rus toplumsal bilincinde değil, devletin güney yönünde yayılma politikasını gerçekleştirmeyi amaçlayan yönetici çevresi için de “terra incognita” (bilinmeyen ülke) olarak kalmıştır. Kafkasya'nın, halklarının ve kültürlerinin bilimsel olarak araştırılması savaş ve kolonizasyon gibi

¹⁹⁷ A.S. Griboyedov, “Pismo k izdatelyu”, *Soçineniya*, Moskva, 1956, s. 401.

¹⁹⁸ *A.e.*, s. 404.

¹⁹⁹ *Vospominaniya Grigoriya İvanoviça Filipsona*, (Çevrimiçi) www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1, 15 Nisan 2015.

özel sosyo-ekonomik, askeri-politik ve sosyo-kültürel koşullarda gerçekleşmiştir. Yörenin siyasi ve ekonomik olarak “şeneltmesi” için yapılan planlar, bölge hakkında çok yönlü bilgiler gerektirmiştir. Rusya’nın Kafkasya politikasının yönünü belirlemek için Kafkas halklarının farklı dillerini, dinlerini, kültürlerini, iç yapılarını incelemesi ve anlaması gerekmiştir. Askeri bilimsel geziler ve misyonlar, Kafkasya’da 19. yüzyılda hükümet destekli araştırmaların unsurlarından biri olmuştur.²⁰⁰

Kafkasya’nın araştırılmasında öncü rolü Petersburg Bilimler Akademisi oynamıştır. Araştırmalar genellikle Akademi’nin hizmetindeki yabancı bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. 1768–1774 yıllarında Samuil Gotlib Gmelin ve Johann Anton Gildenstädt’in başkanlığında ve 1793–1794 yıllarında Peter Simon Pallas tarafından yapılan araştırma gezileri ilk örneklerdir.²⁰¹ Yakov Ştelin’in *Çerkes veya Kabardey Toprakları Hakkında (O Çerkeskoy ili Kabardinskoy zemle)* (1772), Yakov Reynegs’in *Kafkasya’nın Genel Tarihi–Topografik Tasviri (Vseobşçeye istoriko-topografiçeskoye opisaniye Kavkaza)* (1797), Yan Pototski’nin *Astrahan ve Kafkas Steplerine Seyahat (Puteşestviye v Astrahanskiye i Kavkazskiye stepi)* (1797) başlıklı çalışmaları yayımlanmıştır.

Bilimler Akademisi üyesi Heinrich Julius Klaproth’un araştırması *1807–1808 Yıllarında Kafkasya ve Gürcistan Seyahati (Puteşestviye po Kavkazu i Gruzii, predprinyatoye v 1807 – 1808 gg.)* başlığıyla basılmıştır. İ.F. Parrot ve M.F. Engelgard’ın Kuzey ve Güney Kafkasya’ya (1811–1815), E.İ. Eyhvald’ın Dağıstan’a ve Güney Kafkasya’ya (1826–1827), A.D. Nordman’ın Batı Gürcistan’a ve Abhazyaya’ya (1835) yaptıkları araştırma gezilerinde bölgenin tarihi, etnografyası ve arkeolojisi hakkında bilgiler toplanmıştır. Kuzey Kafkasya’da geziler gerçekleştiren bazı bilim insanları ve gezginler de notlarını ve günlüklerini bırakmışlardır

²⁰⁰ M.Y. Kolesnikova, **İzuçeniye Severnogo Kavkaza v Rossii vo vtoroy polovine XVIII - naçale XX v.**, Stavropol, 2011, s. 27.

²⁰¹ Araştırma gezilerinin yayımlanan sonuçları şunlardır: S.G. Gmelin, **Puteşestviye po Rossii dlya issledovaniya treh tsarstv prirodu (Reise durch Russland zur Untersuchung der drei Naturreiche)**, Peterburg, 1770-1784 (bkz. www.vostlit.info); İ.A. Gildenştedt, **Geografiçeskoye i statistiçeskoye opisaniye Gruzii i Kavkaza iz Puteşestviya g-na akademika İ.A. Gildenştedta çrez Rossiyu i po Kavkazskim goram, v 1770, 71, 72 i 73 godah**, Peterburg, İmp. Akademii Nauk, 1809; P.S. Pallas, **Puteşestviye po raznim provintsiyam Rossiyaşskogo gosudarstva, v 3 t.**, Peterburg, İmp. Akademiya Nauk, 1773-1788; **Nablyudeniya, sdelanniye vo vremya puteşestviya po yujnim namestniçestvam Russkogo gosudarstva**, Moskva, Nauka, 1999, (bkz. www.runivers.ru).

(Y.İ. Şmidt, Şarl Gode, P.İ. Keppen, J.–Ş. de Bess, K.–G. Koh, Adel Ommer de Gel, K. M. Ber, A. M. Şegren, Frederik Dübua de Monpere, A. S. Firkoviç, G. Kastilyon, A. Fonvil vd.).

Bölge hakkındaki araştırmalar yoğunlaşarak artmış ve kısa süre sonra yeni eserler ortaya çıkmıştır. Semyon M. Bronevski'nin *Kafkasya Hakkında En Yeni Tarihi ve Coğrafi Bilgiler (Noveşkiye geografişeskiye i istorişeskiye izvestiya o Kavkaze)* (1823) ve şair–yazar Andrey N. Muravyev'in *Gürcistan ve Ermenistan (Gruziya i Armeniya)* (1848) başlıklı çalışmaları Ruslar tarafından yapılan ilk araştırmalardır.²⁰²

Rusya'nın bilimsel kurumlarının ilgi göstermediği Kafkas dillerinin incelenmesinin temeli Baron Pyotr Uslar'ın (1816–1875) çalışmaları sayesinde atılmıştır.

19. yüzyıl ortalarında Kafkasya'nın araştırılmasıyla bilimsel kurumlar ve dernekler ilgilenmeye başlamışlardır. Önde gelen bilimsel kurumlar, Kafkasya Komutanlığı'nın karargâhının da olduğu Tiflis'te bulunmaktadır. 1851'de General A.V. Golovin, burada İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin ilk bölge şubesi olan Kafkasya Şubesi'ni (KOİRGÖ) kurmuştur. Şube, 1852'den 1916'ya kadar *Zapiski Kavkazskogo Otdela Russkogo Geografişeskogo Obşşesva (ZKORGO)* adlı yayını çıkmıştır. İlk editörü, o zaman Kafkasya'da görev yapan yazar Vladimir A. Sollogub'tur. Diğer önemli yayınlar arasında *ZaKavkazskiy Vestnik* (1837–1856), *Kavkazskiy Kalendar* (1845–1916), *Kavkaz* (1846–1918) ve *Russkaya Starina* (1870–1918) sayılabilir.

1850–1870'lerde Kafkasya'nın büyük ölçekli haritası yapılmış, bölgenin yerli halkları hakkında ilk istatistiki, dilbilimsel ve etnografik veriler toplanmıştır. Tiflis'te *Sbornik Svedeniy o Kavkazskih Gortsah* (1868–1881), *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza* (1881–1915), *İzvestiya KOİRGÖ* (1872–1917) gibi almanaklar yayımlanmıştır.

Yörenin araştırılması hem yerel yönetimler tarafından mali olarak, hem de yerel aydınların ve askerlerin bu araştırmalara katılımıyla desteklenmiştir. Kafkas halklarının tarihi ve etnografyasıyla ilgili materyaller İmparatorluk Rus Coğrafya

²⁰² M.O. Kosven, *Etnografiya i istoriya Kavkaza*, Moskva, İzda-vo vostoçnoy literaturı, 1961, s. 39-41.

Derneği'nin *Zapiski* ve *İzvestiya* adlı yayınlarında, Kafkasya şubesinin *Zapiski* (Tiflis, 1852) ve *İzvestiyalarında* (Tiflis, 1870) ve diğer yayınlarda yayımlanmıştır.

Bunlar arasında Kafkasya Arkeoloji Komisyonu'nun (*Kavkazskaya Arheografiçeskaya Komissiya*) özel bir yeri vardır. 1864 yılında kurulan Komisyon, Tiflis'te 1866–1885 yılları arasında yayımladığı *Akti Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissii* (AKAK)) adlı süreli yayımla arşiv belgelerinin ve ilgili yayınların bir araya toplanmasını sağlamıştır. Komisyon'da Adolf P. Berje (başkan), Yevgeni G. Veydenbaum, Nikolay G. Berzenov, Dmitri Z. Bakradze, Yevgeni D. Felitsın, Grigori N. Prozritelev gibi tanınmış Kafkasologlar çalışmıştır.²⁰³

Kafkasya'nın incelenmesinde ve tarih yazımının oluşmasında Rus ordusu da belirli bir rol oynamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılda birçok yazarın çalışmaları, gerek Kafkasya'nın Rusya'ya katılmasından önce, gerekse sonra, askeri–stratejik özellik taşımaktadır. İçeriği bakımından bilimsel tasvirler, gözlemler, yolculuk notları, raporlar, tarih çalışmaları Kafkasya'daki olaylara doğrudan katılan ve gözlemcisi olan subaylar ve askeri görevliler tarafından hazırlanmıştır. Bunlar arasında subay L.L. Şteder'in *Mozdok Sınır Kalesinden Kafkasya'nın İç Bölgelerine 1781 Yılında Yapılan Seyahatin Günlüğü* (*Dnevnik puteşestviya iz pograniçnoy kreposti Mozdok vo vnutrenniye mestnosti Kavkaza, predprinyatogo v 1781 godu*); General Pavel S. Potemkin'in *Kabardey Halklarının Kısa Tasviri* (*Kratkoye opisaniye o kabardinskih narodah*, (1784); Yarbay İ. Kirayev'in *Kuban Ötesi Halkları Hakkında Notlar* (*Zameçaniye o Zakubanskih narodah*); Yüzbaşı İogann Blaramberg'in *Kafkasya'nın Tarihi, Topografik, İstatistiki, Etnografik ve Askeri Tasviri* (*İstoriçeskoye, topografiçeskoye, statistiçeskoye, etnografiçeskoye i voyennoye opisaniye Kavkaza* (1834) ve diğer askeri tarihçilerin çalışmaları sayılabilir.²⁰⁴

²⁰³ V.O. Bobrovnikov, “Orientalizm v literature i politike na rossiyskom Kavkaze XIX v.”, **İstoriya i kultura**, Obşçestvennyy institut političeskih i sotsialnih issledovaniy Çernomorsko-Kaspiyskogo regiona, (Çevrimiçi) <http://bs-kavkaz.org>, 28 Eylül 2014.

²⁰⁴ Kolesnikova, **a.g.e.**, s. 122.

3.1.3. Kafkasya Üzerine Anılar

Anılar yazarlarının görüşlerini yansıtan belgelerdir. Ancak yazar tanınmış bir tarihi kişilikse, anı notları da görüşlerinin oluşmasını ve gelişmesini, dünya görüşünün işlenişini yansıtır ve bu anılar önemli tarihi belgeler olarak kabul edilir. Savaş nedeniyle Kafkasya’da bulunan asker ve diğer görevlilerin yazdıkları anıların sayısı oldukça fazladır. Bunlar arasında Dekabristlere* ait anılar önemli yer tutmaktadır.

1825 yılında Petersburg’ta başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanmaya katılan Dekabristlerin beşi idam edilmiş ve çoğu Sibirya’ya ve Kafkasya’ya sürgüne gönderilmişlerdir. Cezalarının bir kısmını Sibirya’da çeken ve nakil hakkını elde eden Dekabristler, 1829 yılından itibaren “sıcak Sibirya” olarak adlandırılan Kafkasya’ya gelmeye başlamışlardır. Kafkasya Sibirya’daki sürgünlere, askeri başarılar karşılığında eve dönme olanağı sunmasıyla da cazip gelmiştir.²⁰⁵

19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya’da bulunan Dekabristlerden bazıları, o dönemde veya daha sonra anılarını ya da yazılarını yayımlamışlardır.

Dekabristler 1812 Napolyon Savaşı’nın yarattığı milliyetçi ortamda yetişen, hatta bazıları bu savaşa katılmış kişilerdir. Çoğu iyi eğitilmiş soylular olduğundan Batı’nın aydınlanmacı düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Rus toplumsal düşüncesinde Kafkasya imgesinin oluşmasında önemli etkisi olan Dekabristlerin Güney Derneği’nin başkanı, 1826’da idam edilen Pavel Pestel’in görüşleri şöyledir:

Rusya’ya katılan değişik kabilelere gelince, onların kaderi kendi özelliklerinden vazgeçmek ve “yerli Rus halkı” ile karışmaktır. Finlandiya’nın özerkliği kaldırılmalı ve Rus diline geçmelidir. Çingenelerin önüne seçenek konmalıdır; ya Ortodoksluğu kabul edip eyaletlere dağıtırlar ya da Rusya’yı terk ederler. Müslümanlara çokeşlilik yasaklanmalıdır. Kafkas halkları “barışçıl” olanlar ve “saldırgan” olanlar diye iki kısma ayrılmalıdır. Birinciler evlerinde bırakılmalı

* Dekabristler: Çoğunlukla subaylardan ve aristokratlardan oluşan, otokrasinin ve köleliğin kaldırılması amacıyla 14 (26) Aralık 1825’te Petersburg’ta ayaklanma başlatan isyancılar, olayın aralık ayında olması nedeniyle “Dekabrist” (Rusça *dekabr* – “aralık”) olarak adlandırılmaktadır. Türkçede “Aralıkçılar” olarak da kullanılmaktadır.

²⁰⁵ Sibirya’dan er rütbesiyle Kafkasya’ya gelenler Dekabristler: 1829’da A.A. Bestujev-Marlinski, V.S. Tolstoy, Z.G. Çernişev, V.M. Golitsın; 1832 – A.O. Korniloviç, S.İ. Krivtsov, S.M. Golitsın; 1836’da K.G. İgelstrom; 1837 – A.İ. Vegelin, V.N. Liharev, N.İ. Lorer, M.A. Nazimov, M.M. Narişkin, F.V. Ordinski, A.İ. Odoyevski, A.Y. Rozen; 1838’de N.A. Zagoretski, P.D. Mozgan; 1840’ta A.P. ve P.P. Belyayev kardeşler; 1848 A.N. Sutgof. (**Prityagatelny Kavkaz, Sbornik rasskazov**, Ed. V. Kustov, Y. Polumiskova, Stavropol, YURKİT, 2015, s. 125.)

ve onlara Rusya Hukuku ve Düzeni verilmeli, ikincileri ise küçük sayılar halinde parçalayıp Rusya'nın içlerine, bütün Rus eyaletlerine zorla göç ettirilmelidir. Ayrıca, Kafkas Toprağında Rus yerleşimleri kurulması ve önceki saldırgan sakinlerinden alınan bütün toprakların Rus yerleşimcilere dağıtılması planlanmıştır. Bu şekilde Kafkasya'da önceki (yani şimdiki) sakinlerinin bütün izleri silinecek ve bu yöre huzurlu ve bayındır bir Rus bölgesine çevrilecektir.²⁰⁶

Soylu bir aileden gelen ve gizli Kuzey Derneği'nin üyesi olan deniz subayı Aleksandr P. Belyayev (1800–1885) *Bir Dekabrist'in Yaşadıkları ve Hissettikleri Hakkında Anılar (Vospominaniya dekabrista o perejitom i pereçuvstvovannom)* başlığıyla anılarını yazmıştır. Sibirya'da 12 yıl kürek cezası çektikten sonra 1840 yılında Kafkas Ordusu'na, Proçnyı Okop kalesine gönderilmiştir. Belyayev Napolyon savaşlarının yarattığı milliyetçi coşkuyla büyümüştür. “Orduları Alpleri, Tuna'yı, Kafkaslar'ı aşmış büyük Rus halkının bir mensubu olmanın gururuyla”²⁰⁷ Kafkasya'ya gelen Belyayev'in anıları, çoğunlukla kendi çevresindeki olaylar, kişiler ve ilişkiler hakkında olsa da, Kafkasya imgesi döneminin klişelerinin dışına çıkmamaktadır: Kafkasya doğasıyla hayranlık uyandırmaktadır. “Dağlılar” özgürlüğüne düşkün, tehlikeli ve kan dökücüdür. Onlar için en çok kullandığı sözcük “yırtıcı”dır (*hişçnik*). Belyayev'in anıları Lev N. Tolstoy'un teşviki, yaptığı düzeltme ve eklemelerle 1881 yılında yayımlanmıştır.²⁰⁸

Dekabristler dışında Kafkasya'da görev yapmış değişik rütbelerdeki askerlerin ve diğer görevlilerin kaleme aldığı anılar ve notlar da önemli yer tutmaktadır.

Tiflis'te, Kafkasya Genel Valisi Prens M.S. Vorontsov'un kaleminde görevli Stepan V. Safonov (1811–1862) *Günlük Notlar'da (Dnevniye Zapiski)* ve 1837'de Odesa'da yayımlanan *1836 Yılında İfigenya Korvetiyle Karadeniz'in Doğu Kıyılarına Gezi Hakkında (O poyezdke k vostoçnim beregam Çernogo morya, na korvete İfigeniya, v 1836 godu)* başlıklı yazısında Kafkasya'yı anlatmaktadır.

Subay olan Vladimir D. Volhovski (1798–1841), Puşkin'in lise, Griboyedov'un Moskova'dan üniversite arkadaşıdır. Dekabristlerle ilişkisi nedeniyle

²⁰⁶ Sergey Sergeyev, “Vosstanovleniye svobodı. Demokratiçeskiy natsionalizm dekabristov”, **Voprosı Natsionalizma**, № 2, 2010, s. 25'ten Pavel İ. Pestel, “O plemenah, Rossiyu naselyayuşçih (glava vtoraya)”, **Russkaya Pravda**, 1824.

²⁰⁷ M.İ. Serova, **Dekabristi na sredney Kubani i v Armavire**, Armavir, 2000, s. 58'den A.P. Belyayev, “Perejitoye i pereçuvstvovannoye. Vospominaniya dekabrista A.P. Belyaeva”, **Russkaya starina**, okt. 1881, s. 58.

²⁰⁸ **A.e.**, Gl. XX-XXI, s. 57.

1826'da Kafkasya'ya tayin edilmiştir. 1832'de tuğgeneral rütbesiyle Müstakil Kafkasya Kolordusu karargâh komutanı olmuştur. Dekabristleri korumak ve hayatlarını kolaylaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Kafkasya'da uzun yıllar geçiren, bölgeyi ve halkını iyi tanıyan Volhovski, Kafkasya'yı tanıtan bir çalışma hazırlamıştır.²⁰⁹

1816–1827 yıllarında Kafkasya'da Rusya hükümetinin en üst düzey temsilcisi olan Aleksey P. Yermolov'un²¹⁰ *A.P. Yermolov'un Notları, 1798-1826 (Zapiski A.P. Yermolova, 1798–1826)* başlıklı anıları, askeri anılar içinde en çok bilinenlerindedir. Çarlığın fetih politikasını sert yöntemlerle uygulayan Yermolov, A.S. Puşkin'in, M.Y. Lermontov'un, V.A. Jukovski'nin, Dekabristler K.A. Rıleyev, F.N. Glinka ve V.K. Kühelbeker'in şiirlerinde övgüyle anılmıştır. Yermolov'un ölümünden sonra, 1864–68 yıllarında yayımlanan *Notlar*'ın ikinci bölümü, 10 yıldan fazla kaldığı Kafkasya'daki anılarına ayrılmıştır. Notlar'da askeri harekâtlar önemli yer tutmakla birlikte, Yermolov Kafkasya ve Kafkasyalılar hakkındaki düşüncelerini de paylaşmaktadır.²¹¹

Dekabrist çevresinde etkin, Puşkin'in *Kafkas Tutsağı* poemasını ithaf ettiği arkadaşı General Nikolay N. Rayevski, 1825 yılında kardeşi Aleksandr ile birlikte tutuklanmış, bir süre sonra da serbest bırakılmıştır. 1826'da “şüpheli” olarak Gürcistan'a, 1837 yılında da Kuzey Kafkasya'ya tayin edilmesi, burada bulunan Dekabristlerin kaderini değiştirmiştir. Karargâhının büyük kısmını sürgün Dekabristlerden oluşturmuş ve onları tehlikeli harekâtlardan uzak tutmuştur. Fakat Rayevski çara ihbar edilerek 8 gün ev hapsine çarptırıldıktan sonra Dekabristlerden uzak durmuştur. Rayevski'nin Kafkasya ile ilgili çok sayıda yazısı, Kafkasya Arkeoloji Komisyonu'nun çıkardığı *AKAK*'ta (IX) yayımlanmıştır.

Kısa bir dönem ulaştırma bakanlığı da yapan, mühendis ve demiryolu müfettişi Baron A.İ. Delvig'in (1813–1887) anıları 1820–1870 yılları arasını kapsamaktadır.

²⁰⁹ V.D. Volhovski, “Vedmost narodam, obitayuşçim mejdu moryami Çernım i Kaspiyskim, na prostranstve, podvlastnom Rossii, s oznaçeniyem narodonaseleniya sih plemen, stepeni ih pokornosti k pravitelstvu i obraza pravleniya. 15 iyunya 1833 goda”, **Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA)**, f. VUA.

²¹⁰ 1816 yılında Kafkasya'ya başkomutan olarak atanan ve yerli halka uyguladığı şiddet politikasıyla direnişin savaşa dönüşmesine yol açan Aleksey P. Yermolov (1772–1861), Dekabristler tarafından sevilen ve ayaklanmada başarılı oldukları takdirde devlet yönetimini teslim etmeyi düşündükleri generaldir. Bu bilgi hükümete ulaşınca 1827 yılında görevden alınmıştır.

²¹¹ G.N. Dzidzariya, **Dekabristi v Abhazii**, Sohum, Alaşara, 1979, s. 61-66.

A.S. Puşkin, M.Y. Lermontov, P.Y. Çaadayev, A.S. Homyakov gibi döneminin ünlü kişilerini tanıyan Delvig 1840'lı yıllarda Kafkasya'da görevli olarak bulunmuştur ve Rus kalelerindeki yaşama, geleneklere ilişkin ilginç gözlemleri vardır.

Bu tür anılar çoğunlukla süreli yayınlarda, en çok da 1876'dan itibaren yayımlanan *Kavkazskiy Sbornik*'te basılmışlardır. Bunun yanında, önemli dönemleri ya da Kafkasya tarihinin ve Rusya'nın buradaki politikasının önemli sorunlarını ele alan eserler yazarlar vardır. Bunlardan biri Arnold L. Zisserman'dır (1824–1897). Küçük rütbeli bir kalem memuru olarak Kafkasya'da göreve başlayan Zisserman önce komiser, daha sonra da askeri hizmete geçerek subay olmuştur. 1840'lı yıllardan itibaren gazetelere yazı yazmaya başlamıştır, daha sonra da çarın Kafkasya'daki vekili ve Kafkasya Ordusu komutanı (1856–1862) Prens Aleksandr İ. Baryatinski'nin biyografisini hazırlamıştır.²¹²

Zisserman, A.A. Bestujev-Marlinski'nin eserlerine, özellikle onun Kafkasya hakkındaki öykülerine kapılmıştır. Oraya gitme hayaliyle 17 yaşında Tiflis Genel Valisi'ne hizmete alınması için yazdığı dilekçe kabul edilmiştir. 1842 yılında, 18 yaşında kalem kâtibi olarak başladığı Kafkasya kariyeri, asker olarak harekâtlara katıldığı 25 yılın sonunda albay olarak sona ermiştir.

1840–50'li yılları kapsayan anılarında Zisserman, Kafkas halklarının yaşantısını tasvir eder. Evlilik, cenaze ve diğer törenleri, atmaca avını, çalışma ve ekonomiyi, şarap yapımını vb. anlatır. Her rütbeden yerel Rus yöneticilerini, yolsuzluklarını, suistimallerini yazar. Zisserman'ın anılarında, komiserlik görevi dolayısıyla karşılaştığı ve savaştığı Kafkasyalılar sık sık yer alır. Kalelerdeki askeri yaşam, askeri harekâtlar önemli yer tutar. Bunlar arasında önemi dolayısıyla Hacı Murat'la mücadele, Şamil'in faaliyetleri, onunla esir değişimi ayrıntılı şekilde anlatılır. Zisserman'ın anılarının bu kısmı değerli bir kaynak olduğu gibi, Yasnaya Polyana'da komşusu olduğu Lev Tolstoy'un “Hacı Murat”ı yazmasına da yardımcı olmuştur.

Zisserman'ın Kafkasya'da savaşla özdeşleşen yaşamı anlattığı yazıları 1846 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır: *Kafkas Hattı'ndan Mektuplar (Pisma s linii – Kavkaz)*. 1850'lerde *Sovremennik*'te bir dizi yazısı çıkmıştır:

²¹² S.A. Nikitin, “Memuarı. Dnevnik”, *İstoçnikovedeniye istorii SSSR. XIX vek*, Moskva, OGİZ, 1940, 134-135.

Kafkasya'da On Yıl (Desyat let na Kavkaze) (1854, kn. 9–11), *Kafkasya'nın Bugünkü Durumu (Sovremennoye sostoyaniye Kavkaza)* (1857, kn. 11), *Kafkas Hattı'nın Sol Kanadı'nda Askeri Faaliyetler (Voyenniye deystviya na levom krile Kavkazskoy linii)* (1858, kn. 1; 1859, kn. 11), *Doğu Kafkasya'da Son Askeri Faaliyetler (Oçerk poslednih voyennih deystviy na Vostoçnom Kavkaze)*.²¹³

Kafkasya tarihi bağlamında Kornili A. Borozdin'in "Anılar"ı ("Vospominaniya") önemlidir. Memur olan ve bir dönem Megrelya'nın kadın hükümdarının maiyetinde bulunan Borozdin, Kırım Savaşı sırasında ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatır. Anılarında 1857 yılındaki Megrel isyanına yer verir. Burada yerel prenslerin ve soyluların korumaya çalıştığı feodal rejim, Rus yönetiminin onlarla ilişkileri, köylülerin feodal boyunduruğa karşı mücadeleleri anlatılır. Borozdin köylü mücadelesinin önderlerini kahramanlaştırır.²¹⁴

3.1.4. Toplumsal İçerikli Yazılar

Rus düşüncesinde Kafkasya ve Kafkasyalı (Dağlı) imgesinin oluşumunda, "publitsistika" olarak adlandırılan toplumsal içerikli yazılar önemli yer tutmaktadır. Toplumsal içerikli yazılar herhangi bir sosyal olgunun, gerçeklik nesnesinin algısını oluşturabilir ve değiştirebilirler, dolayısıyla toplumsal düşünce üzerinde etkilidirler. Nitekim 19. yüzyıl Rusya'sında toplumsal içerikli yazılarda Kafkasya hakkında yaratılan imgeler toplumun bilincinde uzun süre etkili olmayı sürdürmüştür.

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'ya özel süreli yayınlar henüz yoktur, fakat dönemin etkili dergilerinde sık sık yazılar çıkmıştır. Bunlar arasında ilk sırada Nikolay M. Karamzin'in editörü olduğu *Vestnik Yevropı* (1802–1830), Batı karşıtı toplum-politika ve edebiyat dergisi *Russkiy Vestnik* (1808–1820), askeri gazete *Russkiy İnvaid* (1813–1917) sayılabilir. Bu yayınlar, savaş ve Kafkasya hakkındaki toplumsal düşüncenin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Kafkasya'yla ilgili ilk süreli yayın Rusya hükümeti tarafından Tiflis'te Rusça ve Gürcüce olarak yayımlanan haftalık *Tiflisskiye Vedomosti* (1828–1832) gazetesidir. Editörlüğünü edebiyatçı P.S. Sankovski'nin yaptığı haftalık gazetede

²¹³ **Oçerk poslednih voyennih deystviy na Vostoçnom Kavkaze**, (Çevrimiçi) "<https://ru.wikipedia.org/wiki/1860>"1860, kn. 7, 23 Mart 2013.

²¹⁴ Nikitin, **a.g.e.**, s. 135'den K.A. Borozdin, "İz moih vospominaniy", **İstoriceskiy Vestnik**, № 6, 1889.

genellikle Kafkasya birliklerinin harekâtları hakkında haberler, hükümet bildirimleri ve yurtdışı haberleri yer almıştır. Bölgenin tarihi ve etnografyasıyla ilgili tanıtıcı yazılar yayımlanmıştır.

Kronolojik olarak bir sonraki gazete, yine hükümet tarafından 1837 yılında çıkarılmaya başlanan *ZaKavkazskiy Vestnik*'tir. Gazetenin editörü de olan tarihçi Platon İ. İoseliani'nin Gürcistan ve genel Kafkas tarihi hakkında birçok yazısı yayımlanmıştır.²¹⁵ *ZaKavkazskiy Vestnik*, 1856 yılında *Kavkaz* gazetesiyile birleşmiştir.²¹⁶

Rus toplumunun Kafkasya ile gerçek anlamda tanışmasının temelini atan, 1846 yılında Tiflis'te yayımlanmaya başlayan siyasi ve edebi gazete *Kavkaz* olmuştur. Önce haftalık, 1850'den itibaren haftada iki kez, 1868'den itibaren haftada üç kez, 1877'den itibaren de günlük olarak 1918 yılına kadar yayımlanmıştır. 1846–1847 yıllarında Rusça ve Ermenice olarak çıkmıştır. 1864'e kadar Kafkasya askeri valisi Prens M.S. Vorontsov'un inisiyatifi ve himayesinde resmi yayın olarak çıkarılmıştır. Resmi belgelerden başka gazetede Kafkasya'nın tarihi, kültürü, arkeolojisi, ekonomisi hakkında çok sayıda belge, bibliografi incelemeleri, komşu ülkelerdeki önemli olaylar hakkında yazılar yayımlanmıştır.

Gazetenin editörlüğünü değişik yıllarda O.İ. Konstantinov, İ.A. Slivitski, Y.A. Berderevski, N.G. Berzenov, F.F. Bobilev, E.İ. Şvartz vd. yapmıştır. 5 Ocak 1846 tarihli ilk sayıdaki editörün yazısında (“Ot redaktsii”) gazetenin amacı “vatandaşlarımızı çok merak uyandıran bir yöreyle tanıştırmak ..., sanayi ve ticaret kaynaklarını ortaya çıkarmak ve Rus hükümetinin babalık inayetiyle Kafkasya'da yaptığı hayırsever uygulamaları ve faaliyetleri doğru şekilde bildirerek yüce devletimizin gerçek değerini göstermek” olarak belirtilmiştir.²¹⁷

Kavkaz gazetesi Rus edebiyatı için de önemli rol oynamıştır. Vissarion G. Belinski'nin deyişiyle, Kafkasya temalı Rus edebiyatı için bilgilerin alındığı “tükenmez bir depo” olmuştur. Belinski 1847 yılında *Kavkaz* gazetesi için şunları yazmaktadır:

²¹⁵ P.İ. İoseliani'nin gazetede yayımlanan bazı makaleleri şunlardır: “Letoisçisleniye gruzinskoye”, № 3, 1 fev. 1845; “Mardkopski monastır v Gruzii”, № 4, 15 fev. 1845; “David, Tsar Gruzinski, Vozobnovitel (1089-1129)”, № 6, 15 marta 1845.

²¹⁶ **Gazeti Kavkaza**, (Çevrimiçi) http://expositions.nlr.ru/fond/paper/paper_caucasus.php, 18 Şubat 2014.

²¹⁷ **A.y.**

Gazetenin önemi iki bakımdan çok büyük; bir yandan bu yayının içeriği itibarıyla yerli halkın bile yüreğine o kadar yakın ki, onlar arasında doğru alışkanlıkları yayıyor ve kaba saba uğraşların yerine faydalı ve asil olanları koyma olanağı veriyor. Öte yandan *Kavkaz* gazetesi Rusya'yı, bünyesine katılan fakat en az bildiği ve en ilginç yöreyle tanıştırıyor.²¹⁸

Kavkaz gazetesinde yayımlanan toplumsal içerikli yazıların analizi, 19. yüzyılın ortalarında Rus toplumunda Kafkasya ve Kafkasyalı (Dağlı) imgesinin nasıl olduğunu, Kafkasyalının karakteri, geleneksel yaşamı ve ideolojisinin nasıl kavrandığını anlamaya yardımcı olacaktır.

Gazetede Kafkasya hakkında politikacılar, diplomatlar, memurlar ve subaylar, bilim ve din adamları, edebiyatçılar ve gezginler yazmıştır. Kafkasya'yı konu alan bilimsel çalışmalar, resmi raporlar, yorumlar, günlükler, gezginlerin anlatıları, dergi yayıncılarına, akraba ve dostlara mektuplar yayımlanmıştır. *Kavkaz* sayfalarındaki birçok çalışmanın sansürün onayından geçtiğini de belirtmek gerekir.

İlya N. Berezin (1818–1896), Yevgeni L. Markov (1835–1903), Nikolay P. Semenov 1823–1904), Vladimir A. Sologub (1814–1882) vd. yazarların çalışmaları daha sonra ayrı yayınlar olarak çıkmış, seçkilerde yayımlanmış veya diğer gazete ve dergiler tarafından da basılmıştır.

1840–50'lerde Rusya'da haber alma kurumları, basının siyasi gücü ve nüfuzu yoktur. Kafkasya ile haberleşme ve ulaşım oldukça uzun sürmektedir. Kafkasya hakkındaki yazılar arasında, bütün şiddetiyle sürmekte olan savaşla ilgili olanlar ilk sırayı almaktadır.

Gazetede Rus generallerin yöntemleri “iyiliği zorla yapmak gerek” (“dobro nado delat' nasiliyem”) özdeyişiyle açıklanarak şunlar yazılmaktadır: “Kafkasya'da adı unutulmayan Yermolov yırtıcıları kovarak ve idam ederek cezalandırıyordu; bu yüzden Dağlılar ondan “dağlar onun hiddetinden titriyor, bakışı şimşek gibi çakıyor” diye bahseder.”²¹⁹

²¹⁸ V.G. Belinski, *Polnoye sobraniye soçineniy v 13 tomah*, T. 5, Moskva, İzd. Akademii Nauk SSSR, 1953, s. 213.

²¹⁹ *Kavkaz*, № 33, 1854.

Kırım Savaşı (1853–1856) sırasında Kafkasya'daki savaş da tüm şiddetiyle sürmektedir ve Kafkasyalılar düşmanın doğal işbirlikçileri olarak görülmektedir. Vladimir A. Sollogub Kırım Savaşı'na gönderme yaparak şöyle yazmaktadır:

Kafkasyalı yobazların cahilce hainliği ile bizim eğitimli Hıristiyan uluslarımızın aydınlanmış aklı arasında şimdi ortak olan şey Rusya'ya düşmanlık. Böyle bir topluluğun ne kadar iğrenç ve rezil olduğunu söylemeye gerek yok. Diğer tarafsız yazarlar bizden önce, başka bir vesileyle, Batı'nın haçının ayla doğaya aykırı ittifakını tarih mahkemesine vermişlerdi.²²⁰

Bu dönemde Rusya'ya karşı Şamil'in liderliğinde yürütülen mücadele zirvesine ulaşmışken, *Kavkaz* gazetesinde çoğunlukla bölge sakinleri ve yerel yönetim temsilcileri tarafından Kırım Savaşı'nda yaralananların ve ölenlerin aileleri için düzenlenen yardım kampanyalarına yer verilmektedir. Kafkasya'daki olaylardan bahsedilirken de “düşmanla mücadele etmek”, “silah gücüyle barışı sağlamak”, “dağları itaat altına almak” gibi askeri ifadeler kullanılmaktadır.

Barbarların ve uygarların karşı karşıya konduğu evrim basamağı teorisi de gazetede yer bulmaktadır. Kafkasyalılar için “yırtıcı” (*hişnik*), “vahşi” (*dikar*), “yırtıcı korkak Tatar” (*hişnaya truslivaya tatarva*) gibi nitelermelere sık rastlanmaktadır. “Açlıkla umutsuzluğa düşen vahşi Dağlı ister istemez vahşi bir hayvana dönüşecektir, en iyi ihtimalle de hep yağma ve soygunla yaşamak zorunda kalacaktır.”²²¹ “Dağıstan, Kafkas savaşının klasik ülkesi, müridizmin, gazavatın ve Kafkasya'nın vahşi savaşçı yaşamının diğer tezahürlerinin yuvası...”²²² gibi ifadeler gazetenin sayfalarında sık sık yer almaktadır. Böylece sert tedbirlerin uygulanması Rus toplumunun gözünde meşrulaştırılmaktadır.

Kafkas halklarının yaşantısıyla ve gelenekleriyle ilgili, isimsiz yayımlanan yazılarda da onların vahşiliği ve geri kalmışlığı hakkındaki düşünceler pekiştirilmektedir:

Kafkasya'yı ziyaret eden turistlerden birinin ifade ettiğine göre, burada Dağlının karısı “çocukların kuluçkası için Mısır sobası ve ev kullanımı için iş

²²⁰ A.e., № 100, 1854.

²²¹ A.e., № 12, 1899.

²²² A.e., № 70, 1858.

hayvanı” yerine geçiyor. Dağlılar kadın cinsine karşı barbarca bir hor görme duygusu besliyorlar. Bir Osete kadın deyin, ona öldürücü bir hakarete bulunmuş olursunuz. Buna karşılık Kara Köpek, Enik, Sıpa vb. adlara son derece soğukkanlılıkla karşılık verir.²²³

Gazetede daha yumuşak tonda yazılara da rastlanmaktadır:

Dağlılar gönüllü olarak itaat etmek istemiyorlardı, zaten yapamazlardı. Onlar vatanlarına tutkuyla bağlıydılar, onun uğruna savaşıyor ve ölüyorlardı. Dağlılar için özgürlükleri her şeyden değerliydi; ölüm onlara boyun eğmekten daha güzel görünüyordu. Hayatlarında hiçbir zaman üzerlerinde kimsenin iktidarını tanımadılar. Dağlıları zorla yola getirmek de çok zordu. Onlara mücadelelerinde bizzat doğa yardım ediyordu.”... “Dağlılar genelde taklitçi değiller. Onlar Ruslarda iyi olanı çok iyi anlıyorlar, ama kendileri onları taklit etmiyorlar. Dağlıya, Ruslarda övdüğü bir şeyi kendilerinde neden yapmayacağını sorarsanız her zaman tek bir cevap duyarsınız: “adat yok” (“bizde böyle adet yok”).²²⁴

Kavkaz gazetesinde yayımlanan değerlendirmelerin benzerliğinin yanında, Kafkasya temasının işlenmesinde nitelik olarak yeni bir aşamaya geçilmiştir. Kafkas halklarına daha önce Tatarlar, Lezgiler, Doğu ahalisi, Müslümanlar, yabancı inançlılar (*inovertsı*) gibi genelleyci kavramlarla bakılırken, gazetede yayımlanan yazılarda Kafkas halklarının çeşitliliğinin, karakter ve davranış özelliklerinin ayrıntılandırılarak ortaya konduğu gözlenmektedir. Örneğin, *Kamalil Başir Hakkında* (*O Kamalil Başire*), *Babanın Hükümü* (*Sud otsa*) gibi yazılarda klişe imgeler, anonim kahramanlar değil kendi özgün tasvirleri içinde canlı insanlar yaratılmıştır. Kafkasya’da yaşayan insanlar hakkında da, daha önce rastlanmayan şu bilgiler verilmektedir:

...Çok sayıda dağ kabileleri ve bu topluluklardan her birinin kendi özel tipi, hem fiziki, hem manevi kendi fizyonomisi var. Her biri kendine göre konuşuyor, düşünüyor, hissediyor ve anlıyor ve refahı hakkında özel bir ilgi istiyor ... Bu kabilelerden her birinin hayatının anlamını anlamaya çalışın; yüksek bir ilgi her şey için sizi ödüllendirecektir.²²⁵

²²³ A.e., № 33, 1853.

²²⁴ A.e., № 18, 1858.

²²⁵ A.e., № 2, 1846.

Doğu'nun durağanlığını iklimle ve doğayla açıklayan Avrupa düşüncesinin yansımaları da *Kavkaz* gazetesinin sayfalarında görülmektedir. *Kafkasya'nın Kuzey Tarafı Üzerine Deneme (Oçerk Severnoy storonı Kavkaza)* başlıklı yazının ilk satırlarında bu bakış tespit edilmektedir:

“Doğanın, kuşkusuz ruh üzerinde, yetiştirdiklerinin yaptıkları üzerinde etkisi vardır ve onların dirliği onun zenginliğine ve gücüne bağlıdır.” ... “Sıcak iklim özelliği ve toprağın en küçük gayreti cömertçe ödüllendiren verimliliği Kafkas ötesi Tatarları arasında, bütün Doğu'da olduğu gibi, genel bir tembelliği ve ataleti yaygınlaştırdı.”²²⁶

Gazetenin editörü hem okuyucuların hem de yazarlarının dikkatini “Dağlılar” hakkında her zaman doğru bilgi vermeyen yayınların olumsuz sonuçlarına çekmektedir:

Bir insan, ziyadesiyle akıllı olsa da, yerliye tamamen zıt anlayışla, halkın dilini ve ruhunu bilmeden, sadece kısa bir gözlemlerle töreleri ve adetleri hakkında doğru olarak hüküm verebilir mi? Bu yüzden Kafkas halklarının yaşantısı hakkında o kadar aslı astarı olmayan efsane ve masal doğdu ki...²²⁷

Petersburg askeri gazetesi *Russkiy İnvaid* 1840'lardan itibaren *Kavkaz* gazetesinden yazılar yayımlamaya başlayınca Rusya'nın diğer bölgelerinin halkı da Kafkasya'yı, halkını ve savaşı daha iyi öğrenmeye başlamıştır. 1850 yılında, Kafkasya hakkındaki her türlü haberin *Russkiy İnvaid*'in sayfalarında çıkmadan diğer gazetelerde yayımlanması yasaklanmıştır.

1850–1851 yıllarında Rus Coğrafya Derneği Kafkasya Şubesi'nin çalışmaları, *Stavropolskiye Gubernskiye Vedemosti* ve diğer yayınlar çıkmaya başlamıştır. Kafkasya'nın Müslüman halklarına özel ilk yayın 1861 yılında Dağıstan'da çıkarılan *Zori Dagestana*, ikincisi de 1899'da İnguşetya'da yayımlanan *Svoboda* gazeteleridir.

19. yüzyılın ortalarına kadar Kafkasyalılar ve Kafkasya'daki olaylar hakkında bilgilendirme sadece resmi yayınlar tarafından yapılmıştır. Bu şekilde Kafkasya

²²⁶ A.y.

²²⁷ A.y.

hakkındaki toplumsal düşünce, resmi görüşe uygun olarak yazılmış ve sansürlenmiş yazılarla biçimlendirilmiştir.

Sık sık Kafkasya hakkında yazılara yer veren dergilerden biri de *Sovremennik*'tir. Nikolay A. Dobrolyubov'un 1859 yılında Şamil'in teslim olması üzerine dergide yazdığı yazı, Rusya'nın Kafkasya'da uygarlaştırma misyonuna vurgu yapmaktadır:

Prens Baryatinski'nin sözlerine göre, artık “önümüzde yeniden fethedilen ülkede iktidarın silahımızın gücüyle yerleştirilmesi değil, Rusya'nın yeni uyrukları arasında uygar eğitim seviyesinin ve toplumsal refahın yayılması görevi duruyor.” Bu şekilde, Kafkasya'daki faaliyetimizin karakteri değişiyor; fakat yine de orada her şeyin yapıldığını söylemek mümkün değil. Şimdi önümüzde, bitirdiğimizden daha kolay olmayan Kafkasya'nın Ruslaştırılması görevi için yeni bir mücadele dönemi başlıyor. Bu bölgenin uygarlaştırılmasında bizi bekleyen bütün zorlukları tam olarak değerlendirmek ancak yerinde mümkün...

Bizim Kafkasyalıların, Dağlı kabilelerin adetleri ve yaşantısı hakkında yansıtılanlar çok farklı. Bazıları yaşamlarının sadeliğini, gönül yüceliklerini, konukseverliklerini, yiğitliklerini övüyorlar. Birçokları da aksine, artık dağlarda büyük bir ahlaksızlığın hüküm sürdüğünü, Dağlıların şimdi sadece vahşiler gibi yırtıcı ve kurnaz değil, aynı zamanda alçak ve en uygar Asyalılar kadar paraya düşkün olduklarını iddia ediyorlar. Bu yansımaları anlamak pek zor değil. Muhtemelen, birilerinin hala ilkel geleneklerine ve efsanelerine bağlı kalan Çerkesleri görme fırsatı oldu; diğerlerinin de – karşılaştırılmayacak kadar daha sık – Avrupa uygarlığının esintisinin dokunduğu Dağlılarla ilişkisi oldu. Her zaman her yerde yeni uygarlığın en başta halk tarafından nasıl benimsendiği biliniyor: kötü, sahte, dış tarafı, gerçekten faydalı ve esas olandan hep daha önce alınıyor. Biz de Büyük Petro zamanından beri Avrupa görgüsünü nasıl benimsediğimizi unutmayalım!..²²⁸

1866 yılında Rusya'da ilk haber ajansı olan Rus Telgraf Ajansı'nın (*Russkoye Telegrafnoye Agenstvo*) kurulmasıyla haberleşme kolaylaşmış, gazetecilik ve dergi yayıncılığı Moskova ve Petersburg dışında da yaygınlaşmıştır. 1865 yılında yayından önce sansürden yayından sonra sansüre geçilmesi ve geçici yayınların sokaklarda, meydanlarda ve halka açık diğer yerlerde ve ticari kurumlarda satılması yasağının kaldırılması (1868) Rusya'da “gazete çağı”nı (*epoha gazet*) başlatmıştır. Bundan sonra Tiflis başta olmak üzere, Stavropol ve Yekaterinodar (Krasnodar) gibi Kafkas şehirlerinde çok sayıda gazete ve dergi çıkmaya başlamıştır. Bunların büyük

²²⁸ N.A. Dobrolyubov, “O znaçenii naşih poslednih podvigov na Kavkaze”, *Sobraniye soçineniy v devyati tomah*, T. 5., stati i retsenzii (iyul-dekabr 1859), Moskva-Leningrad, 1962, s. 42.

çoğunluğu, Rusya'nın Kafkasya'daki askeri ve idari merkezi olan Tiflis'te basılmıştır. En önemlileri *Kavkazskiy Kalendar* (1845–1916), *Akti, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissii (AKAK)* (1866–1904), *Sbornik Svedeniy o Kavkazskih Gortsah* (1868–1881), *Kavkazskaya Starina* (1872–1873), *Kavkazskiy Sbornik* (1876–1912), *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza'dır (SMOMPK)* (1881–1929). 1870 yılında Petersburg'ta çıkmaya başlayan *Russkaya Starina* gibi dergilerde de zaman zaman Kafkasya ile ilgili yazılar yayımlanmıştır.

Kafkasya'nın tarihini, etnografyasını, coğrafyasını vd. konu alan ve çoğunlukla 19. yüzyılın ikinci yarısında çıkan bu yayınlar Rus toplumunun Kafkasya hakkında bilgilenmesini büyük ölçüde artırmış ve Kafkasya imgesinin değişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Ancak 1864'te savaşın bitmesi, Kafkasya'ya yoğun Rus nüfusun yerleşmesi gibi nedenlerle Kafkasya artık “bilinmeyen egzotik ülke” olmaktan çıkacak, yayınların içeriğinde daha çok Kafkasya'da yaşayan Rusların yaşantısı ağırlık kazanmaya başlayacaktır.

Bütün bu birikim, 19. yüzyıl başından itibaren Rus toplumsal düşüncesinde Kafkasya ve “Dağlılar” hakkında belli bir imgenin oluşmasını sağlamıştır. Doğu'nun Avrupa'da Avrupalıların düşünsel ve dini alışkanlıklarını sarstığı için başlangıçta aşırı övülmesi, fakat sonra ölçüsüz hayranlığın yerini karşıt tepkiye bırakması gibi, Rus düşüncesinde de Kafkasya'ya karşı tutum benzer şekilde gelişmiştir. Harika doğaya, asil ve özgür Dağlılara, ilkel vahşi yaşama ölçüsüz hayranlığın yerini daha sonra hem Dağlılardan hem de onların geleneksel dünya algısının geri kalmışlığından duyulan hayal kırıklığı almıştır. Bölgede bulunan gezginlerde ve askerlerde bu tutum sıklıkla gözlenmektedir. Kafkasya'ya tapınmadan, bölge halkını aynı şiddette hor görmeye geçilebilmektedir.

Rus toplumunun erken modernleşme döneminde Kafkasyalı (Dağlı) imgesinin bu kadar olumsuz olmasının nedeni, 18. yüzyıl sonundan itibaren Kafkasya'nın yüz yıl boyunca çatışma alanı haline gelmesidir. Kafkasyalılar hakkında olumsuz yargılar esas olarak bu savaş döneminde oluşmuştur. Uzayan Kafkas-Rus Savaşı, diğer bazı siyasi ve ideolojik etkenlerin yanı sıra, Rus toplumsal bilincini önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş, “öteki”nin (*drugoy*), “yabancı”nın (*çujoy*) çok farklı ve özgün biçimlerini doğurmuştur. İster savaş gerçeği sonucunda olsun, ister onun sonuçları

sayesinde, Kafkasya Rus toplumsal bilincinde özel bir yer edinmiştir. Zafer için, şanlı ölüm için bir mekân olarak Kafkasya'nın varlığı, Rus kültürünün temel unsurlarından biri sayılan, Rus soylularının etik anlayışının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu bakımdan Kafkas-Rus Savaşı, Avrupa devletlerinin imparatorluk statüsünün pekişmesini sağlayan ve aynı zamanda ortak ulusal ruhun önemli bir bileşeni olan Avrupa'nın kolonyal savaşlarıyla karşılaştırılabilir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kafkasya ve Dağlı imgesi daha olumsuz içerik kazanmıştır. Bunun nedenlerinden birincisi, resmi devlet görüşünde egemen olan “uygarlaştırılması gereken vahşi Dağlı” söylemini yumuşatan ve dengeleyen romantik edebiyat geleneğinin sona ermesidir. İkincisi, savaşın bittiği ve Kafkasya'nın fethinin tamamlandığı düşünülürken direniş yeniden artmış ve 1850–60'larda savaşın en şiddetli dönemi yaşanmıştır. Son olarak da, Batı Avrupa düşüncesinin Rus aydınlarına daha fazla nüfuz etmiş olması sayılabilir. Kafkasyalılar hakkındaki bu olumsuz imge, büyük ölçüde, bölgeyi fethetme yöntemlerini olduğu kadar orayı yönetme biçimini de belirlemiştir.

Bu imgenin oluşumuna bakarak denebilir ki, Rus aydınları Batılı tarih modelini esas alarak yerli Kafkas halklarında daha çok “ilkellik” (*pervobitnost*) aramışlar ve onların “geri kalmışlığını” vurgulamışlardır. Bu sadece memurlara, askerlere değil, aydınlara ve yazarlara, toplumun diğer sosyal katmanlarına da özgüdür. İktidar ve toplumun geneli “Dağlıları” uygarlığın dışında kalmış kabileler, soygunla yaşayan “yırtıcılar” olarak görmüş ve zorla uygarlaştırılmalarını haklı bulmuştur. Kafkas-Rus Savaşı ve Rusya'nın kolonizasyon politikası, Kafkas halklarının uygarlığa geçirilmeleriyle haklı gösterilmiştir. Kafkasya'nın fethinin gerekliliğinde, Rusya'nın hem liberal hem de muhafazakâr aydınları ortak düşünceye sahiptirler.

Kafkasya hakkındaki edebi söylemin, toplumsal bakışın temsili olarak edebiyata nasıl yansıdığı edebiyat eserlerinin analiziyle ortaya konacaktır.

3.2. Edebi Kafkasya

Rus edebiyatında 18. yüzyıl sonlarına kadar Kafkasya temasına hemen hiç rastlanmamaktadır. Rus yazarlar için Kafkasya henüz yabancı ve “gizemli uzak ülke”dir. 18. yüzyıl sonlarından edebiyatta romantizmin hâkim olduğu 1820’lere kadar Kafkasya’nın henüz coğrafi–kültürel bir imgesi yoktur, çünkü bölge Rusya’nın ilgi alanına ve toplumsal bilince daha yeni girmeye başlamıştır. Bu dönemde Kafkasya tanımsız, bütün bir coğrafya olarak görülür. Kafkasya ihtişamlı dağlarıyla Rusya İmparatorluğu’nun, Mihail Vasilyeviç Lomonosov’un (1711–1765) deyişiyle “dirseğini dayadığı”²²⁹ güney sınırır. Kafkas halklarına “Asyalılar”, “Tatarlar”, “Çerkesler”, “Lezgiler”, “Doğu halkı”, “Müslümanlar”, *Inovertsı* (“başka dinden olanlar”) vb. genelleştirici kavramlarla bakılır. Eserlerde doğal ve sosyal nesnelere (dağlar, nehirler, yerleşim adları) görülmez.²³⁰

Rusya İmparatorluğu’nun güney yönünde ilerlemeye başlamasıyla bu gizemli ülkeye ilgi uyanmıştır. Kafkasya’nın Rus toplumunun eğitilmiş kesiminin ilgisini çekmesi, esas olarak Gürcistan’ın 1801 yılında Rusya İmparatorluğu’na katılmasıyla başlamıştır. Sınırların genişlemesiyle, Kafkas Dağları’na komşu topraklarla bağlantılı her şeyi içine alarak, yeni “güney toprakları”nın kavranması ve edebi olarak yorumlanması süreci başlamıştır. Kafkasya’yı kültürel–tarihi bir nesne olarak inceleyen Rus yazarların, şairlerin, bilim insanlarının ve askerlerin tecrübesi temelinde “Edebi Kafkasya” (*literaturniy Kavkaz*) kavramı ortaya çıkmıştır.²³¹

²²⁹ M.V. Lomonosov, “Oda na den vosşestviya na prestol Yeya veličestva Gosudarini Imperatritsi Yelisaveti Petrovni 1748 goda”, **Lomonosov M. V., Stihotvoreniya**, Ed. Y.N. Lebedeva, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1984, s. 130.

²³⁰ N.M. Haybulayeva, “Formirovaniye obraza Kavkaza i kavkaztsev v russkoy publitsističeskoj literature XIX veka”, **2th International Symposium “Contemporary Issues of Literary Criticism” Volume II**, Tbilisi, Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, 2009, pp. 435-439.

²³¹ Rus edebiyatında Kafkasya teması için bkz.: İ.K. Yenikolopov, **Lermontov na Kavkaze**, Tiflis, 1940; aynı yazar, **Puşkin v Gruzii**, Tiflis, 1950; aynı yazar, **Griboyedov v Gruzii**, Tiflis, 1954; aynı yazar, **Griboyedov i Vostok**, Erivan, 1974; aynı yazar, **Puşkin v Gruzii i pod Erzurumom**, (1975); A.V. Fadeyev, **Rossiya i Kavkaz pervoy treti XIX veka**, Moskva, 1960; R.F. Yusufov, **Russki romantizm načala XIX veka i natsionalniye kulturniye**, Moskva, 1970; S.L. Muhina, **Literatura dekabrizma o nerusskih narodah Rossii**, Frunze, 1972; Gorki, 1983; Danial R. Brower & Edward J. Lazzerini (eds.), **Russia Orient. Imperial Borderlands and Peoples, 1700–1917**, Bloomington, 1997; M.V. Stroganov, “Narodı Vostoka v poetičeskoj realnosti i realnoy politike Griboyedova”, **Literaturovedeniye kak čelovekovedeniye: Raboti raznyh let**, Tver, 2002; N.V. Markelov, A.S. Puşkin i Severniy Kavkaz, Moskva, 2004; İrina L. Bagration-Muhraneli, “Kavkaz kak utopiya russkoy klasičeskoj literaturı”, s. 83-89, **Vestnik Tomskogo gos. ped. universiteta**, № 9

“Edebi Kafkasya” kavramı içinde Kafkasya ulusal özgünlüğünü korumuş, fakat organik olarak Rus tarihi ve kültürüyle bağlantılandırılmıştır. Bununla ilgili olarak N.Y. Eydelman “Kafkas Dağlarının Ardında Olabilir...” adlı kitabında şunları yazmaktadır:

O zaman (1826-1829), denebilir ki, “bütün Rusya” Kafkasya’ya gidiyordu. Sürgünler özgürlerle aynı saflardaydı; Bestujev Puşkin’le, Mihail Puşçin Denis Davıdov’la. Birkaç yılını Gürcistan ve Ermenistan’da, Tebriz ve Tahran’da geçirenler Rus yaşamının ana mecrasından çıkmıyorlardı. Daha çok tersi oluyordu. O zamanlar Kafkasya’da ülkenin manevi yaşamının merkezlerinden biri vardı.²³²

Rus edebiyatında genel olarak romantizmin egemen olduğu 1820–1840 yılları arası, Kafkasya’nın coğrafi–kültürel imgesinin oluştuğu ve yerleştiği en önemli evredir. Kafkasya’yla ve doğasıyla kişisel karşılaşmaları romantik şairlerde çağdaş uygarlıkla bozulmamış, kadim bir şeye dokunma duygusu yaratmıştır. Kafkasya doğasının “vahşiliği” (doğallığı) birçok bakımdan onların imgelemine ve sembolizmini belirlemiştir. Kafkas dağları, sıradan çağdaş dünya (uygarlık) ile Tanrı’nın yarattığı ilk örneğe yakın olan dünya arasındaki doğal sınırdır. Bu şekilde Doğu–Batı karşıtlığı Rusya–Kafkasya düzlemine aktarılmıştır.

Kafkasya’nın doğasının ve en başta dağlarının Rus insanında yarattığı izlenim, başka bir dünyanın keşif heyecanı ile karışık korku duygusudur. Çağdaş tarihçi ve yazar Yakov Gordin bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Dağlar, bu coğrafi dikey, topografyanın sınırları dışına fazlasıyla taşan bir anlam kazanmıştır... Yeryüzü şeklinin değişmesi Rus insanının Kafkasya’yla ilişkisinde belki esas değil, ama yeterince önemli bir etkendi.²³³

Kafkas-Rus Savaşı, çok daha önce başlamasına karşın ancak 1820’li yıllarda hissedilir bir gerçeklik olmuştur. Bu da iki etkene, Kafkasya’da General Aleksey Petroviç Yermolov’un göreve başlamasına (1816) ve Kafkasya’nın ve savaşın

(150), 2014; İrina L. Bagration-Muhraneli, **Reprezentatsiya Gruzii i Kavkaza v russkoy literature XIX-naçala XX veka**, dok. dis., Tverski gos. universitet, Tver, 2015.

²³² N.Y. Eydelman, «**Bit mojet za hrebtom Kavkaza...**»: **Russkaya literatura i obşçestvennaya mısl pervoy polovini XIX v, Kavkazski kontekst**, Moskva, 1990, s. 253.

²³³ Y.A. Gordin, “Russkiy çelovek i Kavkaz”, **Kultura i obşçestvo. Almanah Fonda im. D.S. Lihaçeva**, s. 112-131, Vıp. 2-3, Peterburg, 2006, s. 115.

tasvirinin romantik edebiyat geleneği olarak oluşmasına bağlıdır. Rus romantizminin yükselişi, bu savaşın en şiddetli dönemine denk gelmiştir. Kafkasya'nın algılanışında çok etkili olan savaş, Rusya'nın kendisi hakkındaki felsefi–tarihi düşüncelerin biçimlenmesine etki eden bir olgu ve süreç olarak edebiyat eserlerinde yer bulmuştur.²³⁴

Özgürlük anlayışı Kafkasya'nın önemli bir karakteristiği olarak görülmüştür. Kafkas-Rus Savaşı sırasında Kafkasyalılar için “özgürlük şövalyeleri” (“rıtsari svobodı”) terimi ortaya çıkmıştır. Şair ve yayıncı Nikolay P. Ogarev (1813–1877) Kafkasya'yı “Rus özgürlük düşüncesinin yuvası” olarak adlandırmaktadır. Yazara göre, A.S. Griboyedov ve A.S. Puşkin, M.Y. Lermontov ve L.N. Tolstoy'un özgürlükçü düşünceleri Kafkasya'da biçimlenmiştir.²³⁵ Ancak hayranlık duyulan bu özgürlük “Dağlı”nın bireysel özgürlük anlayışıdır, Kafkas halklarının Rusya'ya karşı özgürlük mücadelesine hayranlığa dönüşmemiştir.

Çetin düşman, yırtıcı, soygunla yaşayan, kadim soylu geleneklere bağlı dağlı şövalye, “vahşi özgürlüğüne” her şeyden fazla değer veren gizemli varlık olarak tasavvur edilen bu romantik imge, Byron ve Scott döneminin İngiliz edebiyatıyla büyüyen birçok Rus soylusunu Kafkasya'ya çekmiştir.

Rus romantik edebiyatı, Kafkasya gerçekliğini anlamak için yeni süje ve yeni kahraman tipi yaratmıştır. Bu süje genellikle kaçışla ve tutsaklıkla ilgilidir, yeni romantik Kafkas kahramanı da kaçak-tutsaktır. Kafkasyalılara esir düşen Rus ve Rus kültürüyle tanışarak değişen Kafkasyalı, Rus romantiklerin en çok işlediği süjelerdir. Bazı yazarlarda, örneğin A.S. Puşkin'in *Kafkas Tutsağı*'nda ve bitmemiş poeması *Tazit*'te; M.Y. Lermontov'un *Kafkas Tutsağı*, *İsmail Bey* ve *Mtsiri* poemalarında; A.A. Bestujev-Marlinski'nin *Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü*'nde ve *Ammalat Bek*'te bu iki süje birlikte bulunur. 1820–1830'lu yılların Rus edebiyat geleneğini izleyen Lev N. Tolstoy bu süjeleri *Kafkas Tutsağı* ve *Hacı Murat* ikilisinde yeniden üretmiştir.²³⁶

²³⁴ M.V. Arhireyev, “Kavkaz, imperiya, Yevropa: bolşaya Kavkazskaya voyna russkoy literaturı”, *İstoriko–literaturniy sbornik*, s. 28–38, Vıp. 3, Tver, 2002, s. 33.

²³⁵ N.P. Ogarev, *İzbrannıye sotsialno-politiçeskiye i filosofskiye proizvedeniya*, Ed. M. T. İovçuk i N. G. Tarakanova, T. 2, Moskva, Gospolitizdat, 1956, s. 583.

²³⁶ M.V. Arhireyev, *Kavkazskaya voyna v russkoy literature 1820-1830-h godov*, dok. dis.: 10.01.01, Tver, 2004, s. 89.

Amerikalı araştırmacı Harscha Ram, iki kültürle de (Rus ve Kafkas) tanışarak değişen kahramanları “kültürel hibritler” olarak adlandırır.²³⁷ Lermontov’un *Kafkasyalı* (*Kavkazets*) denemesinde bu konuyu işlediğini görürüz. Yerli Kafkasyalının ve “Rus Kafkasyalı”nın bu durumunu Kafkasya’ya gelen yazar ve şairlerin kendileri de yaşarlar. Edebiyatta kendi kimliğini yitiren insan hakkındaki düşüncelerin oluşması, yazarın baskıcı imparatorluk yönetimi ile Kafkas zgrlğ arasında kendi yerini daha açık biçimde keşfetmesini sağlamıştır. Kafkasya temalı Rus edebiyatının ideal romantik kahramanı için kesin kültürel yönelim tercihi yapmak mümkün değildir, çünkü o, her durumda kendi kimliğini kaybetmektedir ve dönüşmektedir.

1820–1830’lu yılların Rus edebiyatında politik, kültürel ve manevi bütünlük arayışı yanında, dünyada “Rus’un kimliği” sorunu da ortaya konmaktadır. Edebiyatın romantik kaçakları ve tutsakları Kafkasya’da, kendilerine yabancı bir mekânda eylemde bulunurlar. Bu bağlamda, mekân algısının değişmesine (kendi dünyasının yabancı dünyaya dönüşmesi ve tersi) ve insanın bu yeni mekânda kendini nasıl hissettiğine vurgu yapılır. zgrlğe susamış kahraman, başta özgürlüğün dünyası olarak hayal ettiği başka bir dünyada tutsak olmuştur ve artık terk ettiği kendi dünyasını, Rusya’yı yabancı bir mekân olarak görmeye başlar. Bu değişimin sonucu tutsağın kendine ve ülkesine yabancılaşmasıdır. Fakat özgürlüğüne kavuştuktan sonraki yaşantısı bilinmediğinden, daha sonrası için kesin çıkarımlar yapmak mümkün değildir.

Başka bir kültürle temas eden Rus insanının kendini tanımlama sorunu politik çerçeveyle sınırlı kalmaz. Burada söz konusu olan, onun sadece Kafkasya’da savaşta değil, daha geniş bir perspektifle Rusya’da kültürel varoluş sorunu yaşamasıdır. Edebiyatın Kafkasya metinlerinde Rus insanının dünyadaki varoluş sorunları çözülür. 1830’lu yılların edebiyatında, Rusya’nın hizmetine geçtiği için kimlik bunalımı yaşayan Kafkasyalı kahramanların ortaya çıkması tesadüf değildir. Yazarlar onlar aracılığıyla Rusya’da kendi kültürel ve politik konumlarını belirleme sorununu ortaya koyma olanağı bulmuşlardır.

²³⁷ Harsha Ram, *The Imperial Sublime: A Russian Poetics of Empire*, University of Wisconsin Press, 2006, s. 32.

Rus edebiyatçıların kahramanlarının benlik algıları ve kültürel-politik kavrayışları, farklı kültürler arasında Rusya'nın yerinin belirlenmesi sorunuyla doğrudan bağlantılıdır. Doğu'nun bir parçası olarak algılanan Kafkasya ile karşılaşma, Rusya'nın Batı ve Doğu arasındaki yerine ilişkin düşünceler için araç olmuştur.²³⁸

A.İ. Juravleva'nın tespitiyle, bu kahramanlardan “Kafkas tutsağı” (*Kavkazskiy plennik*), “dağların kızı” (*deva gor*), “Kafkasyalı” (*kavkazets*), “asil vahşi” (*blagorodny dikar*) gibi birkaç karakter yaratılmıştır ve bunlar edebiyatta artık bilinen romantik kahramanların karşılıkları olmuşlardır. Örneğin, Kafkas tutsağı “sürgün”, “kovulmuş” (*izgnannik*) veya “gezmen”, “yersiz yurtsuz”un (*strannik*) karşılığıdır. Sonradan onlara ayrı anlamlar da eklenmiştir.²³⁹

Diğer yandan, Kafkasya temasının gelenekselliği edebiyatta Kafkasya mitini doğurmuştur. Mit değişik yazarların eserlerinde temel öğelerin tekrar edilmesiyle oluşur. Edebiyat mitinin kuruluşu yavaş yavaş, her yazarın (A.S. Puşkin, A.A. Bestujev-Marlinski, A.İ. Polejajev, M.Y. Lermontov, Y.P. Polonski, L.N. Tolstoy v.d.) “kişisel katkısı” sayesinde meydana gelmiştir, gerçekliğin bireysel yorumlanışının üst üste binmesi Kafkasya'nın bütüncül bir mitolojik resmini oluşturmuştur. Bu resim biçimsel olarak belirlenmemiştir, her yazarın kendi estetik anlayışına bağlı olarak değişir.²⁴⁰

Rus edebiyatında romantizmin Kafkasya'yı mitleştirmesinde, 19. yüzyıl boyunca, hatta günümüze kadar genel hatlarıyla varlığını sürdüren Kafkasya imgesinin oluşumunda ve yerleşmesinde Aleksandr S. Puşkin'in 1821 yılında yazdığı *Kafkas Tutsağı* (*Kavkazskiy plennik*) poeması milat sayılmaktadır.

1820–1830'larda üretilen eserlerin genellikle aynı temaları tekrarladığı görülmektedir. Edebiyatın önceki metinlerinden miras alınan Kafkasya miti, geliştirerek devam ettirilmiştir. A.A. Bestujev-Marlinski'nin 1830'lu yıllarda yayımlanan *Ammalat Bek, Molla Nur ve Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü* adlı

²³⁸ Arhireyev, a.g.e., s. 78.

²³⁹ A.İ. Juravleva, “Russkaya klassika kak natsionalnaya mifologiya”, **Lermontov v russkoy literature. Problemi poetiki**, Moskva, 2002, s. 252.

²⁴⁰ L.A. Hodanen, “Kulturniy kontsept «Kavkaz» i ego tekstoobrazuyuşçaya rol v tvorçestve A.S. Puşkina i M.Y. Lermontova”, **Sibirski filologičeskiy jurnal**, s. 47-57, № 4, 2015, s. 48; S.M. Romanenko, **Kavkazski mif v russkom romantizme i ego evolyutsiya v tvorçestve Y.P. Polonskogo**, Tomsk, Tomski gos. un., 2006.

uzun öyküleri Rus romantizminin gelişiminde önemli bir basamak olmuştur. Kafkasya temalı edebiyat o kadar popüler olmuştur ki, dönemin bir tanığı “Bestujev-Marlinski’nin eserleri kitap dükkânlarında ıslanmış şeker gibi eriyor... az kitap bu kadar hızlı satılır” diye ifade eder.²⁴¹

Ayrıca klasik Rus yazarların Kafkas süjelerini taklit eden popüler eserler de yaratılmıştır. Nikolay İ. Zryahov’un *Rusların Kabardeylerle Cengi ya da Kocasının Mezarı Başında Ölen Güzel Müslüman Kadın (Bitva russkih s kabardintsami, ili prekrasnaya mogametanka, umirayuşçaya na grobe svoyego spruga)* (1840) adlı kitabı, ilkel süjesi ve sentimentalist klişeleri yüzünden dergilerde acımasız eleştirilere uğrasa da, döneminin en ünlü aşk romanı olmuş ve kırk baskı yapmıştır.²⁴²

O dönemde başka bilgilenme kanallarının olmaması nedeniyle Kafkasya ve halkı hakkında imgeler Rus edebiyatı aracılığıyla yaratılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya hakkında bilgi almak ancak bölgeye görevli giderek veya yazarların Kafkas eserlerini okuyarak mümkündür. Araştırmacı Zaharov’un belirttiğine göre, “Kafkasya hakkındaki her eser, ister uzun öykü olsun ister şiir, elden ele dolaşarak okunuyor, kopya edilerek arkadaşlara ve tanıdıklara gönderiliyordu.”²⁴³

Bu şekilde romantik Rus edebiyat geleneği ile yazılmış eserler, söz konusu dönemde Kafkasya hakkında önemli bir bilgi kaynağı ve onun imgesel algılanmasının temeli olmuştur.

19. yüzyılda Rusya’da Kafkasya dendiğinde genellikle Kuzey Kafkasya’nın kastedildiği, Rus birliklerine karşı savaştan ve “yırtıcı”, “vahşi” gibi sıfatlarla anılan “Dağlılar”ın Müslüman Kuzey Kafkasyalı halklar olduğu “Rus Oryantalizmi” bölümünde belirtilmişti. Bu bağlamda Kafkasya miti içinde Gürcistan ve Gürcü imgesi farklıdır. Gürcistan’la ilgili Kafkasya mitini bozan ilk olgu Gürcülerin Hıristiyan olmasıdır. Ayrıca imparatorluğa karşı silahlı mücadele çerçevesinde biçimlenen savaşçı “Dağlı” imgesi Gürcüler için geçerli değildir, çünkü Gürcistan Rusya’ya politik yollarla katılmıştır ve aralarında bir savaş yaşanmamıştır. Bununla

²⁴¹ V.F. Patrakova, “Kavkazskaya voyna v obşçestvennom soznanii Rossii pervoy treti XIX veka”, *Esse quam videri: Pamyati Y.İ. Serogo (1922-1986)*, Rostov n/D, 2003, s. 155.

²⁴² N.V. Markelov, *Pogovorim o burnih dnyah Kavkaza...*, Moskva, Gelios ARV, 2006, s. 6.

²⁴³ V.A. Zaharov, “Lermontov i Kavkaz – rojdeniye temi”, *Kavkaz v rossiyskoy politike: istoriya i sovremennost, Materiali mejdunarodnoy naučnoy konferentsii, MGİMO(U) MİD Rossii*, 16-17 may 2006 g., Moskva, 2007, s. 105.

birlikte, İran ve Osmanlı etkileri nedeniyle Gürcistan romantik edebiyatta “Doğu” olarak ele alınmıştır, fakat yukarıda değindiğimiz özellikleri onun imgesini farklılaştırmıştır.

Rus romantik edebiyatında Gürcistan, İran’ın ve Osmanlı’nın elinden kurtarılan ve bu bağlamda dişileştirilen bir imge olarak karşımıza çıkar. Sıklıkla Rusya ile birleşmek isteyen bir kadın olarak sembolize edildiği görülmektedir. Bu “kurtarma” efsanesine uygun olarak da Gürcü erkekleri tembel, zayıf, korkak, çoğu zaman sarhoş, tez canlı, çabuk parlayan, ama eylemde bulunmayan kişiler olarak tasvir edilirler.²⁴⁴

Lermontov’un “İblis” adlı poeması korkak Gürcü erkeği imgesinin görüldüğü bir örnektir. Lermontov Gürcülerden savaş alanından kaçan korkaklar olarak bahseder (“... *bejali robkiye gruzini*” (... *kaçtı korkak Gürcüler*)).²⁴⁵ Kuzey Kafkasya’da Ammalat Bek, Hacı Murat, Şamil gibi figürler varken, Gürcistan’la ilgili metinlerde ana erkek karakterler zayıftır.

Amerikalı araştırmacı Susan Layton bu Gürcistan imgesinin politik yönüne işaret eder. Yazara göre, Rus edebiyatının metinleri hem Gürcülerin Hıristiyanlığını hem de Gürcistan’ın Rusya’nın hâkimiyetine alınışını ve Rusya yönetimine karşı direnişini göz ardı eder. Bilinen bir örnek, 1803 yılında Gürcü kraliçesi Mariam’ı tahttan indirme ve sürgün emriyle gelen General Lazarev’in kraliçe tarafından bıçaklanarak öldürülmesidir. Bu, dönemin yayınlarında acımasız bir kadının işlediği akıl almaz, zalimce bir cinayet olarak yer almıştır. Bu cinayet, Rus edebiyatında iz bırakmış ve “tehlikeli Gürcü kadını” imgesinin oluşmasına yol açmıştır. Lermontov’un “Tamara” şiirinde Gürcü kraliçesi Tamara acımasız bir kadındır, Puşkin’in *Bahçesaray Çeşmesi*’nde Zarema bir katildir ve Griboyedov’un *Gürcistan Geceleri*’nin kadın kahramanı Yunan mitolojisindeki Midia’ya* benzer. Bu acımasız kadınları kontrol altında tutmak için güçlü erkeklere ihtiyaç vardır, ama Gürcü erkekleri zayıftır... A. Odoyevski’nin *Gürcistan’ın Rus Çarlığıyla İzdivacı (Brak Gruzii s russkim tsarstvom)* (1838) başlıklı şiiri buna uygun bir örnektir. Şiirde

²⁴⁴ Layton, **Literature and Empire**..., a.y.

²⁴⁵ M.Y. Lermontov, “Demon: Vostochnaya povest”, **M.Y. Lermontov, Polnoye sobraniye soçineniy v 5 t.**, T. 3, Poemi i povesti v stihah, Moskva-Leningrad, Academia, 1935, s. 478.

* Midia: Kolhis kralı Aetes’in kızı; kendisini aldatan kocasından intikam almak için çocuklarını öldürür.

Gürcistan “kara gözlü güzel gelin”, Rusya “yiğit güvey” olarak tasvir edilir. Layton’a göre, bu simgeleştirme imparatorluk söyleminin korunmasına yardımcı olur.²⁴⁶

Politik olarak Gürcistan’ın Rusya’ya katılımı, Hıristiyanlığın ve Avrupa kültürel değerlerinin İslam’a karşı korunması temelinde haklı gösterilmiştir. Gürcistan’ın Hıristiyanlık mirasının Rus edebiyat metinlerinde göz ardı edilmesi, bu durumla çelişki yaratır. Sözüne ettiğimiz dışılık sembolü bunu açıklamada yardımcı olur. Bir yandan Rusya’nın koruyucu ve dindaş olduğu düşüncesi varken, Hıristiyanlık bağına rağmen Gürcistan’da işgalin gerçekte istenmediği, bir sınıfın ya da toplumun zaman zaman Rus yönetimine karşı ayaklandığı gerçeği vardır. Bu gerçek, acımasız kadınlarda somutlaştırılmıştır. Yani hem koruma ihtiyacı, hem de bir tehlike (zebaniye dönüşebilecek bir kadın) olduğu hissi yaratılır.

Görüldüğü üzere Rus edebiyatının romantizm döneminde Kafkasya’yı konu alan edebiyat eserlerinin önemi, edebiyatın temel çerçevesi dışına taşmaktadır. Kafkasya’nın tanınması, öğrenilmesi ve sembolik fethi edebiyat aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Romantizmin etkisini kaybettiği ve edebiyatta gerçekçiliğin hâkim olmaya başladığı 19. yüzyılın ortasında Kafkasya miti sona ermiştir. Kafkasya Rus edebiyatı için fenomen olmaktan çıksa da “Dağlı” imgesi varlığını sürdürmüştür.

Eserlerin incelenmesine geçmeden önce seçimle ilgili bir konuyu açıklamak gerekli görülmektedir. Rus edebiyat geleneğinde genellikle bir yazarın veya şairin Kafkasya’da bulunduğu dönemde yazdığı bütün eserleri “Kafkas eserleri” başlığı altında toplanmaktadır. Ancak tez çalışmamızda “Kafkas eseri”nin ölçütü olarak süjenin, mekânın veya kahramanların Kafkasya ile ilgili olması kabul edilmiştir.

Rus edebiyatında Kafkasya’dan ilk kez, 1466–1472 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden Rus gezgin Afanasi Nikitin’in *Üç Denizin Ötesine Seyahat (Hojdeniya za tri morya)* (1475) adlı gezi notlarında bahsedilmiştir. Ancak Nikitin’in bu eseri, Rus gezginlerin diğer seyahatnameleri gibi, 19. yüzyılın başlarına kadar Rus okuyucusuna ulaşmamıştır.

²⁴⁶ Amiran T. Uruşadze, “Svoi ili çujiye? Gruziya i gruzini glazami rossiyskih ofitserov i činovnikov (Pervaya polovina XIX v.)”, *Uralski istoričeskiy vestnik*, s. 116-122, № 3 (48), 2015, s. 119.

3.2.1. Gavriila R. Derjavin

Gavrila (Gavriil) Romanoviç Derjavin (1743–1816) küçük toprak sahibi soylu bir ailenin Kazan yakınlarındaki çiftliğinde doğmuştur. Babasını erken yaşta kaybeden Derjavin annesinin çabalarıyla iyi bir eğitim almıştır. 1759-1762 yıllarında Kazan lisesinde okumuş ve sonra orduya katılmıştır. Görev yaptığı birlik 1762’de II. Katerina’nın tahta çıkmasını sağlayan olaylara katılmış, 1773-1775 yıllarında Pugaçev isyanını bastırmıştır. Derjavin 1777 yılında ordudan ayrılarak Hükümet Senatosu’nda danışman olarak çalışmaya başlamıştır. 1783’te Rusya İmparatorluk Akademisi’nin kurulmasıyla akademi üyesi olmuş, bir yıl sonra da Olonetski Genel Valiliği’ne (Karelya) yönetici olarak atanmıştır. II. Katerina’nın kabine sekreterliği görevinden sonra, I. Aleksandr zamanında adalet bakanlığı yapmıştır. 1803 yılında istifa ederek kendini o zamana kadar devlet adamlığıyla birlikte sürdürdüğü edebiyat çalışmalarına vermiştir.²⁴⁹

Derjavin, M.V. Lomonosov’un Rusya’nın insanlığın kaderindeki önemine ilişkin görüşlerini paylaşmaktadır. “II. Katerina’nın Türkler Karşısındaki Zaferlerine” (“Na pobedi Yekaterini II nad turkami”, 1772) başlıklı kasidesinde, düşen Yunanistan’ı ayağa kaldıran II. Katerina, yani Rusya’dır.²⁵⁰ “Alp Dağlarından Geçişe” (“Na perehod Alpiyskih gor”, 1799) başlıklı kasidesinde çağdaşlarına Rusların ortak bir dava uğruna (“kendimizin, sizin ve herkesin huzuru için”)²⁵¹ savaştığını hatırlatır. Yorgun Avrupa’ya Rus silahının getireceği şiddetle arzulanan barış teması, Derjavin’in yaratıcılığının Napolyon savaşlarına denk gelen son evresinde önemli yer tutar.

Derjavin Kafkasya’yla imparatorluğa övgü ve kahramanlık teması bağlamında dolaylı olarak ilgilenmiştir. İran seferine çıkan Kont Valerian A. Zubov (1774-1804) 10 Mayıs 1796’da Dağıstan’da bulunan Derbent kalesini İranlılardan aldığıında Derjavin, Rus birlikleri komutanı Zubov için 1796 yılında “Derbent’in Fethine” (“Na

²⁴⁹ **G.R. Derjavin**, (Çevrimiçi) <http://www.biografija.ru/biography/derzhavin-gavriil-romanovich.htm>, 04 Eylül 2015.

²⁵⁰ **Soçineniya Derjavina s obyasnitelnimi primeçaniyami Y. Grota**, T. I, Stihotvoreniya, Çast I, SPb, İzd. İmp. Akademii nauk, 1864, s. 13-15.

²⁵¹ Gavriila R. Derjavin, “Na perehod Alpiyskih gor”, **Stihi i o stihah**, (Çevrimiçi) <http://derzhavin.ouc.ru/na-perekhod-alpiyskikh-gor.html>, 18 Mayıs 2014.

pokoreniye Derbenta”) başlıklı bir kaside yazmıştır.²⁵² Kasidede İran’ı fetheden Büyük İskender’e benzetilen Zubov’un zaferine övgüler düzülür, fakat Kafkasya’nın adı hiç geçmez, herhangi bir tasvire de rastlanmaz.

Aynı yıl II. Katerina ölünce Kont Zubov gözden düşmüş ve Derjavin dalkavuklukla suçlanmıştır. Kendisini eleştiren Prens S.V. Golitsın’a “düşüncelerini değiştirmedigini ve kimseye dalkavukluk yapmadığını, kalbinin hissettiği hakikati yazdığı”²⁵³ cevabını vererek, gözden düşmüş Zubov için bu kez “Kont Zubov’un İran’dan Dönüşüne” (“Na vozvräşçeniye gr. Zubova iz Persii”) kasidesini yazmıştır. Bu davranışı Derjavin’e toplumun gözünde itibar kazandırmıştır.

1797’de “Kont Zubov’un Kafkas Dağları’ndan Geçerek İran’dan Dönüşüne” (“Na vozvräşçeniye iz Persii çrez Kavkazskiiye gori grafa V.A. Zubova”) başlığıyla yayımlanan kasideyle Rus edebiyatında Kafkasya’nın şiirsel tasvirinde ilk sayfa açılmıştır. Kafkasya’nın doğal tabloları Rus okuyucusunun önünde ilk kez açılmıştır:

Ey, genç önder! Gerçekleştirirken seferlerini,
Geçtin savaşarak Kafkasları,
Gördün dehşetini, güzelliklerini doğanın:
Korkutucu dağların kenarından akar gibi,
Yırtıyor uçurumların sisini öfkeli ırmaklar;

.....
Dağ keçileri gibi, boynuzlarını aşağı eğerek,
İzliyorlar sakince altlarında, sisin içinde
Yıldırımların ve gök gürültülerinin doğuşunu.
Sen gördün orada
Güneş ışınlarının buzların,
Suların arasında oynaşarak, yansıyarak,
Muhteşem bir görüntü sunduğunu.²⁵⁴

О юный вождь! сверша походы,
Прошел ты с воинством Кавказ,
Зрел ужасы, красы природы:
Как, с ребр страшных гор лиясь
Ревут в мрак бездн сердиты реки;

Как серны, вниз склонив рога,
Зрят в мгле спокойно под собою
Рожденье молний и громов.
Ты зрел, как ясною порою
Там солнечны лучи, средь льдов,
Средь вод, играя, отражаясь,
Великолепный кажут вид.

Kasidede “Kafkaslar”dan başka bir yer adı geçmez, halkından bahsedilmez. Derbent Ortaçağ’da bilindiği “Demir Kapı” (“Jeleznıye Vrata”) adıyla anılır. Derjavin hiç görmediği Kafkasya’nın doğasını okuduğu gezi kitaplarına dayanarak

²⁵² Şiir ilk olarak Kont V.A. Zubov tarafından 1796’da Aonidi’da (kn. I, s. 170) ve Novıye Yejemesyacıniye Soçineniya’nın 1796 Nisan sayısında (Ç. CXVIII), sonra da 1808 baskısında yayımlanmıştır.

²⁵³ G.A. Gukovski, “Derjavin – poet grajdanin”, **Russkaya literatura XVIII veka**, Moskva, Aspekt Press, 1999, s. 354.

²⁵⁴ G.R. Derjavin, **Stihotvoreniya**, Leningrad, İzd. Sovetski pisatel, 1957, s. 256-257.

tasvir etmiştir. Kafkasya gerçek coğrafi bir bölgeden çok gizemli, egzotik genel bir imgedir.

A.S. Puşkin *Kafkas Tutsağı* adlı poemasında “Derjavin, Kont Zubov’a yazdığı mükemmel kasidesinde Kafkasya’nın vahşi tablolarını ilk kez tasvir etmiştir...” notuyla bu dizeleri vermiştir.²⁵⁵

19. yüzyıl Rus edebiyatında “gizemli uzak ülke”yi ilk gören ve edebiyat teması olarak işleyen yazar Vasili T. Narejnyı olmuştur.

3.2.2. Vasili T. Narejnyı

Rus edebiyatının ilk sosyal romanının yazarı Vasili Trofimoviç Narejnyı (1780–1825) Poltava’da, yoksul düşmüş bir soylu ailesinde doğmuştur. Çernigov’da başladığı eğitimini Moskova’da sürdürmüş, fakat üniversiteyi bitirmemiştir. Bütün yaşamını İçişleri ve Savaş bakanlıklarında küçük rütbeli bir memur olarak geçirmiştir. Bu nedenle sosyetenin toplandığı edebiyat çevrelerinden uzak kalmıştır.

Narejnyı öğrencilik yıllarından itibaren G.R. Derjavin’in güçlü etkisi altında uzun öyküler ve poemalar yazmaya başlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: “Sahte Dmitri” (Dmitri Samozvanets”, poema, 1804), ”Slav Geceleri” (Slavenskiye veçera”, poema, 1809), “İki İvan ya da Rekabet Tutkusu” (“Dva İvana ili strast k tyajbam”, uzun öykü, 1825), “Rus Düzenbaz” (“Rossiyskiy Jilblaz”, roman, 1814), “Bursak” (roman, 1824) “Garkuşa, Ukraynalı Haydut” (“Garkuşa, Malorossiyskiy razboynik”, tamamlanmamış roman, 1825).

Narejnyı, Gürcistan’a yönetici olarak atanan P.A. Kovalenski’nin maiyetinde 1802 yılında Kafkasya’ya gitmiş, Tiflis’te çeşitli görevlerde bulunmuş ve 1803 yılında Petersburg’a dönmüştür. Daha sonra Kafkasya izlenimleriyle *Kara Yıl ya da Dağlı Prenslar* (Çerniy god, ili Gorskiye knyazya) adlı satirik romanını yazmıştır. Ancak yöneticilere yönelttiği eleştiriler nedeniyle Kovalenski’nin kovuşturmasından korkarak romanını yayımlatmaya cesaret edememiş, eser yazarının ölümünden üç yıl sonra, 1829’da Moskova’da yayımlanmıştır.²⁵⁶

²⁵⁵ A.S. Puşkin, *Polnoye sobraniye soçineniy*, T. 4, Moskva-Leningrad, 1949, s. 132-133.

²⁵⁶ N.A. Belozerskaya, *Vasili Trofimoviç Narejnyı: istoriko-literaturniy oçerk*, SPb, Panteleyev, 1896, s.216.

Romanın süjesi bir rahibin kehaneti çevresinde gelişir. İyi tanrı Makuk ve kötü tanrı Kukam'ın başrahibi Markuba, Oset prensi Kaytuk doğduğunda, yirmi beş yaşında başına büyük felaketler geleceği kehanetinde bulunur. Kaytuk tahta çıktığında, Astrahan hanı Bolvan Dul'u kendine örnek alır. Hanın sarayı Astrahan, Moskova, İstanbul, Neopol ve Londra adlarında beş bölümden oluşur. Moskova, İstanbul ve Neopol harem, Londra at ahırıdır. Prens Kaytuk Tibet'ten haraç isteğiyle gelen Dalay Lama'nın elçisini döver ve "krallığından" kovar. Tapınağın kapılarını kırarak kendisi rahibin yerine geçer. "Kafkasya'nın bütün vadilerindeki politikacıların en büyüğü"²⁵⁷ saydığı vezir Şamagul'u danışmanı yapar. Çeşitli olaylardan sonra Şamagul Osetya'dan Astrahan'a kaçarken, Kizlyar'da inancına ihanet eder ve Müslümanlığa geçer, kendini baş müftü ilan eder. Sonra tekrar kendi dinine döner.

Romanın kahramanı Kaytuk'un başından çeşitli maceralar geçer. Komşu prensin kızı Safıra'ya aşık olur. Komşu prensler topraklarına saldırırlar. Çok sayıda çarpışma, zafer, yağma sahnesinden sonra Kaytuk düşmanlarını yener, prensliğini geri alır, sevdiğine kavuşur ve bilge bir hükümdar olur. Görkemli bir saray yaptırır, orada uzun ve mutlu bir yaşam sürerler.²⁵⁸

Yazarın süjenin anlamlı olmasından çok süreleyici olmasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Romanda inanılmaz maceralar ve fantastik sahneler eşliğinde esas olarak hem Rus hem de yerel Gürcü yöneticilerin bilgisizliği ve suiistimalleri yerilmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda Rusya'daki düzenin de yerilmesidir.

Romantizmin hâkim olduğu ve şiirin düzyazıdan üstün görüldüğü dönemde Kafkasya hakkında ilk romanı yazması ve basit halkın tasvirlerini vermesi Narejny'ın gerçekçiliğin öncülerinden biri olarak görülmesine yol açmıştır. Gürcü edebiyat tarihçisi İ.L. Bagration-Muhraneli, *Kara Yıl* romanının "gerçekçi", yazarının da "Kafkasya'nın Kolomb'u" olarak nitelenmesine karşı çıkmaktadır. Yazara göre roman, edebiyat tarihi açısından klassisizmin "Doğu öyküleri"ni romantizme bağlayan bir geçiş eseridir.²⁵⁹

²⁵⁷ V.T. Narejny, "Çerniy god, ili Gorskiye knyazyä", **Roman i povesti, soçineniya Vasiliya Narejnogo**, v 10 çç., Ç. 6, Peterburg, İzd. Smirdinim, 1835-1836, s. 56.

²⁵⁸ A.e., s. 128.

²⁵⁹ İ.L. Bagration-Muhraneli, "Perviy russki roman o Kavkaze «Çerniy god, ili Gorskiye knyazyä» V.T. Narejnogo", **Filologiya i kultura**, № 4 (30), 2012, s.34.

Yazarı bir yılını Tiflis'te geçirmesine rağmen romanda Kafkasya'nın imgesi hala "bilinmeyen, gizemli uzak ülke"dir. Romanda Kafkasya, fantastik maceraların geçtiği arka plan olarak kullanılmaktadır. Zaman ve mekân (coğrafya) belirsizdir. Olaylar eski bir zamanda geçiyor gibi görünürken, 1801'de Rusya'ya katılan Gürcistan'ın yerel ve Rus yöneticileri yerilmektedir. Bununla birlikte olaylar Gürcistan'ın dışında, Osetya'da geçmektedir ve romanın başkahramanı da Oset prensidir. Y. Veydenbaum'un ifadesiyle, "birkaç coğrafi ad dışında, ülkenin ve halkının tasviri anlamında romanın Kafkasya'yla bir ilişkisi yoktur."²⁶⁰

Kafkasya'nın "bilinmeyen, gizemli uzak ülke" imgesi 1820'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Daha önce bahsedildiği gibi, bunda, General A.P. Yermolov'un politikası nedeniyle Kafkas-Rus Savaşı'nın etkisinin Moskova ve Petersburg'ta daha fazla hissedilmesi, Dekabristlerin bu yıllarda Kafkasya'ya sürgün edilmesi ve en önemlisi de romantizmin Rus edebiyatında egemen olmaya başlamasıdır. Romantik Kafkasya imgesinin edebiyatta öncülüğünü V.A. Jukovski yapmıştır.

3.2.3. Vasili A. Jukovski

Rus romantizminin kurucularından biri sayılan Vasili Andreyeviç Jukovski (1783–1852) Tula Eyaleti'nde toprak sahibi A.İ. Bunin'in gayrimeşru çocuğu olarak doğmuştur. Kendisini evlat edinen Beloruslu yoksul soylu A.G. Jukovski'nin soyadını almıştır. Tula'da başladığı eğitimine Moskova Üniversitesi'nde devam etmiştir. Sentimentalizm ve romantizm yüklü ilk eserlerini öğrenciyken yazmıştır ("Lyudmila" (1808), "Kassandra" (1809), "Svetlana" (1808-1812) baladları). 1808-1809 yıllarında *Vestnik Yevropı* dergisinin editörlüğünü yapmıştır. Annesinin esir bir Türk kadını olması Jukovski'nin Doğu folkloruna ilgi duymasında ve Doğu yaşamının özelliklerini tanınmasında etkili olmuştur. 1852 yılında Almanya'nın Baden-Baden kentinde yaşamını yitirmiş, cenazesi Rusya'ya getirilerek Petersburg'ta defnedilmiştir.²⁶¹

²⁶⁰ Y.G. Veydenbaum, *Kavkazskiye etyudi: issledovaniya i zametki*, Tiflis, Tsentralnaya knijnaya torgovlya, 1901, s. 307.

²⁶¹ V.V. Afanasyev, *Jukovski*, Moskva, Mol. Gvardiya, 1986, s. 14.

Jukovski'nin Kafkasya'dan bahsettiği tek eseri, 1814 yılında yazdığı ve ilk olarak *Vestnik Yevropı* dergisinde (№ 6, 1814) "Voyeykov'a Mektup" ("Poslaniye k Voyeykovu") başlığıyla yayımlanan şiiridir. Aleksandr F. Voyeykov Jukovski'nin üniversiteden ve edebiyat çevrelerinden arkadaşıdır. Jukovski bu şiirini Voyeykov'un kendisi için yazdığı ve *Vestnik Yevropı*'da (1813, № 5 ve 6) "K J." başlığıyla yayımlanan "Jukovski'ye Mektup" ("Poslaniye k Jukovskomu") şiirine cevap olarak yazmıştır. Şiirin "Sen olgunlaştın, hızla akan Terek gibi ..." ("Ты зрел, как Тerek в бистром беge...") dizesinden sonraki bölümü Kafkasya'yı anlatmaktadır. Terek bölgesi ve sakinleri şöyle tasvir edilir:

Sen Terek'in hızla akarken, Üzüm bağlarının arasında çağıldadığımı, Kıyısında sinip gizlenerek, Yamçısının altında ölümcül kementiyle, Çeçenin veya Çerkesin oturduğunu gördüm. ²⁶²	Ты зрел, как Тerek в бистром беge, Меж виноградников шумел, Где часто, притаясь на бреге, Чеченец иль черкес сидел Под буркой, с гибельным арканом.
--	---

Terek kıyısında gizlenmiş yerlinin "ölümcül kementi" gelip geçen yolcuları yakalayıp esir etmek içindir. Kafkasya doğasının güzelliği çağıldayan sularıyla, korkunç azametiyle ve mutlaka "iki başlı" Elbrus dağıyla tasvir edilir. Jukovski'ye göre ulaşılmaz dağ vadilerinde "Balkar, Bah, Abazeh, Kamutsin, Karbulak, Albazin, Çeçerey ve Şapsuk yuvalanmıştır." Bu isimlerin bazıları uydurulmuş ve çoğu yanlış yazılmıştır.*

Şiirde nehrin kıyısında yamçılarının altında ölümcül kementleriyle "Çeçen veya Çerkes"ler çember biçiminde otururlar. Bu yabancıların alınmadığı bir kardeş topluluğudur. "Gerçek suikastçiler gibi gölgeleri hatırlatırlar." Sohbetleri cinayet üzerinedir. Çubuklarını tüttürerek geçmişteki cinayetlerini konuşurlar ve yenilerine hazırlanırlar.

"Voyeykov'a Mektup" şiirinde G.R. Derjavin'in daha önce ele aldığımız, Kafkasya doğasını resmettiği "Kont Zubov'un İran'dan Dönüşüne" ("Na vozvraşçeniye grafa Zubova iz Persii") kasidesinin etkisi hissedilmektedir.

²⁶² V.A. Jukovski, "K Voyeykovu", **Jukovski V.A., Sobraniye soçineniy v 4 tomah**, T. I: Stihotvoreniya, Moskva- Leningrad, Gos. İzd-vo Hudojestvennoy Literaturı, 1959, s. 187-194.

* Albazin (Abazin-Abaza) ve Balkar halk adlarıdır. Abazeh, Çeçerey (Çeçeney) ve Şapsuk (Şapsıg) Çerkeslerin, Karbulak (Karabulak) Çeçenlerin alt gruplarıdır. Bah ve Kamutsin ise bilinmeyen adlardır.

Jukovski'nin şiirinin yansıması ise, sonraki bölümlerde değineceğimiz A.S. Puşkin'in *Kafkas Tutsağı*, A.İ. Polejajev'in *Erpeli* gibi eserlerinde görülmektedir. Jukovski'nin dizelerini beğeniyle değerlendiren Puşkin, *Kafkas Tutsağı*'nın notlarında Kafkasya'nın G.R. Derjavin ve V.A. Jukovski tarafından yapılan tasvirlerine yer vermiştir.

Kafkasya teması esas olarak Rus edebiyatına biraz daha geç, Puşkin'in *Kafkas Tutsağı*'nın (1822) yayımlanmasından sonra girmesine karşın, Jukovski'nin bu şiirine Rus edebiyatında temanın özgün bir başlangıcı olarak bakılabilir. Jukovski Kafkasya'da hiç bulunmadığından dolayı okuduğu bilimsel kitaplardan esinlendiği tasvirleri oldukça soyuttur. Birçok Kafkasya tasvirinde, 18. yüzyıl sonu – 19. yüzyıl başı yazarlarına özgü, yolculuk notlarının geleneksel kalıpları fark edilmektedir.

Jukovski “Voyeykov’a Mektup” şiirinde, Rus edebiyatında ilk kez olarak sinkretik* “Dağlı” imgesinin çerçevesini çizmiştir. Şaire göre Kafkasyalılar sürekli haydutlukla meşguldür:

Dağ keçisi gibi dağlarda gezerler,
Kayaların ardından ölüm saçarlar;
Ya da bataklık kıyılarda,
Yüksek otların içinde, sık ormanda
Sinip avlarını beklerler.²⁶³

Как серны скачут по горам,
Бросают смерть из-за утеса;
Или по топким берегам,
В траве высокой, в чаше леса
Рассыпавшись, добычи ждут.

Haydutlukla meşgul olmadıkları ve çubuk tüttürmedikleri zamanlarda “Kılıçlarını taşlarda bilerler / Yeni cinayetlere hazırlanarak.” (Иль сабли на кремнях острят, / Готовясь на убийства новы.)²⁶⁴

Şiirde “Çerkes veya Çeçenler” cinayet tasarımları da savaşın dışında tasvir edilmiştir. Bu özellik hep savaşla birlikte anılan daha sonraki Dağlı imgesinden farklıdır. Jukovski'nin şiiri Kafkasya temasının, daha sonra başlayan ve bütün 19. yüzyıl boyunca devam eden geniş ve çok yönlü olarak işlenmesinde kendine özgü bir basamak sayılabilir.

* Sinkretizm: Aynı sanat yapıtı üzerinde farklı anlayış, üslup ya da akımların sentezleşmemiş biçimde bir bütün olarak bulunması.

²⁶³ Jukovski, **a.g.e.**, s. 187.

²⁶⁴ **A.y.**

Jukovski Rus romantik edebiyatında “imparatorluk söylemi”nin de ilk temsilcisidir. Devletin resmi söylemine paralel olarak bu eğilim, “Dağlılar” (“gortsı”) olarak adlandırılan Kafkasyalıları “ilkel”, “yırtıcı”, “yağmacı”, “vahşi” vb. niteliklerle resmederek uygarlaştırılmaları gerektiği anlayışını pekiştiren, sonuç olarak da Kafkasya’nın kolonizasyonunu haklı gösteren tutucu eğilimdir.²⁶⁵

A.S. Griboyedov bir şiirinde Kafkasyalı imgesine rastladığımız diğer bir yazardır.

3.2.4. Aleksandr S. Griboyedov

Yazar ve aynı zamanda diplomat olan Aleksandr Sergeyeviç Griboyedov (1795–1829) Moskova’da soylu bir ailede doğmuş, üniversite öğreniminden sonra Dışişleri Bakanlığına girmiştir. 1818-1821 yıllarında İran’da Rus diplomatik misyonu sekreterliği görevini yürütmüş, 1822’den 1826’ya kadar Tiflis’te Kafkas Kolordusu Komutanı A.P. Yermolov’un karargâhında görev yapmıştır. Elçi olarak gönderildiği Tahran’da 30 Ocak 1829’da öldürülmüştür.²⁶⁶

Griboyedov’un şiirlerden, piyeslerden ve yolculuk notlarından oluşan birçok eseri olsa da edebi yaratıcılığı sınırlıdır. Edebiyat alanında tek bir eseriyle tanınmıştır. Şiir biçiminde bir komedi olan ve Moskova soylularının yerildiği “Akıldan Bela” (“Gore ot uma”, 1822-24) oyunu Rus edebiyatının klasikleri arasına girmiştir.

Griboyedov Kafkasya’da uzun süre yaşayan ilk Rus yazarlardan biridir. Birçok eserinin esin kaynağı Kafkasya olmuştur. M.A. Rusanova’nın ifadesiyle “Eğlenceli vodvillerin, acılı epigramların, hüznü valslerin yaratıcısı Griboyedov’un yerine Kafkasya’da büyük düşünür ve şair Griboyedov doğmuştur.”²⁶⁷

Kafkasya temasına Griboyedov, biçimsel özellikleri nedeniyle balad olarak tanımlanan “Yırtıcılar Çegem’de” (“Hişçniki na Çegeme”) (1825) şiirinde yer verir.

²⁶⁵ Bu anlayışın hayat bulduğu ideoloji, 1833 yılında Çar I. Nikolay’ın halk eğitimi bakanı Sergey S. Uvarov tarafından “Ortodoksluk, Mutlakiyet, Halkçılık” (“Pravoslaviye, Samoderjaviye, Narodnost”) üçlemesiyle resmîleştirilmiştir. Bkz. S.S. Uvarov’un çara sunduğu rapor (19 Kasım 1833); “O nekotorih obşçih načalah, moguşçih slujit rukovodstvom pri upravlenii Ministerstvom Narodnogo Prosveşçeniya”, **Dokladı ministra narodnogo prosveşçeniya S.S. Uvarova imperatoru Nikolayu I**, (Çevrimiçi) <http://www.krotov.info/acts/19/1830/1833119.html>, 05 Haziran 2014.

²⁶⁶ A.S. Griboyedov, **Sovetskaya Entsiklopediya**, 1973-1982, T. 4, GAAGA-DVİN, 1963, (Çevrimiçi) <http://griboedov.lit-info.ru>, 25 Şubat 2014.

²⁶⁷ M.A. Rusanova, **A.S. Griboyedov i sufii**, Novosibirsk, Novosibirskaya gos. konservatoriya (akademiya) im. M.İ. Glinki, 2003, s. 144.

Griboyedov şiirini “Ganimet Paylaşımı” (“Delej dobiçi”) olarak adlandırmış, fakat sansür kurulu tarafından başlığı değiştirilmiştir. 1826 yılında *Severnaya Pçela* (№ 143, 30 Kasım) dergisinde yayımlanmıştır.

Tarihçi yazar Yevgeni G. Veydenbaum’un aktardığına göre, şiir bir harekât sırasında yazılmıştır. 29 Eylül 1825 sabahı iki bin kadar Çerkes atlısı Soldatskaya adlı Kazak* köyüne saldırmış ve sonra Çegem vadisine saklanmışlardır. Baskıncılara karşı düzenlenen harekâta katılan Griboyedov, 4 Ekim’de Malka nehri kıyısında bulunan Kamenniy Most istihkâmına gelmiş ve burada on gün kadar kalmıştır. Şiirin ilk taslağı da burada yazılmıştır.²⁶⁸

Şiir, *Severnaya Pçela*’nın yayıncısı F.V. Bulgarin’in şu notuyla birlikte yayımlanmıştır:

Kısa ve öz sözlerle vahşi doğayı, Kafkasya’yı ve ateşli sakinlerinin yaradılışını tasvir eden bu harika şiir Dağlılara karşı sefer sırasında, Ekim 1825’te, Malka nehrinde Kamenniy Most yakınlarındaki ordugâhta yazıldı. Bulutların üzerindeki dağların, yırtıcı, yarı vahşi kabilelerin yuvasının manzarası şairde onları doğal halinde, savaştan sonra ziyafet verirken ve korkutucu şarkılarla baskınlarını ve erişilmez sığınaklarını överken tasvir etme düşüncesi uyandırdı... Kanımızca, ahalesinin yaradılışıyla birlikte Kafkasya’nın karakterini bu paha biçilmez eser kadar sözün gücü ve kısalığıyla, böyle yerlerle ve böyle canlı bir tasavvurla anlatan başka bir şiir yoktur.²⁶⁹

Çerkeslerin ağzından yazılan şiirin başında yurt ve özgürlük sevgisi işlenir:

Atamızın töresi canlıdır içimizde,
Canlıdır kaynayan kanları.

.....

Bizimdir taşlar, bizimdir uçurumlar!

Rus! Neden savaşıyorsun?

Asırlık zirvelere

Ulaşabilecek misin? – İşte bulutların üzerinde -

İki başlı ve kudretli* (*Elbrus)

Yükseliyor bulutlardan

Alaylarının başı üzerinde.²⁷⁰

Живы в нас отцов обряды,
Кровь их буйная жива.

Наши - камни, наши - кручи!

Русь! зачем воюешь ты

Вековые высоты?

Досягнешь ли? - Вон над тучей-

Двувершинный и могучий

Режется из облаков

Над главой твоих полков.

* Kazaklar: Kafkasya’daki Kazaklar 15. yüzyılda Don ve Dnyeper nehirleri arasında, Ukrayna ve Güney Rusya’nın yerli halklarının karışmasıyla ortaya çıkan Slav asıllı bir etnik topluluktur. Kazak adı Türkçede hem Rus Kazakları, hem de Kazakistan’da yaşayan Türk kökenli Kazaklar için kullanılmaktadır.

²⁶⁸ A.S. Griboyedov, *Polnoye sobraniye soçineni*, T. II, Peterburg, 1999, s. 287.

²⁶⁹ **A.e.**, s. 232.

²⁷⁰ A.S. Griboyedov, “Hişçniki na Çegeme”, *Soçineniya*, Moskva, Hud. lit., 1988, s. 342.

Daha sonra, şiirin asıl konusu olan, baskında ele geçirilen ganimetin paylaşımı anlatılır.

Silahla aldığımızı paylaşıyoruz.
En iyi payları ayırıyoruz
Zırhlı prenslerimize,
Cigirlere ve özdenlere
Genç tutsak kızları çoğaltırız,
Kadırlara da, Tanrı'nın insanlarına,
Güzel oğlanları veririz.²⁷¹

Делим взятое ножом.
Доли лучшие отложим
Нашим панцирным князьям,
И джигитам, узденям
Юных пленниц приумножим,
И кадиям, людям божьим,
Красных отроков дадим.

1820'lerde Rus edebiyatında artık yaygınlaşmış olan “yırtıcı”, “yağmacı” Kafkasyalı imgesi şiirde tekrarlanmaktadır.

Yazar, Britanya'nın Hindistan'ı kolonileştirmesini örnek alarak Kafkasya'nın kolonizasyonu projesini de hazırlamıştır. Projenin ana fikri, yörenin ekonomisinin yeniden düzenlenerek üretim güçlerinin geliştirilmesi ve Kafkas halklarının Rusya'ya sağlam şekilde bağlanmasıdır. Projeye göre Kafkas halklarına bilim ve sanat öğretilecek, uygarlığın diğer nimetleri götürülecektir. Ancak proje gerçekleşmemiştir.²⁷²

Griboyedov'un Doğu'ya yaklaşımı belirsiz ve çelişkili bulunur. Bir yandan o, çağdaşı V.İ. Kühelbeker'in tanıklığına göre Doğu'yu sever ve kendini oraya daha yakın hisseder: “O Moskova'da ve Petersburg'ta sık sık Kafkasya'nın kışlakları ve dağları, İran'ın ovaları hakkında konuşurdu. Orada, doğaya daha yakın, Avrupa kibrine yabancı insanların arasında kendini mutlu hissederdi.”²⁷³ Diğer yandan imparatorluk memuru olarak Griboyedov'un Doğu halkları hakkında olumsuz yargıları olduğu görülür. Örneğin, İranlılar hakkında “Bunlar köleler,... Onlara müstehak! Başlarındaki sahiplerini yargılamaya cesaret edebilirler mi? Onlardan kim korkar?” diye yazar.²⁷⁴ İran'dan yazdığı son mektuplarında da tutumunu şöyle

²⁷¹ A.y.

²⁷² Y.A. Jdanov, “Kavkaz v traditsiyah russkoy kultury”, **Biblioteka Gumer - Gumanitarniye nauki**, (Çevrimiçi) http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Gdan_Kavkaz.php, 18 Aralık 2013.

²⁷³ A.S. Griboyedov v vospominaniyah sovremennikov, Moskva, Hud. lit., 1980, s. 257-258.

²⁷⁴ A.S. Griboyedov, “Puteviye zapiski (1818–1827)”, **Polnoye sobraniye soçineniy**, T. III, Pyatigorsk, 1917, s. 50-51.

belirtir: “(İran’da) Kimseyle dostluğum yok ve istemiyorum da; benim için gerekli olan Rusya’ya ve onun taleplerine saygı.”²⁷⁵

19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya imgesinin oluşumunda ve yaygınlaşmasında A.S. Puşkin’in eserleri dönüm noktası sayılmaktadır.

3.2.5. Aleksandr S. Puşkin

Çalışmamızda adını ve eserlerini sıkça andığımız şair Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799–1837) Moskova’da soylu ve aydın bir ailede doğmuştur. 1817 yılında liseden mezun olmuş ve Petersburg’ta Dışişleri Bakanlığına memur olarak girmiştir. Edebiyat çevreleriyle tanışan Puşkin, Dekabrist derneklerin üyeleriyle de dostluk ilişkileri kurmuştur.

Elle çoğaltılarak yayılan özgürlük tutkusuyla dolu şiirleri ve politik taşlamaları 1820 yılında başkentten Kişinev’e sürgün edilmesine yol açmıştır. Yolda hastalanmış, General N.N. Rayevski’nin Petersburg’tan tanıdığı ailesi onu da birlikte Kafkasya’ya, kaplıcalara götürmüşlerdir. 1820 yılının 28 Mayıs’ından Ağustos sonuna kadar süren bu üç aylık gezi, Puşkin’in uzaktan da olsa Kafkasya’yı görmesini sağlamıştır.

Puşkin, 1823 Mayıs ayında Kişinev’den Odesa’ya, Haziran 1824’te de iki yıl zorunlu ikametle annesinin Mihaylovskoye köyünde (Pskov) bulunan malikânesine gönderilmiştir.²⁷⁶

Puşkin’in ikinci Kafkasya yolculuğu 1829 yılında gerçekleşmiştir. Bir yıl önce Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve Rus birlikleri Doğu Anadolu’ya girmiştir. Bölgeye gitmek isteyen Puşkin’e izin verilmemiş, fakat o Mayıs 1829’da izinsiz olarak yola çıkmıştır. Kafkasya’dan geçerek Erzurum’a kadar gitmiş, temmuz sonunda da aynı yoldan Rusya’ya dönmüştür.²⁷⁷

Puşkin’in Kafkas eserleri, Kafkasya’ya yaptığı bu iki yolculuğa bağlı olarak iki döneme ayrılır. İlki, güney sürgünü sırasında yazdığı dört poemadan biri olan *Kafkas Tutsağı* (*Kavkazskiy plennik*), ikincisi de 1829 yılında Kafkasya’dan geçerek Rus ordusuyla birlikte Erzurum’a kadar gittiği yolculuğunun izlenimleriyle yazdığı

²⁷⁵ Griboyedov, *Sobraniye...*, s. 329.

²⁷⁶ Y.M. Lotman, *Puşkin – Biografiya pisatelya*, Peterburg, İskusstva, 2003, s. 52.

²⁷⁷ *A.e.*, s. 60-62.

Erzurum Yolculuğu (Puteşestviye v Arzrum) ve “Gece Sisi Kaplamış Tepelerini Gürcistan’ın” (“Na holmah Gruzii lejit noçnaya mglâ”), “Kafkas” (“Kavkaz”), “Çığ” (“Obval”), “Kazbek’te Bir Manastır” (“Monastır na Kazbeke”) başlıklı şiirleridir. Yarım kalan poeması *Tazit*’i de bu dönemde yazmıştır.

Kafkas Tutsağı’nı yazdığı güney sürgünü yılları (1820-1824) Puşkin’in edebi yaratıcılığında en verimli dönemlerinden biri olmuştur. Özgürlük ve esaret, ihanete uğramış aşk ve ebedi umut motifleri romantik güney poemalarında görülür. Bu poemaların kahramanları, birçok bakımdan Byron’ın Doğu öykülerinin kahramanlarına benzer. Avrupalının hayal kırıklığı, özgürlük arayışı, uygarlıktan doğal “vahşi” dünyaya kaçıışı... Orada onları felakete sürükleyen aşklar, çözümsüz çatışmalar, yeni hayal kırıklıkları bekler.²⁷⁸

Puşkin’in güney sürgünü İngiliz şair George Byron’a hayranlığının başladığı döneme denk düşmüştür. “Byron şiiri”nde şairin saf lirik yaşantıları, gerçek yaşamının olaylarından uzak, ama onun iç yaşantısını, ruhunu iyi ifade eden, kahramanın ve olayların kurgulanmış olduğu anlatı biçiminde aktarılmıştır. Puşkin Byron hakkında şunları yazmıştır: “...O kendini ikinci kez yarattı; bazen devşirmenin sarığı altında, bazen korsanın yağmurluğu içinde, bazen de son nefesini veren gavur olarak...”²⁷⁹ Puşkin de romantik poemalarında bazen Kafkasya’da tutsak olarak, bazen boğucu şehirlerin esaretinden kaçan Aleko olarak kendini ikinci kez yaratmayı denemiştir.

Puşkin’in “Güney Poemaları”²⁸⁰ olarak bilinen dört romantik poemasından ilki, yaratıcılığında en önemli eserleri arasında sayılmayan, fakat Kafkasya temalı edebiyat geleneğinin temelini atan *Kafkas Tutsağı*’dır.

3.2.5.1. “Kafkas Tutsağı”

Puşkin’in romantik poeması *Kafkas Tutsağı*, şairin hastalığı nedeniyle Rayevski ailesiyle birlikte 1820 yılında Mineralniye Vodi’ya yaptığı yolculuktan hemen sonra yazılmıştır. Önce *Kafkas (Kavkaz)* olarak adlandırdığı poema üzerinde

²⁷⁸ A.e., s. 192.

²⁷⁹ A.S. Puşkin, “O dramah Bayrona”, *Polnoye sobraniye soçineniy*, T. 7, Kritika i publitsistika, 1978, s. 37.

²⁸⁰ A.S. Puşkin’in sürgün yıllarında (1820-1824) yazdığı “Güney Poemaları”nın diğer üçü “Haydut Kardeşler” (“Bratya-razboyniki”, 1821-1822), “Bahçesaray Çeşmesi” (“Bahçesarayskiy fontan”, 1821-1823) ve “Çingeneler”dir (“Tşıganı”, 1824).

1820 yılı sonuna kadar çalışmış, son metni 1822 Nisan ayında dostu ve yayıncısı N.İ. Gnediç'e göndermiştir. Sansürün düzeltmeleriyle poema aynı yılın Ağustos ayında yayımlanmıştır.

Dmitri D. Blagoy'un sözleriyle *Kafkas Tutsağı*'nda Puşkin "var olan yaşam düzeninden tatminsizlikle ve tutkulu bir özgürlük sevgisiyle dolu, lirik anlatıma dayalı ilk Rus romantik eserini yaratmıştır. Bu eseriyle Rus toplumunun manevi yaşamında tamamen yeni bir dönem açmıştır."²⁸¹

Poemanın konusu olan Rus subayın Kafkasyalılar tarafından tutsak alınması, edebiyatta Puşkin'in *Kafkas Tutsağı*'ndan beş yıl önce görülmüştür. 1800 yılında subay olarak Rus ordusuna katılan Fransız yazar ve ressam Kont Xavier de Maistre (1763–1852) Kafkasya'da savaşta bulunmuş, Petersburg'a döndükten sonra Fransızca olarak *Kafkas Tutsakları*²⁸² (*Les prisonniers du Caucase*) (1815) adlı öyküyü yazmıştır. Öyküde ne Kafkasya'nın egzotik doğasının, ne Kafkasyalıların geleneklerinin ve yaşantısının tasviri, ne de "dağların kızı" ile yaşanan aşk vardır. Yazarın ilgisi Rus ulusal karakteri üzerinde toplanmıştır. Süjenin temelinde iki Rusun, soylu subay Kaskambo ile emir eri İvan'ın Çeçenlerin esaretinden kurtulmasının dramatik hikâyesi yer alır. Öyküde Rus imgesiyle Çeçen imgesi karşı karşıya getirilir. 19. yüzyılda Avrupa'da Ruslar hakkında yaygın olan "barbar" düşüncesine karşı Maistre Rusları "Dağlılar" arasında uygarlığın taşıyıcıları olarak gösterir, "barbar" olanlar ise Çeçenlerdir.²⁸³

Maistre'nin "Kafkas Tutsakları" Fransa'da büyük beğeni kazanmış ve döneminin en çok okunan eserlerinden biri olmuştur. Maistre'nin eserleri Fransız edebiyatına olduğu kadar Rus edebiyatına da aittir. *Kafkas Tutsakları* Rusçaya çok sonra çevrilmiş olsa da, Fransızcanın yaygın olduğu Rus aydın ve soylu çevresinde okunmuş olması büyük olasılıktır. Rus ordusunda general rütbesine kadar yükselen Maistre, Puşkin'in aile çevresinde bulunmuş, portrelerini yapmış, Puşkin'in eşinin teyzesiyle evlenmiş ve 89 yaşında Petersburg'ta ölmüştür. Dolayısıyla Puşkin'in

²⁸¹ D.D. Blagoy, *Tvorçeskiy put Puşkina (1813-1826)*, Moskva-Leningrad, y.y., 1950, s. 269.

²⁸² Xavier de Maistre'nin öyküsü "Kafkas Tutsakları" ("Kavkazskiye plenniki") adıyla 1894 yılında Rusçaya çevrilmiştir. Yazarın Türkçeye çevrilen eserleri arasında bu öyküsü de vardır. ("Kafkas Esirleri", Çev. Sitare Sevin, MEB, Ankara, 1945).

²⁸³ A.R. Oşçepkov, "Novella Ksavye de Mestra «Plenniki Kavkaza»", *Jurnal «Znaniye. Ponimaniye. Umeniye»*, № 5, 2008, (Çevrimiçi) www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/5/Oshchepkov, 12 Mart 2015.

Kafkas tutsağı süjesiyle 16 yaşında genç bir şairken tanışmış olması büyük ihtimaldir.

Y.G. Veydenbaum'un aktardığına göre, Puşkin Kafkasya gezisi dönüşünde Feodosiya'da (Kefe) Semyon M. Bronevski'nin evinde kalmıştır. Bronevski 1802–1804 yıllarında, Kafkasya'da başkomutan P.D. Tsitsianov'un kurmay başkanlığı görevinde bulunmuş, Kafkasya'nın tarihi ve coğrafyası konusunda ilk kaynaklardan biri olan *Kafkasya Hakkında En Yeni Coğrafi ve Tarihi Bilgiler (Noveşşiya geografiçeskiya i istoriçeskiya svedeniya o Kavkaze)* (1823) adlı kitabı yazmıştır. Evinde kaldığı dönemde Bronevski'yle sohbetleri ve muhtemelen çalışmalarının taslağını okumuş olması Puşkin'i Kafkasya'nın etnografik yönüyle tanıştırmıştır. Çünkü Çerkeslerin yaşantısının ve geleneklerinin tasviri birçok bakımdan Bronevski'nin kitabındakilerle benzeşmektedir.²⁸⁴

Poema Nikolay N. Rayevski'ye ithaf bölümüyle başlar. Birinci ve ikinci bölümlerden sonra “Çerkes Şarkısı” başlıklı bir bölüm daha yer alır ve bir epilogla sona erer. Çerkeslere özel olduğu düşünülen sözcüklerin anlamı ve ayrıca G.R. Derjavin ile V.A. Jukovski'nin kasidelerinden Kafkasya hakkındaki bölümler dipnotlarda verilir.

Puşkin *Kafkas Tutsağı*'nda yeni bir romantik kahraman, gerçeklikle tatmin olmayan ve özgürlük tutkusuna kapılmış çağdaş genç insanın tipini yaratmak istemiştir. Hayal kırıklığı içindeki “uygarlığın çocuğu”, sevme yeteneği olmayan “Avrupalı” Rus ile doğal bir hayat yaşayan, aşkın ve fedakârlığın temsili, sevdiği erkeğin özgürlüğü için canını vermeye hazır “dağların kızı” karşı karşıya konur. Romantik poemada epik çizgiler (Çerkeslerin egzotik yaşamı, Rus fetihçilerin gelişi) lirikle (tutsak Rusun ve Çerkes kızının aşkı) iç içe geçer. Puşkin ilk kez çağdaş romantik kahramanı tasvir eder, fakat ne onun adını verir, ne de geçmişinden bahseder. Poemanın kahramanı büyük hayal kırıklığı içindedir. İçinde açık ve cesur bir özgürlük sevgisi vardır. Kendi dünyasında, onu tatmin etmeyen uygar toplumda olmayan, çok arzuladığı ve gereksindiği manevi özgürlüğünü elde etmek için Kafkasya'ya, güçlü ve özgürlük tutkunu insanların ülkesine gelmiştir:

²⁸⁴ İ.L. Bagration-Muhraneli, “Vospriyatıye Kavkaza russkoy klassiçeskoj literaturoy”, **XVIII yejegovnaya bogoslovskaya konferentsiya PSTGU: Materialı. T. I**, s. 396-400, Moskva, 2008, s. 397'den Y. Veydenbaum, “Puşkin na Kavkaze v 1820 godu”, **Puşkin, Brokgauz-Yefron, T. II**, s. 18.

Toplumuna sırt çeviren, doğanın dostu, Отступник света, друг природы,
Terk etti doğup büyüdüğü yurdu, Покинул он родной предел
Uzak diyarlara uçtu И в край далекий полетел
Özgürlüğün neşeli hayaliyle. С веселым призраком свободы.
Özgürlük! O tek başına hala Свобода! он одной тебя
Seni arıyordu ıssız dünyada.²⁸⁵ Еще искал в пустынном мире.

Fakat kahraman katılmış yüreğiyle “özgürlüğün neşeli hayalinin” peşindeyken Çerkeslere tutsak düşer ve özgürlüğünü kaybeder. Çerkes kızı ona aşık olduğunda, “unutulmuş bir duyguyu” uyandırmaktan korkarak kıza karşılık verecek gücü kendinde bulamaz. Ruhundaki özlemi bastırarak yavaş yavaş kederli yaşamına alışır. Poemanın sonunda, aşık olduğu tutsağın kaçmasını sağlayan Çerkes kızı onun birlikte kaçma önerisini kabul etmez ve nehre atlayarak kendini öldürür.

Edebiyat araştırmacısı Grigori A. Gukovski’ye (1902–1950) göre, Puşkin’in bu poeması kahramanın kişiliği, poemanın kuruluşu, temanın ele alınışı ve üslubuyla tipik bir Byron şiiridir. 1820 yılında Puşkin, G. Byron’ın *Childe Harold’un Hac Seyahati*’ni (*Childe Harold's Pilgrimage*) (1818) Fransızca çevirisinden okumuştur. Childe Harold yolculuğu sırasında özgürlüğüne düşkün vahşi kabilelerin yaşadığı bir ülkeye, Arnavutluk’a gelir. Arnavutluk dağlarının vahşi doğasının ve “dağlık yuvalarında” yaşayan cesur ve savaşçı vahşilerin tasviri, Rus toplumunun Kafkas dağları ve orada yaşayan Dağlılar hakkındaki tasavvurlarıyla tam olarak örtüşmektedir. Byron’ın Arnavutluk Dağlılarına bakışı, özü itibarıyla Puşkin’in tutsağının Çerkeslere bakışının öncülüdür.²⁸⁶

Byron:

Arnavutlar vahşidir, ama yoksun değildir
Yüksek vasıflardan, yeter ki onlarla olgunlaşsın.
Kim daha iyi dayanır savaşın zorluklarına?
Hangi çarpışmada kaçanlarına rastlarız?
Dağ kaleleri onların vatanıdır ve bu
Yalçın dağlarla ruhları akrabadır.

²⁸⁵ A.S. Puşkin, *Sobraniye soçineniy v 10 tomah*, T. 3, Çast I, Moskva, İzd. Pravda, 1981, s. 79.

²⁸⁶ G.A. Gukovski, *Puşkin i ruskiye romantiki*, Moskva, İntrada, 1995, s. 297.

Öfkeleri korkunçtur, dostlukları ise çocukları kadar saf.

Puşkin:

Fakat Avrupanın gitgide tüm dikkati
Bu olağanüstü halka çevriliyordu.
Dağlıların arasında inceliyordu
İnançlarını, törelerini ve eğitimlerini,
Onların sade yaşamlarını seviyordu,
Savaş özelemlerini, konukseverliklerini,
Özgür hareketlerindeki çabukluğu,
Ve kollarındaki gücü, ayaklarındaki çevikliği.²⁸⁷

Byron'ın "dağlarında savaşçı eşkıyanın kol gezdiği" vahşi özgürlük ülkesi süjesini, Puşkin okuduğu Kafkasya materyallerine dayanarak geliştirmiştir. Byron'ın eserlerindeki vahşi savaşçı, dostluğa sadakat ve konukseverliğin kutsallığı motifleri Puşkin tarafından Kafkasya temelinde yeniden üretilmiştir.

Emile Haumant'a (1859–1942) göre ise *Kafkas Tutsağı*'nda Byron'ın değil Fransız romantizminin kurucusu kabul edilen François–René de Chateaubriand'ın (1768–1848) etkisi vardır. Chateaubriand'ın aynı adlı poemasının (1802) kahramanı René'nin Amerika'ya gittiği gibi Puşkin'in tutsağı da Kafkasya'ya yeni bir yaşam aramaya gider. René'nin yerli kız Céluta'ya çektiği acıları o da Çerkes güzeline çektirir. Byron'ın kahramanları gibi karşılaştığı güçlülere göğüs gereceği yerde René gibi ağlar. Puşkin yaşama ve mutluluğa olan kayıtsızlığı, dönemin gençliğinin tipik özelliği olan ruhun zamansız yaşlanmasını tasvir etmek istemiştir. Chateaubriand'ın da René ile anlatmak istediği de budur.²⁸⁸

Kafkas Tutsağı'nı Puşkin'in kendisi de başyapıtları arasında saymaz. A.M. Gorçakov'a (1798-1883) mektubunda şunları yazmaktadır:

Notların, sevgili dostum, çok doğru ve fazlasıyla hoşgörülü. Tutsak, Çerkes kızının ardından neden suda boğulmadı? O bir insan gibi sağduyuyla davrandı, ama poema kahramanında sağduyu aranmaz. Tutsak karakteri başarısız; bu da romantik şiir kahramanları yaratmaya uygun olmadığını kanıtıyor. Ben onda yaşama ve zevklerine karşı bu kayıtsızlığı, zamanından önce yaşlanan ruhu anlatmak istedim; bunlar 19. yüzyıl gençliğinin ayırt edici özellikleriydi.

²⁸⁷ A.S. Puşkin, "Kafkas Tutsağı", **Aleksandr Sergeyeviç Puşkin - Poemalar**, s. 21-46, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 29.

²⁸⁸ E. Haumant, **Puşkin'in Yaşamöyküsü**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 1998, s. 79.

Elbette, poemayı “Çerkes Kızı” (“Çerkeşenka”) diye adlandırmanın zararı olmazdı, bunu hiç düşünmedim.

Çerkesler, gelenekleri ve mizaçları öykümün büyük ve en iyi bölümünü oluşturuyor; ama bunlar hiçbir şeyle bağlantılı değil ve *hors d'œuvre** gerçektir. Aslında poemamdan hiç memnun değilim ve onu “Ruslan”dan çok daha aşağıda görüyorum. Hiç değilse şiirler onda daha olgun.²⁸⁹

1825'teki bir yazısında da Byron türü romantik kahramanlar yaratma konusunda başarısız olduğunu açıklar. Aynı yıl Vyazemski'ye uzun süre önce Byron etkisinden kurtulduğunu yazar.²⁹⁰

Puşkin *Kafkas Tutsağı*'nda ilk kez Jukovski'nin çerçevesini çizdiği şiddet düşkünü, yağma ve soygunla yaşayan savaşçı Dağlı imgesini geliştirir. “Vahşi erincin zevklerinden” konuşan Çerkesler geçmiş günlerin “karşı konulmaz baskınlarını” anımsarlar. Rus tutsak köye getirildiğinde bir “yırtıcı” “Rus bu!” diye bağırır.²⁹¹ Geçit vermez dağ kütleleri “soyguncu” kabilelerin yuvasıdır.²⁹² “Sinsi yırtıcı” Çerkes pusuya yatar, geçen yolcuları kementiyle yakalayarak tutsak eder.²⁹³ “Savaşın vahşi öğrencileri” olarak bütün köy Kuban nehrinin kıyılarına savaş ganimetleri toplamaya gider.²⁹⁴

Şiddetin zirvesi kanlı eğlence sahnelerinde görülür. Çerkesler eğlence için çocukların gözleri önünde kölelerin başlarını keserler:

Çılgın canlılığında şölenlerin,	В безумной резвости пиров,
Kelleleri uçar da kölelerin,	И в прах летят главы рабов,
Çocuklar yine de oynarlar sevinçle. ²⁹⁵	И в радости младенцы плещут.

Poemada Kafkasyalı imgesinin belirleyici özelliklerinden biri de şair tarafından Çerkeslere atfedilen nitelikler ve kullanılan sıfatlardır. Rus tutsak Çerkes kızına bu

* hors d'œuvre – (Fra.) katıksız, su katılmamış.

²⁸⁹ A.S. Puşkin, “V.P. Gorçakovu, oktyabr-noyabr 1822”, *Sobraniye soçineniy*, T. 9, s. 103.

²⁹⁰ V.İ. Kuleşov, *Puşkin*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2000, s. 111.

²⁹¹ Puşkin, *Sobraniye...*, s. 93.

²⁹² *A.e.*, s. 94.

²⁹³ *A.e.*, s. 100.

²⁹⁴ *A.e.*, s. 109.

²⁹⁵ *A.e.*, s. 102 (Çev. K. Yükseler, *a.e.* s. 33).

“korkunç ülke”den (*ujasnyy kray*) birlikte kaçmayı önerir. Epilog’ta tanrıça yine “korkunç Kafkasya”nın (*groznyy Kavkaz*) destanlarını anlatır.²⁹⁶

Poemada “başiboş, avare” (*prazdnyy*), “soyguncu” (*razboynik*), “yırtıcı” (*hişçnik*), “cani” (*zlodey*), “acımasız” (*surovyy*) Çerkesler için kullanılan sıfatlardır. Tutsak “vahşi halk”ın (*dikiy narod*) törelerini merakla izler. Dipnottaki açıklamaya göre Çerkesler “bütün vahşi halklar gibi” konuğa büyük değer verirler.²⁹⁷

Toplumda kadının yeri Çerkes kızı üzerinden verilir. Babası ve erkek kardeşi onu satmak istemektedir. “Babam ve acımasız erkek kardeşim beni / Satmak istiyorlar sevmediğim birine, Altın pahasına yabancı bir aula.”²⁹⁸

Puşkin’in poemanın sonunda Rus tutsağın kaçıp kurtulmasını, Çerkes kızının ise kendini öldürmesini “sağduyusuyla davranan Batılı ve duygularıyla davranan Doğulu” yargısıyla planladığı A.M. Gorçakov’a mektubundan anlaşılmaktadır. Yukarıda bir bölümü verilen mektubunda görüldüğü üzere Puşkin, Gorçakov’un Rus tutsağın neden suda boğulmadığı sorusuna “O bir insan gibi sağduyuyla davrandı” cevabını verir. Çerkes kızı ise “bir insan gibi” sağduyuyla davranmaz ve suda boğulur.

Kafkasya halklarının türdeş olarak görülmesi, etnik ve coğrafi genellemeler poemada Kafkasya imgesinin göze çarpan bir özelliğidir. Etnik adlar, halkların yaşadıkları bölgeler karıştırılmış, başka halklara ait etnik ve kültürel öğeler Çerkeslere mal edilmiştir. Rus tutsak “saklya”ların (Gürcü evi) ardındaki çitlerde kalır. Müslüman oldukları bilinen Çerkesler bir yandan Ramazan Bayramı gibi İslami motiflerle tasvir edilirken, diğer yandan konuklarına “çihir” (kırmızı Gürcü şarabı) ikram ederler. Çerkes kızı dağlarda sürü otlatan tutsağa “şarap” ve “kımız” getirir, “Gürcistan’ın şarkıları”nı söyler. (Burada “Gürcistan çok acılar çekmiştir ve şarkıları çok içlidir” notu düşülmüştür).²⁹⁹

İkinci bölümün sonundaki “Çerkes Şarkısı” da etnik karışıklığa açık bir örnektir. Şarkıda bir Kazak köyü ile nöbet tutan bir Kazak tasvir edilir:

²⁹⁶ A.e., s. 111.

²⁹⁷ A.e., s. 89-118.

²⁹⁸ A.e., s. 104 (Çev. K. Yükseler, a.e., s. 34).

²⁹⁹ A.e., s. 115.

Uyuma Kazak: Gecenin karanlığında
Çeçen dolaşır ırmağın gerisinde.

.....
Sıcaktan ırmağa girersin ama
Çeçen dolaşır ırmağın gerisinde.

.....
Acele edin, güzeller, evinize:
Çeçen dolaşır ırmağın gerisinde.³⁰⁰

Не спи, казак: во тьме ночной
Чеченец ходит за рекой.

Купаясь жаркою порой:
Чеченец ходит за рекой.

Спешите, красные, домой:
Чеченец ходит за рекой.

Poema Çerkeslerle ilgili olduğu halde, şarkıda ırmağın gerisinde dolaşanlar Çeçenlerdir. “Çerkes Şarkısı”nın başlığı dışında Çerkeslerle ilgisi görülmemektedir. Konusu ve içeriği itibarıyla Çeçenlerle ilgili bir Kazak şarkısı olarak değerlendirilebilir.

Puşkin N.İ. Gnediç’e mektubunda “Çerkeslerin töre ve geleneklerinin tasviri tüm poemada en makul yerlerdir... Yerel renkler aslına sadık...” diye yazar.³⁰¹ 1828’de *Kafkas Tutsağı*’nın ikinci baskısının önsözünde aynı görüşünü tekrarlar: “Toplumun hoşgörüsüyle karşılanan bu anlatı, hafifçe başarı göstermesini Kafkasya’nın ve Dağlı geleneklerinin doğru tasvirine borçludur.”³⁰² Puşkin’in Çerkeslerin geleneklerini doğru tasvir ettiğini düşünmesi oldukça iddialıdır. Üç ay kaldığı Kafkasya kaplıcalarından (Pyatigorsk) dönerken Kazak muhafızlar eşliğinde topraklarından hızlıca geçmek dışında Çerkeslerle bir teması olmamıştır. Puşkin’in Çerkesler hakkındaki bilgilerinin oldukça yüzeysel olduğu, *Kafkas Tutsağı*’nda kişisel izlenimlerinin değil hayal gücünün daha fazla yer tuttuğu görülmektedir.

Puşkin’in *Kafkas Tutsağı*’nın sonuna eklediği epilog en çok tartışma yaratan bölümdür. Epilogta “imparatorluk söylemi” açık biçimde görülür. Rus ordusunun Kafkasya’daki zaferlerine, Kafkasya’nın fethini acımasız yöntemlerle gerçekleştiren üç generale (A.P. Yermolov, P.S. Kotlyarevski ve P.D. Tsitsianov) övgüler düzülür ve Kafkasyalıları itaat ettirme çağrısı yapılır:

Övgüler düzeceğim şimdi,
Kanlı savaşın kokusunu alarak,
İki başlı kartalımızın, öfkeli
Kafkasların üzerinde yükseldiği ana;

И воспою тот славный час,
Когда, почуя бой кровавый,
На негодующий Кавказ
Подъялся наш орел двуглавый;

³⁰⁰ A.e., s. 109-112. (Çev. K. Yükseler, a.e., s. 40).

³⁰¹ Gukovski, **Puşkin ...**, s. 292.

³⁰² A.e., s. 292

Ak köpüklü Terek'te
İlk patladığında savaşın gümbürtüsü
Ve duyulduğunda Rus davullarının sesi,
Cesur alnıyla savaş meydanında,
Ateşli Tsitsianov belirdi;
Övgüler düzeceğim sana, kahraman,
Ey, Kotlyarevski, Kafkasya'nın kırbacı!
Fırtına gibi geçtiğin her yerde,
Kara veba gibi, yürüyüşün,
Kırıp geçirdi, yok etti kabileleri...

...
Eğ karlı başını,
İtaat et, Kafkasya: Yermolov geliyor!
Ve kesildi savaşın öfkeli çılgığı:
Rus kılıcına boyun eğdi her şey.
Kafkasya'nın gururlu evlatları,
Dehşetli dövüştünüz, öldünüz,
Ama kurtaramadı sizi kanımız,
Ne hayranlık veren zırhlarınız,
Ne dağlarınız, ne yaman atlarınız,
Ne de o eşi görülmemiş özgürlük aşkı!
Batu'nun kavmi gibi,
İhanet edecek Kafkasya atalarına,
Unutacak açgözlü savaşın sesini,
Bırakacak savaş oklarını.
Yuvalandığınız dağ boğazlarına,
Yaklaşacak bir yolcu korkusuzca,
Ve duyuracak hükmünüzü
Efsanenin karanlık söylentileri.³⁰³

Kогда на Тереке седом
Впервые грянул битвы гром
И грохот русских барабанов,
И в сече, с дерзостным челом,
Явился пылкий Цицианов;
Тебя я воспою, герой,
О Котляревский, бич Кавказа!
Куда ни мчался ты грозой —
Твой ход, как черная зараза,
Губил, ничтожил племена...

Поникни снежною главой,
Смирись, Кавказ: идет Ермолов!
И смолкнул ярый крик войны:
Всё русскому мечу подвластно.
Кавказа гордые сыны,
Сражались, гибли вы ужасно;
Но не спасла вас наша кровь,
Ни очарованные брони,
Ни горы, ни лихие кони,
Ни дикой вольности любовь!
Подобно племени Батыя,
Изменит прадедам Кавказ,
Забудет алчной брани глас,
Оставит стрелы боевые.
К ущельям, где гнездились вы,
Подъедет путник без боязни,
И возвестят о вашей казни
Преданья темные молвы.

Bu yaklaşım bazı aydınların tepkisini çekmiştir. Puşkin'in yakın arkadaşı Pyotr A. Vyazemski, Aleksandr İ. Turgenyev'e 27 Eylül 1822 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır:

Puşkin'in öyküsünün son şiirlerini kana bulamasına üzüldüm. Kotlyarevski, Yermolov neyin kahramanı? Kara veba gibi kabileleri katletmesinin, yok etmesinin neresi iyi? Böyle şöhretten insanın damarlarındaki kan donar ve saçların diken diken olur. Eğer biz kabileleri aydınlatsaydık, bu övülecek bir şey olurdu. Şiir cellatların mütefikisi değildir, politika için bu gerekli olabilir ve o zaman tarih mahkemesi doğru mu yanlış mı karar verir, ama şairin dizeleri asla kıyıma methiye olmamalıdır. Puşkin'e sinirleniyorum: bu kadar sevinç taşkınlığı gerçek bir anakronizm. ... İnsan sevgim ve ahlak duygum bizim İsasever sansürcülerin gözüne isyankâr bir hareket ve şeytani bir telkin gibi görünecektir.³⁰⁴

³⁰³ Puşkin, a.g.e., s. 95.

³⁰⁴ P.A. Vyazemski, "Pismo k A.İ. Turgenevu", **Polnoye sobraniye soçineniy kn. P.A. Vyazemskogo**, T. II, Sankt-Peterburg, 1878-1886, s. 274-275.

Birçok araştırmacı şairi böyle davranmaya zorlayan nedenin resmi makamları kendi güvenilirliğine ikna etme çabası olduğu düşünür. Edebiyat tarihçisi Oleg Proskurin (d. 1957) ise, Puşkin'in ve birçok Dekabristin Rusya'nın Kafkasya'daki uygarlaştırma misyonunu içten benimsediklerini, o yüzden epilogun bu şekilde yorumlanamayacağını savunur.³⁰⁵

Puşkin'in vahşilik-uygarlık konusundaki düşünceleri de epilogta yazdıklarıyla örtüşmektedir. *Sovremennik*'te yayımlanan bir makalesinde “vahşilik uygarlığın yaklaşmasıyla yok olmalıdır. Kaçınılmaz yasa böyledir!” diye yazmaktadır.³⁰⁶

Epilogta “kötücül Gürcü kadını” imgesi de karşımıza çıkar. 1803 yılında tahttan indirilerek sürgün edilmek istenen Gürcü kraliçesi Mariam tarafından General Lazarev'in öldürülmesi “Rusların ölümü, / Koynunda kinci Gürcü kadınların” ifadesiyle “ihamet” olarak nitelenir.³⁰⁷

Puşkin *Kafkas Tutsağı* eserinde, içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak toplumsal ideolojiyi sergilemiştir. Rus tutsak ile vahşi Dağlı kızın aşkı simgesel bir üstünlük ilişkisidir. Esir düşen (Batılı/Avrupalı/uygar) erkek kahramanı masum bir yerli kızın kurtarması, kızın karşılıksız aşka rağmen derinden bağlılığı, sonunda kendini öldürmesi veya köle sadakatiyle onun peşini bırakmaması biçiminde özetlenebilecek süje, Batılı romantik şairlerle paylaşılan oryantalist bir klişedir. Güçlü olanı erkeğin, zayıfı kadının temsil ettiği bu simgesel karşıtlık, Kafkas-Rus Savaşı döneminde benzer konuyu işleyen hemen her romantik şiirde kullanılmıştır.

Kafkas Tutsağı Rus edebiyatında bir öykünme akımı başlatmıştır. V.M. Jirmunski'nin aktardığına göre, Puşkin'in poemasının 1822'de ilk kez yayımlanmasından sonraki on yıl içinde, taşradakiler dahil dergi ve gazete sayfalarında iki yüz kadar “tutsak” poeması yayımlanmıştır.³⁰⁸

³⁰⁵ O.A. Proskurin, “Kavkazskiy plennik: Kommentarii”, **A.S. Puşkin. Soçineniya**, Ed. Devid M. Betea, Vip. 1, Poemi i povesti, Ç. 1, Moskva, 2007, s. 241-242.

³⁰⁶ Puşkin, **Sobraniye...**, “Con Tenner, Publikatsiya v «Sovremennike» 1836 g.”, T. 6, s. 165.

³⁰⁷ **A.e.**, s.113.

³⁰⁸ V.M. Jirmunski, **Bayron i Puşkin**, Leningrad, Nauka, 1978 (1924), s. 203; “Kafkas Tutsağı” poemalarından on beşi 2014 yılında **V plenu u gortsev** başlıklı iki ciltlik bir kitapta toplanmıştır (Nalçik, İzd. Marii i Viktora Kotlyarovih, Seriya «Kavkaz», 2014): 1. Ciltte: Simon Petlyura, **Poltavski seminarist v plenu u gortsev**; Maksim Kofanov, **V plenu u gortsev v 1830 i 1831 godah**; Lev Ekel, **İz zapisok russkogo, bivşego v plenu u çerkesov**; Sergey Belyaev, **Dnevnik russkogo soldata, bivşego desyat mesyatsev v plenu u çeçentsev**; İvan Zagorski, **Vosem mesyatsev v plenu u gortsev**; Vasili Savinov, **Tri mesyatsa v plenu u gortsev**; Nikolay Şipov, **İstoriya moyey jizni**; İvan Klinger, **Dva s polovinoj goda v plenu u çeçentsev (1847– 1850)**;

Puşkin'in Kafkasya ile ilgili diğerk bir eseri, 1829 yılındaki gezisinin ürünü olan, tamamlanmamış *Tazit* poemasıdır.

3.2.5.2. “Tazit”

Tazit 1829 yılı sonu – 1830 başında yazılmış, Puşkin'in romantik eserleri arasında sayılan, fakat gerçekçi eğilimler taşıyan ikinci Kafkas poemasıdır. Yazarın ölümünden sonra *Sovremennik* dergisinde *Galub* başlığıyla yayımlanmıştır (1837, T. VII). Poemanın başkahramanı Tazit olmasına karşın başlığa babasının adı verilmiştir. İlk basıldığında babasının adı el yazmalarında Galub olarak yanlış okunmuş, sonraki baskılarda Gasub olarak düzeltilmiştir.

Tazit'in yazılması Puşkin'in 1829 yılında gerçekleştirdiği Erzurum yolculuğu sırasında Kafkasya kaplıcalarını ziyaretiyle bağlantılı görünmektedir. Puşkin Erzurum'dan dönüş yolunda, 14 Ağustos'tan 8 Eylül'e kadar burada kalmıştır. Kafkasya'da memur olarak görev yapan Adolf Berje'nin (1828-1886) tanıklığına göre, Puşkin burada Çerkes yazar Şora B. Nogmov (1794-1844) ile tanışmış ve “Nogmov şaire yerel halk söylencelerini toplamasında yardımcı olmuş, şair de buna karşılık, onun Adihe (Çerkes) dilinden Rusçaya yaptığı şarkı çevirilerini düzeltmiştir.”³⁰⁹

Tazit poemasının süjesinde yer alan *atalık** geleneğini Puşkin, Nogmov'dan almış olmalıdır. Bu geleneğe göre, Çerkes olan Gasub oğlu Tazit doğduğunda, “ondan cesur bir Çeçen yapması” için çocuğu Çeçen bir atalığa verir. Gasub'un diğerk oğlu öldürüldüğü gün Çeçen atalığı 13 yaşındaki Tazit'i evine geri getirir. Babası Tazit'in kardeşinin intikamını alacağından emindir. Fakat günler geçer ve Gasub oğlunda “bir Çeçen için alışılmadık davranışlar” fark eder. Kendi köyünde bir yabancı gibidir. Korumasız bir Ermeni tüccarı öldürüp soymaz. Karşılaştığı

Nikolay Volkonski, *Sem let v plenu u gortsev (1849–1856)*; Kavkazski ofitser, *Plen u şapsugov*; Yevgeni Aniçkov-Platonov, *İz kavkazskogo proşlogo*; Yekaterina Zarina (Novikova), *Odinnadtsat mesyatsev v plenu u çerkesov*; Andrey Derjavin, *Rasskaz bivşego unter-ofitsera Apşeronskogo polka Samoyli Ryabova o svoey boyevoy slujbe na Kavkaze*. 2. Ciltte: İvan Rummyantsev, *V plenu u Şamilya*; Yevgeni Verderevski, *Plen u Şamilya*.

³⁰⁹ Adolf Berje, “Kratki biografiçeskiy oçerk Şora-Bekmurzina Nogmova”, Şora Nogmov, *İstoriya adiheyskogo naroda*, 1861, (Çevrimiçi) <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1700-1720/Nogmov/pred3.htm>, 02 Kasım 2014.

* *Atalık*: Çerkeslerde ve bazı Kafkas halklarında soylu ailelerin erkek çocuklarını yetiştirilmek üzere başka bir aileye vermesi geleneği. (*Adıgskaya (Çerkesskaya) entsiklopediya*, Ed. M.A. Kumahov, Fond im. B.H. Akbaşeva, Moskva, 2006, s. 126.

kaçak bir köleyi kementinin ucunda sürükleyip getirmez. Kardeşini öldüren katille karşılaştığını öğrendiğinde babası heyecanlanır: “Oğlumun katili mi!.. / Yaklaş! .. nerede kellesi? / Tazit!.. Kafatası gerek bana. / Doya doya bir bakayım!” Oğlu: “Katil yalnızdı, yaralıydı, silahsızdı...”³¹⁰ Babası oğlunun içindeki Çeçenin uyandığını umar:

Kan borcunu unutmadın!...
Sırtüstü çevirdin düşmanını,
Çıkardın kılıcını, değil mi?
Çeliği soktun boğazına
Ve üç kez yavaşça çevirdin,
Kendinden geçtin inlemesiyle,
Yılan gibi tıslayarak o
son nefesini verirken...
Nerede peki kellesi?³¹¹

Ты долга крови не забыл!...
Врага ты навзничь опрокинул,
Не правда ли? ты шашку вынул,
Ты в горло сталь ему воткнул
И трижды тихо повернул,
Упился ты его стенаньем,
Его змеиным издыханьем...
Где ж голова?

Ve sonunda babası Tazit'i kovar: “Yıkıl karşımdan, sen benim oğlum değilsin, / Çeçen değilsin sen, yaşlı bir kadınsın / Korkaksın sen, kölesin, Ermenisin!”³¹² (İlk taslakta “Hıristiyansın”). Poemanın sonunda Tazit baba evini terk eder, büyüdüğü ve sevdiği kızın kendisini beklediği Çeçen köyüne döner. 13 yaşındaki genç burada artık emeğiyle ve inandığı uygar değerlerle yaşayacaktır. Çalışmaya değer verir; sevdiği kızın babasına şöyle der: “Yoksulum, ama gencim, güçlüyüm, / Çalışmak kolay benim için, / Evimizden defederim bu koyu yoksulluğu.”³¹³

Yayımlanan birçok baskıda poema burada sona ermektedir. Daha sonra, taslağa bakılarak eklendiği anlaşılan bölümde Tazit sevdiği kızın babası tarafından da korkaklıkla suçlanarak kovulur. Baba evine de dönmez ve o günden sonra ortadan kaybolur.³¹⁴

Tazit poemasında ana fikir, o zaman geri kalmış kabul edilen insanların ve halkların aydınlanması, “gelişmiş” ve “uygar” insanlık ailesine katılmasıdır. Puşkin'in o zamanki düşüncelerine göre, bunun yolu Hıristiyanlıkla tanışmalarıdır.

³¹⁰ A.S. Puşkin, “Tazit, 1829-1830”, **Puşkin A.S., Polnoye sobraniye soçineniy v 10 tomah**, T. 4, Poemi. Skazki, Leningrad, Nauka, 1977, s. 230-231.

³¹¹ **A.y.**

³¹² **A.y.**

³¹³ **A.e.**, s. 233.

³¹⁴ Puşkin, “**Tazit**”..., s. 195-209.

“Erzurum Yolculuğu”nda daha belirgin görüldüğü üzere, 1830’ların başında Puşkin’in dindarlığı derinleşmiştir. *Bahçesaray Çeşmesi*’nde görülen, Müslümanın Hıristiyanla karşılaştığında ahlaki aydınlanması ya da yeniden doğuşu düşüncesi (Belinski’nin ifadesiyle “büyük ve derin bir düşünce”³¹⁵), *Tazit* poeması için de temeldir. Korunan taslağa göre, Puşkin poemada Hıristiyan misyonerliğin Kafkas halklarının gelenekleriyle karşılaşmasını ortaya koymayı planlamıştır. Tazit Hıristiyanlığı kabul edecek, Rusların tarafına geçecek ve Çerkeslerle savaşta ölecektir.³¹⁶

Fakat poemanın tamamlanmadan kalması ve bu düşünceye göre düzenlenmemesi süjeyi tutarsız kılmıştır. Kafkasyalının aydınlanması sorunu baba ile oğulun değerler çatışması üzerinden işlenirken, uygarlık değerlerini temsil eden Tazit Hıristiyanlıkla ilişkilendirilmemiştir. “Vahşi”, “yırtıcı”, “soyguncu” olarak resmedilen Gasub’un oğlu Tazit’i aydınlatma görevi, Rus edebiyatında bu sıfatları taşıyan Kafkasyalılar arasında ilk sırada olan Çeçenlere verilmiştir.

Puşkin’in *Kafkas Tutsağı*’nda Kafkasyalı imgesine yüklediği yırtıcılık, soygunculuk yanında şiddet düşkünlüğü *Tazit* poemasında kan davası motifiyle daha da güçlendirilmiştir.

Etnik ve coğrafi karışıklıklar, Kafkas halklarının tek bir topluluk olarak algılanması “Tazit” poeması için de geçerlidir. Gasub’un oğlunun cenazesi için toplananlar ve cenaze arabasını izleyenler “Adeh” halkıdır. Bu adla bilinen bir Kafkas halkı ya da topluluk yoktur. “Adeh” Çerkeslerin kendine verdiği ad olan “Adıge” olmalıdır. (Şora Nogmov 1843’te tamamladığı çalışmasında bu adı “Adihe” olarak kullanmıştır).³¹⁷ Başka bir dizede de Tazit’ten “Çerkesin oğlu” diye bahsedilir, Tazit sık sık “Çeçen” olarak da anılır.

Puşkin “Erzurum Yolculuğu”nda Tatartup’tan bahseder (Gasub’un oğlu burada öldürülmüştür) ve burada eskiden “Büyük Kabarda’nın en büyük köyünün bulunduğu” belirtir.³¹⁸ Tazit atına binip Terek kıyılarında dolaşır. Bu bilgilere

³¹⁵ V.G. Belinski, *Sobraniye soçineniy v treh tomah*, Ed. F.M. Golovençenko, Tom III, Stati i retsenzii 1843-1848, Moskva, OGİZ, 1948, s. 22-23.

³¹⁶ Lotman, *a.g.e.*, s. 304’ten V.L. Komaroviç, “Vtoraya kavkazskaya poema Puşkina”, *Puşkin – Vremennik Puşkinskoy komissii*, Vıp. 6, Moskva-Leningrad, 1941.

³¹⁷ Şora B. Nogmov, *İstoriya adiheyskogo naroda*, Tiflis, y.y., 1861.

³¹⁸ Puşkin, *Sobraniye soçineniy v 10 tomah*, T. 5, Romani, povesti, Moskva, Gos. İzdatelstvo hudoj. lit, 1960, s. 418.

dayanarak olayın coğrafi mekânının Orta Kafkasya'da bulunan Kabardey Çerkeslerinin toprakları olduğu, Gasub ve Tazit'in de (Çerkes isimleri taşımaları da) Çerkes oldukları anlaşılır. Tazit'ten sık sık "Çeçen" olarak bahsedilmesi ise etnik kökenle değil ona yüklenen özelliklerle ilgilidir.

Kafkas halklarının tek bir topluluk olarak algılanması dil konusunun da göz ardı edilmesine yol açar. Puşkin diğer birçok yazar gibi Çerkesleri ve Çeçenleri Tatarca konuşurmaz, ama doğumundan 13 yaşına kadar Çeçenler tarafından büyütülen Tazit'in Çerkesçeyi nasıl öğrendiği ya da babasıyla hangi dilde konuştuğu sorusu cevapsız kalır.

Puşkin'in 1829 yılındaki yolculuğunun diğer edebi ürünleri de şiirleri olmuştur. Kafkasya'da bulunduğu sırada ya da döndükten hemen sonra yazdığı şiirlerden dördü ("Gece Sisi Kaplamış Tepelerini Gürcistan'ın" ("Na holmah Gruzii lejit noçnaya mglâ"), "Kafkas" ("Kavkaz"), "Çığ" ("Obval"), "Monastır na Kazbeke") Kafkasya ile ilgilidir.

3.2.5.3. Şiirler

"Gece Sisi Kaplamış Tepelerini Gürcistan'ın" şiiri Puşkin'in 1829 yılındaki gezisi sırasında Kafkasya'da yazılmıştır. Şair Moskova'da tanıştığı Natalya Gonçarova'ya aşık olmuş, fakat evlilik teklifi belirsiz bir tarihe kadar cevapsız bırakılmıştır. Kafkasya'da bulunduğu sırada evlilikle ilgili umutsuz bir bekleyiş içerisindeydi.

Şiirin teması aşktır. Kafkas doğası lirik kahramanın aşk konusundaki düşüncelerini dile getirmesinde bir araç görevi görür. İlk iki dizelerde doğa tasvirleri verilir:

Gece sisi kaplamış tepelerini Gürcistan'ın;
Karşımda akıyor Aragva uğultulu.³¹⁹

На холмах Грузии лежит ночная мгла;
Шумит Арагва предо мною.

³¹⁹ A.S. Puşkin, **Sobraniye soçineniy v 10 tomah**, T. 2, Stihotvoreniya 1823-1836, Moskva, Gos. İzdatelstvo hudoj. lit, 1959, s. 246. (Çev.: Ataoğ Behramoğlu; Aleksandr Puşkin, **Seviyordum Sizi - Seçme Şiirler**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 74).

Doğa tasvirinde iki öge örtük biçimde karşı karşıya konur. İlk dizede göğe yükselen tepeler, ikinci dizede şairin ayaklarının altında akan derin nehir resmedilir. Üçüncü ve dördüncü dizelerde lirik kahramanın iç dünyası aktarılır. O, çevresindeki doğayla uyum içindedir. Kahramanın (ve şairin) duyguları çelişkilidir. İçinde “hem hüznün hem de hafiflik” gibi bir arada olması zor farklı duygular vardır. Bunun açıklaması da şu dizelerde verilir:

Hem hüznün hem bir hafiflik var içimde; kederliyim,
Seninle dopdolu, aydınlık bir keder bu.³²⁰

Мне грустно и легко; печаль моя светла;
Печаль моя полна тобою,

Son dizeler şiiri ve Puşkin’in aşk anlayışını anlamak için özellikle önemlidir. Aşk şairin kalbinde kadın güzelliğinin ve uyumunun yansıması olarak ortaya çıkar.

Seninle, sadece seninle... Hiçbir şey
Bozmuyor, tedirgin etmiyor üzgünlüğümü,
Ve yürek yeniden tutuşuyor, seviyor yeniden,
Sevmemesi olanaksız çünkü.³²¹

Тобой, одной тобой... Унынья моего
Ничто не мучит, не тревожит,
И сердце вновь горит и любит — оттого,
Что не любить оно не может.

Puşkin Kafkasya’daki korkuları ve tehlikeler üzerine “Kafkas” (“Kavkaz”) şiirini yazmıştır. İlk kez *Literaturnaya Gazeta*’da (1831, № 1) yayımlanan şiirde Puşkin’in insanın tutkularına duyarsız olan doğa ve yaşam hakkındaki düşünceleri görülür. Delice akan Terek nehrine, Kafkasya’nın muhteşem doğasına hayran olur, çevresindeki her şeyi gözlemler:

Altımda Kafkas Dağı. Göklerde yalnızım,
Karlar üstündeyim, kıyısında bir uçurumun;
Bir kartal, koparak üstünden uzaktaki bir doruğun,

³²⁰ A.y. (Çev.: A. Behramoğlu).

³²¹ A.y. (Çev.: A. Behramoğlu)

Süzülüyor benimle aynı yükseltide, kanat çırpmaksızın.
Görüyorum buradan doğuşunu dağ ırmaklarının,
Ve ilk devinimini müthiş çığların.

Bulutlar geçip gidiyor üzerimden (altımdan- M.T.) usulcacık,
Ve aralarından, alçalarak, gürüldüyor çağlayanlar;
Onların altında çıplak gövdeleriyle kayalar,
Daha aşağılarda cılız yosun örtüsü ve kuru çalılık;
Ve sonra yemyeşil korular, çayırlar göz alabildiğine,
Kuşların ötüştüğü, geyiklerin sıçradığı keyifle.³²²

Кавказ подо мною. Один в вышине
Стою над снегами у края стремнины:
Орел, с отдаленной поднявшись вершины,
Парит неподвижно со мной наравне.
Отселе я вижу потоков рождение
И первое грозных обвалов движение.

Здесь тучи смиренно идут подо мной;
Сквозь них, низвергаясь, шумят водопады;
Под ними утесов нагие громады;
Там ниже мох тощий, кустарник сухой;
А там уже рощи, зеленые сени,
Где птицы щебечут, где скачут олени.

Araştırmacı İ.L. Bagration-Muhraneli “Kafkas” şiirinde Puşkin’in İncil motiflerini kullandığını belirtir. “Altımda Kafkas Dağı. Göklerde yalnızım” derken şairin bakışı yaratılış gününü çağrıştırır. Peyzaj ikonalarındaki gibi resmedilmiştir, katmanlar halinde yere ve göğe doğru açılır. Bakış yeryüzünü ve gökyüzünü kucaklayarak vadiye iner: “Görüyorum buradan doğuşunu dağ ırmaklarının, / Ve ilk devinimini müthiş çığların. Bulutlar geçip gidiyor altımdan usulcacık.”³²³

Puşkin’in 29-30 Ekim 1829’da yazdığı “Çığ” (“Obval”) şiirinde iki doğa olayının (çığ ve Terek nehrinin akışı) dramatik mücadelesi yer alır. Dağ doruklarından bir çığ koparak Terek’in güçlü akışını durdurur. “Bir anlığına uslansa da” sonunda zafer Terek’in olur:

Fakat direşken öfkesi arka dalgaların,
Delip geçmişti karları...
Ve kudurarak sular altında bırakmıştın
Kıyılarımlı.³²⁴

Но задних волн упорный гнев
Прошиб снега...
Ты затопил, освирепев,
Свои берега.

³²² A.e., “Kavkaz”, s. 266 (Çev. A. Behramoğlu, a.e., s. 80).

³²³ Bagration-Muhraneli, *Vospriyatie Kavkaza...*, s. 398.

³²⁴ Puşkin, “Obval”, a.e., s. 267 (Çev. A. Behramoğlu, a.e., s. 81).

Son iki dizede Yunan mitolojisinin yarı tanrısı Ailos'un* adı anılır:

Ve yanından geniş bir yol geçiyordu: И путь по нем широкий шел:
...
Şimdi sadece, gökyüzü sakini, Где ныне мчится лишь Эол,
Ailos'un hızla geçip gittiği.³²⁵ Небес жилец.

Buna dayanarak Puşkin'in şiire yansıyan duygu ve düşüncelerine ilişkin yorum yapılabilir. Terek'in zaferinin bir anlamı yoktur. Yaşananlar sanki hiç olmamış gibi iz bırakmamıştır. Çığ yok olmuş, mücadeleyle birlikte doğurduğu etki de kaybolmuştur. Geriye sadece ebedi göklerde olanlar kalır; onlar yeryüzünde yaşanan bütün olayların üzerindedir.

“Kazbek'te Bir Manastır” (“Monastır na Kazbeke”) şiiri ilk kez “*Severniye Tsveti na 1831 god*” almanağında yayımlanmıştır (SPb., 1830, s. 47-48.). Puşkin “Erzurum Yolculuğu”nda Gürcistan'da gördüğü bir manastırdan bahseder: “...Beyaz, parça parça bulutlar dağın tepesinden aşıyor ve güneş ışınlarıyla aydınlanan ıssız bir manastır bulutlarla taşınıyor, havada yüzüyormuş gibi görünüyordu.” Etkilendiği bu manzarayı “Kazbek'te Bir Manastır” şiirinde tasvir eder:

Bulutların ardındaki manastırın, Твой монастырь за облаками,
Gökyüzünde salınan Nuh'un gemisi gibi, Как в небе реющий ковчег,
Süzülüyor, zor seçiliyor dağların üzerinde. Парит, чуть видный, над горами.
Özlem duyduğum uzak kıyı! Далекий, возделенный брег!
Dağ boğazına elveda deyip, Туда б, сказав, прости ущелью,
Oraya, özgür zirveye tırmansam! Подняться к вольной вышине!
Oraya, bulutların ardına, Туда б, в заоблачную келью,
Tanrıya komşu, küçük odaya saklansam!³²⁶ В соседство бога скрыться мне!..

Bu ıssız manastır şairin kaçıp sığınmak ve Tanrı'ya yakın olmak istediği yerdir. Bu istek 1830'lu yıllardaki şiirlerinde sürekli görülür.

“Dağların Arasından Akıyor Terek” (“Mej gornih sten nesyotsya Terek”) başlıklı son Kafkas şiiri de Puşkin'in o dönemde içinde bulunduğu ruh halini yansıtır.

* *Airos* (şiirde *Eol*): Yunan mitolojisinde hava olaylarının hâkimi.

³²⁵ **A.e.**, (Çev. A. Behramoğlu, **a.e.**, s. 82).

³²⁶ **A.e.**, “Monastır na Kazbeke”, s. 269.

Dağ boğazlarından, kayaların arasından hızla akan nehir, buradan kurtulmak, engin düzlüğe çıkmak ister. Terek, yaşadığı toplumdan hoşnut olmayan, bundan kaçmak isteyen romantik şairin kendisini temsil eder:

Dalgalarıyla aşındırıyor vahşi kıyıyı,
Fokurduyor dev kayaların çevresinde,
Bir burada, bir orada yolunu kazıyor,
Canlı hayvan gibi bağılıyor ve kükrüyor
Ve birden duruldu ve sakinleşti.³²⁷

Волнами точит дикий берег,
Клокочет вокруг огромных скал,
То здесь, то там дорогу роет,
Как зверь живой, ревет и воет —
И вдруг утих и смирен стал.

Puşkin'in 1829 yılında Kafkasya ve Erzurum gezisinden hemen sonra yazdığı şiirlerinde Kafkasya, o dönemde yaşadığı düşünsel değişikliklerin, iç dünyasındaki arayışların gerçekleştiği bir arka plandır. Kafkasya vahşi doğasıyla bu işlevi görürken, şiirlerde Kafkasyalı imgesine rastlanmaz.

Puşkin'in 1829'da yaptığı yolculuğun tasviri Rus edebiyatında "Doğu"nun gerçekçi imgesinin oluşumunda ilk adım kabul edilir. "Erzurum Yolculuğu" ile yazar artık gençliğinin Kafkasya'sı ile vedalaşır.

3.2.5.4. "Erzurum Yolculuğu"

"1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk" ("Puteşestviye v Arzrum vo vremya pohoda 1829 goda") adıyla yayımlanan *Erzurum Yolculuğu*, Puşkin'in Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1829) Doğu Anadolu'daki savaş bölgesine yaptığı gezinin sonunda yazdığı yeni bir deneme türüdür. Yolculuk notlarının kısa bir bölümü ilk önce, *Literaturnaya Gazeta*'nın 1830 Şubat sayısında "Askeri Gürcü Yolu" ("Voyennogruzinskaya doroga") başlığıyla basılmıştır. Bütün olarak 1836 yılında, yazarın kendisi tarafından çıkarılan *Sovremennik*'in ilk sayısında yayımlanmıştır.³²⁸

Rusya'da Doğu'ya ilginin arttığı bir dönemde yayımlanan eser, aynı zamanda Rus edebiyatında seyahatname türünün dönüşümüne ilk örnektir. Marina Kasumova'nın belirttiği gibi, "Yolculuk"ta bir yandan aydınlanmacı söylemin

³²⁷ A.e., "Mej gornih sten nesyoysya Terek", s. 591. (Çev. Murat Topçu)

³²⁸ "Erzurum Yolculuğu"nun ilk Türkçe çevirisi Zeki Baştınar tarafından yapılmıştır (Yaba Yayınları, 1961). Daha sonraki çeviri Ataol Behramoğlu'na aittir (Yazko, 1982; İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, 2008).

sürdüğü görülür, diğer yandan yeni bir biçim, yeni bir öznel bakış açısı vardır. Önceki Rus gezginleri coğrafi ve zihinsel olarak Batı'ya, “aydınlanmanın ve özgürlüğün kaynaklarına” seyahat ederken, Puşkin coğrafi olarak güneye ilerleyerek “Doğu”ya kültürel bir yolculuk gerçekleştirir. Önceki seyahatnamelerde yazarın sesi, kendi özellikleri olsa da seyahat eden kişinin sesiyle aynı değildir. Burada ise yazar kendi sesiyle konuşur, kendi adına yargılarda bulunur.³²⁹

Erzurum Yolculuğu'nun süjesini, kültürlerin ve dinlerin doğrudan teması, savaşın çelişkileri, Hıristiyanlığın yayılması, Hıristiyan Avrupa dünyasıyla Asya dünyasının çatışması oluşturur. Beş başlıktan oluşan *Erzurum Yolculuğu*'nda Kafkasya, Doğu Anadolu'daki askeri faaliyetler ve Osmanlı olmak üzere başlıca üç tema vardır. Birinci ve ikinci başlıklar altında Kafkasya'nın tarihi, doğası, insanları (Kalmuklar, Çerkesler, Osetler, Gürcüler, Azeriler) anlatılır. Yine burada çok sayıda karşılaşmayla (esir Türkler, İranlı şair Fazıl Han, İranlı prens Hüsrev Mirza) ilgili öyküler verilir. Üçüncü ve dördüncü başlıklar savaş hakkındadır. Beşinci başlıkta okuyucuya Erzurum hakkında tarihi, ekonomik ve istatistiki bilgiler verilir, yeniden Gürcistan'ın iklimi, Gürcü şarkıları anlatılır.³³⁰

Doğu'nun, özellikle Kafkasya'nın romantik tasviri, “egzotik” Doğu tabloları çok azdır. “Genç” ve “güzelce” Kalmuk kıızıyla karşılaşması romantiklerin ve hatta kendisinin *Kafkas Tutsağı*'nda ve *Bahçesaray Çeşmesi*'nde yaptığı gibi idil tonlarında verilmez. Kötü yemeğin, biçimsiz, tüylü atların tasvirleri birbirini izler. Kafkasya'nın doğa tasvirleri “on yumurta ve sütün zor bulunduğu...” şikâyetiyle birlikte verilir.³³¹

1830'larda Puşkin dinsel, tarihsel ve jeopolitik sorunlara daha fazla ilgi duymaya başlar. Hıristiyanlığın tarihi ve kültürel gücünden artık kuşkusu yoktur. N.A. Polevoy'un “Rus Halkının Tarihi” (“İstoriya russkogo naroda”, 1829) adlı eseri için yazdığı eleştiride Puşkin düşüncelerini şöyle dile getirir:

³²⁹ M.Y. Kasumova, “İssledovaniye Vostoka hudojestvennımi sredstvami v janre puteşestviya”, **Mejdunarodny naučno-issledovatelski jurnal**, № 3-2 (34), Yekaterinburg, 2015, s. 78-79.

³³⁰ A.S. Puşkin, “Puteşestviye v Arzrum vo vremya pohoda 1829 goda”, **Sobraniye soçineniy v 10 tomah**, T. 5, Romani, povesti, s. 296-344, Moskva, Gos. İzdatelstvo hudoj. lit, 1960.

³³¹ Gacıyev, **a.g.e.**, s. 91-92.

Eski tarih insan-tanrıyla sona erdi, diyor Bay Polevoy. Haklı. Gezegenimizin en büyük manevi ve politik devrimi Hıristiyanlıktır. Bu kutsal afette dünya yok olmuş ve yeniden doğmuştur. Eski tarih Mısır'ın, İran'ın, Yunanistan'ın, Roma'nın tarihidir. En yeni tarih Hıristiyanlığın tarihidir. Avrupa sisteminin dışında bulunan ülke için ne acı.³³²

Bu düşüncelerini 1830'ların ortalarında *Erzurum Yolculuğu*'nda geliştirir. Tarihin ve Hıristiyanlığın ilişkisi üzerine düşünmeye devam eder, Rusya'nın Hıristiyan olmayan halklara ilişkin "uygarlaştırıcı işlevi" anlayışını derinleştirir. Hıristiyanlık Puşkin'in yaratıcılığında tarihi-felsefi bir yaklaşım olarak karşılığını bulur, kişilerin ve halkların tasvirinde yeni bir evre oluşturur. *Erzurum Yolculuğu*'nda Asyalı halkların tasvirinde Puşkin etnografik yaklaşımın ötesine geçer. *Kafkas Tutsağı*'nda Çerkeslere özgü saydığı etnografik öğelere bolca yer verirken, *Yolculuk*'ta onu etnografyanın ardında duran şey, değişik halkların davranışının daha derin nedenleri ilgilendirir. Kafkasya'ya ve Rusya İmparatorluğu'na katılan yeni topraklara ilişkin çözümü Hıristiyanlaştırmaya dayalı bir aydınlanmadır. "Yolculuk"un yayımlanan baskısında kısmen değiştirilmiş olan ilk taslaktaki bölüm, bu konudaki düşünceleri için açıklayıcıdır:

Sabır elbette çok iyi bir şeydir, peki havarilik ondan ayrılabilir mi? Hakikat onu saklamak için mi ihsan edildi? Biz çocukluk yanlışlarının karanlığından çıkamayan halklarla çevriliyiz ve bizden hiç kimse kuşağını bağlayıp şimdiye kadar hakikatin ışığından mahrum kalmış bu yoksul kardeşlerine barışla ve haçla gitmeyi düşünmedi. Bizim derin uyuşukluğumuz için canlı sözler yerine ölü harfler dökmek ve okuma yazma bilmeyen insanlara dilsiz kitaplar yollamak daha kolay. Eski havariler ve yeni Romalı Katolik misyonerler gibi zorluklara ve tehlikelere göğüs gererek onlar arasında dolaşmak bizim için çok zor.

İkiyüzlüler! Hıristiyanlık görevinizi böyle mi yerine getiriyorsunuz? Siz Hıristiyan mısınız? Pişmanlık duyarak üzülmeli ve sesinizi çıkarmamalısınız... Hanginiz İnancın ve İtaatin kocası, ayakkabısız, çulu içinde aç susuz, ama büyük gayretle ve gururdan arınmanın ilhamıyla Afrika'nın, Asya'nın ve Amerika'nın çöllerinde dolaşan yaşlı azizlere benzedi? Onları ne ödül bekliyor? İhtiyar bir balıkçının ya da konargöçer vahşi ailesinin konukseverliği, yokluk, açlık, bazen de acı dolu bir ölüm.³³³

³³² A.S. Puşkin, *Polnoye sobraniye soçineniy v 19 tomah*, T. 11, Moskva, Voskresenye, 1994-1997, s. 127.

³³³ Puşkin, *Sobraniye ...*, T. 5, s. 299-300.

Erzurum Yolculuğu'nun içinde yer alan “Gavurlar Övüyor Şimdi İstanbul’u” (“Stambul gyaurı nınçe slavyat”)³³⁴ başlıklı şiirde yine Puşkin’in dini bakış açısı görülür. Yeniçeri Eminoğlu (Yanıçar Amin-Oğlu) takma adıyla yazdığı şiirde Puşkin, İstanbul ile Erzurum’u karşı karşıya koyar:

İstanbul Peygamber’in yolundan ayrıldı	Стамбул отрекся от пророка;
Onu baştan çıkardı kurnaz Batı	В нем правду древнего Востока
Dalarak utanç verici zevklerin koynuna	Лукавый Запад омрачил -
O ihanet etti duaya ve kılıca	Стамбул для сладостей порока
Küçümsüyor savaş alanından akan teri	Мольбе и сабле изменил.
Şarap saati oldu dua saatleri	Стамбул отвык от поту битвы
Söndü inancın kutsal ateşi	И пьет вино в часы молитвы.
Dolaşır evli kadınlar mezarlıklarda	Там веры чистый луч потух:
Her kocakarı her hacı ana	Там жены по базару ходят,
Hareme sokarlar erkekleri	На перекрестки шлют старух,
İşbirlikçi harem ağası uykuda	А те мужчин в харемы вводят,
Ama Erzurum’umuz öyle mi ya?	И спит подкупленный евнух.
Bizim dağlı, çok yollu kentimiz	Но не таков Арзрум нагорный,
Kapılmadık biz zevkü sefaya	Многодорожный наш Арзрум:
Yüz vermedik isyan şarabına	Не спим мы в роскоше позорной,
Günah yolundan gitmedik, gitmeyiz. ³³⁵	Не черпьем чашей непокорной
	В вине разврат, огонь и шум.

V.S. Listov, Puşkin’in şiirde Osmanlı tarihindeki gerçek olaylara dayandığını belirtir. Batılılaşma yolunda reformlara girişen II. Mahmut 1826 yılında yeniçerilerin isyanını bastırarak yeniçeri ocağını kapatmıştır. Sultan, geçmişe özlem duyan bağınazlarla hükümdarlık yılları boyunca mücadele etmiştir. Bu da hayali Eminoğlu’na (Puşkin’e) “günaha batmış” ve “peygamberin yolundan ayrılmış” başkent İstanbul ile muhafazakâr, kendi dininin inançlarına bağlı Erzurum’u karşı karşıya koyma olanağı verir. Burada Hıristiyanlığın “günah ve inancın kalesi” inancına da gönderme vardır.³³⁶

³³⁴ Bu şiirin biri kısa, diğeri de daha uzun olmak üzere iki varyantı vardır. Kısa olan, *Erzurum Yolculuğu*'nun beşinci bölümüne eklenmiş ve 1836'da *Sovremennik*'te yayımlanmıştır. Daha önce (17 Ekim 1830'da) yazılmış olan ve Puşkin uzmanlarıca tamamlanmamış kabul edilen ikincisi V.A. Jukovski tarafından 1841 yılında Puşkin'in toplu eserleri arasında yayımlanmıştır (N. Eydelman, **Puşkin: İz biografii i tvorčestva, 1826-1837**, İzd. “Hud. Lit”, Moskva, 1987, s. 11).

³³⁵ Puşkin, **Puteşestviye ...**, s. 455 (Çev. Behramoğlu, a.e., s. 74).

³³⁶ V.S. Listov, “K istolkovaniyu stihotvoreniya Puşkina «Stambul gyaurı nınçe slavyat»“, **Seriya literaturı i yazıka**, Tom 55, № 6, s. 41-46, 1996, s. 42.

Bunun yanısıra Dmitri D. Blagoy Puşkin'in hayal gücünü canlandırmanın sadece Osmanlı tarihi olmadığını, Rusya ile paralelliklerin de etkili olduğunu ileri sürer:

Puşkin için yeniçeriler, I. Petro'nun reformlarına muhalefet eden ve Dekabrist ayaklanmasına kadar kendi sınıf hakları ve imtiyazları için otokrasiyle mücadele eden "eski Rus aristokrasisi" ile karşılaştırma için mükemmel bir örnek olmuşlardır.³³⁷

N.Y. Eydelman bu yönde bir adım daha ileri giderek, Dekabristlerin yargılanmalarının Osmanlı'da yeniçerilerin ayaklanmasıyla aynı tarihe (1826 yazı) denk düştüğünü belirtir ve bununla ilgili olarak Puşkin'in 1829 yılında Kafkasya'da Dekabrist subaylarla karşılaşmasını hatırlatır.³³⁸

Şiirde Rusya ile paralellik konusunda bir diğer düşünce de, Erzurum ve İstanbul'un rekabetinin eski Moskova ile yeni, Batılı Petersburg arasındaki geleneksel rekabete gönderme olduğudur. Yeniçerilerin ayaklanması da *strelets* ayaklanmasına karşılık gelmektedir.³³⁹

Erzurum Yolculuğu'nda Kafkasyalı imgesi hem Puşkin'in romantizmden uzaklaşması hem de düşüncelerinin değişmesi nedeniyle farklılaşmıştır. *Kafkas Tutsağı*'nda "İki başlı kartalımızın, öfkeli Kafkasların üzerinde yükseldiği ana övgüler düzeceğim" derken, yolculuk notlarında "İki başlı kartalın örtüsü altında ne barış, ne de gelişme görülüyor!" diye yazar. Çerkeslere bakışı da romantizmden uzaktır:

Çerkesler nefret ediyorlar bizden. Geniş otlaklarından sürüp çıkardık onları; köyleri yakılıp yıkıldı, bütün bütün kabileler yok edildi. Onlar da yavaş yavaş dağların derinliklerine çekiliyor ve baskınlarını oradan yapıyorlar. Barışçıl

³³⁷ D.D. Blagoy, *Sotsiologiya tvorçestva Puşkina. Etyudı*, Moskva, 1931, s. 195.

³³⁸ Eydelman, *a.g.e.*, s. 199-202.

³³⁹ U. Vikeri, "Zagadoçnaya pometa Puşkina", *Vremennik Puşkinskoy komissii (1977)*, Leningrad, 1980, s. 94.

Strelets Ayaklanması: Rusya'da *streltsı* olarak adlandırılan ilk düzenli ordu birliklerinin I. Petro'nun çar olmasına karşı çıkararak 1698 yılında Moskova'da ayaklanması. "Streletski bunt" veya "Hovaşçına" olarak adlandırılan bu ayaklanma sonucunda Petro tahtı kardeşleri İvan ve Sofya ile paylaşmak zorunda kalmıştır. (V.İ. Buganov, *Moskovskiye vosstaniya kontsa XVII v.*, Moskva, Nauka, 1969, s. 122).

Çerkeslerin dostluğuna güvenilmez: isyancı soydaşlarına her zaman yardıma hazırlar. Vahşi şövalyelik ruhları da ölmüş...³⁴⁰

Puşkin Kafkasya'nın fethi ve halkının uygarlıkla tanışmasına ilişkin önceki düşüncelerini korumaktadır. “Böyle bir halkla ne yaparsın?” diye sorar ve iki yol önerir. Biri jeopolitik (Kafkasya'yı Osmanlı'dan koparmak) ve diğeri de kültürel (Hıristiyanlığın öğütlenmesi):

Ümit edilir ki, Karadeniz'in doğu kıyıların ele geçirilmesi Türkiye ile ticaret yapmalarını engelleyerek Çerkesleri bizimle yakınlaşmaya zorlar. Lüksün etkisi de denenebilir; yeni ihtiyaçlar yavaş yavaş Çerkesleri bizimle yakınlaştırır: semaver de önemli bir yenilik olurdu onlar için. Elbette, daha güçlü, daha dürüst, çağımızın eğitimine daha uygun bir yol var, fakat bu yolu Rusya şimdiye kadar ihmal etti: İncil'in tebliği. Çerkesler yakın zamanda kabul ettiler Muhammed'in inancını. Onları etkileyen Kuran'ın havarilerinin gayretli fanatizmi olmuştur.³⁴¹

Kafkasya Puşkin için “Avrupa'nın Asya ile (uygarlığın vahşi dünyayla) karşılaştığı yer”dir. Kafkasya'ya bakışını belirleyen Avrupa'nın felsefi-tarihi anlayışdır. Bu şemada uygarlık kültürle özdeşleştirilir ve “vahşi dünya”nın da kendine göre farklı kültürleri ve zenginlikleri olduğu gerçeği göz ardı edilir.

“Bir Doğa Anıtı Diktim Kendime...” (“Ya pamyatnik sebe vozdvig nerukotvornıy...”, 1836) şiirinde Puşkin “Acımasız çağında övgüler düzdüm özgürlüğe, / Ve düşmüşlere merhamet çağrısı yaptım” der. Aynı şiirin önceki dizeleri ise şöyledir:

Namım dolaşacak bütün ulu Rusya'da,
Adımı söyleyecek herkes asıl dilde,
Hem Slavların gururlu torunu,
Hem Finli, hem şimdinin vahşi Tunguzu,
Hem de bozkırın dostu Kalmuk.³⁴²

Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгус, и друг степей калмык.

³⁴⁰ Puşkin, **a.g.e.**, s. 419.

³⁴¹ **A.e.**

³⁴² Puşkin, **Polnoye ...**, T. 3, “Ya pamyatnik sebe vozdvig nerukotvornıy”, s. 340.

Puşkin özgürlüğü, öyle görünüyor ki, sadece Rus halkı için istemektedir ya da Rusya'nın fethettiği ülkelerin halkına aydınlanma / uygarlık yoluyla özgürlük getireceğini düşünmektedir. Finlandiya, Basarabya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Kafkasya'nın birçok bölgesi, Puşkin “özgürlüğe övgüler düzerken” özgürlüklerini kaybetmişlerdir.

Çelişkili gibi görünse de, Çarlık otokrasisine muhalif olan, hümanist düşünceler taşıyan Puşkin, aynı zamanda imparatorluk heveslerini paylaşmaktadır. Kardeşi Lev Puşkin'e mektubunda şunları yazar:

Kafkas yöresi, Asya'nın bu yakıcı sınırı birçok bakımdan ilginç. Yermolov onu adıyla ve büyük dehasıyla doldurdu. Vahşi Çerkesler korkutuldu, eski küstahlıkları kalmadı... Ümit etmek gerekir ki, fethedilen ve şimdiye kadar Rusya'ya hiçbir önemli fayda getirmeyen bu ülke yakında güvenilir bir ticaretle bizi İranlılarla yakınlatacak, gelecek savaşlarda bize set olmayacak ve belki de, Napolyon'un Hindistan'ın fethi planı bizim için gerçekleştirecek.³⁴³

Genel bir değerlendirmeye, *Kafkas Tutsağı*'ni yazdığı erken döneminde Puşkin için Kafkasya coğrafi ve etnik-kültürel ölçütlere göre net ayrımları olmayan soyut, sembolik bir kavramken, 1829'daki yolculuğu sırasında Kafkasya ile tanışması, romantizmden uzaklaşıp gerçekçiliği benimsemesi ve Hıristiyanlık felsefesine yakınlaşması sonrası yaratıcılığında Kafkasya'nın edebi imgesi değişime uğramıştır. Kafkasya el değmemiş, vahşi doğasıyla Puşkin'in hayal kırıklıklarından, özgürlük arayışıyla toplumdan kaçıp sığındığı, duygu ve düşüncelerini ortaya koymak için kullandığı arka plan olmuştur. Yaşadığı dönemin ve ait olduğu toplumsal sınıfın aydınlanmacı görüşlerine uygun olarak Kafkasyalıları “vahşi”, “yırtıcı”, “yağmacı” vb. olumsuz sıfatlarla nitelendirilmiş ve V.A. Jukovski'nin temelini attığı “Dağlı” imgesinin Rus edebiyatında yerleşmesini sağlamıştır.

Puşkin *Kafkas Tutsağı* poemasıyla 19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya temalı edebiyat geleneğinin temelini atmıştır. Çağdaşı ve ardılı olan birçok edebiyatçı onun izinden gitmiştir. Bunlardan biri de Kafkasya ile oldukça erken bir tarihte tanışan A.A. Şişkov'dur.

³⁴³ A.e., T. 9, “Pismo L.S. Puşkinu, 24 sen. 1820 g., Kişinev”, s. 75.

3.2.6. Aleksandr A. Şişkov

Romantik yazar, şair ve çevirmen Aleksandr Ardalionoviş Şişkov (1799–1832), Tver’de soylu bir ailede doğmuş, yazar ve devlet adamı olan amcası Aleksandr S. Şişkov’un himayesinde büyümüş ve özel eğitim almıştır. (Amcasıyla aynı adı taşıdığı için edebiyat literatüründe “İkinci Şişkov” (*Şişkov vtoroy*) olarak anılır). Eğitimini tamamladıktan sonra amcasının itirazına rağmen orduya girmiştir. Dekabristlere yakın olması ve deli dolu kişiliği nedeniyle yaşamı tutuklanmalar, sürgünler ve gizli polisin takibi altında geçmiştir. 1818 yılında bilinmeyen bir nedenle Kafkasya’ya (Gürcistan’a) sürgün edilmiştir. General A.P. Yermolov’la tartıştığı için 1821’de Ukrayna’ya gönderilmiş, 33 yaşında Tver’de bir kavgada öldürülmüştür.³⁴⁴

Schiller çevirileriyle tanınan Şişkov’un, arkadaşı da olan A.S. Puşkin’in etkisi altında yazdığı şiirleri “Yüzbaşı A.A. Şişkov’un Eserleri ve Çevirileri” (“Soçineniya i perevodı kapitana A.A. Şişkova”, 1834-35) adıyla yayımlanmıştır.

Kafkasya hakkındaki ilk eseri, Gürcistan’ın Kaheti bölgesindeki köylü ayaklanmasını konu alan “1812 Yılında Ketevana ya da Gürcistan” (“Ketevana, ili Gruzıya v 1812 g.”) adlı tamamlanmamış romanıdır. Yazarın ölümünden sonra bulunan taslak İmparatorluk Bilimler Akademisi Komisyonu tarafından 1834-1835 yıllarında basılmıştır.

Romanda ayaklanma ve halk hareketi teması ahlaki ve ulusal-tarihi motiflerle süslenmiştir. Gürcistan tarihi, Dağistanlıların yaşantısı, Bakülü ateş tapanlar hakkında epizodlar birbirini izleyen sahneler halinde verilir. Mamuka’nın babasının Prenses Mariya öyküsü, askerlerin başkomutan Tsitsianov hakkındaki anıları, Sahmetov’un Prenses Aleksandra öyküsü birbirini izler. Romanda Dağistanlıların “camaat” yönetiminin olumsuzlukları ele alınır, halk için hukuk düzenin kurulması savunulur. Rusya düşmanlığının siyasi gücünü kaybeden feodal yöneticilere özgü olduğuna, halkın çoğunluğunun Rusya ile dost olmak istediğine okuyucu ikna

³⁴⁴ V.N. Grekov, “Şişkov A.A.: biobibliografiçeskaya spravka”, **Ruskiye pisateli. Biobibliografiçeskiy slovar**, Tom 2, Ed. P.A. Nikolayeva, Moskva, Prosveşçeniye, 1990, s. 409-411.

edilmeye çalışılır. Şişkov’un romanının bir özelliği de, Rus kahramanların yabancı topraklarda yaşantısının ilk edebi tasvirlerinin verilmesidir.³⁴⁵

Şişkov’a ait iki Kafkas poeması bulunmaktadır. “Dağıstanlı Tutsak Kız” (“Dagestanskaya uznitsa”, 1824) A.S. Puşkin’in *Kafkas Tutsağı*’nın etkisiyle yazılmış olsa da süjesinde o dönemde edebiyatta görülmeyen bir farklılık vardır. Avrupalı uygar erkek ile onu seven ve kurtaran yerli kız yerine, süje Kafkasyalı yerli kızın yine bir yerliye (Girey) aşkı üzerine kurulmuştur. Poemanın isimsiz kahramanı kızın Girey’e duyduğu aşk o kadar büyüktür ki “asırlık Dağlı yasalarını” çiğnemeyi göze alır. Fakat aşk hüsrarla bittiğinde büyük bir yıkım yaşar, kendini değersiz sayar ve yaşamının sonuna kadar bunun cezasını çekmeye karar verir. Yaşlı bir gezgine annesine iletmesi için şunları söyler:

Söyle ona boşuna ağlamasın,
Değersiz ve talihsiz kızı için!
Unuttu o dağlarda utancını,
Seni, yasayı ve yurdunu...
Bırak çeksin acılar içinde
Yaşamının kalanını töresine
ihamet eden!³⁴⁶

Ты скажешь ей: не плачь напрасно
О недостойной и несчастной!
Она в горах забыла стыд,
Тебя, закон, страну отчизны...
Пускай отступница влачит
В мученье злом остаток жизни!

Süjede tutsaklık söz konusu olmadığı halde Şişkov’un poemanın başlığını neden “Dağıstanlı Tutsak Kız” koyduğu anlaşılmaz. Poemada simgesel Doğu-Batı karşıtlığı olmasa da, önceki romantik şairlerin çerçevesini çizdiği Kafkasya imgesine rastlanır. Kafkasya’nın vahşi doğası içinde yüzyıllardır değişmeyen geleneklerle yaşayan “yırtıcı Dağlı” tasviri değişmez:

Dağlık Dağıstan’ın üzerinde,
Dolaşırken intikam, ölüm ve korku,
...
Cesur ve inatçı yırtıcı
İsyankar bir gülümsemeyle dikiliyordu
Ulaşılmaz zirvelerde...³⁴⁷

Когда над горным Дагестаном
Носились мщенье, смерть и страх,
...
А хищник дерзкий и упорный
Стоял с улыбкой непокорной
На неприступных высотах...

³⁴⁵ V.S. Şaduri, *Drug Puşkina Şişkov i ego roman o Gruzii*, Tbilisi, Zarya Vostoka, 1951, s. 16.

³⁴⁶ L.N. Ryaguzova, “Romanı A.A. Şişkova «Ketevana, ili Gruziya v 1812 godu» i M.Y. Lermontova «Geroy našego vremeni»: istoriko-literaturnıye paralleli”, *Lermontov v istoričeskoj sudbe narodov Kavkaza: sb. nauç. st.* Ç. I, s. 156-167, Krasnodar, Ekoinvest, 2014, s. 157.

Kafkasyalı karakterinin bu özellikleri “Lonskoy” (1828) poemasında da görülür:

Çeçen zalimdir, alışkındır
Eli gizli cinayetlere,
Sevgi kalbinden uzaktır;
Gelip geçen yolculara korku salar:
Sinsilik, intikam onun yasası;
Çeçene yabancıdır merhamet,
Ve gururla hor görür
Çalışmayı ve ağır yorgunluğu.³⁴⁸

Чеченец зол: его рука
Приучена к убийствам тайным,
Любовь от сердца далека;
Он страшен путникам случайным:
Коварство, месть - его закон;
Чеченцу не знакома жалость,
И гордо презирает он
Труды и тяжкую усталость.

“Lonskoy” poemasında Kazak kadının ağzından söylenen bir “Çeçen Şarkısı”na da yer verilir:

Bin kocam, kendi ellerimle
Eyerlediğim atına;
Bin, kocam, günün ışığı
Sönecek yakında dağın ardında.

Садися, муж: мой, на коня,
Оседлан конь моей рукою;
Садись, мой муж, – светило дня
Потухнет скоро за горою.

Uzaktan Kazak çadırları seçiliyor,
Düşmanlar Sunja’ımızda yaşıyor,
Ve gavurlar kase dolusu içiyor,
Çeçenlerin ateşli kanını.

Белеют ставки казаков,
Враги живут на сунже нашей,
И пьют гяуры, полной чашей,
Чеченцев пламенную кровь.

İndir onlara kılıcını cesaretle
Davetsiz konukları geri püskürt,
Bana da savaş hediyesi
Beyaz kafatası getir.³⁴⁹

Ударь на них и шашкой смело
Гостей незваных отрази,
А мне, мой муле, мне череп белый
В подарок с битвы привези.

Şarkının hemen devamında Rusya’nın simgesi olan “iki başlı kartalın” Kafkasya’da zaferi ilan edilir:

Yok oldu ateşli özgürlüğü
Kafkasya’nın cüretkar çocuklarının,
Bozuk havanın yok olduğu gibi
Güneşin ışınları parladığında.

Исчезла буйная свобода
Кавказа дерзостных детей,
Как исчезает непогода
При блеске солнечных лучей.

³⁴⁷ R.F. Yusufov, “Poema A.A. Şişkova «Dagestanskaya uznitsa»”, Glava IV, s. 195-214, **Dagestan i russkaya literatura kontsa XVIII i pervoy polovini XIX v.**, Moskva, Nauka, 1964, s. 201.

³⁴⁸ A.A. Şişkov, **Poeti 1810-1830 gg.**, T. 1-2, Leningrad, 1972, s. 198.

³⁴⁹ **A.y.**

Kanatları altına aldı iki başlı kartal
Zirvelerini devasa dağların,
Ve sert kayaların üzerine kanlı kılıç
Kazıdı hükmünü Kafkasya'nın.³⁵⁰

Приосенил орел двуглавый
Вершины исполинских гор,
И на граните меч кровавый
Иссек Кавказу приговор.

Poemanın son bölümünde işlenen düşünceye göre, Rusya'nın getireceği aydınlanmayla Dağlılar zamanla barışçıl uğraşlara yöneleceklerdir. Şişkov, imparatorluk söyleminin temsilcisi epigon romantik şairler grubuna aittir. Eserlerinde karşılaşılan Kafkasyalı imgesi de buna uygundur.

Hem tarihsel sıralama hem de Kafkasyalının temsili bakımından A.A. Şişkov'un hemen ardından şair A.İ. Polejajev gelir.

3.2.7. Aleksandr İ. Polejajev

Penzenli toprak sahibi İ. Struyski'nin kölesinden doğan oğlu olan Aleksandr İvanoviç Polejajev (1804–1838), on yaşında Moskova Fransız okuluna girmiş, daha sonra Moskova Üniversitesi'nde edebiyat derslerini takip etmiştir. 1825 yılında, Puşkin'in "Yevgeni Onegin" poemasının etkisiyle yazdığı ve Moskova Üniversitesi'ndeki düzeni eleştirdiği "Saşka" adlı şiiri yüzünden astsubay rütbesiyle askeri hizmete alınmıştır. 1829 yılında birliğiyle birlikte Kafkasya'ya gitmiş, Çeçenistan'da ve Dağıstan'da çarpışmalara katılmış, 1833 yılında Moskova'ya dönmüştür. İşlediği bir askeri suç nedeniyle aldığı ağır bir fiziki cezadan sonra erken yaşta yaşamını yitirmiştir.

Polejajev'in yaratıcılığında 1820–1830'larda Rus şiirinde işlenen hemen hemen bütün türler ve konular yer bulmuştur. F.M. Dostoyevski, Polejajev'in kendi döneminin edebiyatına önemli etkisi olduğunu düşünmüş ve M.Y Lermontov'u etkileyen bir şair olarak göstermiştir.³⁵¹

Polejajev Kafkasya'da bulunduğu üç yıl içinde "Erpelı" (1830) ve "Çir–Yurt" (1831–1832) poemalarını ve "Kazak" (1830), "Kuban'da Bir Gece" ("Noç na Kubani", 1830), "Çerkes Aşkısı" ("Çerkesskiy romans", 1831), "Tarki" (1831), "Dağ Milisinin Şarkısı" ("Pesn gorskogo opolçeniya", 1833), "Germençug Mezarlığı" ("Kladbişçe Germençugskoye", 1833) başlıklı şiirlerini yazmıştır.

³⁵⁰ A.y.

³⁵¹ Aleksandr Polejajev, **Entsiklopediya Brokgauza i Efrona**, (Çevrimiçi) <http://polezhaev.ouc.ru/kratkaya-spravka.html>, 10 Aralık 2014.

Polejajev romantik üslupla yazsa da şiirlerinde Kafkasya'yı idealize etmez. Kafkasya'nın egzotizmini değil, Rus askerinin zorlu yaşamını, savaşın korkunçluğunu, yerli halkın ve köylerinin yok edilmesini gerçekçi bir yaklaşımla anlatır. “Kafkasya'nın Savaşçılarına” (“Voinam Kavkaza”) alt başlığını taşıyan “Erpelı” (Dağıstan'da bir köyün adı) adlı şiiri Rus askerinin kahramanlık motifleriyle bezenmiştir. Şair savaşın coşkusuyla ve Rus silahının başarısının verdiği heyecanla doludur. A.P. Yermolov ve A.A. Velyaminov gibi komutanlara övgüler düzer. Rusya'nın uygarlaştırma misyonuna yürekten inanan Polejajev'e göre Dağlılar Rus egemenliği altında mutluluk ve huzuru tanımışlardır. Boyun eğip Rusya'ya katıldıklarında yaşayacakları barışçıl yaşamın tablosunu çizer:

Şimdi, Kafkas kahramanları
Tüylü şapkalı ve yamçılı,
Bırakıp gönülsüz dağlarda
Baskını, hırsızlığı ve soygunu,
Zoraki tembelliğinin yerine
Ev işlerini benimsedi,
Mısırı da arpayı da
Büyük başarıyla yetiştirdi.³⁵²

Итак, Кавказские герои
В косматых шапках и плащах,
Оставя нехотя в горах
Набеги, кражи и разбой,
Свою насильственную лень
Трудом домашним заменили
И кукурузу и ячмень
С успехом чудным разводили.

Adını Çeçenistan'daki bir köyden alan *Çir-Yurt* poemasında savaş sahneleri ya da doğa tasvirleri yoktur. Önceki poemada çizilen Dağlı imgesi biraz daha geliştirilir:

Ama ne ateş, ne kılıç, ne de zincirler
Yok edemedi bu halkın
Tutkularını.
Özü onun kan ve savaş,
Şiddet, yırtıcılık ve soygun,
Ve dizginsiz özgürlük.³⁵³

Но ни огонь, ни меч, ни цепи
Не уничтожили страстей
Вероподобного народа.
Его стихия – кровь и бой,
Насильство, хищность и разбой,
И безначальная свобода.

Polejajev poemada bütün olumsuz sıfatları sıralayarak Çeçenlere karşı bir suçlama iddianamesi yazmış gibidir: “canı” (*zlodey*), “kindar düşman” (*zlobnyy vrag*), “vahşi halk” (*dikiy narod*), “yırtıcı asi” (*myatejnik hişçnyy*), “haydut

³⁵² A.İ. Polejajev, “Erpelı”, *Stihotvoreniya*, Moskva, 1976, s. 156.

³⁵³ A.e., “Çir-Yurt”, s. 172.

özgürlüğünü seven” (*lyubitel razboyniçey svobody*), “itaatsiz yırtıcı” (*hişnik nepokorniy*), “yırtıcı haydutluğun evlatları” (*pitomtsı hişçnogo razboya*), “gaddar yobazlar” (*izuveri*) vb.

Çeçenlere önderlik eden Beybulat “sinsi peygamber”, Gazi Molla ise “haydutluğun ve Kuran’ın başı”, “Hıristiyanların celladı” olarak karakterize edilir. Polejajev’e göre, Kafkasyalı sadece Müslümanlığı Hıristiyanlığa tercih ettiği için değil, geçmişte Roma İmparatorluğu’nun tebası olduğu için de suçludur. Bu yüzden İsa’yı çarmıha germenin suçunu da paylaşmalıdır.³⁵⁴

İmparatorluk ideolojisinin temel tezleri en açık şekilde “Germeçug Mezarlığı” (“Kladbişçe Germeçugskoye” (1833) şiirinde ifade edilmiştir. Germeçug adında bir Çeçen köyü Rus birlikleri tarafından kuşatılır, fakat Çeçenler teslim olmazlar ve bütün halkı öldürülerek köy yakılır. Polejajev “Rus silahına direnmeselerdi şimdi mezarlıkta yatmazlardı” düşüncesini temellendirdiği şiirinde trajedinin baş sorumlusu olarak Çeçenleri görür: “Ve Germeçug: – zalim halk / Kendinin yıkıcı tiranı / Yüce gerçek karşısında ne zaman / Yok olacak senin acıklı yalanın?”³⁵⁵

Rusya şiirde tehditkâr, ama ideal olanın taşıyıcısı olarak temsil edilir. Rusya devlet düzeni “yüce gerçek”le özdeşleştirilerek düzen sağlayıcı güç olarak sunulur. Polejajev’e göre, Kafkasyalıların Rus silahının gücünü kabul etmemeleri ve ölümü Rus yasasını tanımaya tercih etmeleri, ezelden beri özgür yaşamalarından, özgürlüklerinden ve topraklarından daha değerli bir şey tanımamalarından değil, fanatik Müslüman olmalarından kaynaklanmaktadır. Şair Kafkasyalıları özgürlüğün değil İslamın savunucuları olarak gördüğü için öfkelidir.

Polejajev Çerkeslerle hiç tanışmadığı halde dönemin geleneğine uygun olarak bir de “Çerkes Romansı” yazmıştır. Şiirin süjesi oldukça basittir. Gecenin karanlığında bir Çerkes genci “soyacak yolcu” yerine sevgilisini beklemektedir. Buluştuklarında kızın babası ortaya çıkar ve kılıcıyla delikanlıyı öldürür. Kız da hançerle kendini öldürür ve yasak aşk trajediyle biter.³⁵⁶

Polejajev’in eserlerinde Kafkasyalıları bakışı son derece olumsuzdur. Hayattaki kişisel başarısızlıkları, gayrimeşru çocuk olmanın psikolojisi, hem

³⁵⁴ A.y.

³⁵⁵ A.e., s.118.

³⁵⁶ A.e., s. 97.

soyluluk hem de subaylık unvanlarını kaybetmiş olması ve ilerleyen verem hastalığı şairi hayata ve çevresine karşı öfkeli ve karamsar yapmış olmalıdır. Polejajev Kafkasyalılarda özgürlük savaşçısı değil “vahşiler”i ve “yırtıcılar”ı görür. Kafkasyalıların köylerini “mağara”, bağımsızlık mücadelelerini “miskin halkın mücadelesi”, savundukları özgürlüğü “haydut özgürlüğü”, savaşta özverilerini “kör şiddet”, bizzat Kafkasyalıları ise “barbarlar”, “vahşi orda”, “umutsuzluğun ve karanlığın çocukları”, “vahşi hayvana benzeyen halk” olarak niteler.³⁵⁷

Polejajev Kafkas eserlerini romantik edebiyat ruhuyla yazmıştır, fakat Kafkasya’ya kendi hayal ettikleri İran–Türk motiflerini mal eden romantiklerden farklı olarak Polejajev’in Kafkasya tasvirleri daha gerçekçidir. Eserlerinde Kafkas gerçekliği sırf olumsuz renklerle tasvir edilmiştir. Rus romantik edebiyatında imparatorluk ideolojisinin en parlak temsilcisi A.İ. Polejajev olmuştur.

Polejajev’le hemen hemen aynı yıllarda eserleri yayımlanan A.A. Bestujev-Marlinski, uzun öykü türünde ilk Kafkas eserlerini yazan romantik yazardır.

3.2.8. Aleksandr A. Bestujev-Marlinski

Rus edebiyatında romantik Kafkasya imgesinin oluşmasında büyük katkısı olan yazarlardan biri Aleksandr Aleksandroviç Bestujev-Marlinski’dir (1797–1837). Petersburg’ta soylu bir ailede dünyaya gelen A.A. Bestujev-Marlinski’nin babası deniz subayı ve yazardır. *Kadet okulunu** yarım bırakan Bestujev-Marlinski daha sonra muhafız alayına girmiştir. Dekabrist Ayaklanması’nın idam edilen beş liderinden biri olan şair Kondrati F. Rıleyev’le dostluğu 1823 yılında gizli Kuzey Derneği’ne girmesini sağlamıştır. 1824’ten itibaren derneğin etkin üyesi olmuş, ayaklanma çağrısı yapan birçok politik şiir yazmış ve ayaklanma hazırlıklarına doğrudan katılmıştır.

Aralık 1825’deki ayaklanma bastırılınca önce idama, sonra da soyluluk unvanı ve rütbesi alınarak Sibiryada 20 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Askeri hizmetin kaderini değiştirebileceğini düşünerek Kafkasya’ya gönderilmesi için başvurmuş, er

³⁵⁷ R. Esenbayeva, *Kavkazskiye poemı A.İ. Polejajeva*, (Çevrimiçi) www.nana-journal.ru, 16 Kasım 2015.

* *Kadet Okulu*: Soyluların çocukları için kurulan askeri okul.

rütbesiyle Müstakil Kafkasya Kolordusu'na atanmış ve 1829 Ağustos ayında Tiflis'e gelmiştir. Burada arkadaşlarıyla ve kardeşleriyle sık sık yazışmaya başlamıştır.³⁵⁸

Tiflis'e geldikten hemen sonra, Osmanlı–Rus Savaşı'na katılan alayıyla birlikte Erzurum'a gitmiş, döndükten sonra, 1830 yılı başında Dağıstan'a, Derbent dağ taburuna gönderilmiştir. Tiflis'in hareketli yaşamından sonra Derbent'teki küçük garnizonda sıkılmaya başlayan Bestujev-Marlinski için heyecanlı günler 1831 sonbaharında gelmiştir. Dağıstan'ın ilk “gazavat” (cihat) hareketini başlatan Gazi Muhammed (Kazi Mulla) Derbent'i kuşatmış, fakat yardıma gelen Rus birlikleri garnizonu kurtarmıştır. Hemen ardından yapılan karşı harekâta Bestujev-Marlinski de katılmıştır ve heyecanını kardeşlerine yazdığı mektupta paylaşmıştır:

Bu sonbahar kendi havamı soludum; barut dumanını, dağların sisini içime çektim. Kafkasların karını ayağımla çiğnedim, evlatlarıyla dövüştüm – layık düşmanlar! Onların yanında Farslar ve Türkler oyuncak bebek gibiler; ne kadar ustaca çarpışıyorlar, nasıl kahramanca ölüyorlar! Rusun adı bütün dünyada bir burada korku salmıyor.³⁵⁹

1833 yılında Albay F.İ. Gene'nin askeri istihbarat için Dağıstan'ın güneyine yaptığı geziye katılmış ve bu, Kafkasyalıların yaşamını daha yakından tanınmasını sağlamıştır.

Bestujev-Marlinski Derbent'te, bir astsubayın kızı olan Olga Nestertseva ile tutkulu bir aşk yaşamış, onunla evlenmeyi düşünmüş, fakat aşk trajik bir olayla sona ermiştir. Olga, Bestujev-Marlinski'nin silahıyla kazayla kendini vurmuş ve ölmüştür. Bundan sonra Bestujev-Marlinski kederli ve melankolik bir ruh haline bürünmüştür.

1834 baharında Bestujev-Marlinski Gürcistan'ın Ermenistan sınırında bulunan Ahaltsih'a gönderilmiştir. Fakat kısa süre sonra, Ağustos 1834'te Kuban'da Çerkeslerle savaşıyan General A.A. Velyaminov'un birliğine katılmış ve Kasım sonuna kadar burada kalmıştır. 1835 Mayıs ayında Yekaterinodar'a (Krasnodar)

³⁵⁸ N.A. Kotlyarevski, **Aleksandr Aleksandreviç Bestujev: Yego jizn i literaturnaya deyatelnost**, Tom 1, Stavropol, SGU, 2010, s. 286.

A.A. Bestujev-Marlinski'nin dört kardeşinden ikisi ayaklanmaya katılmaktan ağır cezalara çarptırılmıştır. Mihail 20 yıl, Nikolay ömür boyu kürek cezası almış ve Doğu Sibiryaya sürgün edilmişlerdir. Deniz astsubayı olan üçüncü kardeşi Pyotr ve en küçük kardeşi Pavel de Kafkasyaya sürgün edilmiş, daha sonra evlerine dönmüşlerdir.

³⁵⁹ A.A. Bestujev-Marlinski, “Pismo k bratyam 24 dekabrya 1831 g.”, **Russki vestnik**, № 6, 1870, s. 510.

dönmüş, fakat sağlığı iyice bozulduğu için iki aylığına Kafkasya kaplıcalarına (Pyatigorsk) gitmesine izin verilmiştir. Döndükten sonra yine Kuban'a, Çerkeslere karşı düzenlenen iki aylık bir harekâta katılmıştır.

1836 yılında Bestujev-Marlinski'nin yeni görev yeri Karadeniz kıyısında bulunan, Rusya'ya karşı savaşan Çerkeslerle çevrili Gelencik kalesidir. Dış dünyayla sadece deniz yoluyla irtibat sağlanan, öldürücü iklimiyle tanınan bu kalede ağır şekilde hastalanmıştır. Kardeşine mektubunda “ölüm oranı korkunç, günde 3 – 5 kişi ölüyor” diye yazmıştır. Fakat hastalığı atlatmayı başarmıştır.

Bir süre sonra rütbe almasına karşın askerlik görevinden ayrılma umudu gerçekleşmemiş ve Abhazya'da bulunan Gagra garnizonuna gönderilmiştir. Bundan sonrası, Bestujev-Marlinski'nin “dünya azabı” diye adlandırdığı hayatının son dönemidir. Bir yılda garnizonun yarısının hummadan öldüğü Gagra kalesi, sıtma geçirmiş Bestujev-Marlinski için öldürücü olabilecek bir yerdir. Buraya I. Nikolay'ın özel emriyle sürülmüştür ve çar yazarın koşullarının hafifletilmesi isteğine her defasında kararlılıkla karşı çıkmıştır.

Kardeşleriyle, *Moskovskiy Telegraf* dergisinin yayıncıları Nikolay ve Ksenofont Polevoy kardeşlerle, kendisine yakınlık gösteren General Aleksandr H. Benkendorf'la sık sık yazışan Bestujev-Marlinski, hemen her mektubunda Gagra'daki öldürücü iklimi, yaşadığı zorlukları, sağlığının bozulduğunu belirtmiş ve Benkendorf'tan başka yere naklini sağlayarak onu ölümden kurtarmasını istemiştir. Uzun süre bu iklimde, rutubetli toprak evlerde kalmak ve hastalıklar Bestujev-Marlinski'yi fiziksel olarak tamamen çökertmiştir. Haziran 1836'da Polevoy kardeşlere mektubunda “Yine kötüleştim, sıtma değişik varyasyonlarıyla yeniden ve yeniden geri dönüyor. Gölgeye benziyorum, bir beden olduğumu sadece ağrılarımın hissediyorum” diye yazmaktadır.³⁶⁰

Sonunda Novorossiysk valisi M.S. Vorontsov, çara yazdığı mektupla Bestujev-Marlinski'nin Ekim 1836'da Kutais şehrine naklini sağlamıştır. Haziran 1837'de Adler'e çıkarma yapmak üzere gönderilen birliğiyle Sohum'dan askeri gemiye binmiş, dört gün sonra da burada Çerkeslerle yapılan çarpışmada ölmüştür.

³⁶⁰ “Pisma Aleksandra Aleksandroviça Bestujeva k N.A. i K.A. Polevom, napisanniye v 1831-1837 godah”, **Russki vestnik**, T. 32, № 4, 1861, s. 480.

Kendisi Kafkasya miti yaratan Bestujev-Marlinski hakkında da zamanın romantizm ruhuna uygun olarak mitler üretilmiştir. Bunlara göre, Bestujev-Marlinski Çerkeslerin tarafına geçmiş, onların geleneklerini benimsemiş ve aralarında yaşamaktadır. Adler çarpışmasından hemen önce akrabalarından ve Rus halkından af dilediği bir de mektup yazmıştır. İmam Şamil'in aslında Bestujev-Marlinski olduğu söylentisi bile yayılmıştır.³⁶¹

Bestujev-Marlinski romantik geleneği 1830'lu yıllarda yerel renk temelinde devam ettiren yazarlardan biridir. Dünya görüşünün oluşmasında Avrupalı ve Rus tarihçilerin büyük etkisi olmuştur. Rusya'da 1820–1830'larda popüler olan Fransız tarihçi Barant'ın (Amable–Guillaume–Prosper Brugière, 1782–1866), François P.G. Guizot'nun (1787–1874) ve özellikle Augustin Thierry'nin (1795–1856) eserlerini ilgiyle izlemiştir. “Halkın ulusal ve tarihi özellikleri”, “çağın özgünlüğü” gibi kavramların özel bir önem kazandığı bu çalışmalar Bestujev-Marlinski için romantik tarihçiliğin bir tür okulu olmuşlardır. Thierry'nin *İngiltere'nin Normanlar Tarafından Fethinin Tarihi (Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands)*³⁶² (1825) ve *Fransa Tarihi Hakkında Mektuplar (Lettres sur l'histoire de France)* (1827) adlı eserleri, ayrıca Batı Avrupa (İngiliz ve Fransız) romanı Bestujev-Marlinski'nin 1830'lu yıllardaki edebi yaratıcılığı üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Walter Scott'un büyük etkisi görülmektedir. Bu etki en başta kahramanların zarif ve metaforik dialoglarında, peyzaj tasvirlerinde hissedilmektedir. Scott'un etkisi, eserin her başlığına parlak bir epigrafın eşlik etmesi ayrıntısında da görülmektedir.

Bestujev-Marlinski'nin Polevoy kardeşlerle yakın ilişkisi, hemen hemen bütün önemli edebiyat eserlerinin düzenli olarak eline geçmesini sağlamıştır.³⁶³ 1830'ların

³⁶¹ A.A. Bestujev-Marlinski, **Soçineniya**, Tom 2, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1981, s. 102.

³⁶² Thierry'nin bu eseri daha sonra “İstoriya zavoyevaniya Anglii normanami” başlığıyla Rusçaya çevrilmiştir (Sankt-Peterburg, 1868).

³⁶³ *Moskovski Telegraf* dergisinin (1825–1834) editörü olan Nikolay Polevoy (1796–1846) ve kardeşi Ksenofont'un (1801-1867) Bestujev-Marlinski'nin yaşamındaki yeri ve edebi yaratıcılığındaki rolü çok büyüktür. Polevoy kardeşler onu sürgün yıllarında maddi ve manevi olarak desteklemiş, yayın işlerini yürütmüş, düzenli olarak ona yeni edebiyat eserlerini ulaştırmış ve edebiyat dünyasıyla arasında köprü olmuşlardır. Eleştirmen, tarihçi, romantik öykü ve roman yazarı olan Nikolay Polevoy Bestujev-Marlinski'ye her zaman daha yakın olmuştur. (<http://bestuzhev-marlinskiy.lit-info.ru>).

önemli dergilerini (*Moskovskiy Telegraf*, *Teleskop*, *Ateney*, “*Biblioteka Dlya Çteniya*” vd.) okuduğu da bilinmektedir.³⁶⁴

Bestujev-Marlinski Kafkasya ile ilgilenmeye gençliğinde başlamıştır. Kafkasya’yı henüz görmeden yazdığı “Ordugâhta Bir Akşam” (“Veçer na bivuaque”, *Polyarnaya Zvezda*, 1823) adlı öyküsünde Kafkasya, kahramanın sağlığını düzeltmek ve mutsuz aşktan sonra kendini toparlamak için gittiği yer olarak kullanılan bir fondur.³⁶⁵

Bestujev-Marlinski’nin sürgünde bulunduğu dönemde yazdıklarını ismini kullanmadan yayınlamasına izin verilmiştir. Kafkasya’ya geldikten hemen sonra, 1830 yılından itibaren “A.M.” veya “Aleksandr Marlinski” olarak yeniden edebiyat dünyasına dönmüş ve kısa sürede tanınan bir yazar olmuştur. Derbent’te bulunduğu dört yıl boyunca zor görev koşullarına ve komutanlığın ağır baskısına rağmen edebi yaratıcılığını devam ettirmiştir. Aynı zamanda halkın yaşantısını gözlemlemiş, eserleri için malzeme toplamıştır.³⁶⁶

Bestujev-Marlinski’nin Kafkasya sürgünü yıllarında yazılmış çok sayıda eseri vardır.³⁶⁷ Bunların çoğu egzotizmle süslenmiş, askerlik yaşamıyla ilgili öyküleridir. Ayrıca yazar, birliğiyle geçtiği yolları “yolculuk notları” halinde yayımlamıştır. Bu eserlerinin hemen hemen tamamında Kafkasya olayların geçtiği arka plan olarak kullanılmıştır.

Temanın doğrudan Kafkasya veya kahramanlarının Kafkasyalı olduğu eserlerini 1830’lu yıllarda yazmıştır. *Ammalat Bek* (1832) öyküsü yayımlandığında Bestujev-Marlinski’nin adı Kafkasya ile birlikte anılmaya başlamıştır. İzleyen

³⁶⁴ Bestujev-Marlinski, **a.g.e.**, “Veçer na bivuaque”, Tom 1, s. 106.

³⁶⁵ **A.e.**, s. 104-115.

³⁶⁶ Gaciyev, **a.g.e.**, s. 87.

³⁶⁷ A.A. Bestujev-Marlinski’nin Kafkasya’da yazdığı öyküler şunlardır: “Askeri Antika” (“Voyenny antıkvarı”, 1829), “Sınanma” (“İspitaniye”, 1830), “Korkunç Fal” (“Straşnoye gadanye”, 1830), “1824 Yılında Kafkasya Sularında Akşam” (“Veçer na Kavkazskih vodah v 1824 godu”, 1830) ve “Teğmen Belozor” (“Leytenant Belozor”, 1831), “Saat ve Ayna” (“Çası i zerkalo”, 1831), “Kırmızı Örtü” (“Krasnoye pokrivalo”, 1831), “Kafkas Duvarı” (“Kavkazskaya stena”, 1834), “O öldürüldü” (“On bil ubit”, 1835), “Oveçkin ve Şçerbin’in Kafkasya Zaferi” (“Podvig Oveçkina i Şçerbina za Kavkazom”, 1837).

Yolculuk Notları: “Dağıstan’dan Gelen Dağ Yolu” (“Gornaya doroga iz Dagestana”, 1834), “Kuba Şehrine Giden Yol” (“Put do goroda Kubi”, 1836), “Eski Şemah Yolunda Son İstasyon” (“Poslednyaya stantsiya k staroy Şemahe”, 1834) “Dağıstan’dan Şirvan’a Kunakent Üzerinden Giden Dağ Yolu” (“Gornaya doroga iz Dagestana v Şirvan çerez Kunakenti”, 1834), “Topçu İstasyonundan Kut-Kaşi’ye Geçiş” (“Pereyezd ot s. Topçi v Kut-kaşi”, 1834), “Almalı İstasyonundan Mugansa Karakoluna Kadar Olan Yol” (“Doroga ot stantsii Almalı do posta Mugansı”, 1835).

yıllarda diğer Kafkas öyküleri *Biblioteka Dlya Çteniya* dergisinde *Kafkasya Yazıları* (*Kavkazskiye oçerki*) başlığıyla art arda yayımlanmıştır (1834 – t. 6, 1835 – t. 12, 1836 – t. 15, 17).³⁶⁸

1820’lerde artık tanınmış bir yazar olan Bestujev-Marlinski, 1830’larda Kafkas öykülerinin yayımlanmasından sonra “Rus Balzac’ı”, “düzyazının Puşkin’i” olarak anılmaya başlamıştır. Şair ve eleştirmen Apollon A. Grigoryev’in (1822–1864) ifadesiyle “Bu dönemde... ne Puşkin, ne Griboyedov, ne de “Çiftlikte Akşam Toplantıları” kalpleri heyecanlandırıyor ve genel bir ilgi uyandırıyor. Halk bir süreliğine Puşkin’den soğumuştur, hararetle Marlinski okuyordu...”³⁶⁹

Kafkasya imgesi Bestujev-Marlinski’nin ikisi mektup, üçü de uzun öykü olmak üzere beş eserinde incelenecektir.

3.2.8.1. “Doktor Erman’a Mektup”

Ocak 1831’de Dağıstan’da yazdığı *Doktor Erman’a*³⁷⁰ *Mektup* (*Pismo k doktoru Ermanu*) Bestujev-Marlinski’nin Sibirya–Kafkasya–Anadolu izlenimlerinin özgün bir sentezidir. Sibirya’dan Kafkasya’ya gönderildiği, hemen ardından da Erzurum harekâtına katıldığı 1829 yılı olaylarını kapsamaktadır.

Mektup Bestujev-Marlinski’nin Sibirya’dayken tanışıp dostluk kurduğu doktor Erman’a hitaben yazılmış olsa da, Kafkasya izlenimlerini anlattığı bir yazı olarak *Moskovskiy Telegraf*’ta yayımlanmıştır (Çast 41, № 17, 1831).

Mektup Kafkasya’yı ve halkını Rus okuyuculara tanıtan etnografik bir çalışma tarzında yazılmıştır. Bestujev-Marlinski’nin zihnindeki Kafkasya imgesi gerçek

³⁶⁸ F.Z. Kanunova, **A.A. Bestujev-Marlinski, Kavkazskiye povesti**, St. Peterburg, Nauka, 1995.

Bestujev-Marlinski’nin Kafkasya dönemi eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: M.A. Vasilyev, **Dekabrist A.A. Bestujev kak pisatel-etnograf**, Naučno-pedagogičeskiy sbornik, Vıp. 1, Vostočnyy pedagogičeskiy institut v Kazani, Kazan, 1926; **Bestujev-Marlinski na Kavkaze**, Krasnodar, 1939; M.P. Alekseyev, **Etyudi o Marlinskom**, İrkutsk, 1928; A.V. Popov, **Ruskiye pisateli na Kavkaze: A. A. Bestujev-Marlinski**, Vıp. 1, Baku, 1949, s. 45–54; V.G. Bazanov, **Oçerki dekabristskoy literaturı: Publitsistika; Proza; Kritika**, Moskva, 1953. Yazarın Kafkasya dönemi eserleri 1995 yılında “Kavkazskiye povesti” adıyla toplu olarak basılmıştır.

³⁶⁹ A.A. Grigoryev, “Vzglyad na russkuyu literaturu so smerti Puşkina”, **Literaturnaya kritika**, Moskva, 1967, s. 159.

³⁷⁰ Prusyalı Doktor G.A. Erman, bilim dünyasında yetkinliğiyle tanınan genç bir adamdır. Dünyanın magnetizminin gücü (intensité) üzerinde gözlem yapmak için Sibirya’da seyahat etmiştir; bu Humboldt’un, Norveçli profesör Hanstesen’in ve teğmen Due’nin seyahatlerinin genel planına dahildi. Mektubun orijinali Fransızcadır. Diğer okuyucular için yazar açıklamalar eklemeyi gerekli görmüştür, ki bunlar olmadan birçok şey meçhul kalırdı (Yayıncının Notu).

anlamda ilk kez bu eserinde açıkça görülmektedir. Doğu'ya bakışı Avrupa Aydınlanmacılığı ile biçimlenmiş yazarın metninde bütün oryantalist klişeler bulunmaktadır.

Bestujev-Marlinski Doğu'yu ve Asya'yı kesin çizgilerle ayırmaz. Kafkasyalıları genellikle "Asyalı" (*aziat*) olarak anar. Asyalıların/Kafkasyalıların vahşiliği ve soygunculuğu *Mektupun* hemen hemen ana fikridir.

Vladikafkas'dan çıkınca, eskiden Asya'nın Rus üzerine vahşileri dalga dalga saldırdığı demir kapıların arasından akan Terek'in böldüğü dağ boğazına girdim. Orada yolcunun başının üzerinde havanın haydutu kartal süzülür, orada ormanın haydutu kurt ve dağların haydutu Çerkes dolaşır; taşın ardına sinerek hem onlara hem kendine av hazırlar.³⁷¹

Yazar, Kafkasyalıları hakkında uydurulanları, az şey bilinmesini eleştirir. Ancak kendi yazdıkları da etnografik bilgidен çok Doğulu hakkındaki yerleşik yargılarıdır. Asya despotizmi, Doğulu'nun tembelliği, pisliği, soygunculuğu vd. şablonları Kafkasyalıları uygular:

Kafkas kabileleri hakkında size ne söyleyebilirim? Gezinler onlar hakkında o kadar saçma şeyler uydurdular, komşuları Ruslar o kadar az şey biliyorlar ki... Onun için palavracı sayısını çoğaltmak istemiyorum. Dış görünüşleri görkemlidir; özellikle Çerkesler mağrur duruşlarıyla ayrılırlar. Ayağımı yere basacak mı basmayacak mı, yürüyecek mi duracak mı?... Bu Ayaks ya da Ahilles modelidir. Delici bakışlar, endamlı yapı, teatral yürüyüş: hepsi gücü ve özgürlüğü temsil eder... Doğu'da kadınlar boşuna ün salmamışlar. Eğer vatandaş daha bundan kısa süre önce babaların kızlarını, erkek kardeşlerin kız kardeşlerini Türkiye'ye sattığını duyarak sarsılıyorsa, filozof bunun Arap ve Türk nesillerinin kanını iyileştirdiği düşüncesiyle teselli buluyor. Bütün Kafkasya'da kadınlar yüzlerini saklamazlar. Ama kaderleri pek acıklıdır; bütün ev ve tarla işlerini çekip çevirirler. Kocaları ya yağmaya gider ya da çubuklarını tütürerek bütün gün kamalarıyla çomak yontarlar. Ne gairesiz bir hayat! Bununla birlikte, Farslardan ve Türklerden daha insanseverdirler; esirlerin kafalarını kesmezler ve eğer Müslüman olmayı kabul ederlerse zincirlerini çıkarırlar, onları evlendirirler ve ev bark verirler. Kan davası ve evde konukseverlik, delice cesaret ve yağmada isabetli bir atış: işte Dağlı niteliklerinin toplamı. Buna pisliğin de dahil olduğu yoksulluğu ekleyin – işte Walter Scott'unu bekleyen Dağlılarla tanıştınız.³⁷²

³⁷¹ A.A. Bestujev-Marlinski, "Pismo k doktoru Ermanu", **Moskovski Telegraf**, Çast 41, № 17, 1831, (Çevrimiçi) www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Bestuzev_A_A/brief_ehrmann.phtml, 17 Eylül 2015.

³⁷² A.y.

Mektup'un son bölümünde yazar, Osmanlı–Rus Savaşı (1829) sırasında gittiği Doğu Anadolu'daki izlenimlerine yer vermektedir:

İşte Anadolu'nun başkentinde, hareketli Erzurum'dayım. Osmanlıları şunun için seviyorum; bizi sevmiyorlar ve bunu saklamıyorlar. Fars selamlar, iltifatlar, teminatlar yağdırır ve sizi bir kuruşa satmaya hazırdır. Kafkas Tatarı evini ve çocuklarını sizin emrinize verir ama bir bardak süt istemeyin: size *hemen* der ve *asla* getirmez. Kafkas ve Kafkas ötesi Hıristiyanları hakkında bir şey söylemiyorum... Türk sizin için kılını kıpırdatmaz; gerekli olanı rica etmez, talep eder. Mecbur edilirse küfürü sakınmaz; intikam almakla tehdit eder, acizdir ama fırsatını bulursa intikamını da amansızca alır. Bununla birlikte, bütün diğer Asyalılardan daha onurludur, pazarlık etmeyi sevmez, hırsızlık da aralarında nadirdir. Övgü faslı burada bitiyor. Mahomedanlık, insanlığın bu manevi belası onun içindeki iyiye olan bütün arzuyu öldürüyor.³⁷³

Bestujev-Marlinski Türkleri “diğer Asyalılara göre” övgüye değer bulmaktadır. Ancak yine de Doğulu'durlar; “Türk için oturmak düşünmek, tütün içmek eylemde bulunmak demektir.” Özünde iyidirler, ama Müslümanlık içlerindeki “iyiye olan arzu”yu öldürmektedir. Rusçada Müslümanlık için genellikle “musulmanstvo” sözcüğü kullanılmasına karşın Bestujev-Marlinski'nin olumsuzluk yükleyerek “magomedanstvo”yu tercih etmesi, Leibniz ve Hugo'nun Avrupa Aydınlanma düşüncesine yerleştiği “Muhammedanizm” kavramına yabancı olmadığını göstermektedir. Bestujev-Marlinski dönüş yolunda Hazar kıyılarından geçerken, ülkenin doğasına sıraladığı övgüleri benzer bir cümleyle bitirir: “Nasıl bir ülke olurdu burası; veba, kolera ve bir de Mahomedanlık olmasaydı!”³⁷⁴

Yazar “ilkel vahşilik içinde donup kalmış” Kafkasyalının insanlık adına aydınlatılması gerektiğini savunur:

... Çevredeki her şey o kadar huzurluydu ki, her şey, sadece kana susamış insan dışında. Korku, cennetin sınırlarını bekleyen ateş kılıçlı Melek gibi, bu şiir ve aşk ülkesini bekliyor. Sarp dağların her zirvesinde uzakta, atmaca yuvaları gibi, gözetleme kuleleriyle yıkılmış şatolar beliriyor, Rus tabyalarında fitiller yanıyor ve belinde kamasıyla çoban çocuk hareketsiz uçurumun kenarında duruyor. Aydınlanmanın meşalesinin Kafkasya'nın yamaçlarından kanı temizleyeceği ve

³⁷³ A.y.

³⁷⁴ A.y.

onun evlatlarını, haydut kahramanlarını barışçı çiftçilere dönüştüreceği zaman yakında gelecek mi acaba? Bu zamanı insanlık adına bekliyoruz, fakat çağlayanların uğultusuyla ve fırtınaların gürültüsüyle uyuyan, çocukluğundan bu yana vahşi hayvanların yırtıcılığının ve doğanın bütün dehşetlerinin gaddarca ders verdiği, ihtiyaçlarını ve eğlencesini tehlike karşılığında elde eden demir Kafkas kavmi bugüne kadar çoban yaşamının çekiciliği hakkındaki idillere kulak asmadı. Onun gözü taşkın özgürlükte, soygunda, ganimette. O yüzyılların iz bırakmadığı dağlarındaki karlar gibi ilkel vahşilik içinde donup kalmış. Eski dünyanın ada halkı gibi, onlar henüz yeninin üzerlerine dökülen dalgalarıyla mücadele ediyorlar... Fakat bu son nefesini veren bir aslan.³⁷⁵

Doktor Erman'a Mektup'un ardından bir yıl sonra, bu kez belli bir adresi olmayan *Dağıstan'dan Mektuplar* yayımlanacaktır.

3.2.8.2. “Dağıstan'dan Mektuplar”

Bestujev-Marlinski'nin 1831 yılında Derbent'te yazdığı ve ilk kez *Severnaya Pçela* dergisinde yayımlanan *Dağıstan'dan Mektuplar*'ı (*Pisma iz Dagestana*) (1832, № 142–148, 169–178) Dağıstan tarihiyle ilgili kronolojik bir çalışma gibidir. Bestujev-Marlinski 1831 yılında Dağıstan'da iki çarpışmaya katılmıştır. Ağustos ayında, Dağıstan'da direniş hareketini başlatan Gazi Muhammed (Kazi Mulla) Derbent'i kuşattığında şehri savunmak için çarpışmıştır. Ekim ayında da N.P. Pankratyev komutasında bir harekâta katılmıştır. Katıldığı bu askeri harekâtları öyküleştirerek anlatır.

Mektuplar'ın ilk bölümünde Kazi Mulla ve çevresinde gelişen olaylar anlatılır. İkinci başlık “General Pankratyev'in 1831 Yılında Dağıstan'a Seferi”dir (“Pohod v Dagestan general–adyutanta Pankratyeva v 1831 godu”). Bu iki askeri harekâtın öyküsünden başka, “Dağıstan'da Bulunan Müfrezeden Gelen Mektuptan Bir Bölüm” (“Otrivok pisma iz otryada, deystvuyuşçego v Dagestane”) başlığı altında, birinci kişinin ağzından iki askeri olay daha (30 Mayıs 1831'de Tarki şehri yakınındaki çarpışma ile 22 Ağustos 1831'de isyancı Kazanşçi köyünün alınışı ve yakılışı) aktarılır. Yazarın bu son iki harekâta katılmadığı, tanıklıklara dayanarak yazdığı anlaşılmaktadır. Annesine Haziran 1831 tarihli mektubunda Tarki çarpışmasına

³⁷⁵ A.y.

katılmadığı için üzülerək “Savaş meydanında bulunup vatana yararlı olmama dahi izin vermiyorlar” diye yazmaktadır.³⁷⁶

Bestujev-Marlinski'nin bizzat içinde yaşadığı savaş koşulları Kafkasyalılara bakışını gittikçe daha olumsuz kılmıştır. *Mektuplar*'ın ilk bölümünde *Severnaya Pçela* okuyucularına Asyalıları şöyle tanıtır:

Asyalıları ayaklandırmanın ne kadar kolay olduğunu tasavvur edemezsiniz! En saçma söylenti, en inanılmaz umut, en olmayacak vaatler onlarda saf altın karşılığında gider. Ne akıl almaz! Öyle insanlar ki, ne dünleri var ne yarınları ve bu yüzden de olan bitenden tecrübe edinme, yarına dair hesapları yok. Öyle insanlar ki, şimdide bugünün var olduğunu ve nasıl olduğunu, en azından nasıl olması gerektiğini görmüyorlar. Öyle insanlar ki, Tanrı bayağı akıl vermiş ama koşullar biraz olsun sağduyuya izin vermemiş; çok kolay doğrunun yerine yanlış koyuyorlar, tüfeği kürektekenden daha çok seviyorlar, yokluğa da çalışmaktan daha severek katlanıyorlar. ... Üstelik her Asyalıda sönmeyen bir yıkıcılık dürtüsü vardır: Onun için düşman dosttan daha gereklidir ve o her yerde düşmanını arar. Ruslardan bir nedenden dolayı nefret etmez; sadece Ruslarla komşu olmaksızın onlardan nefret etmeyi daha faydalı bulur, bunun için de bütün gerekçeler ona akılcı görünür.³⁷⁷

Mektuplar'ın ikinci bölümünde, Çirkey köyü yakınlarındaki çarpışmayı anlatırken “Kafkasya'nın erişilmez köylerinden birinin fethi bir günde gerçekleşti... Yüzyıldır hiçbir iktidar tanımamış insanlar Rus çarının silahı önünde boyun eğdiler. Burada bizzat doğayı insanın gücü yenmişken, onun iradesinin, onun önderlerinin aklının, onun savaşçılarının cesaretinin karşısında ne durabilir!” der. Hemen devamında yine Asyalının güvenilmezliği vurgulanır: “Bu arada Avrupalıların gözettiği hiçbir hukuku ve askeri kuralları bilmeyen ve saygı duymayan Asyalının onuruna güvenmenin çok tehlikeli olduğunu unutup çevrede geziniyor, etrafa bakınyorduk.”³⁷⁸

Bestujev-Marlinski'nin ilk mektubunda çok az rastlanan doğa tasvirleri *Dağıstan'dan Mektuplar*'da hiç yer almaz. İlgi halkın yaşantısına, toplumsal yapısına yönelmiştir. Kafkasyalıların da dahil edildiği Asyalı imgesi *Mektuplar*'da oldukça olumsuzdur.

³⁷⁶ A.A. Bestujev-Marlinski, *Polnoye sobraniye soçineniy*, Moskva, 1958, s. 502.

³⁷⁷ Kanunova, *a.g.e.*, s. 96.

³⁷⁸ *A.e.*, s. 121.

A.S. Puşkin'in 1822'de yayımlanan *Kafkas Tutsağı*'ndan sonra Kafkasya teması artık edebiyat geleneği haline gelmiştir ve Kafkasyalıların eline esir düşen Rus tutsak edebiyatın en popüler kahramanlarından biri olmuştur. Bestujev-Marlinski de on yıl sonra Puşkin'e öykünür.

3.2.8.3. “Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü”

İlk kez *Tiflisskiye Vedomosti* (1831, № 9-17) gazetesinde yayımlanan, küçük hacimli epik bir eser olan *Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü* (*Rasskaz ofitsera, bıvşego v plenu u gortsev*) Bestujev-Marlinski'nin yayıncı olarak uzunca bir giriş yazısıyla başlar. Yazar burada uygarlık, Rusya ve Kafkasya hakkındaki görüşlerini okuyucuyla paylaşır.

Kafkas halkları hakkında derli toplu bilgiler olmadığından şikâyet ediyoruz... Biz kendimiz değilseniz bunda kim suçlu? Otuz yıldır subaylarımız yararlı ya da en azından ilginç haberler yerine Kafkasya'dan sadece kılıç, dizlik bir de işlemeli ahşap getiriyorlar... Avrupalılar öyle kararlılıkla Nil'in kaynaklarına ulaşmaya çabalyorlar ki, Kafkasya'nın bekçileri olarak bizim bu insanlık beşiğine, Avrupa ve Asya'nın bütün kavimlerine güzelliğin aktığı bu kaseye bakıp esef etmemiz gerekir... Bir filozof olarak da değil sıradan bir Rus, bir asker olarak konuşuyorum: Kafkasya'nın anlaşılması anavatanımızın çıkarlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır.³⁷⁹

Yazar Kafkasya ile ilgilenmek isteyenler için de bir öneri sunar: “Dağlıyı boş zamanında, gündelik yaşantısı içinde öğrenmek için herhangi bir Dağlı dilini çok iyi öğrenmekten ve Kafkasyanın içlerine Dağlı görüntüsü altında sızılmaktan başka yol yoktur.”³⁸⁰

Giriş'ten sonra “Koysubulular” (“Koysublinsı”) başlıklı ilk bölümünde Dağıstan'da yaşayan Koysubu³⁸¹ topluluğu anlatılır. İkinci bölüm hayali Boguçemon kabilesi hakkındadır. Bu iki başlık altında Bestujev-Marlinski, yerlilere esir düşen

³⁷⁹ A.A. Bestujev-Marlinski, “Rasskaz ofitsera, bıvşego v plenu u gortsev”, **Bestujev-Marlinski A.A. Vtoroye polnoye sobraniye soçineniy**, T. II. Ç. IV, V i VI, 4-e izd., Sankt-Peterburg, 1847, s. 181.

³⁸⁰ **A.e.**, s. 182.

³⁸¹ A. Bestujev-Marlinski dipnotunda Koysubuluları o güne kadar hiçbir gezginin, coğrafyacının adını anmadığı, bilinmeyen bir topluluk olarak tanıtır, Avarlarla ve Çeçenlerle karıştırıldığını belirtir. Koysubu aslında etnik bir topluluğun adı değil, dağlık Dağıstan'ın batısında, Andi Koysu ve Avar Koysu nehirleri arasında bir bölgedir. Hindalal veya Koysubulu olarak bilinen bölge halkı etnik olarak Avardır. (“İstoriçeskiye oblasti Dagestana”, <http://dic.academic.ru>).

Rus subayın hikâyesini uygarlık–vahşilik karşıtlığı üzerinden anlatır. Öykü aşk, şiddet, doğanın ve halkın vahşiliği, değişmeyen kadim gelenekler ve bütün bunların içinde uygar Batılı kahramanın hikâyesini anlatan tipik bir Doğu fantezisi. Rus subay bir çarpışmada Kafkasyalılar (Dağıstanlılar) tarafından esir alınır. Çırılçıplak soyulur, boynuna ip bağlanır ve sahibinin atının arkasında koşturularak dağlardaki bir köye götürülür. Fakat kişiliği, cesareti ve diğer erdemleri sayesinde kısa sürede bir köleden sahibinin arkadaşına dönüşür.

Yazar yorumları Bestujev-Marlinski'nin öyküsünde önemli yer tutar. Anlatısında tarihi–felsefî yorumlara girer ve siyasi bir görev de üstlenir. Esir Rus, Kafkasya için uygarlık ve iyilik isteyen bir Dekabrist olarak konuşur:

Genellikle biz Avrupalılar yarı vahşi kabilelere her zaman yanlış noktadan bakarız. Bazen onları gaddarlıkla, hainlikle, yırtıcılıkla, cahillikle suçlarız. Tanrı bilir neden! Bazen de diğer uca savrulur, onların sadeliklerine, konukseverliklerine ve daha sayamadığımız erdemlerine hayranlık duyarız. Her ikisi de boşunadır. İnsanlar gibi Dağlılar da içlerinde insanlığa özgü bazı kusurlar ve iyi nitelikler taşırlar... Yırtıcılık onların tek iktisadıdır, tek giyinme ve silahlanma aracıdır. Kafkas Dağlıları... onlar ilk soylarını ve kabilelerini bile kaybetmiş köyler, çetelerdir... Fakat onları kendimize göre yargılamak en büyük hatadır, çünkü biz de insanız.³⁸²

Yazar ilerlemeci tarih yaklaşımıyla Kafkasyalıları insanlığın gelişim tarihinde oldukça gerilere yerleştirir:

Biz uzun zaman önce ataerkil çağları geride bıraktık, göçebelik çağını da, soygunculuk çağını da... Biz az veya çok bütün bir insanlığın tecrübesiyle zenginleştik; onlar ise, aksine, ulaşılmaz dağlarda yuvalandılar; başta gereklilikle, sonra da alışkanlıkla girdikleri soygunculuk çağında donup kaldılar...³⁸³

Fakat Bestujev-Marlinski Kafkasyalıların aydınlanacağından umutsuzdur. “Emin olunuz ki, aydınlanma yeni memnuniyet vasıtaları yaratmayacak ve ticaret onu Kafkasya'nın bütün dağ boğazlarında eşit şekilde dağıtmayacak, Dağlıları soygunlardan en güçlü kanıtlar bile vazgeçirmeyecek.”³⁸⁴

³⁸² Bestujev-Marlinski, *Rasskaz...*, s. 188-189.

³⁸³ *A.e.*, s. 188.

³⁸⁴ *A.y.*

Bazı araştırmacılar öykünün ikinci bölümünün Jean Jacques Rousseau'nun düşünceleriyle polemik olduğunu, yazarın kahramanın ağzından naif russoizmi eleştirdiğini düşünmektedir. Ancak öyküde Bestujev-Marlinski'nin Kafkasya'nın "ilkelliğini" soyut romantik tarzda idealleştirilmesi tam da Rousseau'nun düşüncesine uygundur: "Doğanın bu çocukları arasında üç gün geçirdik. Hiçbir iktidar ve bu nedenle de hiç tahakküm hırsı bilmiyorlardı. Hemen hemen bütün tutkulara, bütün toplum düşkünlüklerine yabancıydılar."³⁸⁵

Öyküde Kafkasyalıların şiddet dolu ataerkil gelenekleri önemli yer tutar. Yazar kan davası törenini ayrıntılı olarak anlatır. Baskınları ve yağmaları şan elde etme çabasıyla açıklar: "Köyde, vadide, bütün dağlarda, yani onun dünyasında ünlü bir yiğit olmak, emeklerinin, arzularının en büyük ödülüdür."³⁸⁶ Bu geleneklerin yanında Kafkasyalının şiir yeteneğine değer verir.

Yazar, esir subayın gözünden Kafkasyalı kadınları da anlatır. Durumlarını köle olarak tasvir eder. Zina yapan kadın eski geleneklere göre taşlanarak öldürülür. Fakat öykünün sonunda, bu katı namus anlayışıyla çelişen bir olay yer alır. Sahibi Rus esiri bir gün dağlara arkadaşına ziyarete giderken yanında götürür. Dağlı geleneklerine göre ev sahibi, minnettarlığını göstermek için kendi kocalık haklarını ziyarete gelen konuklarına devreder. Rus subaya da minnettarlığını sunması gerekmektedir ve bu görevi onaltı yaşındaki kızı Şalibi'ye verir.

Öykü Doğu'ya özgü egzotik olaylarla sona erer. Ertesi akşam esir subayın iki rakibi ortaya çıkar; iki genç Şalibi'ye talip olurlar. Bundan büyük mutluluk duyan babası, kızının adını yücelttiği için Rus esire teşekkür eder. Şalibi adayların tekliflerine üzülse de onları reddetmez. İki genç Şalibi'ye sahip olmak için giriştikleri kavgada kayalıklardan düşüp ölürler. Üç gün sonra konuklar geri dönmek üzere köyden ayrılırlar. Böylece kızın ilk aşkı çok kısa sürer. Esir subayın sahibini yolda Avarlar kılıçlarıyla doğrarlar, subay da bir Rus kalesine ulaşarak kurtulur.³⁸⁷

Puşkin'in 1822'de yayımlanan romantik poeması ile Bestujev-Marlinski'nin on yıl sonra yazdığı romantik öyküsü karşılaştırıldığında benzerlikler göze çarpmaktadır. Bestujev-Marlinski'nin öyküsünün kahramanı becerikli ve korkusuzdur. Puşkin'in

³⁸⁵ A. Dimasey, **Osnovnaya ideya povestey Marlinskogo (Bestujeva)**, (Çevrimiçi) <http://www.getsoch.net/osnovnaya-ideya-povestey-marlinskogo-bestuzheva>, 17 Aralık 2014.

³⁸⁶ A.y.

³⁸⁷ A.y.

Kafkas Tutsağı'nın kahramanı gibi o da Kafkasyalıların saygısını kazanır. İki de esir olarak vatanlarına, özgürlüğe özlem duyarlar. Eserin süjesinde de kesişme noktaları vardır. Örneğin, her iki eserde de esirin meraklı bir kalabalık tarafından karşılanması, tutsaklıktaki uyanışları, muhteşem Kafkasya doğası karşısındaki tepkileri benzerdir. İki kahraman da yabancı topluluğa büyük bir ilgiyle yaklaşırlar, onun yaşantısını ve geleneklerini gözlemlerler. Ulusal kültüre ve karaktere çok önem veren Puşkin bu ilgiyi kahramanına da yansıtır. Bestujev-Marlinski Kafkasyalıların yaşantısını ve geleneklerini, çoğu kendi hayal gücünün ürünü olsa da Puşkin'den çok daha ayrıntılı biçimde anlatır.

Çakışmalar Bestujev-Marlinski'nin ve Puşkin'in eserlerinin sadece benzerliklerini değil, aralarındaki ciddi ayrılıkları da göstermektedir. En başta esirlerinin karakterleri farklıdır. Kendilerini korkunç bir esarete gibi hisseden 1830'ların insanların durumundan bakıldığında, Bestujev-Marlinski'nin kahramanının tutsaklığı ve kederi büsbütün çaresizlik olarak değerlendirilebilir. Puşkin'in esirinin asıl felaketi ise umut kırıklığında, “zamanından önce yaşlanan ruhu”ndadır. Bestujev-Marlinski'nin kahramanı aksine yaşam doludur, faaldir, Lermontov'un Kafkas poemalarının kahramanları gibi “deli gibi yaşamın peşinde koşturur”, fakat koşullar onu eylemsizliğe, umutsuzluğa zorlar. Bestujev-Marlinski'nin kahramanının “Kafkas dağları zinciri beni dünyayla, vatanımla, özgürlüğümle ayıran gerçek zincirdir”³⁸⁸ sözlerinde mahkum Dekabristin derin acısı gizlidir.

“Subayın Öyküsü” yazarın en az bilinen eseridir. *Kafkas Öyküleri (Kavkazskiye povesti)* başlığıyla yayımlanan seçkilerin hiçbirinde yer almamıştır.

Bestujev-Marlinski'nin Kafkas eserleri arasında en hacimli ve bilinen öyküleri *Ammalat Bek* ile *Molla Nur*'dur. Bu son dönem eserlerinde yazar yaşanmış olayları öyküleştirmiştir. İki öyküsünde de “Gerçek Kafkas Öyküsü” (“Kavkazkaya bıl”) altbaşlığı vardır.

³⁸⁸ A.y.

3.2.8.4. “Ammalat Bek”

İlk kez *Moskovskiy Telegraf*'ta (1832, № 1-4) yayımlanan ve Nikolay A. Polevoy'a ithaf edilen *Ammalat Bek* öyküsünde Bestujev-Marlinski, romantik öğelerini güçlendirerek gerçek bir olayı esas almıştır. Hakkında bilinenlere göre, Dağıstanlı bir Kumuk olan Amalat Bek Buynaki köyünün (bugünkü Buynaksk) feodal sahibi Abbas'ın oğludur. Abbas, Tarki hükümdarı (şamhal) Mehdi'nin amcasının oğludur ve soyunun en büyüğü olarak tahtın varisidir. Amalat Bek Mehdi'nin yeğeni ve aynı zamanda damadıdır, şamhallık tahtı üzerinde iddiası vardır. Amalat Bek önce Rusya tarafında yer alır. Fakat sonra, taht iddiasında Ruslardan destek görmeyince başında Avar hanı Sultan Ahmet'in bulunduğu direnişçi saflarına geçer ve Ruslara karşı baskınlara katılır. Bu arada şamhalın kızı olan eşinden ayrılır ve hanın kızı Seltaneta'ya aşık olur. 1819 yılında Amalat, Rusya'ya sadık Akuşalılar tarafından Dağıstan'daki Rus birliklerinin komutanı Aleksey P. Yermolov'a³⁸⁹ teslim edilir. Yermolov, karargâh komutanı Albay Y.İ. Verhovski'nin³⁹⁰ ricası üzerine Amalat'ı ona teslim eder. Verhovski ve Amalat dost olurlar, birlikte Tiflis'te yaşarlar. Verhovski 1822 yılında Dağıstan'a alay komutanı olarak tayin edildiğinde Amalat da onunla birlikte gider.

Amalat, Rusya'ya düşman olan Sultan Ahmet Han'a sadakatini kanıtlamak için 1823 yılında Verhovski'yi öldürür, fakat başını Avar hanlığına götürdüğünde Sultan Ahmet Han ölmüş, yerine geçen eşi de Rusya yanlısı tutum almıştır. Aşk uğruna arkadaşını öldürmesi böylece boşa gider. Amalat Bek'in bundan sonraki kaderi bilinmez. Bestujev-Marlinski Amalat'ın adına bir “m” daha eklemiş ve öyküde dört yıllık olayları iki yıla indirmiştir.³⁹¹

³⁸⁹ A.P. Yermolov'a büyük saygı duyan Bestujev-Marlinski, Ammalat Bek'te onu son derece olumlu resmetmiştir. “Ammalat Bek” *Moskovskiy Telegraf*'ta yayımlanırken Yermolov'la ilgili her şey çıkarılmış, “Russkiye povesti i rasskazi”nın ilk baskısında yeniden konmuştur. (Prohorov, № 45. 61).

³⁹⁰ Verhovski, Yermolov döneminde görev yapmış, emrindekilerin büyük sempatisini kazanmış bir albaydır. V.K. Kühelbeker 2 Mayıs 1834'te günlüğüne şunları not etmiştir: “Marlinski'nin Ammalat Bek eserini okuyorum. O benim için iki kat daha anlamlı. Çünkü, birincisi, Marlinski'nin en iyi eseri (elbette, okuduklarım arasında). İkincisi, Ammalat'ı ve Verhovski'yi şahsen tanıyordum. ... Verhovski gerçekten mükemmel bir insandı; onunla iyi anlaşırđık.” (V.K. Kühelbeker, **İzbranniye proizvedeniya v 2 tomah**, T. I, Moskva-Leningrad, 1967, s. 308).

³⁹¹ Kanunova, a.g.e., s. 550.

14 bölümden oluşan öyküde yazar genellikle anlatıcıdır, fakat 5, 7 ve 10. bölümlerde olayları Verhovski'nin nişanlısına yazdığı mektuplarla aktarır. 6. bölüm "Tatarcadan çeviri" notuyla Ammalat Bek'in günlüğünden bir bölüm olarak verilir.

Ammalat Bek öyküsünde Bestujev-Marlinski, Kafkasya'nın ve halkının dönemin Rus toplumu tarafından algılanışının bütün klişeleriyle donatılmış "aydınlanmış Avrupalı" (Albay Verhovski) ile Asyalı değerleri yüklenmiş, Avrupa uygarlığının benimsetilmeye çalışıldığı "Dağlıyı" (Ammalat Bek) karşı karşıya koyar.

Doğulu'nun, yazarın terimiyle Asyalının şiddet düşkünlüğü öyküde en belirgin temadır. Öykünün başında Ammalat Bek, ona uzun süre sadakatle hizmet eden yaşlı atını bir engeli geçemediği için acımadan kılıcıyla öldürür.³⁹²

İkinci bölümün sonunda, Ammalat Bek ve Ahmet Han Ruslardan kaçarak Ahmet Han'ın köyüne giderlerken yolda iki komşu köyün çatışmasına tanık olurlar. Köylüler kayaları siper alarak birbirine ateş etmekte, kimileri vurulup düşmekte, ortalıkta ağlayarak, çırpınarak koşuşan kadınlar ateş altında korkusuzca taş toplayıp siper yapmaktadır. Taraflardan biri yaralandığı zaman karşı taraftan zafer çığlıkları yükselmektedir. Ahmet Han, şaşırان Ammalat Bek'e olanları şöyle açıklar:

Bizde günlük, olağan şeylerden biridir bu. Bu tür çatışmalar aramızda savaşçı ruhunu ve muharebe alışkanlığını güçlendirir. Sizde kişisel tartışmalar birkaç hançer darbesiyle sona erer; bizde bunlar bütün köyün meselesi olur, en sudan sebep bile buna gerekçe olabilir. Eminim şimdi çalınan bir ineği geri vermemek için vuruşuyorlardır. Başka köyden hırsızlık yapmak bizde ayıp değildir; bununla suçlanmak ayıptır.³⁹³

Yazarın Rus okuyucu yerine Ammalat Bek'i koymasının tutarsızlık yaratmaktadır. Ahmet Han'ın "sizde – bizde" karşılaştırmasıyla olayları açıkladığı Ammalat Bek Rus değil, komşu bölgeden bir Dağıstanlıdır.

Öyküde güvenilmezlik Asyalının karakteristik özelliklerinden biri olarak verilir. Bestujev-Marlinski'nin tasvirinde Kafkasyalılar sadece görünüşte barışçıldır. Gerçekte köyleri haydutların sığınağıdır. Rusların güveninden yararlanarak dindaşlarına birliklerin yerini ve hareketini, kalelerin durumunu haber verirler.

³⁹² A.e., ..., "Ammalat-bek", s. 8.

³⁹³ A.e., s. 21.

Baskınlara katılanları ve ganimetlerini saklarlar, dağlarda saklananlara yiyecek ve silah verirler, onları saklar ve esirlerini köle olarak satarlar. Yeminlerinin bir değeri yoktur. Konukseverlik bir endüstridir. Hemen her biri sabah Rusa ev sahipliği yaparken, gece onu soymak için bir hayduta parayla kılavuzluk yapmaya hazırdır.³⁹⁴

Kafkas-Rus Savaşı'nın ünlü generali Aleksey P. Yermolov, A.A. Bestujev-Marlinski'nin öyküsünde de görülür. Acımasızlığıyla tanınan Yermolov, Albay Verhovski ile konuşmasında yaptıklarını “Asyalı'nın değişmeyen doğası”yla gerekçelendirir:

Ben bu şöhreti kendime bilerek yarattım, kendimi mahsus korkuyla sarmaladım. İstiyorum ki, adım korkuyla sınırlarımızı hatlardan ve kalelerden daha iyi korusun, sözüm Asyalılar için mutlak, kaçınılmaz ölümün habercisi olsun. Avrupalıyı ikna etmek, vicdana getirmek, safdilliğine dokunmak, aflu unutturmak, iyilikle kendine bağlamak mümkündür; ama bütün bunlar Asyalı için kesin zayıflık işaretidir. Ben onlara doğrudan insanîyet adına acımasız ve sert davranıyorum. Bir infaz yüzlerce Rusu ölümden ve binlerce Müslümanı ihanetten kurtarır.³⁹⁵

Verhovski Ammalat Bek'i affetmesini ve kendine teslim etmesini istediğinde Yermolov, “Ama sözümü unutma; onu yanına almak istiyorsun, ona güvenme, koynunda yılan besleme” diyerek Asyalının güvenilmezliğini tekrar hatırlatır; nitekim öykünün sonunda Yermolov'un yargıları doğrulanır.³⁹⁶

Bestujev-Marlinski Kafkasyalıların binicilik yeteneğini bir tür şövalyelik olarak görür, ancak güzel kızları büyücülerden kurtarmak için değil, yağma için... Bu yüzden de haydut Asya masallarının ve poemalarının en ilginç kişisidir. Yazar Kafkas kültürünün en önemli geleneklerini, kan davasını ve konukseverliği de inceler. Ama onun düşüncesine göre, Kafkasyalılarda konukseverliğin temelinde iyilik yatmamaktadır: “Kendi himayesi altındayken ev sahibi konuğu uğruna ölümü göze alır, ama onu yola gönderdikten sonra atına atlayıp ona yetişmeye ve dostunu soyup soğana çevirmeye hazırdır.”³⁹⁷

³⁹⁴ A.e., s. 31.

³⁹⁵ A.e., s. 43.

³⁹⁶ A.e., s. 44.

³⁹⁷ A.e., s. 31

Ammalat Bek öyküsünde Kafkasyalı kadın imgesi, Bestujev-Marlinski'nin önceki Kafkas eserlerinde olduğu gibidir. Ahmet Han'ın 16 yaşındaki kızı Seltaneta romantik aşk yaşanan "dağların kızı"dır. Fakat yazarın bu aşk ilişkisine ve genelde Kafkasyalılarda kadın erkek ilişkilerine yaklaşımı oldukça çelişkilidir. Önce tutucu bir toplum resmi çizilir: "Ateşli bekin güzel dilberin ona o kadar yakından ve o kadar sevecen attığı bakışı ve sözüyle nasıl derinden etkilendiğini anlamak için yabancı kadına söz söylemeyi günah ve hakaret sayan, peçesinden ve kaşlarından başka kadına ait hiçbir şey görmemiş bir Tatar olmak gerekiyordu."³⁹⁸ Toplumda yasak aşk ve ihanet ağır bir suç olarak görülür; Seltaneta bu yüzden bir kızın sokakta taşlandığına tanık olur ve Ammalat Bek'e kalbini açmaktan korkar. Ardından da "Bütün Dağlılarda, Muhammed'in yasasına rağmen evli olmayan kızlar erkeklerle ilişkilerinde genelde büyük özgürlükten yararlanırlar"³⁹⁹ cümlesi gelir. Ammalat Bek ile Seltaneta'nın aşkının neden yasak olduğu da belirsizdir.

Çizilen Asyalı/Kafkasyalı imgesine "uygarlaştırma misyonu" eşlik eder. Rusya Kafkasya'ya Osmanlı ve İran boyunduruğundan kurtuluş ve aydınlanma getirecektir. Yazarın bu görüşlerinin temsilcisi Verhovski'dir. Kafkas halklarını Rusya'yla mücadeleye kışkırtan İngiliz misyonerlerin ve Türklerin entrikalarıdır. Kafkasyalıların Rusya'ya karşı nefretinin nedeni din adamlarının ideolojik siyasetidir ve bu kişiler oraya Osmanlı'dan gelmektedir. Ammalat Bek'te bu görevi üstlenen, "İstanbul divanı tarafından Müslümanlığı, onunla birlikte de Ruslara karşı nefreti yayması ve yerleştirmesi için her yıl dağlara gönderilen sofu Türk" Molla Hacı Süleyman'dır.⁴⁰⁰

Rus edebiyatının Kafkas eserlerinde Kafkasyalıların Tatarca konuşma geleneği de Bestujev-Marlinski ile yerleşir. Avar Ahmet Han ile Kumuk Ammalat Bek'in aralarında Tatarca konuştukları öyküde birçok yerde belirtilir. Konuşmalarda *Alla sahlasın*, *karavaş* (köle), *yesır* (esir), *tahsurumdan giç* (taksirimden geç – suçumu affet) gibi ifadeler sıkça geçer. Dil ve etnik çeşitlilik bakımından Kafkasya'nın en karmaşık bölgesi olan Dağıstan'da, o dönemde Tatarca olarak adlandırılan Kumukçanın yaygın olduğu bilinmektedir. Fakat Ammalat Bek öyküde Çerkeslerle

³⁹⁸ A.y.

³⁹⁹ A.e., s. 23.

⁴⁰⁰ A.e., s. 14.

birlikte Rus kalelerine de baskına gider. Öykünün kahramanları kırk kadar dilin konuşulduğu Kafkasya’da dil sorunu yaşamadan eylemde bulunurlar.

Doğunun Müslümanlarca kutsal sayıldığına dair yaygın inanç Bestujev-Marlinski’de de görülür: “O (Terek nehri), Müslüman gibi, dindarca doğuya döner.”⁴⁰¹

Bestujev-Marlinski’nin diğer uzun öyküsü *Molla Nur*’un kahramanı da tarihi bir kişiliktir.

3.2.8.5. “Molla Nur”

1835–1836 yıllarında yazılan *Molla Nur (Mulla-Nur)* öyküsü ilk kez 1836 yılında *Biblioteka Dlya Çteniya* dergisinde *Kavkazskiye oçerki* serisi içinde yayımlanmıştır (gl. I–X–T. 17, ç. 1, s. 2–190). Gerçek Molla Nur hakkında Dağıstan’da yaygın olan ve Bestujev-Marlinski’nin esas aldığı efsane dışında bilgi yoktur. Yazar öyküde ve 1834 yılı yolculuk notlarında, Kuba’dan Tiflis’e giderken Tengir boğazında Molla Nur’la karşılaştığını ve hatta konuğu olduğundan bahseder. Bazı araştırmacılar bunun ihtimal dışı ve yazarın kurgusu olduğunu düşünürken, bazıları da gerçek olduğuna inanmaktadır.⁴⁰²

Yazar *Molla Nur*’a Kafkasya hakkındaki en olgun eserlerinden biri olarak bakmaktadır. Onu bir Doğu eseri yazması için ikna etmeye çalışan kardeşlerine 1835 yılı sonunda şunları yazmıştır:

Siz benim ne olursa olsun Müslüman olmamı istiyorsunuz. Sizi memnun etmek için “Molla Nur” adında bir Doğu öyküsü yazdım... Bu, doğadan alınmış bir tablo..., kahramanlarımın prototipleri ve deyimler tam olarak gerçeğe uygun... Bu, günlüğümdeki notlarla bir oturuşta ve düzeltme yapmadan yazdığım ilk eser.⁴⁰³

Öykü on asıl ve bir de sonuç bölümünden oluşur. Her bölüme yerli halkın folklorundan, edebiyatından, yaşantısından ve Kuran’dan alınan epigraflar eklenmiştir. Bestujev-Marlinski yine Kafkasya manzaralarının etkileyici tasvirlerini verir. Daryal boğazında çağıldayan Terek vahşi güzeldir. Roma mitolojisindeki

⁴⁰¹ A.e., s. 31.

⁴⁰² Uruşadze, *Formirovaniye...*, a.y.

⁴⁰³ A.A. Bestujev-Marlinski, *Kavkazskiye...*, “Primeçaniya”, s. 642.

Geniy gibi gücünü gökyüzünden alarak doğayla mücadele eder. Kafkasya'nın doğası, her adımda kahramanı tehlikenin beklediği masalsi bir peyzaja dönüşür:

Sağır edici bir gürültüyle akıyor yağmur selleri ayaklar altından, düşüyor başımıza, üzerinde çatık ve her dakika sanki bizi ezmekle tehdit eden kayalıklardan. Birden, lav gibi, şimşek yırtılıyor ve dehşetle görüyorsunuz kapkara, boşanan bulutu üzerinizde, altınızda ise dipsiz uçurum, yan tarafta kayalıklar ve karşınızda çağıldayarak yardan atlayan, ateş köpükleri saçan Terek.⁴⁰⁴

Molla Nur Kuzey Kafkasya'da *abrek* olarak bilinen, yani bir suç işleyerek dağa çıkmış ve ister istemez haydut olmuş kişidir. Yazar onu adalet savaşçısı ve ezilenlerin koruyucusu, zalimlerden intikam alan “asil haydut” olarak resmeder. O aslında insancıl ve asil ruhludur, fakat bu özellikleri “İran'ın barbarca despotizmiyle ona telkin edilmiş” alışkanlıklarla gizlenmiştir.

Bestujev-Marlinski'nin Kafkas folkloruna, efsane ve söylencelerine dayanarak yazdığı öyküler, özellikle *Ammalat Bek* ve *Molla Nur* Rusya kentlerinde olağanüstü popülerlik kazanmıştır. 1820–1830'lu yıllarda Bestujev-Marlinski en çok okunan Rus yazarı olmuştur. Renkli karakterler, ateşli tutkular, kuzey ve orta Rusya şeridi sakinleri için alışılmadık Doğu motifleri, bütün bunlar geniş bir kitleyi yazarın öykülerine çekmiştir. Zamanının eleştirmenleri tarafından “ilk düzyazı yazarı”, “Rus dilinde uzun öykülerin yaratıcısı” ve “Rus Walter Scott'ı” ilan edilen Bestujev-Marlinski'nin romantik kahramanları gençler üzerinde büyük etki yaratmıştır. Kafkasya kısa sürede birçok gencin şiddetle arzulanan hayaline dönüşmüştür. Bunun örneği, Kafkasya'da yirmi beş yıl görev yapmış bir askeri tarihçi olan Arnold L. Zisserman'ın (1824–1897) anılarında görülür:

Eyalet şehirlerinden birinde yaşıyordum ve Marlinski'nin eserlerini ilk kez okuduğumda 17 yaşındaydım... Bu okuma bende her şeyi bırakıp vaat edilen topraklara, tehditkâr doğasıyla, savaşçı sakinleriyle, peri gibi güzel kadınlarıyla, şiirsel gökyüzüyle, hep karla kaplı dağları ve sade çekiciliğiyle kaçınılmaz şekilde hayal gücünü coşturan Kafkasya'ya uçma düşüncesi doğurdu...⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ A.e., “Mulla-Nur”, s. 185-287.

⁴⁰⁵ A.L. Zisserman, *Dvadtsat pyat let na Kavkaze (1842-1867)*, v 2-x çastyah, Ç. 1, Sankt-Peterburg, Tipografiya A.S. Suvorina, 1879, s. 1.

1840'lı yıllarda, Bestujev–Marlinski'ye öykünerek Kafkas öyküsü yazarların tarzını belirten “Marlinizm” terimi ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle Çerkes güzellerinin, zalim fakat asil Dağlı haydutların boy gösterdiği fantastik serüvenlerdir. Edebiyat araştırmacıları Kafkas öykülerini şiddet içerikli ve melodramatik olarak iki tipe ayırırlar. Bu dönemde “Dağlılar” hakkında kovalamaca, kan, gaddarlık ve cinayetlerle dolu öyküler, Gürcüler hakkında da etnografik serpintilerle dolu idiller yazılmıştır. Rusçaya *saklya, aul, cigit, arba, arhaluk* gibi o zaman geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılan birçok yeni sözcük girmiştir.⁴⁰⁶

Rus edebiyatında gerçekçiliğin hâkim olmasıyla Bestujev-Marlinski'nin eserleri eleştirilmeye başlanmış ve Sovyetler Birliği dönemi dahil, uzunca bir süre Bestujev-Marlinski gözden düşmüştür. Kafkasya'nın romantik idealleştirilmesi, gerçekçi estetiğin kurucusu sayılan V.G. Belinski'nin sert eleştirilerine uğramıştır. Belinski'ye göre, Bestujev-Marlinski'nin yeteneği dışsaldır. Yazarın edebiyattaki hızlı yükselişinin ve düşüşünün nedeni de budur. Belinski Rus edebiyatında geniş yaygınlık kazanan ve gerçekçiliğin gelişmesine engel olarak gördüğü Marlinizme darbe vurma zamanının geldiğini belirtir. Daha sonra İvan S. Turgenyev ve Lev N. Tolstoy da Marlinski ekolünün romantizmiyle mücadele etmişlerdir.⁴⁰⁷

Bestujev-Marlinski romantik bir yazar olarak Kafkasya'nın vahşi doğasına, Kafkasyalının özgürlük düşkünlüğüne hayranlık duyar. Fakat Aydınlanmacı bir Dekabrist olarak Kafkasyalıları romantize etmez. Ettiği zaman da çelişkilidir; çok çabuk hayranlıktan hor görmeye geçebilir ya da sadece ülkenin doğasını romantize eder, ama halkını değil... K.A. Polevoy'a yazdığı mektupta yer alan Tiflis tasviri buna uygun bir örnektir. Tiflis Doğu'nun muhteşem fakat henüz Avrupalı (Rus) olmayan şehri olarak tasvir edilir.

22 Mayıs'ta Tiflis'i terk ettim. ... Burası zamanla harika bir şehir olacak. Burası Avrupa'nın Asya'daki muzaffer ayağının tek izi, sadece tek! Kafkas ötesinin diğer şehirleri hiç de Rus gibi görünmüyorlar; Tiflis'te de bir duvarlar Avrupalı,

⁴⁰⁶ F.İ. Caubayeva, *Ekzotiçeskaya leksika v proizvedeniyah russkih pisateley o Kavkaze: A.A. Bestujeva-Marlinskogo, A.S. Puškina, M.Y. Iermontova, L.N. Tolstogo. Opit slovarya*, Stavropol, SGU, 2008.

⁴⁰⁷ V.G. Belinski, “Polnoye sobraniye soçineniy A. Marlinskogo,” *Sobraniye soçineniy v 3 tomah*, Ed. M.Y. Polyakov, T. 1, Stati i retsenzii 1834-1841 gg., Moskva, 1948, s. 547.

kalan her şey silinmez şekilde Asyalı. ... Oh, Doğu muhteşem, Doğu'nun mayısı muhteşem! Asyalıların kendi bahçelerindeki konuşmaları vahşice ama çekici; peki herkes bunun değerini bilir mi? Ancak bin kişiden ikisi. Karantinanın kapısında Avrupalılığı üzerinden çıkarmadan, doğanın büyüyle düşüncelerin dönmeden, şarkıların dilini anlamadan, cıvıl cıvıl yaşamın ortasında bir ölü olursunuz. ... Tiflis'te insanlar Asya'da herhangi bir yerde olduğundan daha iğrenç: orada herkes kendinin ve diğerlerinin ticaretini yapıyor.⁴⁰⁸

Bestujev-Marlinski'nin eserlerinde bütün olumsuz nitelikleri yüklediği oryantalist “Asyalı/Dağlı” imgesine her zaman uygarlaştırma misyonu eşlik eder. Doğu'ya oryantalist bakışı da içeren Aydınlanmacı düşünceyle romantizmi birleştiren Rus edebiyatçıları arasında Bestujev-Marlinski öne çıkmaktadır.

Yazara göre “(Asya'nın) aklı şimdiye dek kundakta kalmıştır.” Bu yüzden, Rusya burada Petro'nun davasını sürdürmekte ve “anamlı fetihler” yürütmektedir; bütün bunlar “barbarlık” karşısında zafer için, “insanlığın yararı” adına yapılmaktadır.⁴⁰⁹

Kafkasyalıların gelişmesine engel olan “Asya ataerkilliği”dir. Rusya tarafından fethi Kafkasya'ya büyük ilerleme getirecektir: “Kafkasya'da barışı sağlayın ve dünya cennetini Fırat'ta aramayın... O burada, o burada” diye haykırır. “Dağlılar dünya uygarlığının nimetlerine kavuşsunlar ve Kafkasya'nın dağ boğazlarındaki yaşamın tekdüzeliğinde donup kalmış askeri-ataerkil geleneklerinden vazgeçsinler.”⁴¹⁰

3.2.8.6. Özel Mektuplar

Yazar Kafkasya'da bulunduğu yıllarda annesiyle, kardeşleriyle ve en sık da Nikolay A. ve Ksenofont A. Polevoy kardeşlerle yazışmıştır. Mektuplarında Kafkasya imgesi eserleriyle paralellik taşır. Kafkasyalının yırtıcılığı, soygunculuğu, şiddet düşkünlüğü, geleneklerin değişmezliği vb. Kafkasya'ya değindiği hemen her mektubunda görülür.

Dağlılar ... aydınlanmanın faydalarını ve rahatlığı reddediyorlar, çünkü onları zincir olarak görüyorlar. Onlar için soygun özgürlük demek. ... Savaşın

⁴⁰⁸ Kanunova, a.g.e., “Pismo k Ksenofontu Polevomu, 31 mayı 1834 g, Ahaltsıh”, s. 532.

⁴⁰⁹ A.e., “Ammalat Bek” s. 42 ve 199.

⁴¹⁰ A. Marlinski, “Put do goroda Kubı, 1834 god”, Çast X, “Kavkazskiye oçerki”, **Polnoye sobraniye soçineniy**, SPb, 1838, s.204.

haydutluktan başka bir şey olmadığı, ticaretin ise hırsızlık olduğu bu ülkede haydutun halkın gözünde tacirden çok daha saygın olması şaşırtıcı değildir. Çünkü haydut kazancını yiğitlikle, emekle ve tehlikelerle, tacir ise sadece dalaverede maharetle elde eder.⁴¹¹

Yırtıcılık ve yağmacılık temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak olanakların olmamasıyla açıklanır.

Bu koşullarda yırtıcılık onların tek geçim kaynağıdır, giyinmenin ve silahlanmanın tek yoludur. ... Kakmalı tüfek, sırmalı kaftan sahibi olmak ister; güzel bir kadın satın almak ... iyi şarap içmek ister. Bu insan doğuştan cesur, çünkü varlığını çetin doğada sürdürmek daha beşikte kaderine yazılmış. Bu insan güçlü ve bütün bunların yanında yoksul; gücünün yettiğini kendine almak istemez mi? Ava gider gibi yağmaya gider ve tehlikenin dışlarından çekip aldığı av onun için emeğinin, şanlı zaferinin karşılığı ve gelecekteki baskınların cazibesidir.⁴¹²

Bestujev-Marlinski kadınların durumuna da dikkat çeker: “Onlar bütün ev ve tarla işlerinin üstesinden gelirler. Bu sırada kocaları ya yağmaya giderler ya da çubuk içerek bütün gün kamalarıyla çomak yontarlar.”⁴¹³

Yazar Kafkasya’da uygarlaştırıcı rol oynamasının Rusya’nın kaderine yazılı olduğuna inanmaktadır. Kardeşine mektubunda şunları yazar:

... Kafkasya’nın kaderine Rusya’nın üzüm bağları ve Asya’nın kapıları olarak gelecekte büyük bir talih yazılmış. O kadar övülen Kırım şarapları kesinlikle işe yaramaz. Kafkasya’nın kiler ise, aksine, umut vaat ediyor. Ayrıca, Kura’nın orada bütün boya ve baharat otları yetiştirilebilir, şeker kamışı mükemmel büyür. Tek kelimeyle, bu yöre bir baş, birçok el ve her şeyden çok altın bekliyor.⁴¹⁴

Rus edebiyat tarihçiliğinde Kafkasya’nın ve Kafkasyalının “gerçek imgesinin” Bestujev-Marlinski sayesinde olduğu yaygın bir görüştür. Kafkasya imgesinin oluşumunda Bestujev-Marlinski’nin katkısının büyük olduğu tartışmasızdır. Ancak eserlerinde görüldüğü üzere, bu imge Kafkasya’nın gerçeklerinden çok Batılı

⁴¹¹ Kanunova, a.g.e., “Pismo N.A. i M.A. Bestujevım, 15 genv(arya) 1833 g., Derbent”, s. 520.

⁴¹² A.y.

⁴¹³ A.y.

⁴¹⁴ A.A. Bestujev-Marlinski, “Pismo k P.A Bestujevu, 15-go noyabrya 1836 g., Olginski”, *Soçineniya v 2-h tomah*, T. 2, Moskva, Hudojestvennaya Literatura, 1981, s. 115.

oryantalist düşüncenin etkisinde oluşmuş, Batı'nın Doğu'ya ve Doğulu'ya ilişkin yargılarına dayanmaktadır. İlerlemeci tarih anlayışıyla yazar Kafkasyalıları kendi zamanının çok gerisine yerleştirmekte, hiç değişmeyen ataerkil gelenekler içinde soygun ve yağmayla yaşayan, şiddet düşkünü bir topluluk olarak tasvir etmektedir. Bundan yola çıkarak da Kafkasyalının ("Dağlının", "Asyalının") insanlık adına aydınlatılması gerekmektedir ve bu görev de Rusya'ya düşmektedir.

Şu gerçeği de göz önünde bulundurmak gerekir ki, aristokrat çevresinde yetişen Bestujev-Marlinski'nin Kafkasya algısı hem zamanının tarih, etnografya ve edebiyat alanlarının gelişmişlik derecesine, hem de bu alanlarda geçerli kalıplara uygun olarak oluşmuştur. Üstelik Bestujev-Marlinski için Kafkasya her şeyden önce sürgün yeri, Kafkasyalılar da savaştığı düşmanlardır.

Rus edebiyatında Puşkin sonrası dönemin önde gelen edebiyatçılarından biri, Gürcistan'la ilgili çok sayıda şiiri olan Yakov P. Polonski'dir.

3.2.9. Yakov P. Polonski

Ryazan'da yoksul bir memur ailesinde doğan Yakov Petroviç Polonski (1819–1898) 1844 yılında Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve Odesa'da memur olarak çalışmaya başlamıştır. *Oteçestvenniye Zapiski* dergisinde 1840 yılında yayımlanan şiiriyle edebiyat dünyasına adım atmıştır. İvan S. Turgenyev ile bu yıllarda başlayan dostluğu ömür boyu devam etmiştir.

Polonski kaynağını romantizmden alan, Puşkin'in etkisinin hissedildiği lirik şiirleriyle tanınır. Yazdığı romansları Çaykovski, Musorgski, Rahmaninov vd. besteciler tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte onu edebiyatın zirvesine taşıyacak eserler verememiştir.⁴¹⁵

Kafkasya'ya ilgisi çocukluğunda dinlediği öykülerle başlamıştır. Bu ilgisi öğrencilik yıllarında da devam etmiş, Kafkasya hakkındaki her şeyi okumuş, bir gün Kafkasya'ya gitme hayalleri kurmuştur.

Polonski'nin Odesa'daki yaşamı anlattığı romanı *Ucuz Şehir*'de (*Deşeviy gorod*) (1879) başkahraman Yelatomski Tiflis'teki arkadaşlarına şöyle yazmaktadır: "Tanrı aşkına, beni oraya götürün. Sizin olduğunuz, mücadelenin ölmediği, yeni bir

⁴¹⁵ Yakov Petroviç Polonski, *Stihotvoreniya*, Y.V. Yermilova, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1981, s. 16.

yaşamın kaynadığı ve şiirin daha ölmediği yere. Tiflis'te yer yoksa askeri okula gireceğim.”⁴¹⁶

Odesa valisi Mihail S. Vorontsov 1846'da Kafkasya askeri valisi olarak atanınca hayali gerçekleşmiş, Polonski de onunla birlikte Tiflis'e gitmiş ve valinin kaleminde memur olarak görev almıştır. Aynı zamanda *Kavkazskiy Vestnik* gazetesinin yardımcı editörü olmuştur.

Görevi gereği istatistik toplaması gereken Polonski aylarca görev gezilerinde bulunmuş ve bu ona yaratıcılığını uyandıran Kafkasya'yı tanıma fırsatı vermiştir. Tiflis'e geldiği yıldan itibaren art arda Gürcistan temalı şiirler yazmaya başlamıştır: “Tiflis'te Gezinti” (“Progulka po Tiflisu”, 1846), “Gürcü Kızı” (“Gruzinka”, 1846), “Gürcistan Gecesi” (“Gruzinskaya noç”, 1848), “Gürcistan'da Bir Dağ Yolu” (“Gornaya doroga v Gruzii”, 1848), “Gürcü Şarkısı” (“Gruzinskaya pesnya”, 1848), “İmeretya'da” (“V İmeretii (Tsarya Vahtanga vethiye stranitsı)”, 1848), “Kahetyalya” (“Kahetintsu”, 1849), “İmeretya'da” (“V İmeretii”, 1850), “İmeretya'da Harabelerin Üzerinde” (“Nad razvalinami v İmeretii”, 1850), “Tamara ve Ozan Şota Rustaveli” (“Tamara i pevets yeyo Şota Rustavel”, 1851).⁴¹⁷

1849 yılında Kafkas şiirlerini Gürcüce şarkıcı anlamına gelen “Sazandar” adı altında toplamıştır. Şiirlere Polonski'nin Gürcistan'ın halkını ve tarihini dikkatle incelediğini gösteren geniş dipnotlar eşlik etmektedir.

1851 yılında Kafkasya'dan ayrılan Polonski, sevdiği ülkeyle ilgili son hatıra olarak “Kafkasya'dan Dönüş Yolunda” (“Na puti iz-za Kavkaza”, 1851) başlıklı şiiri yazmıştır.

Polonski Kafkas eserlerinde daha çok yerel yaşantıyla ilgili konulara değinmiştir. Şiirlerinde Gürcistan imgesi, 1820-1830'lu yılların romantik şiirindeki “egzotik Doğu ülkesi” imgesinden farklıdır. Gürcistan'da yaşam bütün özellikleri ve özgünlüğüyle gerçekçi biçimde tasvir edilmiştir. Özellikle, bir tür manzum fizyolojik deneme sayılan “Tiflis'te Gezinti” şiirinde Tiflis meydanı ve sokakları tam ve ayrıntılı biçimde anlatılır.⁴¹⁸

⁴¹⁶ V.N. Orlov, “Polonski”, **İstoriya russkoy literaturı: V 10 t.**, T. 8, Literatura şestidesyatih godov, Ç. 2, Moskva-Leningrad, AN SSSR, İn-t rus. lit. (Puşkin. Dom), 1956, s.261-283.

⁴¹⁷ Yakov Polonski, **Biblioteka poezii**, (Çevrimiçi) <http://polonskiy.ouc.ru>, 17 Kasım 2014.

⁴¹⁸ Y.P. Polonski, **Stihotvoreniya. Poemi**, Moskva, Pravda, 1986, s. 12.

Rus edebiyatında Gürcistan imgesinin ayrılmaz ögesi olan “Rusya’nın Gürcistan’ı kurtarması” Polonski’nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. O da Rusya’nın Gürcistan’ı topraklarına katmasını doğru bulmuş, bunu “Gürcü halkı için İran şahı ya da Osmanlı sultanı tarafından yutulma tehlikesinden kurtulmanın tek yolu” olarak görmüştür. Bu düşünce en açık biçimde, İverya (Gürcistan) adına konuştuğu “Koruyucu” (“Zastupnitsa”) şiirinde ifade edilmiştir:

...Kız kardeşimin yardımı olmadan
Derin bir uykuda olurdum şimdiye dek,
Sana hiç meyve toplamazdım.
Müslüman kılıçlarıyla paralanmış,
Yatarken dağlarda, akarken kan yaralarımдан...
Dindaşım, geldi yanıma...⁴¹⁹

...Без помощи сестры
Я б тяжким сном спала до сей поры,
Я б никаких плодов тебе не собрала.
Когда, избитая мечами мусульман,
Лежала я в горах и кровь текла из ран...
Единоверная, она ко мне пришла...

19. yüzyıl Rus edebiyatında dışileştirilen Gürcistan’ın karşısında Rusya genellikle “güçlü erkek” rolünde olurken, Polonski’nin eserlerinde Rusya onu Müslümanların elinden kurtaran kız kardeşidir.

Tiflis’te Rus tiyatrosunun açılışı dolayısıyla yazdığı dizelerde Polonski, Rusya’nın Gürcistan halkına uygarlığın nimetlerini taşımasından gurur duyar:

Halkımızın zenginliklerini,
Zenginliklerini düşüncesinin ve emeğinin,
Gururla taşıyoruz buraya,
Halklara hediyemiz, kardeşlik duygusuyla...⁴²⁰

Свои народные богатства,
Богатства мысли и труда,
Смелее мы несем сюда,
Народам в дар, по чувству братства...

⁴¹⁹ Y.P. Polonski, “Zastupnitsa”, **Polnoye sobraniye stihotvoreniy Y.P. Polonskogo v pyati tomah**, T. 1, s. 133-134, Sankt-Peterburg, İzd. A.A. Marksa, 1896.

⁴²⁰ **Russkaya Starina**, T. 44, 1884, s. 300.

Romantizmden gerçekçiliğe geçiş döneminin şairi olan Polonski'nin eserlerinde, sadece Gürcistan'da bulunduğu için romantik “yırtıcı vahşi Dağlı” imgesine rastlanmaz. Fakat iki farklı coğrafi mekân tipi olarak Rusya ve Kafkasya karşıtlığı yaratıcılığında yansımaları bulmuştur.⁴²¹

Yukarıda eserleri incelenen romantik yazar ve şairlerin edebi yaratıcılıklarında, Kafkasya'ya özel bir yer ayırmalarıyla, Kafkasya imgesinin oluşmasında ve biçimlenmesinde önemli katkı sağlamışlardır.

Çalışmanın devamında Kafkasya temasının eserlerinde başat olmadığı, fakat çoğu sürgün olarak Kafkasya'da bulunan, bir veya birkaç Kafkasya temalı eseri olan edebiyatçılar toplu olarak ele alınacaktır.

3.2.10. Diğer Romantik Yazar ve Şairler

Yukarıda sözünü ettiğimiz bağlamda Kafkasya teması Vilhelm Karloviç Kühelbeker'in (1797–1846) “Evcimen Erkeğe” (“K domosedu”, 1821) şiirinde görülür. Petersburg'ta, Alman kökenli soylu bir ailede doğan Kühelbeker, Dekabrist ayaklanmasına katıldığı için 1825'ten sonraki yaşamını hapiste ve sürgünde geçirmiştir.

Uzun süre iş bulamadığı için memur olarak Kafkasya'ya gitmek zorunda kalan şair, gitmeden hemen önce yazdığı şiirinde Kafkasya'yı idealize etmez:

Ne bekliyor beni sisli uzaklarda
Kimin kudretli sesi çağırıyor beni
Ak saçlı sıradağlara, dehşetle ünlenmiş ülkeye
Korkutucu, puslu karanlığın ardındaki Kafkasya'ya?”⁴²²

Но что же ждет меня в дали туманной
И чей зовет меня могучий глас
К седым хребтам, в край, ужасом избранный,
За страшный, мглой одеянный Кавказ?

⁴²¹ V.A. Boyçenko, *Kavkaz v russkoy poezii*, Rostov n/D, 1986, s. 43.

⁴²² V.K. Kühelbeker, “K domosedu”, *İzbranniye proizvedeniya v 2 tomah*, T. I, Moskva-Leningrad, 1967, s. 224.

Eylül 1821'den Mayıs 1822'ye kadar Tiflis'te bulunan Kühelbeker, bu kısa sürede Kafkasya'yı ve halkını yakından tanıma olanağı bulamamışsa da liriğinin Doğu motiflerinde “dehşetle ünlenmiş ülke”nin etkisi görülür.⁴²³

Az tanınan başka bir şair olan Yefim Petroviç Zaytsevski (1801–1860), deniz subayı olarak Kafkasya kıyılarında bulunmuştur. 1823 yılında yazdığı “Abaziya” (*Polyarnaya Zvezda*, 1825, s. 112) başlıklı şiirinde Kafkasya'yı “büyülü ülke” olarak niteler. Romantizmin kalıplarıyla “büyülü ülkenin vahşi güzelliği”ni ve “vahşi köyleri”ni tasvir eder:

Unutur muyum seni, büyülü ülke!
Genç aklımı çeldin vahşi güzelliğinle,
Kalbimi esir aldın büyülü hayallerin gücüyle.

.....
Hayrete düşürüyor ürkek bakışları
Kafkasya'nın sıra sıra buzlu zirveleri,
Dağ sıralarının ormanları, hızla akan dereleri,
Vahşi köyleri ve karanlık vadileri!⁴²⁴

Забуду ли тебя, страна очарований!
Где дикой красотой пленялся юный ум,
Где сердце, силою пленительных мечтаний,
.....
Где поражают робкий взор
Кавказа ледяные зубчатые вершины,
Потоки быстрые, леса по цепи гор,
Аулы дикие и темные долины!

Doğa tasvirleri başarılı bulunan Zaytsevski'nin şiirinde Kafkas halkına ilişkin bir imge yoktur.

İlyada'nın çevirmeni olarak tanınan şair Nikolay İvanoviç Gnediç'in (1784–1833) Kafkasya'yı konu alan tek eseri “Gerçek Bir Kafkas Öyküsü” (“Kavkazskaya bı”) adlı şiiridir. 1833 yılında Petersburg'ta Novoselye almanağında yayımlanan şiirini, 1825 yılında tedavi için gittiği Kafkasya kaplıcalarında yazmış olduğu tahmin edilmektedir.

⁴²³ A. Popov, “V.K. Kühelbeker na Kavkaze”, *Stavropolye*, № 14, Stavropol, 1956, s. 148.

⁴²⁴ Abhaziya v russkoy literature, Ed. İ.İ. Kvinitsiya, İzd. Alaşara, Suhumi, 1982, s. 6.

Şiirde Kazak genciyle Çerkes kızının “Dağlıların vahşi gelenekleri” nedeniyle trajediyle biten aşkı anlatılır. Kazak gencine aşık olan Fati’nin ağabeyi, evlenebilmeleri için Kazak’tan dinini değiştirip Müslüman olmasını ister. Genç Kazak inancından vazgeçmez ve ağabeyi kızkardeşinin kesik başını getirip onun ayaklarının dibine atar:

Namusu olmayan kızın yaşamı olmaz bizde,
Sen namusunu ve yaşamını çaldın onun,
Öpüş şimdi onunla ister her saat!
Elveda! Ben *kunak*ınım* senin, Tanrı ise intikamcın!”⁴²⁵

Для девы без чести нет жизни у нас;
Ты - чести и жизни ее похититель –
Целуйся ж теперь с ней хоть каждый ты час!
Прощай! я - кунак твой, а бог - тебе мститель!

Dönemin romantik Kafkasya imgesinde yaygın olan katı ataerkil gelenekler, dini fanatizm, sonu kan ve şiddetle biten trajik aşk öğeleri Gnediç’in şiirinde de tekrarlanmaktadır.

Kafkasya teması Dekabrist şair Aleksandr İvanoviç Odoyevski’nin (1802–1839) yaratıcılığında da yer almıştır. Dekabristlerin radikal grubuna dahil olan Odoyevski, Sibirya’da bir bölümünü çektiği sürgün cezasının ardından 1837 yılında Kafkasya’ya gönderilmiştir. Odoyevski’nin Kafkasya’yla ilgili tek bir şiiri bulunmaktadır. “Gürcistan’ın Rus Çarlığıyla İzdivacı” (“Brak Gruzii s russkim tsarstvom”) (1838) başlıklı şiirinde karşımıza, dişileştirilen ve Rusya tarafından kurtarılan Gürcistan imgesi çıkar. Şiirde Gürcistan “kara gözlü güzel gelin”, Rusya da “açık kumral yiğit güvey” olarak tasvir edilir: “Kara gözlü kız! Kara kaşlı kız! / Gürcistan! / Şafağın ve ateşin kızı!” (Дева черноглазая! / Дева чернобровая! / Грузия! дочь и зари, и огня!)⁴²⁶

Güveyin aşkıyla yanan gelin diğerk bütün adayları reddeder ve “dev”i seçerek “önceki karanlık yılların kederi”nden kurtulur. Bilindiği gibi, bu simgeleştirmede

* *Kunak*: Kafkas halklarında biriyle karşılıklı dostluk, koruma ve konukluk bağı olan kişi; dost, ahbab. (Малы академический словарь).

⁴²⁵ N.İ. Gnediç, **Russkaya virtualnaya biblioteka**, (Çevrimiçi) <http://www.rvb.ru>, 05 Ekim 2015.

⁴²⁶ A.İ. Odoyevski, **Stihotvoreniya**, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1982, s. 147.

diğer rakipler, Doğulu istilacılar olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dır. Aşık gelin (Gürcistan) heyecanla damadın (Rusya'nın) gelişini bekler:

Karşılama çıkı gelin;	Вышла невеста навстречу; любовь
Öğle sıcağı gibi yakıyordu kanını aşk;	Зноем полудня зажгла ее кровь;
Ve atıp örtüsünü	И, откинув покрывало
Utangaç yüzünden,	От стыдливого чела,
Uzакlara dikti gözlerini,	В даль всё глядела,
bütün seslere kulak kesildi	всем звукам внимала,
Orada, Kazbek'in altında,	Там, под Казбеком, в ущелье Дарьяла,
Daryal Boğазы'nda	
Yavuklusunu bekledi. ⁴²⁷	Жениха она ждала.

Gürcü edebiyat tarihçisi Vano S. Şaduri (1910-1988), Sovyet dönemi araştırmacılarının çoğu gibi, Odoyevski'nin şiirinde Rus ve Gürcü halklarının sağlam dostluğunun sembolik ifadesini görür.⁴²⁸

Romantik şairlerden Lukyan Andreyeviç Yakuboviç'in (1805–1839) Kafkasya ile ilgili “Gürcü Halk Şarkısı” (“Narodnaya gruzinskaya pesnya”, 1828), “Kafkasya” (“Kavkaz”, 1836), “Ural ve Kafkasya” (“Ural i Kavkaz”, 1836) başlıklı üç şiiri vardır. Şiirleri *Sovremennik*'te ve dönemin önemli başka birçok yayınında basılmıştır. “Kafkas” şiirinde hiç görmediği Kafkasya'yı uçup gitmek istediği özgürlük ülkesi olarak tasvir eder:

Güçlü kartalların ulaşılmaz yuvası,
Bulutların üstünde dağlardan bir dünya kalesi
.....
Düşünceler orada özgürce gökte uçar,
Fırtınanın bütün dehşetini ve güzelliğini izlemek!
Şu gayretkeş dünyayı terk edip, oraya
Kuş gibi uçmak isterdim, göğün en üst katına.⁴²⁹

Приют недоступный могучих орлов,
Всемирная крепость надоблачных гор
.....
Там мысли привольно по небу летать,

⁴²⁷ А.у.

⁴²⁸ V.S. Şaduri, *Dekabristskaya literatura i gruzinskaya obşçestvennost*, Tbilisi, 1958, s. 336.

⁴²⁹ L.A.Yakuboviç, *Russkaya poeziya*, (Çevrimiçi) <http://ruspoeti.ru/aut/lu-yakubovich>, 19 Ekim 2015.

Весь ужас, всю прелесть грозы созерцать!
Туда бы, покинув заботливый мир,
Желал я умчаться, как птица в эфир.

“Ural ve Kafkas” adlı şiirde ise Ural ve Kafkas dağları aralarında tartışmaya girerler. Ural altın, gümüş ve elmas zenginlikleriyle övünürken, Kafkas dağı zenginliğin hastalıklar ve dertler doğurduğunu savunarak, bazı insanların sağlığını ve yaşamını yenilediğini, bazılarının da özgürlüğünü ve huzurunu koruduğunu söyler.⁴³⁰

Şairin Kafkas eserleri arasında sayılan “Gürcü Halk Şarkısı” diğer şiirlerinin yer aldığı kaynaklarda bulunamamıştır. Kafkasya, Yakuboviç’in romantik ruhuna uygun olarak gerçeklerden kaçıp sığınmak istediği bir yerdir. Şiirlerde romantik doğa tasvirleri dışında Kafkasya halkına ilişkin imgeye rastlanmaz.

Romantizm döneminde Kafkasya’nın romantik imgesini eleştiren, bu yönüyle de farklı bir tutumu olan şair Pavel Aleksandroviç Katenin’dir.⁴³¹ Kafkasya’ya asker olarak gelen ve dört yıl (1834–1838) kalan Katenin (1792–1853), romantiklerin şiirselleştirdiği Kafkasya’ya çok farklı yaklaşmıştır. Katenin’in tasvirinde Kafkas dağları “biçimsiz taş yığını”, pencereden görünen ay “kel”, hayaletler “alçak”tır.

Katenin Kafkasya’ya, daha oraya gitmeden, eski Rusya’yı konu alan “Preuses Miluşa” (“Knyajna Miluşa”, 1834) şiirinde değinmiştir. Puşkin’in “Ruslan ve Lyudmila” şiirinin parodisi veya öykünmesi olarak görülen bu şiirde, romantiklerin hayranlıkla övdüğü Kafkasya’ya karşı tavrı alır:

Kafkasya’nın bulutlu dağları	Кавказские заоблачные горы
Tehlikeli badireler atlattı o,	Проехал он в опасных хлопотах,
Çünkü orada ezelden beri hırsızlar yaşar,	Затем что там издревле жили воры,
Şimdi onları hep övüyorlar şiirlerde... ⁴³²	Теперь у нас их славят сплошь в стихах.

Kafkasya’da bulunduğu sırada “Kafkas Dağları” (“Kavkazskiye gori”, 1835) adlı sonesini yazmıştır. Katenin, Rus edebiyatında Kafkasya’yı şiirsellikten uzak

⁴³⁰ A.y.

⁴³¹ P.A. Katenin Kilise–Slav diline değer veren, Karamzin okuluna muhalif, romantik stilden hoşlanmayan ve Byron’ın Rus şiirine etkisini zararlı bulan arkaik eğilimli bir şairdir.

⁴³² P.A. Katenin, “Knyajna Miluşa”, **Soçineniya Pavla Katenina**, SPb, Tipografiya H. Gintse, 1834.

tasvir eden ilk şairdir. Kafkasya şairin adeta romantiklere duyduğu hıncın intikam aracıdır.

Yosunla, ormanla, karla, buzla,
Vahşi çıplaklıkla kaplı yüksek taş yığını,
Zirvelerinde akan bulanık suyla yıkanan
Verimsiz taşlardan çirkin yapı.

.....
Geçit vermez insansız ülke,
Haydut yuvası, şiirin mikrobi!
Faydan yok, güzelliğin yok, ne zamandır ünlüsün?
Tanrı mı yarattı seni yoksa şeytanın işi misin?
Söyle, lanet olası, sen neden yaratıldın?⁴³³

Громада тяжкая высоких гор, покрытых
Мхом, лесом, снегом, льдом и дикой наготой;
Уродливая складь бесплодных камней, смытых
Водою мутною, с вершин их пролитой;

Непроходимая, безлюдная страна,
Притон разбойников, поэзии зараза!
Без пользы, без красы, с каких ты пор славна?
Творенье божье ты иль чертова проказа?
Скажи, проклятая, зачем ты создана?

Öyle görünüyor ki, Katenin'in Kafkasya'nın romantik tasvirine karşı çıkması sadece romantizme karşı olmasındandır. Kafkasya'ya olumsuz nitelikler atfetme konusunda ise farklılık yoktur.

19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya temasına eserlerinde en çok yer veren yazarlardan biri de M.Y. Lermontov'dur.

3.2.11. Mihail Y. Lermontov

Moskova'da soylu bir ailenin çocuğu olarak doğan Mihail Yuryeviç Lermontov (1814-1841) annesinin erken ölümü üzerine anneannesi Yelizaveta A. Arsenyeva tarafından Tarhanı'da (Penzen Eyaleti) büyütülmüştür. Evde iyi bir eğitim almış, Fransızca ve Almancayı iyi derecede öğrenmiştir. Çocukluğunda anneannesi Lermontov'u birkaç kez Kafkasya kaplıcalarına götürmüştür. İlk gidişlerinde 4 ve 6 yaşlarında olan Lermontov, 1825 yılında üçüncü kez Kafkasya'ya gittiğinde 11

⁴³³ P.A. Katenin, "Kavkazskiye gori", **Russkaya poeziya**, (Çevrimiçi) <http://russian-poetry.ru/Poem.php?PoemId=12130>, 12 Ekim 2015.

yaşındadır. Bu son yolculuk Lermontov üzerinde büyük etki bırakmıştır. Kafkasya'nın doğasından çok etkilenmiş, ilk aşkını burada yaşamıştır.

Lermontov'un Kafkasyalılar hakkındaki ilk izlenimlerinin oluşmasında Goryaçevodsk'ta yaşayan annesinin teyzesi Yekaterina Arsenyeva'nın büyük etkisi olmuştur. Kafkasyalılar hakkındaki birçok öyküyü Lermontov ondan dinlemiştir. Tedavi için kaplıcalara gelen yaralıların anlattığı savaş öyküleri de belleğinde yer etmiştir. Goryaçevodsk yakınlarındaki Acı-aul'da düzenlenen bayram kutlamalarına katılmış, Çerkeslerin geleneklerini dikkatle gözlemiş ve halk ozanlarının şarkılarını hayranlıkla dinlemiştir.⁴³⁴

1827 yılında anneanesiyle birlikte Moskova'ya yerleşen Lermontov bir yıl sonra Moskova Üniversitesi bünyesinde bulunan yatılı okula kaydolur. Üç yıl sonra öğrencisi olduğu Moskova Üniversitesi'nde felsefeye ve politikaya ilgisi artar. Öğrenci çevreleri ve toplulukları (İ.V. Stankeviç, A.İ. Hertsen, V.G. Belinski) bunda etkili olur. 1832 yılında bir profesörle yaşadığı tartışma sonucunda Moskova Üniversitesi'ni bırakır ve öğrenimine devam etmek amacıyla Petersburg'a gider. Ancak Moskova'da aldığı dersler kabul edilmez, öğrenimine yeni baştan başlamak istemediği için Kasım 1832'de askeri okula girer ve iki yılını askeri eğitimle geçirir.

Puşkin'in düelloda öldüğü haberini aldıktan hemen sonra yazdığı ve iktidarı suçladığı "Şairin Ölümü" ("Smert Poeta", 1837; yayın yılı 1858) şiiri elden ele dolaşmaya başladığında tutuklanır, Şubat 1837'de Kafkasya'ya sürgün edilir. Yolda hastalandığı için bir süre Pyatigorsk'ta kaplıcalarda kalır, tedaviden sonra Taman'a, oradan da eylülde Askeri Gürcü Yolu'nu izleyerek alayının bulunduğu Gürcistan'a gider. S.A. Rayevski'ye "Kizlyar'dan Taman'a kadar bütün hattı boydan boya dolaştım, dağlardan geçtim, Şuşa'da, Kuba'da, Şemahi'de, Kahetya'da buldum. Çerkes kıyafetiyle, sırtımda tüfekle dışarıda geceledim, çakalların ulumaları eşliğinde uyudum, çurek yedim, Kahetya şarabı bile içtim..." diye yazar.⁴³⁵

Lermontov bu sürgün sırasında, daha çocuk yaştaiken karşılaştığı Kafkasya doğasını yeniden keşfetme fırsatı bulur. Semenovsk Alayı'nda görevli kuzeni Akim A. Hastatov onu sık sık Kumuk eğlencelerine, düğünlerine götürür.

⁴³⁴ P.A. Viskovatov, **Mihail Yuryeviç Lermontov: Jizn i tvorçestvo**, Moskva, 1891, s. 28-42, (Çevrimiçi) http://dugward.ru/library/lermont/viskovatij_lem.html, 28 Kasım 2015.

⁴³⁵ M.Y. Lermontov, "Pismo Rayevskomu S.A., [konets 1837 g.]", **Polnoye sobraniye soçineniy: V 5 t.**, T. 5. Proza i pisma, s. 392-394, Moskva-Leningrad, Academia, 1937, s. 392.

İlk Kafkasya sürgünü anneannesinin çabalarıyla kısa sürer, Ekim 1837'de Novgorod Eyaleti'ndeki Grodnenskiy Hüsar Alayı'na gönderilir. Oradan da Tsarskoye Selo'da bulunan Muhafız Hüsar Alayı'na geçer, 1838 Ocak ayında kafasında yeni edebiyat eserlerinin planlarıyla Petersburg'a döner.

1840 yılında bir baloda Fransız elçisi E. Barant'ın oğluyla yaptığı düello barışla bitmesine karşın Lermontov askeri mahkemeye verilir ve tutuklanır. İkinci kez Kafkasya'ya nakil emri verilir ve Nisan 1840'ta Moskova'dan ayrılır.

Haziran ayında Çeçenistan'da çarpışmalara katılmaya başlar. Lermontov savaştaki cesareti için altın bir kılıçla ödüllendirilir. Kafkasya'daki askerlik yaşamı sırasında not defterini elinden bırakmaz, deneyimli subayların ağzından duyduğu her şeyi gelecekteki eserlerinin süjeleri olarak kaydeder.

1841 Şubat ayı başında iki aylık izin alarak Petersburg'a gelir. Başkentte ilgi odağı olan Lermontov, iznini uzatarak askeri hizmetten istifa etmeye çalışır, fakat isteği kabul edilmez ve Nisan 1841'de Petersburg'tan ayrılır. Mayıs ayında geldiği Pyatigorsk'ta tedavi için kalma izni alır. Burada çoğu askeri okul arkadaşlarından oluşan bir topluluk bulan Lermontov, bir tartışma sonucu emekli binbaşı Martinov'la yaptığı düelloda öldürülür. Pyatigorsk'ta defnedilen naaşı 1842 baharında Tarhani'deki aile mezarlığına nakledilir.⁴³⁶

Kafkasya teması Lermontov'un yaratıcılığında önemli yer tutar. V.G. Belinski "...Kafkasya onun şiirinin beşiği oldu. Puşkin'den sonra hiç kimse el değmemiş, muhteşem doğasının büyüleyici izlenimleri için Kafkasya'ya Lermontov kadar şiirsel teşekkür etmemiştir" diye yazar.⁴³⁷

Lermontov'un Kafkasya temalı eserleri, 1837'deki Kafkasya sürgünü esas alınarak iki döneme ayrılabilir. 1828'den 1837'ye kadar olan eserleri, çocukluğunda edindiği izlenimler, Kafkasya'da yaşayan akrabalarından ve tanıdıklarından dinlediği öyküler ve okudukları temelinde yazılmıştır. İlk gençlik yıllarında romantizm ruhuyla dolu olan Lermontov'un ilk eserlerinde G.G. Byron'ın ve A.S. Puşkin'in büyük etkisi görülmektedir.

⁴³⁶ Viskovatov, a.e., s. 251-268.

⁴³⁷ V.G. Belinski, "Geroy našego vremeni", **Polnoye sobraniye soçineniy**, T. 4, Stati i retsenzii (1840-1841), s. 173-175, Moskva, İzd. Akademiya Nauk SSSR, 1954, s. 175.

3.2.11.1. M.Y. Lermontov'un Erken Dönem Eserleri (1828-1837)

Lermontov'un son Kafkasya gezisinden üç yıl sonra, 14 yaşında yazdığı *Çerkesler (Çerkesi)* ve *Kafkas Tutsağı (Kavkazskiy plennik)* adlı poemaları Kafkasya temalı ilk eserleridir.⁴³⁸ Genç şairin bütün tasvirleri okuduklarının yeni bir tasviri, bazen de başka şairlerin eserlerinin (A.S. Puşkin'in *Kafkas Tutsağı, Haydut Kardeşler*) değişikliklerle yeniden yazılması olarak karşımıza çıkar.

“Çerkesler”

Çerkesler Lermontov'un Pyatigorsk'taki akrabaları Y.H. Hastatova ve P.P. Şan–Girey'den dinlediği, Kafkasyalıların yaşantıları ve gelenekleri hakkındaki öykülere ve kendi kişisel izlenimlerine dayanarak yazılmıştır. Genç Lermontov “Kafkas Dağlısı”ndan güçlü bir romantik kahraman yaratmak istemiştir.

Poemanın konusu bir Çerkes prensinin Ruslara esir düşen kardeşini başarısız kurtarma girişimidir. Anlatımın merkezinde savaş sahneleri vardır. Tutsağın kardeşi ve poemanın kahramanı olan prens, hiçbir tehlikeden korkmayan ve kardeşini çok seven biri olarak tasvir edilir. Çarpışma öncesi özdenlerine şöyle der:

Çerkesler, benim savaşçı halkım, Hazır olun her an, Canınızı vermeye, şanlı bir ölümü, Hak etmiyor her biriniz. Bakın, şu yüksek kalede Kardeşim yatıyor zindanda, zincire vurulmuş Üzgün, incinmiş ve yalnız, Onu kurtaracağım, yoksa yaşamak bana haram. ⁴³⁹	Черкесы, мой народ военный, Готовы будьте всякий час, На жертву смерти — смерти славной Не всяк достоин здесь из вас. Взгляните: в крепости высокой В цепях, в тюрьме мой брат сидит, В печали, в скорби, одинокой, Его спасу, иль мне не жить.
--	--

Çerkesler'in özelliği, romantik poemalar için geleneksel olan çatışmanın olmamasıdır. Puşkin'den ve ona öykünen diğer yazarlardan farklı olarak Lermontov'un poemasında Rus kahraman Kafkasyalılarına esir düşmez, aksine Çerkes

⁴³⁸ Lermontov'un poemalarının hemen hemen tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: M.Y. Lermontov, **Hançer – Seçme Şiir ve Manzumeler** –, Çev. Atıf Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985 (İş Bankası Kültür Yay., 2014); **Lermontov / Profil**, Haz. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002 (2014); Mihail Yuryeviç Lermontov, **Özgürlüğün Son Oğlu - Poemalar**, Çev. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴³⁹ Lermontov, **a.g.e.**, “Çerkesi”, s. 95.

kahraman Rusların tutsağıdır. Lermontov poemalarının çoğu için karakteristik olan lirik şarkılar ve romantik motifler *Çerkesler*'de yoktur. Doğa tasvirleri ve çarpışmanın anlatımı eserde başlıca yeri tutar. Karşılıklı konuşmalar, Lermontov'un sonraki poemalarının aksine azdır; prensin kısa bir monoloğu dışında sadece kişilerin kısa replikleri verilir. Poemanın çözümü dramatizm yüklüdür; tutsak Çerkes özgürlüğüne kavuşamaz, onu kurtarmaya çalışan kardeşi savaşırken ölür. Ağır yenilgiye uğrayan Çerkesler geri çekilirler. Bu içeriğe uygun olarak poema sert tonlarda yazılmıştır, doğa da parlak tonlarda tasvir edilmemiştir: "Vadilerin her yerinde ölü uykusu var", "Gökyüzü siyah bir sisle örtülmüş", "Sık ormanda, ay ışığıyla az çok aydınlanan bir açıklık görünüyordu."⁴⁴⁰

Poemada Çerkeslerin özgürlüklerine düşkünlüğüne ve kahramanlığına sempatiyle yaklaşılır. Bununla birlikte poema Rus silahının zaferine ithaf edilmiştir.

Lermontov'un aynı yıl yazdığı ikinci eseri, A.S. Puşkin'in dört yıl önce yayımlanan poemasıyla aynı adı taşır.

"Kafkas Tutsağı"

1828 yılında yazılan *Kafkas Tutsağı* (*Kavkazskiy plennik*) poeması 1859 yılında bölümler halinde *Oteçestvenniye Zapiski* dergisinde, tamamı da 1891 yılında yayımlanmıştır.

İlk poemasından farklı olarak Lermontov *Kafkas Tutsağı*'na psikolojik motifler yüklemiştir. Kahramanın özellikle iki duygunun, köleye dönüşmesinin ve yurt özleminin ağır baskısı altında olduğunun altı çizilir. Olayların gelişmesiyle tablo yumuşar. Kahramanın kaderinden etkilenen Çerkes kızı ona acır, yiyecek getirir, sık sık ziyaret eder, sonra da kaçmasına yardım eder. Bu poemada "Çerkesler" poemasına göre daha fazla diyalog vardır. Poemaya bir monolog ve duygularına karşılık vermeyen sevdiğiyle vedalaşan Çerkes kızının üzüntüsünü dile getirdiği kesik konuşmayı da katar:

Evet!... tutsak... beni unutacaksın...
Bağışla!... bağışla... daima;
Bağışla!... ebediyen!...

Nasıl mutlu olacaksın,
Ah!... hatırla beni o zaman...⁴⁴¹

Да!.. пленник... ты меня забудешь...
Прости!.. прости же... навсегда;
Прости! навек!.. Как счастлив будешь,

Ах!.. вспомни обо мне тогда...

⁴⁴⁰ A.y.

⁴⁴¹ A.e., "Kavkazskiy plennik", T. 3, s. 35.

Kafkas Tutsağı daha önceki bölümlerde incelediğimiz, Puşkin'in aynı adlı poemasının güçlü etkisi altında yazılmıştır. Süjesi de ona yakındır, fakat Lermontov'da kişi sayısı daha fazladır, karakterleri de farklıdır. Lermontov'un tutsağının, Puşkin'in tutsağındaki hayal kırıklığı ve yaşamdan bıkkınlık özellikleri yoktur. Kahraman yurduna ve özgürlüğe özlem duyar, dostlarının desteğini arar. Lermontov'un Çerkes kızı da Puşkin'in kızından farklıdır, karakteri daha belirgindir. Puşkin'in poemasında Rus tutsak, Çerkes kızına onunla birlikte gelmesini önerir. Kız onun başkasını sevdiğini bildiği için bunu kabul etmez ve kendini nehre atarak canına kıyar, kahraman ise tutsaklıktan kurtulur. Lermontov'da Çerkes kızı daha kararlı ve cesurdur, eski gelenekler onu korkutmaz. Rus tutsağa şöyle der:

Ama sen, Rus, demiştin ki,
Ben başka birini seviyorum.

.....
Unut onu, hazırım ben
Seninle dünyanın bir ucuna kaçmaya!
Unut onu, beni sev,
Senin sadık kız arkadaşın olarak.⁴⁴²

Но ты сказал,
Что любишь, русский, ты другую.

Забудь ее, готова я
С тобой бежать на край вселенной!
Забудь ее, люби меня,
Твоей подругой неизменной.

Tutsak ona aynı şekilde karşılık veremez. Çerkes kızı zincirlerinden kurtulmasına yardım eder, ama tutsak ülkesine dönemez. Kızın babası (Lermontov'un eklediği yeni kahraman) kaçacağı öldürür, kız da Puşkin'in kahramanı gibi nehre atlar ve kendini öldürür. Vicdan azabı çeken babasının ruhu bir daha huzur bulamaz.

Lermontov, Puşkin geleneğini izleyerek romantik poemaya etnografik öğeler de katmıştır. İlk planda Kafkasyalıların yaşantısının tasviri vardır. Onların barış ve savaş yaşamından tablolar verilir. Çerkes kızlarının oyunları, Çerkes şarkısı, doğa tabloları vd. lirik motifler eklenmiştir. Yerel renk de mutlaka yer alır: Savaşçılar “yüksek sesle Dağlı şarkıları söylerler”, Çerkes kızları da “Doğu şarkıları söylerler.” Bu şarkılardan biri bütünüyle verilmiştir. *Saklya, aul, şaşka, burka, kumis* gibi Puşkin'den alınan sözcükler de kullanılmıştır.⁴⁴³

⁴⁴² A.e., s. 34.

⁴⁴³ A.y.

Lermontov yaratıcılığının erken dönemlerinde yazdığı şiirlerinde de Kafkasya'ya yer verir. Bu şiirlerde Kafkasya'ya duyduğu yoğun sevgi hissedilir. İlk şiirlerinden biri olan “Çerkes Kızı” (“Çеркешенка”) 1829'da yazılmıştır (Yayın yılı 1889, ed. P.A. Viskovatov). İdeal şiir konusu olarak Çerkes kızının seçilmesi edebiyat geleneğiyle ilgilidir. 1825 yılında gittiği Kafkas kaplıcalarında, Acı-aul köyünde yapılan bir ramazan bayramı töreninde Çerkes kızlarını gören Lermontov, gerçek izlenimlerine geleneksel edebiyat biçimi vermiştir. Daha sonra da, ilgisini “Çerkes kızlarına” çeken bu geleneğe ironiyle yaklaşmıştır. Şiirde Çerkeslere ve yurtlarına derin sempati görülür.⁴⁴⁴

“Gürcü Şarkısı” (“Gruzinskaya pesnya”) şiiri de aynı yıl yazılmıştır. “Şarkı”nın ana motifi yaşlı Ermeni kocanın haremindeki genç Gürcü karısına duyduğu kıskançlıktır. Şiirde çözüm trajiktir; koca suçlu karısını öldürür. Şiir taslağında “Kafkasya'da böyle bir şey duymuştum” notu düşülmüştür.⁴⁴⁵

1830 yılında Lermontov'un Kafkasya tematiği derinleşir. Kafkasya gezisinin üzerinden beş yıl geçmiş olsa da izlenimleri hala canlıdır. Bunların ifadesi, erken dönem lirik şiirleri arasında sayılan “Kafkasya” (“Kavkaz”) şiirinde görülür. Kafkasya doğasının izlenimleri Lermontov'un annesi ve ilk aşkıyla ilgili anılarla iç içe geçer:

Bebektim yitirdiğimde annemi;	В младенческих летах я мать потерял.
Fakat pembe akşam saatlerinde bazen,	Но мнилось, что в розовый вечера час
Sanki o unutulmaz ses yansırda stepten,	Та степь повторяла мне памятный глас.
Bunun için seviyorum o dağların tepelerini,	За это люблю я вершины тех скал,
Tutkunum Kafkasya'ya ben. ⁴⁴⁶	Люблю я Кавказ.

Aynı yıl kaleme aldığı “Kafkasya'ya” (“Kavkazu”) şiirinde ise savaş yüzünden acı çeken Kafkasya tasvir edilir:

Kafkasya! Uzak ülke!	Кавказ! далекая страна!
Sade özgürlüğün yuvası!	Жилище вольности простой!

⁴⁴⁴ Lermontov, **Polnoye...**, “Çеркешенка” (“Ya videl vas: holmi i nivı...”), T. 1. Stihotvoreniya, 1828-1835, s. 43.

⁴⁴⁵ A.e., “Gruzinskaya pesnya” (“Jila gruzinka molodaya...”), s.47-48.

⁴⁴⁶ A.e., “Kavkaz” (“Hotya ya sudboy na zare zare moih dneı...”), s. 66. (Çev. Behramoğlu, a.e., s. 7).

Talihsizliklerle dolusun
Savaşın kanyyla boğulmuşsun!...
Acaba mağaralar ve kayalar
Vahşi örtüsü altında sisin
Duyarlar mı ihtirasların çığlığını,
Şanın, altının ve zincirin şingirtisini?...
Hayır! Çerkes, boşuna bekleme,
Geçmiş yılları yurduna.⁴⁴⁷

И ты несчастьями полна
И окровавлена войной!..
Ужель пещеры и скалы
Под дикой плененою мглы
Услышат также крик страстей,
Звон славы, злата и цепей?...
Нет! прошлых лет не ожидай,
Черкес, в отечество своё.

Bu dönemde yazılan tamamlanmamış “Kafkasya’da Sabah” (“Utro na Kavkaze”)⁴⁴⁸ şiiri “Mavi Dağları Kafkasya’nın, Selamlıyorum Sizi...” (“Siniye gori Kavkaza, privetstvuyu vas...”) şiirinin taslağıdır.

Lermontov 1830-1834 yıllarında, Moskova Üniversitesi’nde ve Petersburg’ta öğrenciyken yazdığı dört poema da Kafkasya’yı işler.

“Kanlı”

1830–31 yıllarında yazılan ve “Çerkes Öyküsü” alt başlığını taşıyan *Kanlı* (*Kallı*) poemasının ilk bölümü 1860 yılında eserlerinin seçkisinde, tamamı 1882’de *Russkaya Mysl* ve düzeltilmiş baskısı 1882’de *Russkaya Starina* dergilerinde yayımlanmıştır.

Poema esas olarak diğer edebiyat kaynaklarına ve Lermontov’un dinlediği öykülere dayanır. Süjenin temelinde bir Çerkes söylencesi vardır. Ağır dramatik öğeler taşıyan poemada, bütün soyu, kanlıları tarafından yok edilen Acı adındaki gencin hikâyesi anlatılır. Eski geleneklere bağlı yaşlı bir molla, genç Acı’yi düşmanlarından intikam alması için kışkırtır:

Sen mucize eseri kurtuldun, öğren
Kanlı katillerin elinden.
Yukarının yzasını uygulamak,
Öcünü almak için mağlupların;
Sana ait değil artık
Saatlerin, yaşadığın anlar!
Sen bu dünyada intikamın aracısın
Cellatsın, kurbanın da Akbulat!⁴⁴⁹

Узнай, ты чудом сохранен
От рук убийц окровавленных.
Чтоб неба оправдать закон
И отомстить за побежденных;
И не тебе принадлежат
Твои часы, твои мгновенья!
Ты на земле орудье мщенья,
Палач, — а жертва Акбулат!

⁴⁴⁷ A.e., “Kavkazu” (“Kavkaz! Dalekaya strana!..”), s. 96.

⁴⁴⁸ A.e., “Utro na Kavkaze” (“Svetayet - vetsya dikoy pelonoy...”), s. 97.

⁴⁴⁹ M.Y. Lermontov, “Kallı: Çerkesskaya povest”, podg. teksta K. N. Grigoryan, M.Y. Lermontov. Soçineniya v 6 t., T. 3, Poemi, 1828-1834, s. 91-96, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad, 1955, s. 91-92.

Acı düşmanlarıyla acımasızca hesaplaşacağına yemin eder ve yeminini yerine getirir. Yaşlı Akbulat'ı, oğlunu ve hatta on yedi yaşındaki kızını öldürür. Fakat sonra işlediği cinayetten dehşete düşer ve aynı kamayla bu kez onu kan dökmeye zorlayan mollayı öldürür. Yazar poemayı ikili çözümle tamamlar. Mollanın genç dulu, artık kıskanç kocasından korkmadan “bir başkasını korkusuzca sever”, genç Acı ise dağlarda yapayalnız dolaşır, herkes tarafından dışlanmış, kendisi de insanlara yabancılaşmış ve “kallı”⁴⁵⁰ (“katil”) lakabını almıştır.

“Bastunci Aulu”

1831 yılında yazılan ve bütün olarak ilk kez 1883'te Russkaya mısl dergisinde yayımlanan *Bastunci Aulu (Aul Bastunci)* poemasında doğa tasvirleri eşliğinde aşk, kan ve intikam temaları işlenir. Lermontov eserinde gerçek yerel coğrafi adlar kullanılmaktadır. Poemada olaylar Maşuk ve Beştu dağları arasında bulunan bir köyde geçer. 19. yüzyıl başlarında burada, 1804 yılında yok olan bir Çerkes köyü bulunmaktadır. Lermontov 1825 yılındaki Pyatigorsk gezisi sırasında köyün yıkıntılarını görmüş olmalıdır.

Maşuk ile Beştu arasında,
Otuz yıl önce bir köy vardı dağlarla
Fırtınalarda korunan ve
özgürlükte zengin
Ama artık yok...

.....
O köyde ne dostu ne akrabası olan
İki öz kardeş yaşardı bir zamanlar,
Pyatigorye'de yoktu daha müthiş
Ve daha yiğit Akbulat'dan.⁴⁵¹

Между Машуком и Бешту, назад
Тому лет тридцать, был аул, горами
Закрит от бурь и вольностью богат.

Его уж нет...

.....
В ауле том без близких и друзей
Когда-то жили два родные брата,
И в Пятигорье не было грозней
И не было отважней Ак-булата.

Poemanın kahramanı Selim, ağabeyi Akbulat'ın genç karısı Zara'ya aşık olur. Zorla evlendirilen Zara'nın da yaşlı kocasını sevmediğini bilmektedir. Zara gizliden Selim'in duygularına karşılık vermeye hazırdır. Güçlüdür, fakat yine de “adat”a karşı çıkmaya cesaret edemez ve Selim'le kaçmaya razı olmaz. Kardeşinin ağabeyiyle

⁴⁵⁰ Lermontov dipnotunda “kallı”nın Çerkesçe “katil” anlamına geldiğini belirtir. Sözcük Türkçe “kan davasında taraf olan kişi” anlamındaki “kanlı”dan gelmektedir ve Çerkesçede yoktur. Muhtemelen Dağıstanlı Kumukların ya da Nogayların kullandığı sözcük Çerkeslere mal edilmiştir.

⁴⁵¹ Lermontov, *Polnoye...*, “Aul Bastunci”, T. 3, Poemi i povesti v stihah, s. 169.

açıkça konuşması, Akbulat'ı karısını bırakmaya ikna etmek için cüretkâr denemesi işe yaramaz. Poemada ağabeyini ve bütün köy halkını Selim'e karşı kıskırtan molla da büyük rol oynar. Selim intikam için Zara'yı öldürür ve ağabeyinin evini yakar. Alevler evi sararken içeriden “zalim ve kötücül” bir kahkaha gelir. Molla “Dua edin, çocuklar, şeytanın gülüşü bu!” diyerek Kuran'dan ayet okumaya başlar. Yangın bütün evlere yayılır ve köyü yok eder. Selim lanetlenir, toplumdaki kovulur.

“Bastunci Aulu” poeması, kahramanların ve Kafkasyalıların yaşantısının tasviri bakımından Lermontov'un önceki poemalarından daha başarılı bulunmuştur. Poema konu ve diğer birçok bakımdan bir yıl sonra yazdığı “İsmail Bey” (“İzmail-Bey” poemasıyla bağlantılıdır.⁴⁵²

1832 yılına ait (yayın yılı 1889, ed. P.A. Viskovatov) “Veda” (“Proşçaniye”) başlıklı lirik şiirde yine Lermontov'un Kafkasya sevgisinin, çocukluk anılarının yansımaları görülür. Şiirdeki birçok tasvir Lermontov'un aynı tarihlerde üzerinde çalıştığı “İsmail Bey” poemasında da tekrarlanmaktadır.⁴⁵³

“İsmail Bey”

Lermontov'un 1832'de askeri okul öğrencisiyken yazdığı ve “Doğu Öyküsü” alt başlığını taşıyan *İsmail Bey (İzmail-Bey)* poeması ilk kez 1843 yılında *Oteçestvenniye Zapiski*'de yayımlanmıştır.⁴⁵⁴

Bastunci Aulu ve *İsmail Bey* poemalarının süjeleri birbirine yakındır. Kahramanların çocukluğunun tasviri, kardeşler arasındaki düşmanlık motifi, Kafkasyalıların yaşantısıyla ilgili ayrıntılar, aynı adı taşıyan kadın kahramanın (Zara) dış görünüşü ve ayrıntılardaki diğer benzerlikler *İsmail Bey*'in planının daha önce yazılan *Bastunci Aulu*'na bağlı olduğunu gösterir. Fakat tema *Bastunci Aulu*'nda toplumsal yaşantıyla ilgiliyken, *İsmail Bey*'de politiktir. Kafkasyalıların özgürlük mücadelesini konu alır.⁴⁵⁵

⁴⁵² L.P. Semenov, “Kavkazskiye motivı M.Y. Lermontova 1828-1834 godov”, **Lermontovskiy tekst. İssledovaniya 1900-2007 godov. Antologiya v dvuh tomah**, Tom 1, Stavropol, 2007, s. 169-170.

⁴⁵³ A.e., “Proşçaniye” (“Ne uyezjay, lezginets molodoy...”), s. 328-329.

⁴⁵⁴ *İsmail Bey* poeması Türkçeye ilk kez, 1921 yılında Türkiye'ye iltica eden ve subay olan Çeçen asıllı Mehmet Ketey tarafından çevrilmiştir. (Mihail Lermontov, **İsmail Bey**, Çev. Mehmet Kete, İncili Çavuş Matbaası, İstanbul 1946, 84 s.). Kitapta “Mtsırı” ve “Harp Kaçağı (Harun)” başlıklarıyla Lermontov'un iki poemasının daha çevirisi yer almaktadır. Manzum şiirler düzyazı olarak çevrilmiştir.

⁴⁵⁵ L.P. Semenov, **Lermontov na Kavkaze**, Pyatigorsk, 1939, s. 36-37.

İsmail Bey'in bazı dizeleri yeniden işlenmiş halde *Mtsıri* ve *İblis* poemalarına aktarılmıştır. “Selim’in Şarkısı” (“Pesnya Selima”) küçük değişikliklerle *Kaçak* (*Beglets*) poemasında da yer alır.

Lermontov *İsmail Bey* poemasında 19. yüzyıl başında yaşanan gerçek bir olayı esas almış, farklı halklardan değişik olayların gerçek kişilerini bir araya getirmiştir. Gerçekte İsmail Bey Atajukin (Atajuko) (1750-1811) *amanat** olarak alınan ve Rusya’ya askeri okula gönderilen bir Çerkes soylusudur. Rus ordusunda görev yapmış, Osmanlı–Rus Savaşı’na katılmış, İzmail kalesine yapılan taaruzda gösterdiği cesaret için Georgi nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Poemada İsmail Bey’in ağabeyi olarak karşımıza çıkan Roslambek de onun akrabası olan gerçek bir kişidir. Roslambek (Misostov) 19. yüzyıl başında Rus ordusunda görevli bir albaydır. Birliğinden firar ederek kendisine bağlı köyleri Rus hâkimiyetindeki Kabarda’dan Kuban nehrinin ötesine geçirmiş ve peşinden gönderilen alayla yaptığı çarpışmayı kazanmıştır. Daha sonra dağa çıkarak *abrek** olmuştur.⁴⁵⁶

Poemada kardeşini öldürmek isteyen “sinsi katil” Beybulat (İsmail Bey’in amcası) gerçekte Rus ordusunda subay olan Çeçen Beybulat Taymiyev’dir (Taymazov). O da ülkesine dönmüş, liderlik ettiği ayaklanma iki yıl (1824-1826) sürmüştür.⁴⁵⁷

* Amanat: Kafkas-Rus Savaşı sırasında, yenilen ve itaat eden Kafkasyalı toplulukların Rusya’ya bağlılıklarını sağlamak için soylu ailelerinden alınan rehine. Genellikle çocuk yaşta olan amanatlar askeri okullara gönderilir ve askeri hizmete alınır. (**Adıgskaya (Çerkesskaya) entsiklopediya**, Ed. M.A. Kumahov, Fond im. B.H. Akbaşeva, Moskva, 2006, s. 565).

* *Abrek*: “Ailesinden ve soyundan çıkarılmış sürgün anlamına gelir... Abrek en başta kendi soyunun reddettiği katildir.... Çerkes geleneklerine göre katil bu durumda soyunu terk edip dağlara ve başka yerlere gitmek, evi ve soyu olmadan avare abrek hayatı sürerek saklanmak zorundadır. Ta ki kendisi için yabancı bir soyda koruyucu, yani kunak buluncaya kadar. O, öldürülenin soyuyla abrekin barıştırılması konusunda aracı olur.” (L. P. Semenov, **Lermontov i folklor Kavkaza**, Pyatigorsk, Orconikidzevskoye kray.izd, 1939, s. 30).

⁴⁵⁶ Nogmov, **a.g.e.**, s. 176; **Kabardinski folklor**, Moskva-Leningrad, 1936, s. 650.

⁴⁵⁷ A. Avtorhanov, “Abrek Beybulat Taymiyev”, **K osnovnım voprosam istorii Çeçni**, Grozni, 1930, s. 13-15.

Puşkin *Erzurum Yolculuğu*’nda Beybulat’tan bahsetmektedir. Onu 1829 yılında cephede görmüştür: “Kafkasya’nın dehşeti, ünlü Beybulat son savaşlar sırasında ayaklanan Çerkes köylerinin iki lideriyle birlikte Erzurum’a geldi. Kont Paskeviç’le öğle yemeği yediler. Beybulat, 35 yaşlarında, kısa boylu ve geniş omuzlu bir adamdı. Rusça bilmiyor ya da bilmiyormuş gibi davranıyordu. Onun Erzurum’a gelişi beni çok sevindirdi: O artık benim dağlardan Kabarda’ya tehlikesiz geçişimin teminatıydı.” (Puşkin, **Sobr. soç.**, T. VII, s. 333).

Aleksandr İ. Yakuboviç (1796-1845) Sibirya'dan A. Bestujev-Marlinski'ye yazdığı mektupta, daha sonra Lermontov'un kahramanları olacak İsmail-bey Atajukin ve Roslambek Misostov hakkındaki öyküyü yazmasını tavsiye etmektedir. İsmail Bey'in akrabalarını tanıyan Yakuboviç mektubunda "kardeş katli"nden de bahsetmektedir.⁴⁵⁸

Poema yaşlı bir Çeçenin yolcuya (anlatıcıya) eski bir olayı anlatmasıyla başlar. Vahşi doğa tasvirlerinin yanında "Dağlı"nın özellikleri de hatırlatılır:

Vahşidir bu vadilerin kavimleri...
Tanrıları özgürlük, yasaları savaştır,
Soygunların, gizli ve zalim
Alışılmadık olayların içinde büyürler;
Beşikteki çocukları anneler orada
Rusun adıyla korkuturlar;
Düşmanı yok etmek suç değildir orada.
Dostluklar orada gerçektir.
Ama daha da gerçeği intikamdır.
Orada iyiliğe iyilikle,
Kana kanla karşılık verilir,
Ve nefret de aşk gibi ölçüsüzdür...⁴⁵⁹

И дики тех ущелий племена,
Им бог - свобода, их закон - война,
Они растут среди разбоев тайных,
Жестоких дел и дел необычайных;
Там в колыбели песни матерей
Пугают русским именем детей;
Там поразить врага не преступление;
Верна там дружба, но вернее мщенье;
Там за добро - добро, и кровь - за кровь,
И ненависть безмерна, как любовь.

Poemanın kahramanı İsmail Bey babası tarafından 14 yaşında Rusya'ya askeri okula gönderilir, uzun süre Rusya'da yaşar ve Rus ordusunda hizmet eder. Yurdu olan Maşuk ve Beştu arasındaki bölgede (Pyatigorsk) Çerkesler ve Ruslar barış ve huzur içinde yaşarlar: "Barışçı köyler gelişmiş, / Karşılıklı dostlukla gurur duyarlar, / Her yolcu bulurdu orada, / Yatacak bir yer ve konuksever bir ziyafet, / Çerkes mutlu ve özgürdü."⁴⁶⁰ Fakat tehditkar bir düşmanın yaklaştığı haberiyle bu saadet bozulur. Onlara esaret zincirini takmak üzere Rus ordusu gelmektedir. Özgürlüğüne düşkün Çerkesler burayı terk edip köylerini uzak dağlarda, Argun nehrinin kıyısında kurarlar.

⁴⁵⁸ M.K. Azadovski, "O literaturnoy deyatelnosti A.İ. Yakuboviça", **Literaturnoye nasledstvo**, s. 271-282, T. 60, kn.1, Moskva-Leningrad, 1956, s. 278.

A. Yakuboviç karıştığı bir düello yüzünden 1818'de Kafkasya'ya sürgüne gönderilmiş, 1824'te yaralanarak döndüğü Petersburg'ta bir yıl sonra dekabrist ayaklanması nedeniyle tutuklanmış ve kalan ömrünü Sibirya'da sürgünde geçirmiştir. (Çevrimiçi) <http://www.biografija.ru/biography/yakubovich-aleksandr-ivanovich.htm>, 20 Mayıs 2016.

⁴⁵⁹ Lermontov, **Polnoye...**, "İzmail-bey: Vostoçnaya povest" s. 193.

⁴⁶⁰ **A.e.**, s. 194.

Yıllar sonra evine, Kafkasya'ya dönen İsmail Bey doğduğu köyü bulamaz: “Ve sadece otların hışırtısını duyar, / Her şey yabancılaşmış, dilsizleşmiş”tir.⁴⁶¹ Buraların ne zamandır boş olduğunu sorduğu bir Kazaktan “Ruslardan korkmaya başladığından beri, / Senin korkusuz halkın! / Yabancı dağlarda bizden saklandıkları, / Bugün beşinci yıl”⁴⁶² cevabını alınca “içindeki doğal ruh uyanır” ve kılıcını çekip Kazağı öldürür. “Çocukluğunu geçirdiği köyü, / Camileri, barışçı köylerin barınaklarını, / Her şeyi yok etmiştir Rus savaşı.”⁴⁶³ İsmail Bey düşmanlarından “aziz vatanının” intikamını almaya yemin eder ve atını Şat (Elbrus) dağına sürer. Dağlarda yıllardır yurdunu görmemiş yaşlı bir Lezgi'nin evinde konuk olur. (Lezgilerin yurdu Dağıstan'dır). Oğulları yağma ve soygunla yaşayan yaşlı adamın güzel kızı Zara (muhtemelen Zahra) İsmail Bey'i görür görmez aşık olur, fakat İsmail Bey intikam almaya yemin ettiği için Zara'nın aşkına karşılık vermez ve ertesi sabah ayrılıp gider.

İsmail Bey Argun nehri boyundaki köyüne geldiğinde sevinçle ve coşkuyla karşılanır. O zamana kadar halkına önderlik eden ağabeyi Roslambek'in onun gelişiyile itibarı sarsılır ve kardeşine kin beslemeye başlar. Ruslara gece baskın yapmayı savunan Roslambek'le, intikamını kahramanca karşılarına çıkararak almayı isteyen İsmail Bey arasındaki anlaşmazlık yollarını tamamen ayırır.

Bir gece dağda, ateşin başında yalnız oturan İsmail Bey'in yanına “konukseverlik ve korunma” isteyen genç bir Rus subayı gelir. Çerkesler tarafından takip edilen birliğinden bir tek o sağ kalmıştır. İsmail Bey ona politik bir soru sorar:

Ne diye kindar ellerinizle siz,
Halkımızın geleceğini alt üst ettiniz?
Yoksul olduğumuz için mi,
Özgürlüğümüzü ve steplerimizi
Satmadığımız için mi altın karşılığı?
Yoksa sizin küçümseyerek baktığınızı
Taparcasına sevdiğimiz için mi?
Çekinme, cesaretle söyle:
Bize karşı kininizin sebebi ne,
Nasıl bir kabalıkla sizi
Sıradan halkım gücendirdi?⁴⁶⁴

За что завистливой рукой
Вы возмутили нашу долю? —
За то, что бедны мы, и волю
И степь свою не отдадим
За злато роскоши нарядной;
За то, что мы боготворим,
Что презираете вы хладно!
Не бойся, говори смелей:
Зачем ты нас возненавидел,
Какою грубостью своей
Простой народ тебя обидел?

⁴⁶¹ A.e., s. 197.

⁴⁶² A.e., s. 199-200.

⁴⁶³ A.e., s. 201.

⁴⁶⁴ A.e., s. 227. (Çev. Kayhan Yükseler, **Mihail Yuryeviç Lermontov, Özgürlüğün Son Oğlu - Poemalar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 198-199.)

Ancak politik bir cevap gelmez. Rus subay Kafkasya'yı ve halkını en az onun kadar sevmektedir; sadece bir kişiden, intikam almak için aradığı İsmail Bey'den nefret etmektedir. Nedeni de Rusya'ya ihanet etmesi değil, çapkınlığıyla ünlü İsmail Bey'in nişanlısını baştan çıkarmış ve sonra sıkılıp terk etmiş olmasıdır. İsmail Bey sabah olduğunda onu gizli yollardan Rus kampına götürür, ayrılırken de kim olduğunu söyler ve ortadan kaybolur. (Daha sonraki bir savaş sahnesinde, karşısına çıkan bu subayın kafasını uçurur.)

İsmail Bey Ruslara karşı savaşını sürdürürken ağabeyi Roslambek uzak bir köyde saklanır ve hain planlar yapar. Bu sırada, İsmail Bey'in yanından hiç ayrılmayan Selim adında genç bir savaşçı ortaya çıkar: "Genç başını Selim, / Dizlerine dayamıştı önderinin; / Koruyucu bir gölge gibi, / Her yerde onu izliyordu."⁴⁶⁵

İsmail Bey'in çağrısıyla binlerce Çerkes savaşçısı toplanır ve Ruslarla kanlı bir çarpışmaya girerler. Fakat top ateşi ve son anda yetişen Şirvan alayları karşısında yenilirler. Selim ağır yaralanan İsmail Bey'i savaş meydanından uzaklaştırır ve köyüne götürür. Bu arada yolda Selim'in aslında savaşçı kılığına giren Zara olduğu anlaşılır.

Aradan iki yıl geçer. İsmail Bey iyileşir ve Ruslarla savaşmaya devam eder, ama yanında artık Selim (Zara) yoktur, Lezgi kızının bundan sonraki akıbeti bilinmez.

Bir akşam İsmail Bey pusuya yatan ağabeyi Roslambek tarafından göğsünden tek kurşunla vurularak öldürülür. Çerkesler göğsünde, giysisinin altında "yabancı toprakların tılsımı, altın renkli bir saç buklesi" ve "çizgili kurdelede haç" (bir zamanlar cesareti için aldığı Georgi nişanını) bulurlar ve onu gömmeyi reddederler:

Kim bilebilirdi? – Lanet gavur!
Hayır, sen iyi bir sonu hak etmedin;
Hayır, sadık bir Müslüman İsmail'e
Dininden dönene mezar kazmaz!
İnsanları ve kaderi hor göreni,
Ölümlerle keyfince oynayanı,
Yalnız sen mahkum edersin, aziz peygamber!
Ardından ağlayanı olmasın, şansız çürüsün,
Yaşamı başladığı gibi yalnız bitsin.⁴⁶⁶

"И кто бы отгадал? - Дзяур проклятый!
Нет, ты не стоил лучшего конца;

⁴⁶⁵ A.е., s. 237.

⁴⁶⁶ A.е., s. 257.

Нет, мусульманин верный Измаилу
Отступнику не выроет могилу!
Того, кто презирал людей и рок,
Кто смертию играл так своенравно,
Лишь ты низвергнуть смел, святой пророк!
Пусть, не оплакан, он сгниет бесславно,
Пусть кончит жизнь, как начал - одинок".

1777'de Azak-Mozdok kale hattının kurulmasıyla İsmail Bey'in köyünün bulunduğu Maşuk ve Beştu bölgesi Rus yerleşimine açılmıştır. Burada yaşayan Çerkesler Rusya'nın egemenliğini kabul etmek istemeyen soyluları tarafından Kuban nehrinin ötesine, Batı Çerkesya bölgesine geçirilmişlerdir. İsmail Bey'in köyünün o tarihlerde buradan kalkması tarihi olarak doğrudur, ancak Lermontov köyü Kuban yerine Oset ve İnguş topraklarının ötesine, Çeçenistan'ın ortasındaki Argun nehrinin kenarına götürmüştür. Poemada nehrin Çeçenistan'da olduğu belirtilmez. Coğrafi açıdan bakıldığında, Çerkeslerin çağrıyla burada toplanması, kendi topraklarında savaşa gitmesi, Selim'in (Zara'nın) ağır yaralanan İsmail Bey'i 300 kilometre uzaktaki köyüne götürmesi gerçekçi görünmez.

Diğer Kafkas halkları da yaşadıkları coğrafyanın dışında eylemlerde bulunurlar. Poemanın başında anlatıcıya Çerkeslerle ilgili olayların hikâyesini aktaran yaşlı adam Çeçendir ve "Kazbek dağının eteklerinde doğmuştur." Kazbek, Çeçenistan'da değil Gürcistan-Osetya sınırındadır. İsmail Bey'i seven ve Selim adıyla Çerkes savaşçısı kılığına giren Zara Lezgidir. Dağıstanlı Lezgiler, Çerkeslerin intikam almak için savaş hazırlığını duyunca "oklarını ve kamalarını hazırlar."⁴⁶⁷

Bütün bunlar, 1830'larda Kafkasya hakkındaki bilgilerin hala yüzeysel, tektip "Dağlı" imgesinin de yaygın olduğunu göstermektedir. Lermontov'un *İsmail Bey*'i yazdığında 18 yaşında olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu poemasında Rus romantiklerin sık işledikleri "Rus kültürüyle tanışarak dönüşen Kafkasyalı" imgesi karşımıza çıkmaktadır. Ancak önemli bir fark vardır. Poemanın kahramanı İsmail Bey uzun yıllar aldığı eğitime, Rusya'da yaşamasına rağmen "Avrupa kültürüyle bozulmamış" ve Kafkasya'ya gelir gelmez özüne dönmüş, tekrar

⁴⁶⁷ A.e., s. 196.

özgürlüğüne düşkün, intikamcı, savaşçı Dağlı olmuştur. Bu “değişmeyen öz” motifi Lermontov’un diğer poemalarında da görmek mümkündür.

Rus romantizminin “Dağlı”ya atfettiği yağmacılık, intikamcılık, savaşçılık ve özgürlük düşkünlüğü gibi nitelikler aynı olsa da, poemada onu “uygarlaştırmaya” yönelik hiçbir yaklaşım görülmemektedir. Romantik Rus edebiyat geleneğinde ilk kez Rusya’nın Kafkasya’yı fetih politikasına ve savaşa eleştirel yaklaşımıştır. Diğer romantiklerin inanarak yazdıkları dizeler Lermontov’un poemasında ironi olarak yer alır:

Hangi dağlar denizler ve bozkırlar
Karşı koyabilmiş ki Slav silahına?
Ve nerede Rus çarının buyruğuna
Karşı gelmiş de sindirilmemiş düşmanlar?
Boyun eğ, Çerkez! Hem Doğu hem Batı
Belki de yakında paylaşacak senin yazgını.
Zaman gelecek – şöyle diyeceksin kibirli:
“Köle olayım varsın, ama dünya çarının kölesi!”⁴⁶⁸

Какие степи, горы и моря
Оружью славян сопротивлялись?
И где велению русского царя
Измена и вражда не покорялись?
Смирись, черкес! и запад и восток,
Быть может, скоро твой разделят рок.
Настанет час — и скажешь сам надменно:
Пускай я раб, но раб царя вселенной!

Bütün bunlar Lermontov’un düşüncesinde farklı bir Kafkasya imgesi oluşmaya başladığını gösterir ve onu romantik şairler arasında ayrı bir yere koyar.

Lermontov Moskova Üniversitesi’nde öğrenciyken, duygularını derinden etkileyen Kafkasya doğasını “Mavi dağları Kafkasya’nın, selamlıyorum sizi!” (“Siniye gorı Kavkaza, privetstvuyu vas!”, 1832) şiirinde tasvir eder.⁴⁶⁹

1830-1832 yıllarına ait bu erken dönem şiirlerinde Kafkasya imgesi, Lermontov’un çocukluğunda Kafkasya gezilerinde edindiği izlenimlerin, onların yansıdığı doğa tasvirlerinden ibarettir.

⁴⁶⁸ A.e., s. 201, (Çev. K. Yükseler, a.e., s. 208).

⁴⁶⁹ A.e., “Siniye gorı Kavkaza, privetstvuyu vas!..”, s. 341-342.

Lermontov'un Kafkasya sürgününden önce yazdığı Kafkas eserleri "Hacı Abrek" poemasıyla tamamlanır.

"Hacı Abrek"

Hacı Abrek Lermontov'un yayımlanan ilk poemasıdır. 1833-34 yıllarında yazdığı poemayı okul arkadaşı Nikolay Yuryev ondan habersiz *Biblioteka Dlya Çteniya*'nın editörü O.İ. Senkovski'ye vermiş ve 1835 yılında bu dergide yayımlanmıştır.⁴⁷⁰

İçerik olarak *Hacı Abrek*, politik düşüncelerin olduğu *İsmail Bey*'e değil, toplumsal yaşama ait poemalar olan *Kanlı* ve *Bastuncu Aulu*'na yakındır. Poemanın ana motifi kan davası ve intikamdır. Hacı Abrek, kardeşini öldüren Beybulat'ın yalnız yaşayan yaşlı Lezgi'nin güzel kızı Leyla'yı kaçırdığını öğrenince intikam almaya karar verir. Beybulat'tan hem kızı kaçırmasının hem de kardeşinin cinayetinin öcünü alacaktır. Düşmanını teke tek dövüşte öldürebilecekken Hacı Abrek böyle bir cezayı az bulur:

Düşündüm de, bu intikam mı?
Ölüm! Bir anlık
Karşılar mı o kadar yıl çektiğim
Üzüntüyü, kederi, acıyı?.. Oh, hayır!
Bu dünyada sevdiği bir şey vardır:
Bulacağım onun sevdiğini,
Ve vuruşum onu yok edecek!"⁴⁷¹

Это ль мщенье?
Что смерть! Ужель одно мгновенье
Заплатит мне за столько лет
Печали, грусти, мук?.. О нет!
Он что-нибудь да в мире любит:
Найду любви его предмет,
И мой удар его погубит!

Romantizm yüklü poema kanlı bir çözümle tamamlanır. Acımasız Hacı Abrek Beybulat'ı öldürmeden önce, ona acı çektirmek için sevdiği kızı, Leyla'yı öldürür. Leyla'nın babası acısından ölür, Hacı Abrek ve Beybulat da dövüşerek ölürler.

Eserin bütününde ağır, iç karartıcı tonlar hâkimdir. Poemanın asıl kahramanları Hacı ve Leyla karşı karşıya konur: Hacı gaddar ve intikamcı, Leyla ele avuca sığmaz, kaygısız kişiliklerdir. Doğa tabloları, Leyla'nın dansı, ölen Lezgi kızının başıyla eve dönen Hacı'nın çılgınca at sürüşü poemanın etkili tasvirleridir.

Hacı Abrek'te Kafkasyalı imgesi romantik "vahşi Dağlı"nın birçok özelliğini taşır.

⁴⁷⁰ A.M. Merinski, "Vospominaniye o Lermontove", *Ateney*, № 48, 1858 g., s. 301.

⁴⁷¹ Lermontov, *Polnoye...*, "Hacı Abrek", T. 3, s. 273.

Lermontov'un bundan sonraki Kafkas eserleri yaratıcılığının ikinci dönemine aittir. 1837 yılında sürgün olarak gittiği Kafkasya'da sekiz ay bulunmuş ve izlenimleriyle *Kaçak (Beglets)*, *Mtsiri, İblis (Demon)* poemalarını, *Zamanımızın Bir Kahramanı (Geroy našego vremeni)* romanını ve birçok şiir yazmıştır.

3.2.11.2. M.Y. Lermontov'un Kafkasya Sürgünü Sonrası Eserleri (1837-1841)

Lermontov yazmaya uzunca bir süre ara verdiği Kafkas şiirlerine 1837 yılında gönderildiği Kafkasya sürgünüyle birlikte yeniden başlar. Aynı yıl "Kafkas Dağı, Yeryüzünün Asık Yüzlü Çarı" ("Tebe, Kavkaz, surovıy tsar zemli") ve Petersburg'a dönmek için Kafkasya'dan ayrılışından hemen önce "Gelirken Uzaklardan Sabırsızlıkla Kuzeye" ("Speşa na sever iz daleka") şiirlerini kaleme alır.

Yeni edebiyat eserlerinin planlarıyla Ocak 1838'de döndüğü Petersburg'ta yazdığı ilk Kafkas şiiri "Terek'in Armağanları" ("Darı Tereka", 1839) olur. Şiir Lermontov'un Kafkasya'da tanıdığı Kazakların folklor motifleriyle bezelidir. Erken dönem şiirleriyle karşılaştırıldığında, folklor kaynaklarının halk şarkısı tarzında işlendiği görülür. Bununla birlikte, Lermontov kendini belli bir kaynakla sınırlandırmaz, folklor motiflerini kendi şiir görüşüne uydurarak serbestçe işler.

V.G. Belinski "Terek'in Armağanları"nın ilk okuduğunda "... Bana öyle geliyor ki, bu gençle üçüncü Rus şairi doğuyor ve Puşkin mirasçısız ölmemiş"⁴⁷² diye yazar. Ayrıca "'Terek'in Armağanları' Kafkasya'nın şiirsel tanrılaştırılmasıdır. Sadece Yunanlıların görkemli, canlı fantezisi doğayı böyle canlılaştırabilirdi, onun imgesini ve kişiliğini böyle durgun ve akıl edilemeyen bir olayla verebilirdi"⁴⁷³ değerlendirmesini yapar.

"Kaçak"

1837-1838 yıllarında yazılan *Kaçak (Beglets)* poeması "Dağ Efsanesi" alt başlığını taşır. Konusu Harun adındaki Çerkes gencinin savaş meydanından kaçışı ve yakın çevresi tarafından reddedilmesidir. Lermontov'un sık sık kullandığı kan davası

⁴⁷² N.İ. Mordoçenko, "Lermontov v otsenkah Belinskogo", **Belinski V.G., M.Y. Lermontov: Stati i retsenzii**, s. 3-22, Leningrad, OGİZ: Gos. izd-vo. hudoj. lit, 1941, s. 6.

⁴⁷³ V.G. Belinski, "Stihotvoreniya M. Lermontova: [Statya]. Sankt-Peterburg, 1840", s. 132-205, **Belinski V.G. M.Y. Lermontov: Stati i retsenzii**, OGİZ: Gos. izd-vo. hudoj. lit, Leningrad, 1941, s.193.

motifi burada ilkesel olarak yeni bir yorum kazanır. Poema, 1830'ların ikinci yarısında Lermontov'un ilgi duyduğu sosyal ve etik sorunlara değinir. Korkaklığı, dönecliği ve ihaneti yargılayarak cesareti, toplum karşısındaki görevleri hatırlatır.

Kaçak poemasında gerçekçi eğilimler görülür. Etnografik ve günlük yaşantıyla ilgili fon geri plana atılmıştır, "Doğu stili"nin farklı motifleri yoktur. Romantik temel ortamın ve ana kahramanın tasvirinin gerçekliğiyle uyumludur.

Poemada olaylar artan dramatizmle üç sahnede gerçekleşir. Zayıf ruhlu Harun, babasının ve kardeşlerinin öldüğü savaş meydanından kaçır. (Geleneklere göre babasının ve kardeşlerinin intikamını alması, bu yolda şerefiyle ölmesi gerekir). Gece köyüne döndüğünde önce hasta yatan yaşlı komşusunun evine gider. Olanları anlattığında aşağılanarak oradan kovulur. Ardından sevgilisinin evine yaklaşır ve onun söylediği şarkıyı duyar. Kahramanlık ve yurtseverlik motifleri taşıyan bu şarkı, *İsmail Bey* poemasındaki "Selim'in Şarkısı"nın hemen hemen aynısıdır:

Ay süzülüyor	Месяц плывет
Sessiz ve sakin,	Тих и спокоен,
Genç savaşçı ise	А юноша воин
Savaşa gidiyor.	На битву идет.
Tüfeğini doldururken <i>cigit</i> ,	Ружье заряжает джигит,
Kız da şunu söylüyor ona:	А дева ему говорит:
Sevgilim, cesurca	Мой милый, смелее
Teslim ol kadere,	Верься ты року,
İbadet et doğuya,	Молися востоку,
Sadık ol peygambere,	Будь верен пророку,
Ama daha sadık ol şanına.	Будь славе вернее.
Kendi halkına ihanet eden	Своим изменивший
Kanlı bir hainlikle,	Изменой кровавой,
Düşmanını haklamadan dönen,	Врага не сразивши,
Şansız ölür,	Погибнет без славы,
Ne yarasını yıkar yağmurlar,	Дожди его ран не обмоют,
Ne kemiklerini gömer hayvanlar. ⁴⁷⁴	И звери костей не заруют.

Harun başını önüne eğer ve hızlıca kendi evinin yolunu tutar. "Ve iri bir gözyaşı arasına / Kirpiklerinden göğsüne düşer..."⁴⁷⁵ Annesinin dualarının göğe yükseldiği pencerenin altına gelir ve camı tıklatır:

⁴⁷⁴ A.e., "Beglets: Gorskaya legenda", s.361.

⁴⁷⁵ A.e., s. 362.

“Anne, aç kapıyı! Bu zavallı yolcu,
Senin Harun’un! Küçük oğlun;
Rus kurşunlarının arasından geçip
Sana geldim zarar görmeden.”
— “Yalnız mı?”
— “Yalnız!..”
— “Ya baban ve kardeşlerin?”
— “Şehit oldular!
Peygamber ölümlerine şefaatt etti,
Ve ruhlarını aldı melekler.”
— “Aldın mı peki onların öcünü?”
— “Almadım...”⁴⁷⁶

Annesi beddualar ederek Harun’u kovar: “Alçak gavur, şerefine ölmesini bilmedin, / Yalnız yaşa utancınla, özgürlük kaçkını, / Benim oğlum değilsin sen.”⁴⁷⁷ Bütün yakınları tarafından da lanetlenen Harun kendini öldürür. Suçu o kadar ağırdır ki, annesi sabah kanlar içindeki ölüsünü gördüğünde başını çevirir ve sessizce yanından geçip gider. Kimse onu mezarlığa götürüp gömmez, çocuklar soğumuş cesedinin başında küfredeler. Ancak böyle bir son bile ona azdır. Kaçağın alçaklığı ve ölümü efsanelere konu olur, ruhu da huzur bulmaz:

Ruhu peygamberin nurundan
Korku içinde köşe bucak kaçarmış;
Ve gölgesi doğu dağlarında
Hala dolaşmış kara gecelerde,
Ve sabaha karşı pencerenin altında
İçeri almaları için yalvarmış tıklatarak,
Ama sesli okunan Kuran’dan ayetleri,
İşitince kaçarmış yine sis kubbesinin altına,
Daha önce kılıçtan kaçtığı gibi.⁴⁷⁸

Душа его от глаз пророка
Со страхом удалилась прочь;
И тень его в горах востока
Поныне бродит в темну ночь,
И под окном поутру рано
Он в сакли просится, стуча,
Но, внемля громкий стих Корана,
Бежит опять под сень тумана,
Как прежде бегал от меча.

Poemada Kafkasya imgesi Lermontov’un ulusal karakter arayışının yansıması olarak karşımıza çıkar. L.A. Hodanen’in ifadesiyle, “Lermontov Dağlıların Avrupalılardan farklı (örn., intikama ilişkin) etik düşüncelerine vurgu yapar; yerel renk hakkında ancak genel bir fikir vererek etnik arka planı bilinçli olarak boğar.”⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ A.y.

⁴⁷⁷ A.y.

⁴⁷⁸ A.e., s. 363.

⁴⁷⁹ L.A. Hodanen, *Poetika Lermontova. Aspekti mifopoetiki*, Kemerovo, Kemerovskiy gos. un., 1995, s. 208.

Rus romantizminin parlak eserlerinden biri sayılan “İblis” poemasında Lermontov, eski dünyanın yıkılışını, iyiliğin ve kötülüğün ezeli çekişmesini Kafkasya arka planında işler.

“İblis”

Lermontov romantik poeması *İblis*'i (*Demon*) yazmaya 1829 yılında başlamıştır. Sonraki on yılda birbirinden farklı sekiz versiyon daha yazmıştır. İlk beşi 1830-1834 yıllarında tamamlanmıştır. 1837'deki Kafkasya sürgünü yazarın poemayı yeniden düşünmesini sağlamıştır.

Ekim 1838'de Kafkasya'dan döndükten sonra Lermontov poemanın altıncı versiyonunu tamamlamış, ancak sansür kurulu yayınına izin vermemiştir. Yeniden üzerinde çalıştığı yedinci versiyonu Aralık 1838'de bitirmiş, fakat bu kez de yeni Kafkasya sürgünü engel olmuştur. 1841 yılında Petersburg'a döndüğünde, poemayı sansürden geçirebilmek için yeniden düzenlemiş, bazı bölümlerini çıkarmıştır. Sekizinci ve son versiyona “Pridvorniy spisok” adını vermiş, ancak bu da sansürü aşmaya yetmemiş ve poema Lermontov hayattayken yayınlanamamıştır. Ölümünden sonra *Oteçestvenniye Zapiski*'nin 1842 Ocak sayısında yayınlanmak üzereken sansür kurulu tarafından kesin olarak yasaklamıştır (Editör Krayevski ancak bir bölümünü isimsiz olarak yayımlayabilmiştir (1842, № 6)). Fakat poemanın binlerce kopyası elden ele bütün Rusya'ya dağılmış ve büyük etki yaratmıştır. “İblis” ilk kez 1856'da Almanya'da (Karlsruhe) “Pridvorniy Spisok” başlığıyla basılmış, Rusya'da ise ancak 1860'ta yayımlanabilmiştir.⁴⁸⁰

“Doğu öyküsü” altbaşlığını taşıyan poemada iyilik ve kötülük üzerine var olan anlayışlar, eski düzenin yıkılıp yenisinin kurulması, insanın dünya düzenini kavrama ve ona isyan etme, kendi özgürlüğünün manevi bedelini ödeme hakkına sahip olup olmadığı gibi felsefi konular tartışılır. *İblis* 'te ortaya konan çatışma Lermontov'un kendisi için de, birçok çağdaşı için de trajiktir. *İblis* dünya düzeninin adaletsizliğine karşı kişiliğin isyanının mecazi bir anlatımıdır. 1830'lu yılların aydınının acıları,

⁴⁸⁰ A.İ. Revyakin, *İstoriya russkoy literaturı XIX veka, pervaya polovina*, Moskva, Prosveşçeniye, 1977, s. 52.

hayal kırıklıkları, iç çelişkileri, düşünce ve duyguları simgesel olarak *İblis*'te toplanmıştır.⁴⁸¹

“Kederli İblis” çok yükseklerden Kafkasların vahşi ve muhteşem dünyasına bakar: “Altında elmas yüzeyi gibi Kazbek parıldar, dişi bir aslan gibi sıçrar Terek, Daryal boğazı yılan gibi karararak kıvrılır”, ama o horgöründen başka hiçbir şey hissetmez. Kötülük ve kötülüğün ruhuna yüklediği her şey ona sıkıntı verir; sonsuz yalnızlık, ölümsüzlük ve hor gördüğü dünya üzerindeki sınırsız iktidar... Peyzaj bu arada değişir, uçan iblisin kanatları altında artık kayaların sıkışık kalabalığı ve uçurumlar değil, Gürcistan’ın görkemli ovaları vardır. Binlerce bitkinin parıltısı ve nefes alışı, öğle güneşinin tatlı yakıcılığı ve parlak gecelerin çiy kokuları...

Bu anlatımın tamamlanmasından sonra yazar bizi İblis’in uçtuğu ve yeryüzünün renklerini gördüğü yükseklerden insanların dünyasına taşır:

Gudal adlı yaşlı bir prens,
Buyruğundaki sadık kölelerinin
Çok emeğine ve kölelerine mal olan
Bir şato yaptırmıştı yüksek ve geniş.
Duvarlarının gölgesi sabah oldu mu,
Karşı tepenin yamaçlarına vururdu.
Dört köşeli kuleden kıyıya doğru
Kayadan oyulan basamaklardan
Beyazlar giymiş Prenses Tamara
Su almaya inerdi Aragva Irmağı’na.⁴⁸²

Высокий дом, широкий двор
Седой Гудал себе построил...
Трудов и слез он много стоил
Раба послушным с давних пор.
С утра на скат соседних гор
От стен его ложатся тени.
В скале нарублены ступени;
Они от башни угловой
Ведут к реке, по ним мелькая,
Покрыта белою чадрой,
Княжна Тамара молодая
К Арагве ходит за водой.

Gürcü beyinin evinin avlusundaki hareketlilik İblis’in dikkatini çeker. Yaşlı Gudal güzel kızı Tamara’yı evlendirmektedir, konağında düğün hazırlığı vardır.

İblis Gürcü güzeline aşık olur. Tamara duyumsadığı ama bilemediği bu gizli aşıktan ürkerek manastıra çekilir. Yeryüzü doğası şimdi manastıra kapanan Tamara’nın gözleriyle “içeriden” tasvir edilir:

⁴⁸¹ Lermontov / Profil, Haz. Kayhan Yükseler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 39.

⁴⁸² M.Y. Lermontov, “Demon: Vostochnaya povest”, **Sobraniye soçineniy: V 4 t.**, İzd. 2-e, Leningrad, Nauka, Leningr. otd-niye, T. 2, Poemi, 1980, s. 374-404, 1979-1981, s. 376. (Çev. K. Yükseler, **Özgürlüğün ...**, s. 486).

Badem ağaçlarının gölgesinde,
Cıvıl cıvıl öterlerdi kuşlar
Ve buz gibi sularıyla kayalardan
Çağlaya çağlaya akardı pınarlar.
Ve sarkık kayanın altında, vadide
Dost gibi kucaklaşarak birbiriyle,
Kırağıyla kaplı çiçek ve çalılıarın
Arasından koşarlardın uzaklara.⁴⁸³

Кругом, в тени дерев миндальных,
Где ряд стоит крестов печальных,
Безмолвных сторожей гробниц,
Спевались хоры легких птиц.
По камням прыгали, шумели
Ключи студеную волной,
И под нависшею скалой,
Сливаясь дружески в ущелье,
Катились дальше, меж кустов,
Покрытых инеем цветов.

Tamara İblis için tam anlamıyla “fitne” olur. Düşmüş İblis’i tekrar melek kılar, kibirten uyandırır. Onu zorlar, isyan ettirir, yolundan saptırıp doğru yola sürükler. Masum Tamara “güçsüzlüğünün farkında olmadan” gerçekten İblis’i ve dolayısıyla kaderi değiştirebileceğine inanır. Ancak “yaradılışın ilk ve son günü üstüne” yemin eden İblis kötülüğü sürekli içinde taşımaktadır ve onun için yeniden doğuş mümkün değildir. Bir öpücükle Tamara’nın yaşamına son veren İblis, yaptıklarına lanet ederek, eskisi gibi yalnızlığıyla ve acılarıyla baş başa kalır.

Kafkasya poemanın eyleminin üzerinde gerçekleştiği bir arka plandan ibarettir. İlk versiyonda İspanya olarak planlanan eylem mekânı sonradan Kafkasya olarak değişmiştir.⁴⁸⁴ Tamara karakteri Rus romantiklerin eserlerinde sık rastlanan “kötücül Gürcü kadını” imgesinden farklıdır. Poemanın süjesinin İncil’den alınmış olması nedeniyle (Tanrı’ya isyan eden iblisin cennetten kovulması), eylem mekânının Hıristiyan Gürcistan olarak seçilmiş olması olasıdır.

“Mtsiri”

1839 yılında yazılan *Mtsiri* poeması, Lermontov’un 1840’ta basılan ilk şiir seçkisinde yayımlanmıştır.

Lermontov’un ilk biyografi yazarı P.A. Viskovatov’un, yazarın akrabaları A.P. Şan-Girey’in ve A.A. Hastatova’nın tanıklığına dayanarak aktardığına göre, 1837 ilkbaharında Kafkasya’ya sürgün edilen Lermontov, Askeri Gürcü Yolu’ndan geçerken Tiflis yakınlarında Mtsheti manastırının kalıntısını görür. Burada yıkıntılar ve mezar taşları arasında dolaşan yaşlı bir adama rastlar. Adam aslen Dağlı olduğunu, çocukken General Yermolov tarafından tutsak alındığını ve Tiflis’e

⁴⁸³ A.e., s. 402. (Çev. K. Yükseler, a.e., s. 497-498).

⁴⁸⁴ Viskovatov, *Soçineniya...*, T. 3, s. 118.

götürülürken yolda hasta olduğu için bu manastıra bırakıldığını anlatır. Uzun zaman manastıra alışamadığını, vatanını çok özlediğini, eve dönmenin hayalini kurduğunu anımsar. Fakat yavaş yavaş tutsaklığa ve manastır yaşamına alışmış ve keşiş olmuştur. Gençliğinde Mtsheti manastırında *mtsiri*⁴⁸⁵ olan yaşlı adamın hikâyesi, Lermontov'un yıllardır kafasında taşıdığı düşüncelere tam olarak karşılık gelmiştir. Daha üniversiteye başlamadan önce, 1831'de çalışma defterine şu notu düşmüştür: "On yedi yaşındaki genç bir keşişin hikâyesini yazmalı. Çocukluğundan beri manastırda, kutsal kitaplardan başka bir şey okumuyor. Tutkulu ruhu acı çekiyor. – İdealler."⁴⁸⁶

İç bütünlüğü olan güçlü bir kişilik yaratma hayali, romantik bir şair olarak Lermontov'u heyecanlandırmıştır. *Mtsiri* de tam olarak böyledir; gerçek ve özgürlük, aşk ve mücadele ideallerini gerçekleştirmeye çalışır. Hemen hemen tamamı kahramanın monoloğu olarak yazılmış poemanın ilk dizelerinden itibaren, okuyucuda *Mtsiri*'nin güçlü, ruhu zengin bir kişilik olduğu izlenimi oluşur. Onun daha çocukken "atalarının yüksek ruhunu" taşıdığı belirtilir. Yurdunun dağlarını rüya gibi anımsar, anıları gözlerinin önünden geçer. Gururlu bakışlarıyla, cesur bir savaşçı olan babasının tasviri canlanır. Kız kardeşlerinin şarkılarını hatırlar.

Mtsiri ürkek ve yabarıdır, şikâyet etmeden hastalıklara, zorluklara katlanır. Manastırda bulunduğu yıllarda dışarıdaki dünyayı tanımaya yönelik tutkulu bir istek büyür içinde. Ne olursa olsun evine dönmeye kararlı olan *Mtsiri* fırtınalı bir gecede manastırdan kaçır. Özgürlüğe kavuştuğunda şiddetli sarsıntı yaşır. Kafkasya'nın güzelliği ve görkemi gözlerini kör eder. Aşk da kahramanın kişiliğinin özelliklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Özgürlüğünün ilk gününde, şarkısıyla delikanlının kalbinde hoş duygular uyandıran güzel bir Gürcü kızıyla karşılaşır. Ancak kahraman için özgürlük aşktan değerlidir. Diğer romantik kahramanlardan farklı olarak *Mtsiri* yurdunu terk etmez, aksine oraya dönmeye çalışır. Yurdu hakkındaki anıları, içinde

⁴⁸⁵ Lermontov dipnotunda Gürcüce *mtsirin*in anlamını "hizmette olmayan papaz", bir tür papaz adayı (posluşnik) olarak verir. Gürcü kaynakları ise "mtsiri"nin papaz adayı değil sadece hizmette olmayan papaz anlamına geldiğini ve Gürcücede bu sözcüğün "yaban", "yabancı", "yakını olmayan yalnız insan" anlamları olduğunu da belirtir. İlk taslakta poemanın adı Gürcüce papaz anlamına gelen "Beri"dir. (Roksana Ahverdyan, «*Mtsiri*» i *imeretinskoye vosstaniye*'den Tolkoviy slovar gruzinskogo yazıka, T. 5, Tbilisi, 1958, s.1223, (Çevrimiçi) <http://www.rcmagazine.ge/component/content/article/1939.html?ed=63>, 28 Eylül 2016.

⁴⁸⁶ Mihail Yuryeviç Lermontov, "Biografiya, sost. P.A. Viskovatovim (1889)", *Soçineniya*, Ed. P.A. Viskovatov, T. 6, Moskva, 1891, s. 191.

anne sevgisine ve baba yakınlığına özlemi doğurur. Mtsiri insanlardan kaçmaz, aksine onlarla bir arada olmak ister.

Poemanın doruk noktası Mtsiri'nin parsla mücadelesidir. "Güçlü ruhu" parsla mücadelesinde daha yakından tanınır. Mtsiri'nin kalbi mücadele hırsıyla yanmaktadır ve bu dövüşten galip çıkar. Fakat parsi yendikten sonra yolunu kaybeder ve kendini yine manastırda bulur. Burada Lermontov poemasının önemli kavramlarından biri, "kader" sözcüğü telaffuz edilir. Kader Mtsiri'yi kendi dünyasından koparmış, sonra da onunla oynamaya başlamıştır. "Fırtınanın kopardığı yaprak" der kendisi için. Papazın özgürken ne yaptığı sorusuna "yaşadım!" cevabını verir. Manastırın duvarları dışında ne gördüğü sorusuna ise, onu güzelliğiyle büyüleyen yerlerin parlak bir tablosunu çizer. Görkemli ovalar, yeşil tepeler, karanlık kayalıklar... Uzaktan, sislerin arasından, ülkesinin karla kaplı dağlarını görmüştür.

Süjenin temeli insanın doğayla ve toplumla mücadelesinin aynı olduğu düşüncesidir. Kahraman onun için hapishane olan manastırdan kaçır, fakat doğa da (orman) hapishane olur. Mtsiri en sonunda bedeninin de ruhu için hapishane olduğu sonucuna varır. Esarete yaşam ruhundaki "kendi yolunu bulma" duygusunu köreltmıştır. Her Dağlı doğuştan bu duyguya sahiptir ve onsuz Kafkasya'nın dipsiz uçurumlarında ne insan ne de hayvan hayatta kalabilir. Mtsiri manastır-hapishaneden kurtulur ama uygarlaştırıcıların ruhunda inşa ettiği hapishaneden kurtulamaz, onu yıkacak gücü kendinde bulamaz. Parsın açtığı yaralar değil, tam da bu korkunç trajik keşif Mtsiri'nin içindeki yaşama dürtüsünü öldürür. Manastırdaki gardiyanlarından istediği tek şey, onu manastırın bahçesinde "Kafkaslar'ın görüldüğü" köşeye gömmeleridir.⁴⁸⁷

Mtsiri poemasında yalnızlık, yurt sevgisi ve alışıldık kurallara isyan gibi bazı motifler Lermontov'un yaratıcılığı için ayırt edicidir. Şair tutkulu ve asi ruhlu klasik bir romantik kahraman yaratmaya çalışmıştır. Olayların geçtiği Kafkasya, "özgürlüğün ülkesi" olarak romantik motifleri güçlendirmektedir.

Poemada Kuzey Kafkasya'dan *amanat* olarak alınan çocukların Tiflis'e götürülmesi, Askeri Gürcü Yolu üzerindeki Mtsheti manastırının kalıntısı, *mtsiri* gibi Kafkasya'ya ait yerel öğeler kullanılmıştır. "Dağlı" yine özgürlüğüne düşkün, doğal

⁴⁸⁷ Lermontov, *Polnoye...*, "Mtsiri", T. 3, s. 431-452.

insanı temsil etmektedir. Edebiyat tarihçileri arasında Mtsırı'nin Çerkes olduğuna dair genel bir kabul varsa da poemada “Dağlı” olduğu dışında bilgi yoktur. Mtsırı “Tek başına ve sessiz dolaşırken, / Doğuya bakardı iç çekerek.”⁴⁸⁸ Çerkeslerin yaşadığı bölge manastırın bulunduğu yerin kuzeybatısında, yani neredeyse tam tersi yöndedir.

Lermontov poemalarında olayların dramatizmi derinleştirmiş, kahramanların psikolojik çelişkilerini ve trajizmini artırmıştır. “İblis” ve “Mtsırı”de olduğu gibi, gerçekçiliğe geçerken de önceki romantik ruhunu tamamen bırakmamıştır.

Lermontov'un poemalarında en sık başvurulan eylem mekânı Kafkasya'dır. Bunda Kafkasya'nın romantiklerin çok önem verdiği özgürlüğün ülkesi olarak görülmesi belirleyicidir. Lermontov'un Kafkas poemaları Kafkas halklarının folkloruyla, gerçek olaylarla ve kişilerle bağlantılıdır. Poemalarda özgürlük, yurtseverlik (*İsmail Bey, Çerkesler*), kan davası (*Kanlı, Hacı Abrek*) ve en çok da aşk temaları işlenmiştir.

Kafkasya'da yaşayan Terek Kazaklarının yaşantısından ve folklorundan motiflerin yer aldığı diğer şiiri “Kazak Ninnisi”dir (“Kazaçya kolıbelnaya pesnya”, 1840). Halk sanatının yorumlanması olarak görülen şiir Kazak annenin monoloğu biçimindedir. Çocuğunu uyutmaya çalışırken gelecekte onu nelerin beklediğini anlatır. (“Kindar Çeçen sürünüp kıyıya, biliyor kamasını.”)⁴⁸⁹

Şarkının öyküsünde çocuğun babasının düşmana hakettiği karşılığı vermeye hazır olduğu anlatılır; o toprakları için savaşmaya gitmiştir. Şimdi annesinin kollarında rahat uyuyan çocuğu da benzer bir kader beklemektedir. Çok yakında babası gibi vatanını Çeçen baskınlarından koruyacaktır.

1840 yılında Çeçenistan'da katıldığı askeri harekâtlar Lermontov'un yaratıcılığı için zengin malzeme sağlar. Aynı yıl yazdığı “Valerik”⁴⁹⁰ şiirinde Kafkasya'daki savaş yaşamını ve askeri harekâtlar tasvir edilir.

⁴⁸⁸ A.e., s. 432.

⁴⁸⁹ Lermontov, *Polnoye...*, “Kazaçya kolıbelnaya pesnya”, s. 61.

⁴⁹⁰ Valerik (Çeç. Valarg) Çeçenistan'ın bugünkü Ahçoy-Martan bölgesinde bulunan bir nehrin ve köyün adıdır. General Gakafayev'in birliğiyle Çeçenler arasında 11 Temmuz 1840'ta Valerik nehrinde Lermontov'un da katıldığı kanlı bir çarpışma olmuştur. (Lermontov, *Soçineniya...* T.2, s. 352).

Yaşadığı bu ilk büyük çarpışma Lermontov'un hafızasında derin izler bırakır. O gün arkadaşı, Dekabrist V.A. Liharev'in çarpışmada öldürülmesi ve savaşın şiddeti onu derinden sarsar. Bununla ilgili A.A. Lopuhin'e gönderdiği mektupta şöyle yazar:

Bugün olayımız vardı, hem de oldukça hararetli, 6 saat aralıksız devam etti. Biz toplam 200 piyadaydık, onlarsa 6 bin kadar; sürekli süngüyle çarpıştık. Bizden 30 subay 300 kadar er öldü, onlardan ise 600 beden yerde kaldı, yani, iyiydi! Düşünsene, eğlenenin olduğu yamaç olaydan bir saat sonra bile kan kokuyordu. Görüştüğümüzde sana çok ilginç ayrıntılar anlatacağım, ama Tanrı bilir ne zaman görüşürüz.⁴⁹¹

Lermontov'un çelişkisi, diğer romantikler ve Dekabristler gibi Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmesini tarihi olarak haklı görürken, dünya görüşünün çarlığın şiddet politikasıyla bağdaşmamasıdır. "Dağlıların" özgürlük düşkünlüğüne, cesaretine, ruhlarının saflığına ve doğaya yakınlıklarına değer verir, ama gelişmişlik düzeylerini, toplumsal yapılarını idealize etmez.

1840'lı yıllarda Rus edebiyat-felsefe tartışmalarında, Rusya'nın Batı'dan ve Doğu'dan farklı konumuna ilişkin düşünceler biçimlenir. Lermontov Rusya'yı "eski" Avrupa ile "eski" Doğu arasında bir yerde tasavvur eder. Bu düşünceleri 1841 yılında yazdığı "Tartışma" ("Spor") şiirine yansır.

Şiirde Kafkasların en yüksek iki zirvesi Elbrus ve Kazbek "büyük bir tartışmaya" girerler. "Ak saçlı" bilge Elbrus (şiirde "Şat") Kazbek'i, bakir vahşi doğasını kendi çıkarlarının nesnesine dönüştüren insanlara boyun eğdiği için kınar: "...Bakır ve altın çıkarmak için, / Kazma kürekle oyulacak bağrın."⁴⁹²

"Tartışma" şiirinde Lermontov, Batı'nın ve Doğu'nun alternatifini olarak "Kuzey" anlayışında kendi tutumunu ilan eder, Batı ve Doğu karşısında Rusya'nın rolünü ve yerini belirler. Dolayısıyla Doğu'nun rolü ve yeri de belirlenir. Şiirde oryantalizmin "durağan, değişmeyen, geri kalmış Doğu" imgesi karşımıza çıkar: "İnsan soyu dokuz yüzyıldır / Dalmış orada derin bir uykuya." "Uykulu Gürcü, "nargile dumanında uyuklayan Tahran", "dilsiz, devinimsiz ülke", "ölü uykusundaki

⁴⁹¹ Lermontov, a.g.e., "Pismo Lopuhinu A.A. (12 sentyabrya 1840 g. İz Pyatigorska v Moskvu)", s. 422.

⁴⁹² A.e., s. 193. (Çev. Behramoğlu, a.e., s.52).

Mısır”, “köhnemiş Doğu” vb. Doğu’nun uykusu, en iyi günleri ve tarihteki öncü rolü çoktan geçmiş olan kadim uygarlığın yorgunluğudur.

Batı da Doğu gibi ihtişam, durağanlık ve şanlı geçmişe özlemle tasvir edilir. Rusya’yı temsil eden “Kuzey” ise Batı’nın ve Doğu’nun hatırladığı o “şanlı” günlere tamamen hazır, güçlü ve kalabalık bir ordudur. “Sel baskını gibi gürültüyle”, “korkunç, ağır bulutlar gibi” Doğu’ya ilerleyen ordu imgesi, Lermontov için Batı’nın ve Doğu’nun ölü uykusunun karşısında Kuzey’in genç uygarlığının ilerlemesidir, “ilerleme yaşamdır” anlayışının şiirde gerçekleşmesidir. Doğa olayları da (sel, bulut, fırtına) bu ilerlemenin doğallığını vurgular.⁴⁹³

“Tartışma” şiiri Lermontov’un yaratıcılığında Doğu imgesinin önemli bir yönüne işaret eder. Doğu imgesi dönemin sosyo-politik düşünceleri bağlamında gelişmiştir. Bu bir yönüyle Rusya-İran, Rusya-Osmanlı savaşları, Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazanma mücadelesi, Kafkasya’da süren savaşta dış ülkelerin Kafkasyalılara desteği gibi uluslararası süreçlerdir.⁴⁹⁴ Diğer yönüyle de Rusya içindeki muhalefet hareketinin gelişim süreciyle ilgilidir; “özgürlük” anlayışını Rusya toplumunun ilerici kesimi için anahtar haline getirme çabasıdır.

Edebiyat tarihçisi İraki L. Andronnikov (1908-1990) “Tartışma” şiirinin yazılmasını, Lermontov’un 1841 kışında General Aleksey P. Yermolov’u ziyaretiyle ilgili görür. Yazara göre, “Tartışma”da sayısız orduları Doğu’ya götüren “aksaçlı general” Kafkasya’nın tanınmış fatihi ve Dekabristlerin gözdesi A.P. Yermolov’dur.⁴⁹⁵

Yermolov’un portresi “Ve nice savaş boylarından / Geçmiş kır saçlı bir paşa / İlerliyor önünde hepsinin / Ateş saçan bakışlarıyla”⁴⁹⁶ ifadeleriyle çizilir. Kafkasya’nın fethinin kaçınılmazlığı Rus birliklerinin doğa olayları

⁴⁹³ Alekseyev, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁹⁴ 1829 yılında Dağıstan’da ve Çeçenistan’da cihatçı sufizm anlayışının yayılmasıyla Gazi Muhammed tarafından İslami söylemlerle Müslüman Kafkas halklarını Rusya’ya karşı savaşmaya çağırarak “gazavat” (müridizm) hareketi başlamış ve sona yaklaştığı düşünülen Kafkas-Rus Savaşı’nın 1860’lı yıllara kadar uzamasına neden olmuştur. Rus yönetim çevrelerinde ve toplumunda bu hareketin Rusya’nın düşmanı dış güçler tarafından desteklendiği düşüncesi yaygındır.

⁴⁹⁵ İ.L. Andronnikov, **Lermontov: İssledovaniya i nahodki**, Moskva, Hud. lit., 1977, s. 515–533.

⁴⁹⁶ Lermontov, **a.g.e.**, s. 194, (Çev. Behramoğlu, **a.g.e.**, s. 54.)

karşılaştırmasıyla verilir: “Bütün bu görkemli birlikler, / Sel baskını gibi gürültüyle, / Korkunç, ağır bulutlar gibi / Yaklaşıyor Doğu’ya gitgide.”⁴⁹⁷

“Tartışma” şiirindeki Doğu/Kafkasya imgesi, Lermontov’un 1841 yılında politik düşüncelerinin ne kadar değişmiş olduğunu da göstermektedir. 1832’de yazdığı “İsmail Bey” poemasında Kafkasyalıların bağımsızlık mücadelesine sempatiyle bakarken, onlara uygulanan şiddeti ve savaşı eleştirirken, dokuz yıl sonra diğer epigon şairlerin çizgisine yaklaşmış, imparatorluk politikasından yana tavır almıştır.

Lermontov’un “Tamara” (1841) adlı şiirinde Daryal boğazındaki şatoda yaşayan kötü kalpli kraliçe Tamara, gelip geçen yolcuları büyü gücüyle şatoya çeker, aşk gecesinden sonra onları öldürür ve sabah cesetlerini Terek nehrine atar. Şiir bir Gürcü söylencesi temelinde yazılmıştır, fakat söylencenin 17. yüzyılda yaşamış Gürcü kraliçesi Tamara ile ilgisi yoktur. “Kötücül Gürcü kadını” imgesi şiirde kraliçe Tamara’da hayat bulmuştur.

Rus edebiyatında ilk sosyo-psikolojik roman olma özelliğini taşıyan *Zamanımızın Bir Kahramanı* (*Geroy našego vremeni*) hem Lermontov’un hem de Rus edebiyatının Kafkasya konulu eserlerinin başında gelir.

“Zamanımızın Bir Kahramanı”

Rus edebiyatının klasikleri arasında yer alan *Zamanımızın Bir Kahramanı* romanı Lermontov’un Petersburg’ta olduğu dönemde tamamlanmış ve ilk bölümleri 1840 yılı boyunca *Oteçestvenniye Zapiski* dergisinde yayımlanmıştır. 1841 yılında öykülerin toplu halde yayımlandığı ilk basıma, okuyucuların sorularına cevap olarak yazarın önsözü de eklenmiştir.

Romanı yazma düşüncesi Lermontov’un 1837 yılındaki Kafkasya sürgünü sırasında doğmuştur. Bu yıllarda Kafkasya’da savaşın en şiddetli dönemi yaşanmaktadır. Lermontov hastalığı nedeniyle Kafkasya’da bulunduğu sürenin çoğunu Pyatigorsk kaplıcalarında geçirmiş olsa da, yine de savaş bölgesinde bulunmuş ve az sayıda çarpışmaya katılmıştır. 1838 başında Petersburg’a döndüğünde romanı için yeterince malzeme toplamıştır.

⁴⁹⁷ A.e.

V.G. Belinski, romanın ilk bölümü olan “Bela” öyküsü yayımlandığında şunları yazmıştır:

“Biz Kafkasya, vahşi Dağlılar ve birliklerimizin onlara yaklaşımları hakkında işte böyle öyküler okumaya hazırız, çünkü böyle öyküler bizi konuyla tanıştıyor, iftira etmiyor. Bay Lermontov’un harika öyküsünü okumak birçokları için Bay Marlinski’nin öykülerini okumanın panzehiri olarak yararlı olabilir.”⁴⁹⁸

Zamanımızın Bir Kahramanı Lermontov’un “insan ruhunun tarihini” anlatmak amacıyla yazdığı ilk Rus psikolojik romanıdır. Yazarın okuru kahramanın özel dünyasına götürmesi, karışık ve zor unsurların doğal bir şekilde sunulması 1830’ların edebiyatı için büyük bir yeniliktir.⁴⁹⁹

Roman tek bir karakterin (Grigori Peçorin) etrafında toplanan bir öyküler dizisidir. “Bela”, “Maksim Maksimîç”, “Taman”, “Prenses Meri” (“Knyaginya Meri”) ve ‘Kaderci’ (“Fatalist”) adlarında beş öyküden oluşur. Eserdeki anlatıcı, Kafkasya’da yolculuk ederken kendisine yol arkadaşı olan ve ona Bela ile Peçorin’i anlatan Maksim Maksimîç ile karşılaşır. Anlatıcıyla Maksim Maksimîç arasında geçen konuşmalar romanın ilk iki bölümünü oluşturur. Daha sonra anlatıcının eline Peçorin’in günlüğü geçer. Günlüğün üç bölümü eserin diğer öykülerini oluşturur. Eserde öyküler kronolojik olarak verilmemiştir, karışık bir sıralamayı izler. Olay örgüsü olarak birbirinden bağımsız bu öyküler anlatıcı tarafından Peçorin üzerinden birbirine bağlanır. Öykülerin karmaşık sıra izlemesinin Lermontov’un kahramanın ruhsal yapısındaki karmaşıklığı vurgulamak amacıyla uyguladığı bir yöntem olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁰

Beş öykü Peçorin’in yaşamını izleyerek kronolojik olarak sıralandığında romanın öyküsü şu şekilde ortaya çıkar: (1) Subay olan Peçorin 1830 yılında görev emriyle Petersburg’tan Kafkasya’daki birliğine giderken Karadeniz kıyısındaki Taman kasabasında konaklar. Orada başından geçenler “Taman” öyküsünü oluşturur; bu romanda üçüncü sıradadır. (2) Peçorin Kafkasyalılarla çarpışmalara katılır ve bir süre

⁴⁹⁸ Belinski, *Polnoye ...*, T. IV, s. 277.

⁴⁹⁹ M.Y. Lermontov, *Zamanımızın Bir Kahramanı*, Çev. Ergin Altay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 26.

⁵⁰⁰ V.E. Vatsuro, “Lermontov”, *İstoriya vsemirnoy literaturı*, T. 6, s. 360-369, Moskva, 1989, s. 366.

sonra, 10 Mayıs 1832’de dinlenmek için kaplıcalara, Pyatigorsk’a gelir. Burada 17 Haziran’da bir subayı (Gruşnitski) düelloda öldürür. Bunları dördüncü öyküde, Prenses Meri’de anlatır. (3) 19 Haziran’da Peçorin Kafkasya’nın kuzeydoğusunda, Çeçen bölgesinde bulunan Kamenny Brod kalesine gönderilir. Oraya ancak sonbaharda ulaşır (gecikmesinin nedeni açıklanmaz). Kalede Yüzbaşı Maksim Maksimiç ile tanışır. Bunu birinci anlatıcı, romanın başladığı “Bela” öyküsünde ikinci anlatıcıdan öğrenir. (4) Aynı yılın (1832) Aralık ayında Peçorin iki haftalığına kaleden ayrılır ve Terek nehrinin kuzeyinde bulunan bir Kazak köyüne gider. Burada yaşadığı olaylar da beşinci ve son öykü olan “Kaderci”de anlatılır. (5) 1833 yılı baharında bir Çerkes kızını (Bela) kaçıır. Dört buçuk ay sonra haydut Kazbiç kızı öldürür. Aralık ayında Peçorin Gürcistan’a gider ve kısa süre sonra Petersburg’a döner. Bunu “Bela” öyküsünde öğreniriz. (6) Yaklaşık dört yıl geçer ve 1837 sonbaharında birinci ve ikinci anlatıcı kuzey yolunu izleyerek Vladikafkas’a gelirler. Orada İran’a gitmekte olan Peçorin’e rastlarlar. Bunu birinci anlatıcı, ikinci sıradaki “Maksim Maksimiç” öyküsünde anlatır. (7) Peçorin, 1838 veya 1839 yılında İran’dan dönüş yolunda ölür.⁵⁰¹

Zamanımızın Bir Kahramanı romanında Kafkasya, “Bela” dışındaki diğer dört öyküde Rus kahramanların eylemde bulunduğu bir arka plan olarak kullanılmıştır. Kafkasya nehirleri, dağları ve yerleşim yerleriyle romanın gerçek coğrafi mekânıdır. Fakat dört öykünün hiçbirinde, hırsızlık için baskın yapma tehdidi yaratan uzaktaki Çerkesler dışında Kafkasyalılara rol verilmemiştir, dolayısıyla bu öykülerde Kafkasyalı imgesine rastlanmaz. Romanın ilk öyküsü olan “Bela” ise imgeler konusunda oldukça zengin malzeme sunmaktadır.

Öykünün konusu 16 yaşındaki Çerkes prensesinin (Bela) Rus subayı (Grigori Peçorin) tarafından kaçırılmasıdır. Adı bilinmeyen anlatıcı Kafkasya’da yaptığı yolculuk sırasında, uzun yıllar burada görev yapmış yaşlı Yüzbaşı Maksim Maksimiç ile tanışır ve öyküyü ondan öğrenir. İkisi Askeri Gürcü Yolu’nu izleyerek Tiflis’ten Vladikafkas’a yolculuk ederler. Anlatıcı dağlardan geçişi tasvir ederken, ilgisi sürekli Kafkasya’nın doğasıyla onun sakinleri, özellikle Rusları dağlardan geçirerek geçimini sağlayan Oset arabacılar arasında gidip gelir. Arabacılar gibi atları ve öküzleri de peyzajın bir parçasıdır. Oset arabacıların kendi sesleri yoktur ve Maksim Maksimiç

⁵⁰¹ Nihal Erturan, **M. Yu. Lermontov’un Roman Sanatı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 49.

onlarla konuştuğu ölçüde arka plandan çıkarlar, sadece yolculuğu kolaylaştırmak için oradadırlar. Kafkasya'nın “oryantal” dünyası eski Kafkasyalı subay Maksim Maksimiç'in tecrübesiz yolcuya (anlatıcıya) anlattıklarıyla aktarılır.

Maksim Maksimiç'in Kafkasya'da karşılaşılan farklı “Asyalılar” hakkındaki yargıları net olarak belirlenmiştir. Osetler, ona göre, “şeytan” (*bestii*), “dalavereci” (*pluti*) ve yolculardan para koparmayı seven “dolandırıcı”lardır (*moşenniki*). “Tatarlar Osetlerden biraz daha iyidir, en azından içki içmezler.”⁵⁰² “(Osetler) Çok aptal insanlardır bunlar... Ellerinden hiçbir şey gelmez, eğitilmeleri de olanaksızdır!” Kabardeyler veya Çeçenler “haydut” ve “baldırı çıplak”tırlar ama “gözüpek yiğitler” oldukları için saygıyı hak ederler.⁵⁰³ Taşan nehri geçemeyince Maksim Maksimiç “Asya budur işte! Nehirlerine de insanlarına da güvenemezsiniz!” hükmünü verir.⁵⁰⁴

Maksim Maksimiç'in etnik yargıları tek katmanlı değildir. Yine de bu ince ayrımları yapmaya, kendi “Asyalı” nesnelere sınıflandırmaya ve değerlendirmeye hakkı olduğunu düşünür. Yol arkadaşı için bilgi olarak verilen gözlemleri, aynı zamanda kendini “Doğulu” adına ve onun hakkında konuşmaya yetkili gören oryantalist Batılı geleneğe aittir.

Olaylar Kamenny Brod kalesinde ve çevresinde gelişir. Barışçıl bir Çerkes prensinin kızı olan Bela ile onun kaderini değiştirecek Peçorin'in ilk karşılaşması kaleye yakın bir köydeki düğünde olur. Maksim Maksimiç “oryantal” Kafkasya'yı düğün tasvirisiyle aktarmaya devam eder. Çerkes kadınları Doğulu kalıplara göre davranırlar: “Bizi görünce kadınlar kaçıp saklandılar.”⁵⁰⁵ Fakat Peçorin'in aşk yaşayacağı “dağların kızı” için aynı kurallar geçerli değildir. Bela serbestçe Peçorin'in yanına gelip kulağına mani fısıldar, ona kur yapar.

Şiddet Kafkasyalıların yaşamının doğal bir parçasıdır: “Çerkezlere bakın, düğünlerde ya da cenazelerde boza ile kafayı bulurlar, sonra başlarlar birbirlerini kesmeye.”⁵⁰⁶ “Bu Asyalılar hep böyledir. Kafayı buldular mı birbirlerini kesmeye başlarlar.”⁵⁰⁷

⁵⁰² Lermontov, **Polnoye...**, “Bela”, T. 5, s.188.

⁵⁰³ **A.e.**, s. 190.

⁵⁰⁴ **A.e.**, s. 208.

⁵⁰⁵ **A.e.**, s. 193.

⁵⁰⁶ **A.e.**, s. 191.

⁵⁰⁷ **A.e.**, s. 197.

Maksim Maksimîç Bela'nın erkek kardeşi Azamat ile Bela'ya tutkun olan Kazbiç'in konuşmalarını gizlice dinler. Azamat sonucunu düşünmeden içgüdüleriyle hareket eden bir "Tatar çocuğu"dur. Kazbiç ise zengin silahlara ve atına düşkün, istediği gibi davranan ve yaşayan, ruh hali değişken bir hayduttur. Azamat, Kazbiç'in değerli atı karşılığında kız kardeşini ona vermeyi önerir. Ancak Kazbiç çok sevdiği atına kıyamaz ve öneriyi reddeder.

Çerkes kızını ne pahasına olursa olsun elde etmeyi kafasına koyan Peçorin, Azamat'ı Kazbiç'in atı karşılığında kız kardeşini kaçırmaması için ikna eder. Azamat Bela'yı "eyerinde elleri ayakları bağlı, başı sarılı" halde kaleye getirerek at karşılığında Peçorin'e verir ve ortadan kaybolur.

Bela ilk başta Peçorin'e ilgi göstermez. "Asya güzeli"nin kendisine teslim olması için Peçorin dil döker, hediyeler alır, sonunda onu bırakıp gitmekle korkutunca genç kız kalbini açar: "Peçorin'i ilk gördüğü günden beri rüyalarına girdiğini, hiçbir erkeğin üzerinde hiçbir zaman böyle etki bırakmadığını" itiraf eder.⁵⁰⁸

Kazbiç intikam almak için önce Bela'nın babasını öldürür. Daha sonra da Bela'yı kaçıır. ("Bu Çerkesler hırsızlığıyla ünlü millettir.")⁵⁰⁹ Peçorin peşlerinden gider ancak Kazbiç'in Bela'yı yaralamasına engel olamaz. Bela'yı onun elinden kurtarır ancak genç kız iki gün sonra Peçorin'i sayıklayarak ölür. Peçorin neden olduğu trajedi karşısında kayıtsız kalır, ölen genç sevgilisinin arkasından ağlamaz.

Romantik edebiyatta geleneksel olan "uygar topluma ait kahramanın ona yabancı ilkel topluma kaçıışı" süjesi "Bela" öyküsünde dönüştürülmüştür. Bu kez yerli kız zorla ona yabancı bir çevreye getirilir ve uygar kahramana aşık olur. Aşk ona kısa süreliğine mutluluk getirir, fakat en sonunda kız yine ölür. Ateşli Peçorin kayıtsız Bela karşıtlığı, daha sonra ilgisiz ve soğuk Peçorin ile tutkuyla seven Bela karşıtlığına dönüşür. Böylece kültürel farklılık, kızın ait olduğu "ilkel" toplumda bulunan uygar kahraman için olduğu kadar, uygar toplumuna getirilen "vahşi kız" ("dikarka") için de aynı derecede trajik olur.

Rus edebiyat eleştirisinde "Bela" genellikle Avrupa romantizminin Rus edebiyatına yansımaları olarak egzotik bir Kafkas öyküsü çerçevesinde ele alınır.

⁵⁰⁸ A.e., s. 204.

⁵⁰⁹ A.e., s. 216.

Öyküyü Rusya'nın Kafkasya'yı fethinin kültürel ve tarihi bağlamında ele almak, imge incelemesi için daha uygun görünmektedir.

Bela'nın öyküsünü anlatan Maksim Maksimiç'in duygusal olarak öykünün merkezinde Peçorin'den daha fazla yer aldığı söylenebilir. Bu nedenle onun eğilimlerini anlamak özellikle önemlidir. Maksim Maksimiç romanın iki yolculuk öyküsünün ve anlatımın içinde yer alan tek kişidir. Romanın yayımlanmasından itibaren doğal Rus karakterinde iyi ve doğru olanın temsilcisi olarak görülmüştür. V.G. Belinski ve Çar I. Nikolay gibi politik görüşleri birbirinden uzak okuyucular Maksim Maksimiç karakterinde basit Rus askerinin "asil ruhunu" görmüşlerdir.

Maksim Maksimiç karakterinin övgüyle karşılanması doğaldır, çünkü hümanist bir kişiliği vardır ve bu, Peçorin'in Bela'nın kaçırılmasıyla ortaya çıkan ahlaki olumsuzluğunu dengelemek için onu daha gerekli kılar. Peçorin kızı kaçırdığı kalede tuttuğunda, Maksim Maksimiç bunun yanlış olduğunu düşünür, fakat komutanı olarak sorumluluk taşıdığı halde bu yanlış davranışa ses çıkarmaz, böylece görevini ihmal etmiş olur. Bela'nın babası "barışçıl", yani Rusya'nın tebası olmayı kabul etmiş bir Çerkes prensidir. Peçorin'in Bela'yı tutmasına izin vererek Maksim Maksimiç babasını Rusya'nın düşmanı konumuna yerleştirir. Daha önemlisi, Maksim Maksimiç ve Bela'nın babası *kunaktı*; yani yerel geleneğe göre birbirlerine yardım etmeye, korumaya ve gerektiğinde birbirinin öcünü almaya yemin etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında "asil ruhlu" ve "dürüst" olduğu için övülen Maksim Maksimiç, Bela'nın kaçırılmasına ve ifşaline sessiz onay vermekle kendi onurunun gerektirdiği şekilde hareket etmemiş, Peçorin'in zorbalığı karşısında pasif davranmıştır. "Bela" öyküsünü incelediği makalesinde Peter Scotto, Maksim Maksimiç'in bu tutumunu, onun gerçek insani dürtüleriyle parçalı ideolojisi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan derin ahlaki çelişkinin bir sonucu olarak değerlendirir.⁵¹⁰

Maksim Maksimiç'in dayanağı esas olarak ahlaktır. Fakat Peçorin'in "Peki, ya onu beğeniyorsam" çıkışına cevap veremez. Peçorin bu konuda ahlaki bir yaptırımla bağlı olduğunu kabul etmez: "Vahşi bir Çerkes kızı kendisi gibi iyi bir koca bulduğu

⁵¹⁰ Peter Scotto, **Prisoners of the Caucasus: Ideologies of Imperialism in Lermontov's "Bela"**, Publications of the Modern Language Association of America (PMLA), Vol. 107, No. 2 (Mar., 1992), pp. 246-260.

için mutlu olmalıdır, ayrıca onların geleneğine göre kızın kocası sayılmalıdır.”⁵¹¹
“Kızı bu vahşi adama (Kazbiç’e) bıraksak ya boğazını keser ya da satar” Peçorin’in haklılığını kanıtlamak için kullandığı başka bir argümandır.⁵¹²

Bu savunma karşısında Maksim Maksimiç karşılık veremez. Burada, eğer o Rusya’da görev yapıyor olsaydı ve Peçorin komşu Rus prensinin kızını kaçırmış olsaydı aynı şekilde davranır mıydı sorusu sorulabilir. Cevap büyük ihtimalle hayırdır. Scotto’nun düşüncesine göre, Maksim Maksimiç Rusya’da mümkün olmayan bu davranışı Kafkasya’da sergileyebilmektedir, çünkü o romantik edebiyatta uygarlıktan kaçış fantezilerinin imparatorluk gücünün sağladığı ayrıcalıklarla kesiştiği yerde durmaktadır.⁵¹³

Edebiyat bilimci Viktor A. Manuylov’un (1903-1987) tespitiyle, A.S. Puşkin’in *Kafkas Tutsağı*’nın yayımlanmasından sonra “dağların kızı” Rus erkek erotik fantezisine bir arzu nesnesi olarak yerleşmiştir. Rusya’nın Avrupa kısmının ve onun uygarlığının erişilebilirlik sınırları dışında o, baskıcı toplumsal düzenden kurtuluş ve sınırsız, cezbedici bir duygusal tatmin aracı olarak görülmüştür.⁵¹⁴

Kafkasyalı kadınlarla aşk macerası Rus erkekleri için uygarlığın sınırlılıkları içinde özlemi duyulan otantik topluluk arayışıyla bağlantılı, sorumluluğu olmadan yaşanan çekici bir cinsel fantezi olarak biçimlenmiştir. Peçorin Bela’yı kaçırmasını kendi kişisel arzusuyla (“Ya onu beğeniyorsam?”) haklılaştırırken yaygın kültürel beklentiye cevap vermektedir. Kafkasya’da uzun yıllar görev yapan Maksim Maksimiç, kadınlara karşı Rusya’da onaylanmayan davranışların burada yerli kadınlara gösterilebileceğini tecrübesiyle bilir. Bu şekilde, gücün desteğindeki arzu Kafkasya’da kendi kurallarını yaratmıştır. Kafkasya’nın kendi fatihlerine sunduğu zevklerden biri de kadınlarla yaşanan erotik karşılaşmalar olmuştur.⁵¹⁵

“Bela” öyküsünde Kafkasya imgesinin bir özelliği, Lermontov’un diğer eserlerinde de görülen, Kafkasya’nın coğrafi ve etnik bilgisinin, Kafkas folklorunun gerçeklikten uzak kullanımınıdır.

⁵¹¹ Lermontov, **a.g.e.**, s. 199.

⁵¹² **A.e.**, s. 201.

⁵¹³ Scotto, **a.g.e.**, s. 248.

⁵¹⁴ V.A. Manuylov, **Roman M.Y. Lermontova “Geroy našego vremeni”**: **Kommentari**, Leningrad, Prosveşçeniye, 1975, s. 91.

⁵¹⁵ Scotto, **a.g.e.**, s.252.

Maksim Maksimîç öykünün başında, on yıl görev yaptığı Kamenniy Brod kalesinin Çeçenistan'da bulunduğunu belirtir.⁵¹⁶ *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nda adı geçen diğer yerler gibi Kamenniy Brod kalesi de gerçektir ve 1824 yılında Çeçenistan-Dağıstan sınırında, Aksay nehri üzerinde kurulmuştur.⁵¹⁷ Öykünün coğrafi mekânı olan Çeçenistan'da, kalenin hemen yakınında bir Çerkes köyünün bulunması ve öykünün kahramanlarının Çerkes olması tutarsızdır.

Bu karışıklıkları açıklamak için Lermontov'un Çerkes adını, 19. yüzyılda yaygın olduğu üzere, bir halkın değil, Çeçenleri de kapsayacak biçimde genel anlamda kullandığı ileri sürülür. Ancak Çerkes adının genel bir adlandırma olmadığı öyküdeki diğer bilgilerle anlaşılmaktadır. Maksim Maksimîç Kazbiç'in atını anlatırken "... ünü bütün Kabarda'ya yayılmıştı." "Bütün Kabarda'da bir eşini bulamazsın" der.⁵¹⁸ Kabarda Çerkeslerin Kabardey kolunun yaşadığı bölgedir. Ayrıca öyküde Çeçenler Çerkeslerden (bazen Kabardeyler olarak) ayrı olarak anılır. Peçorin kaleden ayrılıp avlanmaya gittiğinde onu dağlara kaçırma ihtimali olanlar Çeçenlerdir. Maksim Maksimîç "Kabardeyler veya Çeçenler haydut ve baldırı çıplaktır" derken iki halkı ayırabilmektedir. Son olarak da, Çerkeslerden farklı olarak Çeçen toplumunda aristokrasi, dolayısıyla prensler ve prensesler yoktur.

Lermontov'un Kafkasya imgesinde "Tatar" adının kullanımı da özel bir yer tutar. Yaşlı Çerkes prensi (Bela'nın babası) kaleye gelip onları düğüne davet ettiğinde Maksim Maksimîç "prens bir Tatar olsa da davetini geri çevirmek olmazdı" der.⁵¹⁹ Bela'nın kardeşi Azamat "Tatar çocuğu"dur. Çerkes kahramanlar Tatarca konuşurlar: "Bizim meyhanecinin karısını tuttum, Tatarca biliyor, Bela'ya bakacak..." (Peçorin). "(Peçorin) Bu arada Tatarcayı da öğrendi." (Maksim Maksimîç)⁵²⁰

Bilindiği üzere, ne Lermontov döneminde, ne de öncesinde Kafkasya'da yaşayan Tatar adında ayrı bir halk yoktur. "Tatar" sözcüğü Rusçada Moğol döneminden beri Müslümanlar için kullanılan genel bir isimken, daha sonra anlamı daralmış ve Kafkasya'nın Türkçe konuşan halkları (Karaçaylar, Nogaylar, Kumuklar

⁵¹⁶ A.e., s. 190.

⁵¹⁷ Andronnikov, a.g.e., s. 436.

⁵¹⁸ Lermontov, a.g.e., s. 194-195.

⁵¹⁹ A.e., s. 192.

⁵²⁰ A.e., s. 201.

ve Azeriler) için kullanılmaya başlamıştır. Türkçeden tamamen farklı bir dil konuşan Çerkesler bu bakımdan “Tatar” sayılmazlar. Ayrıca öyküde “Tatar”ın sadece genel bir adlandırma olmadığını gösteren örnekler vardır. Maksim Maksimiç, içki içemedikleri için “Tatarlar Osetlerden biraz daha iyidir” derken bir Kafkas halkını Tatarlardan ayırmaktadır. Çerkesler öyküde gerçekten Tatarca konuşurlar. Birçok Çerkes Kazbiç’in atına hayranlıkla bakarak “*yahşi, çok yahşi*” der.⁵²¹ Kazbiç atına Tatarca isim koymuştur (Karagöz). Azamat kız kardeşine karşılık atını istediğinde Kazbiç “*yok*” der. Kaleden atı çalındığında “*Urus, yaman, yaman*” diye bağırır.⁵²² (Lermontov Tiflis’te bulunduğu dönemde Azeri şair Mirza Fatali Ahundov (Ahundzade) ile dost olduğu ve ondan Azerice öğrendiği bilinmektedir.)⁵²³

Lermontov hem çocukluğunda hem de Kafkasya sürgünü yıllarında Çerkes bölgesinde (Gelencik’te ve Pyatigorsk’ta) bulunmuştur. Çeçen topraklarında da bulunmuş ve çatışmalara katılmıştır. Örneklerde de görüldüğü üzere, coğrafi ve etnik olarak Çerkesleri ve Çeçenleri ayırt edecek bilgiye sahip görünmektedir. İki halkın da Tatarca konuşmadığını biliyor olmalıdır. Buna rağmen, “Bela” öyküsünde Kafkasya imgesinin bu şekilde oluşması, yazarın Kafkasya’nın gerçekliğini aktarmak kaygısı taşımadan Kafkasya’yı öykünün arka planı, halkını da “yerel renk” olarak kullandığını göstermektedir.

Lermontov’un son Kafkas eseri, *Zamanımızın Bir Kahramanı*’nda Maksim Maksimiç olarak karşımıza çıkan Kafkasyalı Rus subay tipini gerçekçi motiflerle işlediği *Kafkasyalı (Kavkazets)* başlıklı denemesidir.

“Kafkasyalı”

Kafkasyalı (Kavkazets) Lermontov’un oldukça geç bulunan ve yayımlanan, deneme türünde bir eserdir. 1839 yılında tamamlandığı tahmin edilen denemenin önce Ekim 1841’de çıkan *Naşi* almanağında, sonra 1848 yılında *İllyustratiya* dergisinde yazar adı belirtilmeden yayımlanacağı ilan edilmiş, fakat muhtemelen sansür nedeniyle iki yayında da yer almamıştır. *Kafkasyalı*’nın kopyası, yazıldıktan

⁵²¹ A.e., s. 194.

⁵²² A.e., s. 196, 200.

⁵²³ Ş.F. Mamedov, *Mirza - Fatali Ahundov*, Moskva, Mısl, 1978, s. 54.

80 yıl sonra edebiyat tarihçisi Nikolay O. Lerner (1877-1934) tarafından bulunmuş ve *Minuşiye Dni* almanasında yayımlanmıştır (1929, № 4, s. 22-24).⁵²⁴

Denemenin kahramanı olan “Kafkasyalı”, Lermontov’un Kafkasya’da birçok kez rastladığı tipik Kafkas ordusu subayıdır. Prototipinin, A.P. Yermolov’un seferlerine ve Kafkas-Rus Savaşı’na katılan, Kafkasyalıların geleneklerini ve yaşam tarzını iyi bilen, Lermontov’un akrabası ve arkadaşı P.P. Şan-Girey olduğu düşünülmektedir.⁵²⁵

Deneme yergi üslubuyla yazılmıştır. Eserde rütbe almak için veya Bestujev-Marlinski’nin öyküleriyle coşkuya kapılıp güzel Çerkes ve Kazak kızlarının hayaliyle Kafkasya’ya gelen subaylar alaya alınır. Kafkasyalı uzun yıllar Kafkasya’da zorlu koşullarda görev yapar, yaşlanır, “göğsü haçlarla dolar, ama rütbeler gelmez.”⁵²⁶ Çerkeslerin yaşam tarzını iyi bilir, giyimlerini taklit eder, gerçek Kafkas silahları taşır. “Ama yıllar hızla geçer. Kafkasyalı artık kırk yaşındadır, evine dönmek ister ve hala yara almamışsa bazen şu şekilde hareket eder: Karşılıklı ateş sırasında başını taşın arkasına saklar, ayaklarını ise emekliliğe doğru uzatır. Hayırsever bir kurşun ayağına isabet eder ve o artık mutludur.”⁵²⁷

Edebi yönüyle *Kafkasyalı*’nın kahramanı, *Zamanımızın Bir Kahramanı* romanındaki Maksim Maksimîç tipinin geliştirilmiş örneğidir. Ona da aynı şekilde Kafkas ordusu subaylarının iyi özellikleri yüklenmiştir. Bununla birlikte bulunduğu çevrede daha sıradan ve daha tipiktir. “Kafkasyalı” hakkında Maksim Maksimîç’tan çok daha fazlası söylenmiştir. Askeri okulda okumuş, sonra Kafkasya’ya gelmiştir. Oradaki yaşantısının ilk günleri, olgunluk dönemi ve görevden ayrılışı tasvir edilmiştir. Tasvirlerden her birinin sanatsal işlevi farklıdır. “Kafkasyalı” denemenin merkezi figürü iken, Maksim Maksimîç romanın başkahramanının işlenmesine yardımcı olan ikinci kişidir.

“Kafkasyalı” Harscha Ram’ın “kültürel hibrit” olarak adlandırdığı, iki kültürle de tanışarak dönüşen kahraman tanımına uygundur. Lermontov’un Kafkasya’da

⁵²⁴ M.Y. Lermontov, “Kavkazets. Primeçaniya”, **Velikiye Iyudi**, (Çevrimiçi) <http://www.lermontov.velchel.ru>, 3 Temmuz 2016.

⁵²⁵ P.A. Vırıpayev, “Odin iz vozmojnih prototipov «Kavkaztsa»”, **Russkaya literatura**, № 3, 1964, s. 57.

⁵²⁶ Lermontov, **Polnoye...**, “Kavkazets”, T. 5, s. 323.

⁵²⁷ **A.e.**, s.324.

görev yapan Rus subayını “Kafkasyalı” olarak adlandırması da bunu vurgulamak için tercih edilmiş olmalıdır.

Denemede, anlatıcı yazar olduğu için Kafkasyalı imgesi doğrudan onun tarafından oluşturulur. Rusya’ya karşı savaşmayan, itaat etmiş Çerkesler, resmi söyleme uygun olarak “barışçıl” (*mirnyy*) olarak nitelenir: “Son zamanlarda barışçıl bir Çerkesle dostluk kurmuştur.” Çerkes kıyafeti ona “hediye olarak vahşi prensesin biri tarafından dikilmiştir.” Çerkesler yine Tatarca konuşurlar: “Tatarca’yı da az biraz sökmüştür.”⁵²⁸ Doğulu’nun pisliği klişesi “Bütün gün pis bir özdenle ... konuşmaya hazır” ve “Çerkes kulübesinde temiz bir şey arayıp bulmak için Kafkasyalı sezgisi olmalıdır”⁵²⁹ cümlelerinde karşımıza çıkar. Maksim Maksimich gibi Kafkasyalı da “Dağlılar” hakkında yargıda bulunmayı doğal hakkı olarak görür:

Dağlılar ... iyi halk, ama Asyalı işte! Çeçenler pek işe yaramaz, ama Kabardeyler hakiki yiğitlerdir. Şapsığlar arasında da hatırı sayılır adamlar vardır, ama yine de Kabardeylerle boy ölçüşemezler, ne öyle giyinmeyi ne de ata binmeyi bilirler... ama temiz yaşarlar, çok temiz!⁵³⁰

Kafkasya Lermontov’un eserlerinde Doğu’nun bir varyantı olarak düşünülür, fakat bu Byron’ın ve Goethe’nin Doğusu değil “bizim Doğumuz”dur. İslam da Osmanlı Türklerinin, Mısır Memluklarının ve İspanyol Mağribilerinin değil “bizim İslamımız”dır.⁵³¹

Kafkasya dünya ve Rus edebiyatının büyük yazarlarından Lev N. Tolstoy’un yaratıcılığında da önemli yer tutmuştur.

3.2.12. Lev N. Tolstoy

Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910) Tula Eyaleti’nde, Yasnaya Polyana’da toprak sahibi soylu bir ailede doğmuştur. Annesi Mariya Nikolayevna (Volkonskaya) o iki yaşındayken, babası da yedi yıl sonra ölmüş, Tolstoy çocukluğunu kardeşleriyle birlikte geçirmiştir. 1844 yılında Kazan Üniversitesi Doğu Fakültesi’ne girmiş, sonra

⁵²⁸ A.e., s. 323.

⁵²⁹ A.y.

⁵³⁰ A.y.

⁵³¹ L.P. Grossman, **Lermontov i kulturu Vostoka**, T. 43-44, Literaturnoye nasledstvo, Moskva, 1941, s. 674.

hukuk fakültesine geçmiştir. Üniversiteyi bitirmeden Kazan'dan ayrılmış ve yaşamın amacını kendini eğiterek ve serflerin yararına köyde çalışarak bulmak hayaliyle Yasnaya Polyana'ya dönmüştür. Fakat kısa sürede halkla “yakınlaşma” sağlayamayacağını anlamış ve Tolstoy için isyankâr arayışlar, endişeli düşünceler ve dağınık bir yaşam dönemi başlamıştır.

Yasnaya Polyana'dan Tula'ya, sonra Moskova'ya, oradan Petersburg'a, yeniden Tula'ya taşınmıştır. Petersburg Üniversitesi'ne girmiş, bırakmış, daha sonra Tula eyalet idaresinde memur olmuştur. 1851 yılında subay olan ağabeyi Nikolay ile birlikte Kafkasya'ya gitmiştir.⁵³²

Lev Tolstoy'un günlüklerinden izlenebildiğine göre, Kafkasya'ya 30 Mayıs 1851'de gelmiş, Çeçenistan'da, Terek nehrinin sol kıyısında bulunan, Nikolay'ın birliğinin konuşlandığı Starogladkovskaya adlı Kazak köyüne yerleşmiştir. Kafkasya'ya kötü sosyete alışkanlıklarından kurtulmak için, muhteşem Kafkasya doğasının olumlu etkisi ve içindeki kahramanın ortaya çıkması umuduyla gelmiştir. “Vahşi ve özgür bu dünya Tolstoy için, insanın doğal halinin aşırı incelmış bir toplumun yapmacık davranışları tarafından lekelenmediği bir saflığı simgelemektedir.”⁵³³ Fakat daha o akşam günlüğüne şunları yazmıştır: “Nasıl düştüm buraya, bilmiyorum. Niçin? Onu da bilmiyorum.”⁵³⁴

Haziran başında ağabeyiyle ve birliğiyle yakınlardaki Goryaçevodsk kaplıcasını korumak amacıyla Starıy Yurt köyüne gitmiş, gerçek Kafkasya ve Çeçenlerle ilk kez burada tanışmıştır. Haziran sonunda gönüllü olarak Çeçenlere karşı bir hafta süren harekâta katılmıştır. Bu ilk savaş tecrübesi daha sonra “Baskın”ın (“Nabeg”) süjesini oluşturmuştur. Kasım–Aralık aylarında orduya katılmak için başvuruda bulunmak üzere Tiflis'e gitmiş, sınavlara girmiştir. Stavropol'de, Osetya'da ve Dağıstan'da bulunmuştur.

1852 Şubat ayında topçu astsubayı (*feyerwerker*) olarak 20'nci Topçu Tugayı'na gönderilmiştir. Bundan sonra birliğiyle başta İmam Şamil'e karşı olmak üzere birçok harekâta ve çatışmaya katılmıştır. Nisan ayında Hazar Denizi kıyılarına

⁵³² B.M. Eyhenbaum, **Molodoy Tolstoy**, Sankt-Peterburg-Berlin, İzd. Z.İ. Grjebina, 1922, s. 29-30, (Çevrimiçi) <http://feb-web.ru/feb/tolstoy/critics/emt/emt-001-.htm>, 15 Eylül 2016.

⁵³³ Cynthia Ozick, “Önsöz” (2006), **Kazaklar**, Çev. Leyla Soykut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 8.

⁵³⁴ L.N. Tolstoy, [30 mayı. Starogladkovskaya], **Sobraniye soçineniy v dvadtsati djuh tomah**, T. 21, İzbranniye dnevniki 1847-1894, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1984, s. 157.

bir yolculuk yapmıştır. 16 Mayıs'ta tedavi için Pyatigorsk'a kaplıcalara gitmiştir. 23 Mayıs'ta orduya kabul edildiğine dair resmi yazı gelmiştir.

Mayıs'tan 5 Ağustos'a kadar Pyatigorsk'ta Kabardinskaya kasabasında kalmış, Goryaçaya Dağı'nın zirvesinde bulunan kaplıcada tedavi olmuştur. Bütün temmuzu Jeleznevodsk kaplıcasında geçirmiş ve *Baskın (Nabeg)* öyküsünü burada tamamlamıştır. 14-16 Eylül'de Kızlyar'da kalmış, kaldığı Starogladkovskaya köyüne çevreyi görmek için yürüyerek dönmüştür.

1853 yılının 10 Temmuz'unda yine tedavi için Pyatigorsk kaplıcalarına gelmiş, 8 Ekim'e kadar burada kalmıştır. Askeri hastanenin başhekimisi İ.Y. Drozdov'un evinde sık sık konuk olmuş, kızı Klavdiya ile piyano çalmış, çevrede geziler yapmıştır. Pyatigorsk'ta geçirdiği zaman Tolstoy'a iyi gelmiştir. Bu dönem hakkında "Yaşama ilişkin görüşlerimde daha önce hiç bu kadar yüksek düşüncelere ulaşmamıştım" diye yazmıştır.⁵³⁵ *İlk Gençlik (Otroçestvo)* adlı uzun öyküsünü bitirmiş, daha sonra *Orman Kesimi (Rubka lesa)* adını verdiği *Kafkasyalı Bir Subayın Günlükleri (Zapiski kavkazskogo ofitsera)* öyküsü üzerinde çalışmaya devam etmiştir.

28 Ağustos 1853'ta daha sonra *Kazaklar* adını alacak *Kaçak'ı (Beglets)* yazmaya başlamıştır. Ekim ayında birliğine geri dönmüş, bir süre sonra subay rütbesi almıştır. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu ile savaş başladığında, yurtsever duygularla Tuna cephesine tayinini istemiş ve 24 Ocak 1854'te Kafkasya'dan ayrılmıştır.⁵³⁶

Tuna cephesinde önce Bükreş'te, sonra da Kişinev'de topçu birlik karargâhında görev yapmış, sonra Kırım Savaşı'ndaki orduya katılmıştır. Savaşın en şiddetli döneminde (Ağustos 1855) Sivastopol savunmasında bulunmuştur.

1855 yılında, Petersburg'a geldikten sonra Tolstoy *Sovremennik* dergisi çevresiyle yakınlaşmış, İ.S. Turgenyev, İ.A. Gonçarov, F.Y. Ostrovski ve N.G. Çernişevski ile tanışmıştır. 1856 sonbaharında ordudan ayrılmış ve 1857'de Fransa, İsviçre, İtalya ve Almanya'yı kapsayan altı aylık yurt dışı gezisine çıkmıştır.

⁵³⁵ A.e., s. 59.

⁵³⁶ İ.N. Yemelyanova, "Tolstoy L.N. i Kavkaz", **Rostovskaya oblastnaya biblioteka imeni V.M. Veliçkinoy**, (Çevrimiçi) http://www.rodb-v.ru/literary-ethnography/russian_writers/l_n_tolstoy_and_caucasus, 14 Mayıs 2016.

1859'da Yasnaya Polyana'ya yerleşmiş, köylü çocuklarının eğitimi için okul açmış, çevre köylerde de 20'den fazla okulun açılmasına yardımcı olmuştur. 1863-1869 yıllarında *Savaş ve Barış (Voyna i mir)*, 1873-1877'de *Anna Karenina* romanlarını yazmıştır. Bu yıllarda yazarın "Tolstoyculuk" olarak bilinen dünya görüşü oluşmuştur ("zorbalığa şiddet yoluyla karşı koymama" ya da "liberal anarşizm"). 1899 yılında, Hıristiyanlık hakkındaki değişen görüşlerinin yansıdığı "Diriliş" romanı yayımlanmıştır. Tolstoy eserlerinde sosyal eşitsizliği ve eğitilmiş kesimlerin eylemsizliğini resmetmiş, yaşamın ve inancın anlamına ilişkin sorunları toplumun önüne koymuştur. Toplum ve devlet kurumlarının eleştirinde bilimi, sanatı, yargıyı, evliliği ve uygarlığın edinimlerini reddetme noktasına varmıştır.

Ekim 1910'da ailesinden habersiz Yasnaya Polyana'yı terk eden Tolstoy, yolda hastalanmış ve küçük bir demiryolu istasyonunda yaşamını yitirmiştir.⁵³⁷

Kafkasya Lev Tolstoy'un yaşamında ve yaratıcılığında derin izler bırakmıştır. Kafkasya'ya 23 yaşında, savaşın yoğun olarak sürdüğü dönemde gelmiş ve 2,5 yıl (Mayıs 1851 – Ocak 1854) kalmıştır. Burada oluşan derin ahlaki ve felsefi düşünceleri hakkında şunları yazmıştır:

Kafkasya'da yaşarken yalnız ve mutsuzdum. İnsanların hayatlarında sadece bir kez sahip oldukları bir düşünce gücüyle düşünmeye başladım. O zaman notlar almışım; şimdi onları okurken, insan o zaman ulaştığım kadar yüksek akıl coşkuluğuna nasıl ulaşabilir anlayamıyorum... Hem ıstıraplı hem de iyi zamanlardı... O zaman bulduğum her şey, ebediyen benim inancım olarak kalacak."⁵³⁸

1843 yılında yayımlanan M.Y. Lermontov'un *İsmail Bey* poemasına ilişkin Lev Tolstoy 9 Temmuz 1854 tarihinde günlüğüne şu notu düşmüştür: "...*İsmail Bey*'in başlangıcını çok iyi buldum. Bana şundan dolayı öyle görünmüş olabilir; Kafkasya'yı sevmeye başlıyorum, ... Gerçekten güzel bu vahşi ülke; burada en zıt iki şey, savaş ve özgürlük garip ve şiirsel biçimde bir araya geliyorlar."⁵³⁹

⁵³⁷ **Kratkaya biografiya Lva Tolstogo**, (Çevrimiçi) <http://citaty.ru/kratkaya-biografiya-lva-tolstogo>, 15 Mayıs 2016.

⁵³⁸ L.N. Tolstoy, **Polnoye sobraniye soçineniy: B 90 t.**, Yubileynoye izdaniye (1828-1928), Pisma, Ed. V.G. Çertkova, T. 60: Pisma, 1856-1862; "Pismo A.A. Tolstoy, aprel-may 1859" (T. 60, s. 293), Moskva-Leningrad, Gos. izd-vo, 1928-1964.

⁵³⁹ **A.e.**, "Dnevnik", T. 47, 1937, s. 10.

Kaldığı Kazak köyünün basit insanlarıyla, seferlerde ve günlük yaşantılarında askerlerle ve subaylarla teması, halk yaşantısını ve sıradan insanın karakterini incelemek için ona zengin malzeme sağlamıştır.

Kafkasya’da yazdığı öyküler ve romanlar askerlik yaşamının, savaş sahnelerinin, askerler, subaylar, Kazaklar ve Çeçenler arasındaki yaşamının tasvirleriyle doludur. Kaplıcalarda tedavi için geçirdiği zaman, yaşamın anlamına dair tutkulu arayışları olan hümanist yazar kişiliğinin oluşmasında etkili olmuştur.

Kafkasya’dayken eserleri *Sovremennik* dergisinde yayımlanmaya başlamış ve ona büyük ün kazandırmıştır. Tolstoy’un Kafkas-Rus Savaşı’na katılması *Baskın*, *Orman Kesimi*, *Rütbesi Düşürülen*, *Kazaklar* ve *Hacı Murat* eserlerini yazmasını sağlamıştır. Kafkas savaşı teması yazdığı bazı çocuk öykülerinde de işlenmiştir. Tolstoy’un Kafkas savaşı öyküleri, Sivastopol öyküleri gibi *Savaş ve Barış* romanının yazılmasında ilk basamak olmuştur. Lev Tolstoy Kafkasya’ya edebiyatta tanınmayan genç bir adam olarak gelmiş, ünlü bir yazar olarak ayrılmıştır.⁵⁴⁰

Tolstoy’un Kafkasya’da bulunduğu dönemde yazdığı ilk eser, otobiyografik öyküsü *Baskın*’dır.

3.2.12.1. “Baskın”

1852 yılında yazılan ve bir yıl sonra *Sovremennik* dergisinde yayımlanan *Baskın (Nabeg)* yazarın savaş konulu ilk öyküsüdür. İlk önce *Kafkasya’dan Mektup (Pismo s Kavkaza)* adını verdiği öyküyü yazma süreci günlüklerinden izlenebilmektedir.⁵⁴¹

Tolstoy Kafkasya’da bulunduğu dönemde askeri birliklerle birlikte baskınlara katılmıştır. “Bir Savaş Gönüllüsünün Öyküsü” alt başlığını taşıyan *Baskın*’ın konusu da bir Rus birliğinin “Tatar” köyüne yaptığı gece baskınıdır. Öykü orduya gönüllü katılan bir subayın ağzından anlatılır. Öyküde savaşa bakış açısı insan merkezlidir. *Baskın* öyküsünü incelediği makalesinde Altan Aykut, yazarın esas olarak savaşın insana yansımalarını anlatmak istediğini belirtir:

⁵⁴⁰ B.S. Vinogradov, “L.N. Tolstoy na Severnom Kavkaze”, **Russkiye pisateli v našem kraye: Sb. Statey**, s. 68-112, Grozni, 1958, s. 88.

⁵⁴¹ N.İ. Burnaşeva, “Kommentarii”, **Tolstoy L.N.. Polnoye sobraniye soçineniy: V 100 t.**, Hudojestvenniye proizvedeniya: V 18 t., T. 2: 1852-1856, Moskva, Nauka, 2002, s. 279.

Bu hikâyesinde Tolstoy, anlatıcının düşünce ve duyguları önemli olmasına rağmen, onu ilk plana koymuyor. Anlatıcı, kahramanın içinde bulunduğu konuma ve kahramanın ilkelerine değer veriyor. Savaşın görkemli manzarasını kabul ediyor, ancak insanların ölümü de ona üzüntü veriyor. Yaşamın gerçeği olarak baktığı savaşı protesto etmekten de kaçınmıyor.⁵⁴²

Yazar Kafkasya'nın romantik tasvirine karşı çıkmış ve bunu ilk kez *Baskın* öyküsünde eleştirmeye başlamıştır. Ona göre, Kafkasya'nın romantik özgürlük yuvası olarak tasvir edilmesi ("Marlinizm") gençlerin savaşı çekici bir macera gibi görmesine yol açmıştır. *Baskın*'da Marlinizmin tipik kurbanı olan, "Asyalı" kıyafeti içindeki uzun boylu ve yakışıklı Kafkasyalı subay tipi (Rozenkrants) öne çıkarılır: "Üzerinde sırma süslemeli siyah bir beşmet, ayaklarında siyah dolaklar ve yine süslemeli Kafkas çizmeleri vardı; beşmetinin üzerine sarı bir çerkeska giymiş, papağını da arkaya doğru yatırmıştı, her şeyiyle Tatarlara benzemeye çalışıyordu."⁵⁴³ Tolstoy "Bu Marlinski ve Lermontov tarzıyla oluşmuş, genç *cigit* subaylarımızdan biriydi" diye yazar. "Bu insanlar Kafkasya'ya zamanımızın kahramanlarının, Molla Nur'ların penceresinden bakarlar"⁵⁴⁴ diyerek eleştirir.

Tolstoy'un daha sonra keskin bir savaş karşıtlığına dönüşecek hümanist düşünceleri ilk Kafkas öyküsünde görülmektedir. 6. bölümde savaşın anlamsızlığı sorgulanır:

Şu sayısız yıldızla donanmış uçsuz bucaksız gökyüzünün altındaki güzeller güzeli dünya nasıl dar gelir insanlara? Şu büyüleyici doğanın bağrında insan ruhu nasıl olur da kin, öç, kendi benzerlerini yok etme gibi duygulara kapılabilir? Nasıl olur da güzelliğin ve iyiliğin doğrudan ifadesi olan doğanın bir dokunuşuyla insan yüreğindeki bütün kötülükler yok olmaz?⁵⁴⁵

Tolstoy'un öyküsünde Kafkasya romantiklerin yaptığı gibi uygarlık-barbarlık düzleminde ele alınmaz. Fakat Kafkasya'da bulunan çoğu Rus aydınının çelişkisi

⁵⁴² Altan Aykut, "Otnoşeniye L.N. Tolstogo k voyne v rannih kavkaskih povestyah ("Nabeg" i "Rubka lesa")", **L.N. Tolstoy'un Yazınsal Mirası Sunumları**, İstanbul, 2008, s.22.

⁵⁴³ L.N. Tolstoy, **Polnoye**, v 100 t., s. 7-29, "Nabeg: Rasskaz volontera", s. 14, (L.N. Tolstoy, "Baskın", s. 1-43, **Kafkas Tutsağı**, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015 (III. Basım).

⁵⁴⁴ **A.e.**, s. 18.

⁵⁴⁵ **A.e.**, s. 20, (Çev. M. Beyhan, **a.g.e.**, s..23).

Tolstoy'da da görülmektedir. Öyle ki, öyküsünde savaş karşıtı söylev vermesine karşın, Kafkasya'daki savaşa gönüllü olarak katılmıştır. Bunu bir çelişki olarak görmemesi, gençliğinde henüz resmi imparatorluk görüşünün kalıplarıyla düşünmesine bağlanabilir. Kafkasya'da savaşın gerekliliğine ilişkin düşünceleri *Baskın*'ın taslağında görülmektedir:

Rusların Dağlılarla savaşında bizim açımızdan kendini koruma duygusundan kaynaklanan bir haklılık olduğundan kim kuşku duyabilir? Bu savaş olmasaydı, zengin ve kültürlü komşu Rus toprakları vahşi ve savaşçı halkların yağmasından, cinayetlerinden ve baskınlarından nasıl korunurdu?⁵⁴⁶

Baskın öyküsünde savaş içinde acı çekenler Rus askerleridir, karşı taraf için duygudaşlık görülmez. Yazara göre, Rusya'nın imparatorluk politikasıyla savaş karşıtı hümanist düşünceleri çatışmamaktadır.

Kafkasya'ya gerçekçi anlayışla yaklaşan Tolstoy Kafkas halklarıyla ilgili tanımlar da yapmaya çalışmıştır. Rus toplumunda yerleşik olan, bütün Dağlıları (Kuzey Kafkasyalıları) “Çerkes” olarak adlandırma alışkanlığını eleştirir ve reddeder: “...Çerkes yoktur; Çeçen, Kumuk, Abazeh vd. vardır, ama Çerkes yoktur” der.⁵⁴⁷

Gerçekte Çerkes vardır ve o dönemde Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan en büyük nüfuslu halktır. Yanlış olan bütün Kuzey Kafkasyalıların “Çerkes” olarak adlandırılmasıdır. (Bunu eleştirirken yazar kendisi de öyküsünde bu yanlış yapmaktadır.) “Abazeh” olarak anılan topluluk da ayrı bir Kafkas halkı değil, Çerkeslerin bir koludur.⁵⁴⁸

Romantikleri Kafkasya'nın gerçekliğini çarpıtmakla eleştiren Tolstoy, kendisi de Kafkas halklarına genelleştirici bakışını romantiklerden miras almıştır. Lermontov'un Çerkesleri Çeçenistan'da eylemde bulunur ve Tatarca konuşurken, Tolstoy'da etnik ve coğrafi sınırlar tamamen belirsizdir. *Baskın* öyküsünde hiçbir

⁵⁴⁶ V.A. Tunimanov, “Kavkazskiye povesti L.N. Tolstogo”, *Slavonic Studies*, № 3-4 (Special Issue), Sapporo, 1999.

⁵⁴⁷ L.N. Tolstoy, *Polnoye...*, “Zapiski o Kavkaze. Poyezdka v Mamakay-Yurt”, s. 208.

⁵⁴⁸ *Adıgskaya (Çerkesskaya) entsiklopediya*, Ed. M.A. Kumahov, Fond im. B.H. Akbaşeva, Moskva, 2006, s. 725.

coğrafi yerin, yerleşimin adı geçmez (– “Bizim tabur yarın yola çıkıyor.” – “Nereye?” – “X’e.” ... “X Kalesi’nden...”⁵⁴⁹

19. yüzyılda Kafkasya’nın Türkçe konuşan Müslüman halkları için kullanılan “Tatar”, Tolstoy’un öyküsünde bütün Kafkasyalıların genel adıdır. Dipnotlarda *kurpey* (koyun postu), *balka* (dağ boğazı), *çiraz* (sırma), *çuvyak* (ökçesiz çizme), *tayak* (sırık), *tomaşa* (gaile, uğraşı) , *hurda-murda* (pılı pırtı) vb. Rusça karşılıkları verilen sözcüklerin “Kafkas dilinde” olduğu belirtilir. (Kafkasya’da 30’dan fazla dil konuşulmaktadır ve “Kafkas dili” diye bir dil yoktur). Tatarlar *cigit*, *yok* gibi Kumukça olduğu dipnotta belirtilen sözcükler de kullanırlar.⁵⁵⁰

Romantik şairleri bütün Kafkasyalıları “Çerkes” sanmakla eleştiren Tolstoy’un öyküsünde de etnik adlandırmalar oldukça sorunludur. Kafkasyalı Rus subayı tipi olarak tasvir edilen ve “Çerkes” sevgilisinin anlattığına göre son derece sevecen, yufka yürekli biri olan Rozenkrants “Tatar” öldürmek için pusuya yatar, bacağundan yaraladığı bir “Çeçen”i tedavi ettikten sonra serbest bırakır. X Kalesi’ndeki birlik baskına çıkmadan hemen önce bir teğmen “Çerkeslere kurşun sıkmasına ve Çerkes kurşunları altında bulunmasına engel oldukları” için arkadaşlarını şikâyet eder. Bu etnik karışıklığa ve Çerkeslerin de boy göstermesine karşın, öyküde “Kafkas dili” konuşan “Tatarların” eylemde bulunduğu coğrafyanın Çeçenistan-Dağıstan bölgesi olduğu “Dargo seferi”, “Şamil”, “müritler” gibi ipuçlarıyla anlaşılmaktadır.

Tolstoy’un inceleyeceğimiz ikinci eseri, Kafkasya’ya geldikten bir yıl sonra yazdığı *Kazaklar* romanıdır.

3.2.12.2. “Kazaklar”

1852’de yazılan ve 1863’te yayımlanan *Kazaklar (Kazaki)* romanı “1852 Yılından Bir Kafkas Öyküsü” alt başlığını taşımaktadır. Romanda dönemin Rusya’sının iki farklı topluluğu, Rus aristokrasisi ve Rus şehir yaşamı, Kazak toplumuyla ve Kazak köyleriyle karşılaştırılmaktadır. Yaşamında yeni bir sayfa açan genç Rus aristokratın Kazak yaşamıyla tanışması ve bir Kazak kızına aşık olması etrafında gelişen öyküde, dünyayı ve hayatı iki farklı yorumlayış biçimi ele alınır.

⁵⁴⁹ Tolstoy, **a.g.e.**, “Nabeg”, s. 3 (Çev. M.Beyhan, **a.g.e.**, s. 35).

⁵⁵⁰ **A.e.** s. 29.

Romanın kahramanı Dmitri Andreyeviç Olenin soylu bir aileden gelmesine karşın Moskova sotesinde aradığını bulamamış, eş olabilecek uygun adayları reddetmiş ve bir düzen tutturamamış gençlerden biridir. Kendine miras kalan parayı ve verdiği rahatlığı bir türlü mutluluğa çevirmesini bilemediğinden, mutluluğu Kafkasya'da aramaya karar verir. Burada alacağı birkaç nişanla Moskova'ya ünlü bir asker olarak dönmeyi hayal eder. Katıldığı birlik Terek nehrinin yakınındaki bir Kazak köyünde bulunmaktadır. Rütbeli askerlerin köyde bulunan evlerde yaşamasına karar verilir ve Olenin'in şansına köyün en güzel kızı olan Maryana'nın yaşadığı ev düşer. Maryana'nın nişanlısı olan Kazak genci Luka ile Olenin arasında arkadaşlıkla başlayıp giderek rekabetçi bir havaya bürünen bir ilişki başlayacaktır. Olenin uzun yıllardır aradığı, seveceği ve ona mutluluğu verebilecek kişinin Maryana olduğuna karar verir.

Olenin Kafkasya'da çok farklı bir coğrafya ve insanlarla karşılaşır. Burada yaşayan insanları tanıdıktan sonra yaşama bakışı değişir:

Her geçen gün kendisini daha özgür daha insan hissediyordu. Kafkasya hayal etmiş olduğundan daha farklıydı. 'Burada ne büyücüler var, ne uçurumlar, ne Amalat-bekler, ne kahramanlar ne de caniler' diye düşündü. 'Burada insanlar doğa gibi yaşıyorlar: Ölüyorlar, doğuyorlar, birleşiyorlar, yine doğuyorlar, savaşıyorlar, içiyorlar, yiyorlar, seviniyorlar, yine ölüyorlar. Doğanın güneşe, otlara hayvanlara, ağaçlara uyguladığı değişmez kurallar dışında sınır tanımıyorlar. Doğa kurallarına da sıkı sıkıya bağlılar.'⁵⁵¹

Öykünün sonunda Maryana, Olenin'in evlilik teklifini kabul eder. Burada aşktan çok, Kazakları "öteki" olarak gören bir Rusun aşk ilanının onu etkilemesinden söz edilebilir. Maryana'nın babasıyla konuşmaya hazırlanan Olenin, baskıncıların çevrede görülmesi üzerine bir grup Kazakla takibe çıkar ve bu sırada Lukaşka vurulur. Olenin akşam döndüğünde Maryana'dan red cevabı alır. Lukaşka'nın ölümüyle büyü bozulmuş, Maryana Rusların onlar için ne anlama geldiğini hatırlamıştır. Bunun üzerine Olenin karargâha dönmek üzere kasabadan ayrılır.

⁵⁵¹ L.N. Tolstoy, **Povesti i rasskazi, 1857-1863**, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1979, s.251-252.

Olenin Tolstoy'un "öteki ben"i olarak görülebilir. Olenin de Tolstoy gibi kendini aramak için Kafkasya'ya gelir ve gönüllü olarak orduya katılır. İkisi de yaşadıkları duygusal karmaşayı burada çözmek isterler.

Tolstoy romanı yazmaya başladıktan sonra bir kenara bırakmış ve üç yıl askerlikten, öykü ve romanlar yazdıktan, Avrupa'yı gezdikten ve evlendikten sonra romana geri dönüp bitirmiştir. Romanın akıp giden öyküsü dördüncü bölümde Kazak kültürünü anlatmayı amaçlayan ansiklopedik bilgilerle kesintiye uğrar. Kazak köylerini, kıyafetlerini, silahlarını, şarkılarını, bağlarını, geleneklerini ayrıntısıyla anlatır. Kazakların tasviri öyle yoğunlaşır ki, eleştirmen İvan A. Annenkov (1802–1878) "Birçok etnoloğun makaleleri bir araya gelse, vatanımızın bu bölümünün daha tam, kesin ve renkli bir resmini oluşturamazdı" diye yazar.⁵⁵²

Lermontov'un Rus edebiyatına kazandırdığı, uzun yıllar Kafkasya'da zor koşullarda görev yapan ve Kafkasyalıların kıyafetlerini, geleneklerini ve davranış tarzını benimseyen, hatta dillerini öğrenen Rus subayı tipini ("Kafkasyalı"), Lev Tolstoy romanında daha derinlikli biçimde Kazaklardan bahsederken tasvir eder:

Çeçenlerle yan yana yaşaya yaşaya Kazaklar onlarla akraba olmuş ve Dağlıların geleneklerini almış, onların yaşayışını ve mizacını benimsemişlerdi. Fakat orada da Rusçayı eski saflığıyla korumuş ve eski inançlarını da bırakmamışlardı. (...) Halen Kazak soyları Çeçenlerle akraba sayılırlar. Özgürlüğe, aylıklığa, yağma ve savaşa düşkünlükleri karakterlerinin ana çizgilerini oluşturur. (...) Giyimde şıklık düşkünlüğü Çerkeslerin taklididir. En iyi silahlar Dağlılardan alınır, en iyi atlar yine onlardan alınır ya da çalınır. Genç bir Kazak Tatarca bilmeyi marifet sayar ve keyifli zamanlarında kendi kardeşiyle bile Tatarca konuşur. Buna rağmen, dünyanın bu ücra köşesine fırlatılıp atılmış duygusunu veren, çevresi yarı vahşi Müslüman kabileleriyle ve askerlerle çevrilmiş bu bir avuç Hıristiyan halk kendini uygarlığın en yüksek derecesinde görür. İnsan olarak sadece Kazakları görür; başka herkese küçümsemeye bakar. Kazak zamanının büyük kısmını mevzilerde, seferlerde, avda ya da balıkta geçirir. Evinde hemen hemen hiç çalışmaz. Stanitsada bulunması olağanüstü bir olaydır. Bir kez geldi mi de eğlencesine bakar...⁵⁵³

Kazakların savaş sırasında yaptıkları katliamlar nedeniyle kötü bir şöhretleri olmasına karşın, Tolstoy'un romanının arka planında bunların hiçbiri yoktur. Bu

⁵⁵² Henri Troyat, **Lev Tolstoy**, Çev. Z. Canan Özatalay, Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.438.

⁵⁵³ Tolstoy, **Polnoye...**, "Kazaki", T. IV. s.76.

yüzden romanının Kazak kahramanları sıradan savaşçılar olarak görünürler. Genç Lukaşka Çeçen düşmanını soğukkanlılıkla öldürür; yanındakiler ölü adamın giysisini ve silahını alabilmek için birbirleriyle mücadele ederler. Sonra hep birlikte votka içerek kutlama yaparlar. Hümanist bir yazar olarak Tolstoy'un anlattığı Kazaklar korkunç olaylara neden olan cananavarlar olarak gösterilmezler. Bunları eserinde görmeyen Tolstoy'un bu tutumunu Cyntia Ozick, edebiyatı kendi dışındaki dünyadan izole eden solipsistik (tekbenci) ilkeye değil, hikâyenin tutarlı olması gerektiği ilkesine bağlar. Ona göre, bakılması gereken şey Tolstoy'un değil Olenin'in anlayışıdır. Olenin, diğer pek çok genç gibi, ait olduğu sınıfın ve yaşadığı dönemin önyargılarını içinde barındıran biridir.⁵⁵⁴

Ancak *Kazaklar*'ın otobiyografik bir roman olduğu, Olenin'in de yazarın kendisi olduğu birçok edebiyat araştırmacısı tarafından kabul edilmektedir.

L.N. Tolstoy'un savaş temalı öykülerinden biri, yine Kafkasya'daki Rus askerlerinin konu edildiği *Orman Kesimi* öyküsüdür.

3.2.12.3. “Orman Kesimi”

Yazarın 1852-1854 yılları arasında yazdığı *Orman Kesimi (Rubka lesa)* 1855 yılında *Sovremennik*'te yayımlanmıştır. Öykünün merkezinde Kafkasya'da görev yapan Rus askerleri yer alır. Farklı kişiliklere sahip (sert, disiplinli ve heyecanlı Maksimov; yardımsever acemi asker Jdanov; korkusuz ve çalışkan bombacı Antonov, neşeli, çocuksu Velençuk ve birliğin maskotu Çikin) savaşın içinde acı çeken askerler olarak tasvir edilir. Subay karakterleri arasında 16 yıldır Kafkasya'da görev yapan Yüzbaşı Kirsanov, bölük komutanı Bolhov ve Yüzbaşı Troşenko yer alır.⁵⁵⁵

Ölüm teması *Orman Kesimi*'nde önemli yer tutar. Arkadaşlarının çok sevdiği Velençuk'un ölümü dramatik biçimde verilir. Savaşın asıl aktörleri olarak görülen askerler tarafından savaşa bakılmış, onların acıları yansıtılmıştır.

Öyküde Tolstoy Rus askerlerinin sakin ve gösterişsiz cesaretini Kafkas halklarının cesaretiyle karşı karşıya koyar. Rus askeri “söylevlere, savaş naralarına, şarkılara ve trampetlere ihtiyaç duymaz. ... Gerçek Rus askeri asla palavra atıp

⁵⁵⁴ Ozick, **a.g.e.**, s. 8.

⁵⁵⁵ Tolstoy, **Povesti ...**, s. 251.

övünmez, tehlike anında gözünü karartmaz, sağduyudan ayrılmaz, coşmaz.”⁵⁵⁶
Karşıtlık ilkesi gereği karşıt özellikleri, “bir anda kabarıp bir anda sözüveren
coşkulu, taşkın ruh halini” Tolstoy Kafkasyalılarda görür.⁵⁵⁷

Kafkasya hakkındaki genel bilgisizliğini iyi bilen Tolstoy, Kafkas metinleriyle önyargılarla ve cahillikle mücadele etmeyi de amaç edinmiştir. Sıradan asker için “Busurmaniya” (o dönemde halk arasında Kafkasya böyle adlandırılmaktadır) “Hıristiyan olmayan” (*nehristey*) dünyanın timsalidir. İnce ve derin ayrımlara alışık olmayan halk bilinci için bu, bazı durumlarda tuhafliklara kadar varmaktadır. Öyküde, izinde bulunan asker Çikin *Kapkaz* ve *Eziyatlar* hakkında köylülerine şunları anlatır:

Şimdi sordular bunlar bana: Dediler ki, sizin o Kapkaz’da Çerkesler varmış, Türkler varmış... bir vuruşta adamı öldürüyorlarmış, aslı var mı? Dedim ki, bak canım kardeşim, Çerkes dediğin çeşit çeşittir. Örneğin Tavlinli denilenler vardır, taş dağlarda yaşarlar, ekmek yerine de taş yerler.” ... “– Ha bir de, Mumralar var, bunlar ufacık ikiz yaratıklardır, işte bu kadar. Hep elele tutuşup öyle dolaşırlar, öyle hızlı koşarlar ki atla yetişemezsin...” “– Desene be, çocuk, adam öldürmede usta mıdırılar? – Vallahi, seni yakalarlar, karnını deşerler, bağırsaklarını da eline verirler. Doladıkça dolarlar bağırsaklarını. Onlar doladıkça sen gülersin, ta ki ruhunu teslim edene kadar...”⁵⁵⁸

Tolstoy’un *Orman Kesimi* öyküsünün ayırt edici bir özelliği asker tipleridir. Rus edebiyatında o dönem çok rastlanmayan farklı asker tiplerini, öykünün Rus edebiyatında yer edinmesinde etkili olmuştur.⁵⁵⁹

Tolstoy’un Kafkasya konulu diğer bir eseri de, 1856 yılında yayımlanan ve az bilinen *Rütbesi Düşürülen* (*Razjalovanniy*) adlı öyküsüdür.

3.2.12.4. “Rütbesi Düşürülen”

Kafkasya Anılarından. Rütbesi Düşürülen (İz kavkazskih vospominani. Razjalovanniy) başlıklı öykü ilk olarak *Biblioteka Dlya Çteniya* dergisinde “Birlikte

⁵⁵⁶ L.N. Tolstoy, **Polnoye...**, “Rubka lesa: Rasskaz yunkera”, s. 51-80, s. 77, (Çev. M. Beyhan, **a.g.e.**, “Orman Kesimi”, s. 93).

⁵⁵⁷ **A.y.**

⁵⁵⁸ **A.e.**, s. 60-61.

⁵⁵⁹ Nermin Seda Akdoğan, **L.N. Tolstoy’un Yapıtlarında Kafkas Teması**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 70.

Moskovalı Tanıdıkla Karşılaşma. Prens Nehlyudov'un Kafkasya Notlarından” (“Vstreça v otryade s moskovskim znakomım. İz kavkazskih zapisok knyazyia Nehlyudova”) başlığıyla yayımlanmıştır (1856, № 12).

Öykünün temelinde Tolstoy'un Kafkasya'da tanıdığı, rütbesi erliğe düşürülen ve Kafkas Ordusu'nda ağır cezalara çarptırılan kişilerle (A.İ. Yevropeus ve N.S. Kaşkin, Petraşevski çevrisine katılanlar) ilgili izlenimleri yer alır.

Öykünün düşüncesi Kafkasya'dayken Aralık 1853'te ortaya çıkmıştır. Tolstoy başladıktan ancak üç yıl sonra, Kasım 1856'da tekrar öyküye dönmüş ve birkaç haftada bitirmiştir, fakat öykü sansürden geçememiştir. Sansürün talep ettiği birçok değişiklikle “Moskovalı Tanıdıkla Birlikte Karşılaşma” başlığıyla yayımlanan öykü başarı sağlamamış ve yazarın ifadesiyle “soğuk karşılanmıştır.”⁵⁶⁰

Öyküde Rus askerlerinin yaşantısı konu edildiğinden Kafkasya doğası ya da halkıyla ilgili tasvirler yoktur.

Tolstoy'un yaratıcılığının geç döneminde çocuklar için yazdığı, birçok kez basılan ve okul programlarına giren öyküsü *Kafkas Tutsağı*'dir.

3.2.12.5. “Kafkas Tutsağı”

1872 yılında Zarya dergisinde yayımlanan *Kafkas Tutsağı* yazarın çocuklar için hazırladığı bir öyküdür. Çocuk edebiyatını geliştirmeye çalışan Tolstoy'un 1884'te yayımladığı *Çetvertaya Russkaya Kniga Dlya Çteniia* içinde de yer almıştır.

Kafkas Tutsağı'nda Rus edebiyatının klasik teması olan, Kafkasyalılara esir düşen Rus subayının öyküsü anlatılır. Kafkasya'da görev yapan Jilin, arkadaşı Kostilin'le birlikte Tatarlar tarafından kaçırılır ve tutsak edilir. Rus tutsaklar zincire vurulur ve samanlıkta tutulur. Ailelerine mektup yazıp fidye istemeye zorlanırlar. Kostilin bunu yerine getirirken, Jilin yoksul annesi parayı ödeyemeyeceğinden mektuba yanlış adres yazar ve kaçma planları yapmaya başlar. Sahibinin on üç yaşındaki kızı Dina, Jilin'e yakınlık gösterir, ona gizlice yiyecek getirir. İlk kaçma girişimleri Kostilin yüzünden başarısızlıkla sonuçlanır, yakalanır ve bir çukura atılırlar. Dina Jilin'in kaçmasına yardım eder. Kostilin ise kaçmaya gücü ve cesareti olmadığı için kalır. Yol için yiyecek hazırlayan Dina ağlayarak Jilin'le vedalaşır.

⁵⁶⁰ Tolstoy, **Dnevnik**, “2 dekabrya 1856 goda”, T. 47, s. 100-103.

Jilin yakındaki Rus kalesine ulaşır, Kostilin ise bir ay sonra fidye karşılığında kurtulur.⁵⁶¹

Kafkas Tutsağı öyküsü çocukların anlayabileceği dille, masal diline yakın yazılmıştır. Anlatım anlatıcının ağzından verilir. Asıl olaylar Jilin'in çevresinde gerçekleşir. Jilin'in kaçıışı gerilimli ve dramatik biçimde tasvir edilir.

Jilin ve Kostilin öyküde karşıt karakterler olarak verilir. Jilin cesur ve enerjiktir, Kostilin ise cesaretsiz ve kendine güvensizdir. Dış görünüşü de olumsuz tasvir edilir: “iriyarı, bayağı şişman bir adamdı Kostilin, ter içindeydi.”⁵⁶²

Tatarlar Jilin'in gözünden tasvir edilir. “Pis kokulu iki Tatar” ona yetişir ve yakalar. Köyde Ruslardan nefret eden yaşlı Tatarın görünüşünde de kötülük vardır: “Şahin burunluydu, mavi gözleri kötücül bakardı, sivri ve uzun iki köpek dişinden başka ağzında diş yoktu.”⁵⁶³

Tolstoy, A.S. Puşkin'in aynı adlı öyküsünün süjesini kısmen tekrarlar. Fakat Tolstoy'un Kafkasya'nın romantik tasvirine karşı olmasından ve öyküyü çocuklar için yazmış olmasından kaynaklanan önemli farklar vardır. Yerli halkın yaşantısı, gelenekleri ayrıntılı tasvir edilmez. Rus tutsak ve Dağlı kızın aşkı öyküde çocuklara göre uyarlanmıştır. Puşkin'in Çerkes kızı gibi Tatar kızı da Rus tutsağa düşkündür, ona yiyecek getirir, kaçmasına yardım eder. Fakat burada “dağların kızı” ile yaşanan aşk yoktur. Dina, Jilin'in yaptığı oyuncak bebeklerle mutlu olan küçük bir kızdır. Gaddar babasından bulamadığı yakınlığı Jilin'de bulur. Ayrılırken de sadece ağlar, kendini öldürmez.

Kafkas Tutsağı 'nda Kafkasya temasının gerçekçi dönüşümü gerçekleşir. Yazar öyküde romantik gelenekle, savaşın ve onun içindeki insanın romantik tasviriyle hesaplaşır. Öyküde temanın (Rus subayın yerliler tarafından tutsak edilmesi) temel iskeleti korunmuş, fakat motifleri gerçekçi tını kazanmıştır. Kahramanın, Puşkin'in poemasında önem kazanan manevi acıları korunmakla birlikte, tutsaklık motifi nesnel gerçeklik olarak tasvir edilir. Rus subayın kaçırılması ve fidye istenmesi, vahşilik ve yağmacılıkla değil savaş ortamıyla ilişkilendirilir. Romantizmin “vahşi

⁵⁶¹ L.N. Tolstoy, “Kavkazskiy plennik” *Sobraniye soçineniy v 22 tomah*, T. 10, Povesti i rasskazi, 1872-1886, s. 208-230, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1978-1985, (Çev. M.Beyhan, a.g.e., s. 135-169).

⁵⁶² A.e., s. 209, (Çev. M. Beyhan, a.e., s. 138).

⁵⁶³ A.e., s. 218, (Çev. M. Beyhan, a.e., s. 152).

yerli kızın uygar Avrupalı erkek kahramana duyduğu tutkulu aşk” motifi küçük Tatar kızının duygudaşlığıyla yer değiştirir.

Öyküde Kafkasya imgesi *Baskın*’dakine benzer, ancak bu kez coğrafi ve etnik çizgiler tamamen belirsizleşmiştir. Öykü mekânının neresi olduğuna ilişkin hiçbir belirti yoktur. Yerli halktan sürekli “Tatarlar” olarak bahsedilir ve bir işçinin Nogay olması dışında hiçbir halkın adı anılmaz. Yerli kahramanların konuştukları dille ilgili bir bilgiye de rastlanmaz. Tatarların at eti yemesi, boza içmesi ve kişi adları (Kazi Muhamed, Abdul Murat, Dina) Çerkes olmadıklarına dair ipucu verir, ancak ne olduklarına dair belirsizliği ortadan kaldırmaz.

Özetle, *Kafkas Tutsağı* öyküsünün Kafkasya ile ilişkisi sadece öykünün başlığı, Jilin’in Kafkasya’da görev yaptığı bilgisi ve Rus edebiyatının geleneksel “Kafkasyalılara esir düşen Rus subayı” teması dolayısıyla kurulabilmektedir. Kafkasya hayali bir coğrafya olarak yazarın savaşa, yaşama ve insana ilişkin görüşlerinin ortaya konduğu bir arka plan olarak kullanılmıştır.

Tolstoy’un son ve kahramanının Kafkasyalı olduğu tek eseri, aynı adlı gerçek bir tarihi kişiliği konu alan *Hacı Murat* adlı romanıdır.

3.2.12.6. “Hacı Murat”

Hacı Murat Lev Tolstoy’un yazarlığının olgunluk döneminde, 1890-1900 yıllarında yazdığı bir romandır. Roman Tolstoy’un kendi kararıyla hayattayken basılmamıştır. İlk kez 1912 yılında Moskova’da, sansürlü olarak *L.N. Tolstoy’un Ölümünden Sonraki Eserleri (Posmertniye hudojestvenniye proizvedeniya L.N. Tolstogo)* seçkisinde yayımlanmış, sansürsüz olarak aynı yıl Berlin’de, 1917 yılında da Rusya’da basılmıştır.⁵⁶⁴

Kitaba adını veren romanın kahramanı Hacı Murat gerçek bir tarihi kişiliktir. Kafkasya’da Rusya’ya karşı savaşan İmam Şamil’in naibi olan Hacı Murat, onunla anlaşmazlığa düşünce 1851 yılında Rusların tarafına geçmiş, sonra Şamil’in elinde tutsak olan ailesini kurtarmak için dağlara kaçmayı denemiş, fakat yakalanmış ve öldürülmüştür.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ Troyat, a.e., s. 42.

⁵⁶⁵ L.N. Tolstoy, “Hacı-Murat”, *Sobraniye soçineniy v vosmi tomah*, T. 7, Moskva, Leksika, 1996, s. 125-289.

Tolstoy Kafkasya’da bulunduğu döneme ait günlüklerinde ve mektuplarında Hacı Murat’tan birçok kez bahsetmiştir. Hacı Murat’a ilgisinin büyük olduğu, öykünün yayımlanmamış şu bölümünde görülmektedir:

Şamil’le savaşımız sırasında Kafkasya’da bulunmayanların, zamanında Hacı Murat’ın bütün Kafkasyalıların gözündeki yerini tasavvur etmeleri güçtür. Hacı Murat Şamil’in en kudretli ve cesur naibi idi. Şamil’in tarafına geçtiği andan itibaren, 13 yıl boyunca zaferlerinin sonu gelmedi. Ve zaferleri en alışılmamış olanlardı. Gün ortasında Rus birliklerinin bulunduğu şehre dalıyor, talan ediyor ve esir alıyordu. Hanın karısını kaçıyordu. Ruslarla nerede sıcak bir çatışma varsa Hacı Murat oradaydı. Beklenmediği yerde aniden ortaya çıkar ve alayların onu çeviremeyeceği şekilde çıkıp giderdi.⁵⁶⁶

1851 yılı sonunda Hacı Murat Rusların tarafına geçtiğinde Tolstoy onun bu hareketini kınamıştır. Kardeşi S.N. Tolstoy’a 23 Aralık 1851 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır:

Kafkasya’dan haberlerle hava atmak istiyorsan, Şamil’den sonra ikinci adamın, Hacı Murat adında birinin geçenlerde Rus hükümetinin tarafına geçtiğini anlatabilirsin. O bütün Çeçenistan’da birinci *cigit* ve kahramandı, ama açlık etti.⁵⁶⁷

Günlüklerinden öğrendiğimize göre, Tolstoy’un romanı yazma düşüncesi 1896 Temmuz ayında ortaya çıkmıştır. Tarlada gördüğü, kökünden koparılmış, ama yaşama direnci gösteren bir devedikeni ona Hacı Murat’ı hatırlatmıştır. İlk taslağın tarihi aynı yılın Ağustos ayıdır. Bundan sonra Tolstoy Hacı Murat’ın ve Kafkasya’daki savaşın tarihini incelemeye başlamıştır. İkinci ve üçüncü taslak 1897 yılı sonunda yazılmıştır. 1898 yılı başında iki taslak daha yazan Tolstoy, sonraki üç yıl boyunca günlüklerinde “Hacı Murat”tan hiç bahsetmemektedir. Roman genel olarak Ağustos-Eylül 1902’de hazır olmasına karşın Tolstoy, I. Nikolay hakkında bir

⁵⁶⁶ P.A. Sergeyenko, “Hacı Murat: Neizdannıye teksti”, **L.N. Tolstoy**, kn. I., s. 517-565, AN SSSR, İn-trus. Lit. (Puşkin. Dom), Moskva, izd-vo AN SSSR, 1939, s. 518.

⁵⁶⁷ L.N. Tolstoy, “1851 g., dekabrya 23. Tiflis”, **İzbrannıye pisma 1842-1881 godı**, (Çevrimiçi) <http://www.croquis.ru/504.html>, 28 Eylül 2016.

bölüm eklemek için araştırmaya devam etmiş ve son düzeltmeleri 1904 yılında yapmıştır.⁵⁶⁸

Tolstoy'un araştırmalarına, Kafkasya'da savaşa katılan ve savaş hakkında birkaç kitabın yazarı olan Arnold L. Zisserman (1824-1890) yardımcı olmuştur. Tolstoy'un Yasnaya Polyana'da komşusu olan Zisserman'la sık sık görüştüğü bilinmektedir. Hacı Murat'ın ağzından onun yaşam öyküsünü kaydeden ve 1881'de *Russkaya Starina* dergisinde yayımlayan General Loris-Melikov'un notlarından, askeri tarihçi Vasili Potto'nun makalesinden ve General F.K. Klugenau ile Hacı Murat arasındaki yazışmalar gibi, kolayca erişilemeyecek pek çok tarihi belgeden de yararlanmıştır.⁵⁶⁹

Tolstoy'un *Hacı Murat*'ı yazdığı dönemde Kafkasya'daki savaşla ilgili düşüncelerinin farklılaştığı, romanın yayımlanmamış bölümlerinden birinde daha açık görülmektedir:

Dağlıların başarısını şuna yormak gerek; Ruslar savaşla eğleniyor, savaşı onaylıyor, Dağlıları öldürüyor ve sadece cinayet pratiğini sürdürmek, haçlar ve nişanlar dağıtma ve alma fırsatlarına sahip olmak için kendi askerlerinin hayatını söndürüyorlardı.⁵⁷⁰

Kırk beş yıl sonra Tolstoy Hacı Murat'ın davranışı hakkında da başka türlü düşünmektedir:

1851 yılında Hacı Murat'ın Kafkas halkları arasında öyle büyük ünü vardı ki, onların üzerinde hâkimiyeti olan Şamil iktidarına rakip görenek ondan korkmaya başladı... General Argutinski Şamil'in Hacı Murat'la olan kavgasını öğrenip Hacı Murat'a Ruslara geçmesini önerdi. Hacı Murat Argutinski ile görüşmelere başladı ve bütün servetini (para, saatler, yüzükler) Ruslara daha yakın bir köy olan Gehi'ye gönderdi. Fakat müritlerinden biri Hacı Murat'a ihanet etti ve Şamil'in müritleri onun bütün servetini ele geçirdiler. Şamil'e teslim etmek için de yakalama fırsatı aramaya başladılar. Hacı Murat'ın dostları Şamil'in onu idam etmeye karar verdiğini bildirince, Hacı Murat'ın Ruslara geçmekten başka çaresi kalmadı.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ V. A. Manuylov, "Povest L.N. Tolstogo 'Hacı Murat'", **L.N. Tolstoy, Hacı Murat**, Gos. izdvo det. lit., Min. prosv. RSFSR, Leningrad, 1962, s. 563.

⁵⁶⁹ **A.e.**, s. 212.

⁵⁷⁰ Sergeyenko, **a.g.e.**, s. 517.

⁵⁷¹ **A.e.**, s. 518.

1896 yazında günlüğüne not ettiği, devedikeninin çağrıştırdığı düşünceleri romanın başında görülmektedir. Tolstoy'u her şeyden çok Hacı Murat'ın yaşam gücü ve enerjisi, yaşamını son anına kadar savunma becerisi etkilemiştir. Fakat o yıllarda Tolstoy her türlü kötülüğe karşı şiddete başvurmadan pasif direniş felsefesini benimsemiştir ve Hacı Murat'ın yaşamı ve kişiliği bu felsefeye terstir. Tolstoy günlüklerinde, bu romanın kendisi için “tamamen bir gençlik hevesi” olduğunu belirtmiş, yazmayı sürdürme konusunda pek çok kez kararsızlığa düşmüştür.⁵⁷²

N. N. Apostolov (Ardens) (1890-1974) Tolstoy'un cesaret, kararlılık gibi bazı olumlu özelliklerini belirtmekle beraber, Hacı Murat'ı olumsuz bir karakter olarak tasvir ettiğini savunmaktadır. Hacı Murat'ın “kurnazlık, davranışlarında sahtelik, kendi çıkarları peşinde koşma” gibi kusurları yanında, taraf değiştirmesi, ağabeyi Osman'la birlikte kan davası nedeniyle Hamzat Bek'i camide öldürmesi Apostolov'a göre olumsuz özelliklerdir.⁵⁷³ Ancak Tolstoy romanda bu konularda hiç yorumda bulunmadığı gibi diğer tarihi kişilikleri (Çar I. Nikolay, İmam Hamzat Bek, İmam Şamil, Ahmet Han Mehtulinski) Hacı Murat'tan çok daha acımasız karakterler olarak tasvir etmiştir.

Özellikle İmam Şamil bir despot olarak resmedilmiştir. Romanda Hacı Murat'ın süt kardeşi Bulaç Han'ı uçurumdan aşağı atar. Rehin tuttuğu Hacı Murat'ın genç oğlu Yusuf'tan babasına Ruslardan ayrılıp kendisine katılmasını isteyen bir mektup yazmasını ister. “Eğer dönmez ve orada, Ruslarda kalırsa nineni ve ananı köylülerin önüne atacağım, seninse kafanı gövdenden ayıracağım” der. Bir süre sonra ise fikir değiştirir: “Seni acıdığım için öldürmediğimi, ama bütün hainlere yaptığım gibi gözlerini oyacağımı yaz.”⁵⁷⁴

N.N. Apostolov'un düşüncesine göre Tolstoy, Hacı Murat'ı Kafkasya'nın özgürlük savaşçısı olarak sunmamıştır. Romanda onu samimi dindar, ailesine bağlı, duygulu, dost canlısı, sağlam ahlaki değerleri olan bir kişi olarak resmetmiş, bu yönlerini öne çıkarmıştır. Hacı Murat'ın romandaki kadın ve çocuklarla çok kolaylıkla dost olabildiğini göstererek, onun insancıl yönünü vurgulamak istemiştir.

⁵⁷² L. Opuls kaya, “Hudojestvennoye Yevangeliye ot Lva Tolstogo”, **Tolstoy L. N., Bojeskoye i çeloveçeskoye**, Proizvedeniya, 1903-1910 gg., Moskova, Panorama, 1994, s. 12.

⁵⁷³ N.N. Apostolov (Ardens) , **Tvorçeskiy put L. N. Tolstogo**, Moskva, İzd. Akademii nauk SSSR, 1962, s. 473.

⁵⁷⁴ L.N. Tolstoy, **Hacı Murat**, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 122.

Yüzünde her zaman saf, çocuksu bir gülümseme vardır ve Tolstoy onun bu özelliğini romanda bir motif olarak kullanmıştır. Hacı Murat, öldükten sonra bile yüzündeki o saf, çocuksu gülümseme kaybolmamıştır.⁵⁷⁵

Bazı araştırmacılar gerçek Hacı Murat'ın Tolstoy'un yarattığı edebiyat kahramanından farklı olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, tarihçi Vladimir A. Dyakov "Hacı Murat'ın Tarihi Gerçekleri" başlıklı makalesinde, Tolstoy için temel kaynak olan Arnold Zisserman'ın anılarına dayanarak şunu belirtir: "...Romanda olaylar başka türlü anlatılıyor. Tolstoy, Hacı Murat'ın davranışlarının motivasyonunu Zisserman gibi dini fanatizme ve yırtıcılığa değil, soylu, insancıl duygulara dayandırıyor..."⁵⁷⁶

Romanda kalede Hacı Murat'ı karşılayanlardan biri olan Yüzbaşı Poltoratski de onun oldukça ayrıntılı tasvirini bırakmıştır. Tolstoy'un diğer kaynaklarında olduğu gibi onda da Hacı Murat'ın tasviri romandakinden farklıdır. "Çocuk gülümsemesi" bir yana, onun için en çok kullandığı sıfat "sert"tir (*jestkiy*). "Sert yüzlü, topal, her an tetikte ve karşılık vermeye hazır..."⁵⁷⁷

Puşkin'in Kafkasya'ya Avrupamerkezci bakışından farklı olarak Tolstoy *Hacı Murat*'ta (*Kazaklar*'da olduğu gibi) "uygarlık-vahşilik" karşıtlığını "doğallık – yapaylık" karşıtlığına aktarır. Puşkin'de güncel olan Batı-Doğu karşıtlığı Tolstoy'da azalmıştır. Filolog ve kültür tarihçisi Boris A. Uspenski (d. 1937) bunu şöyle açıklar:

Her ikisi de aynı kaynaktan, Aydınlanma düşüncesinden beslenirler, ama farklı "besin"le. Tolstoy'un duruşu Rousseau'nun düşüncelerine yakındır, Puşkin'inki gibi Voltaire'e değil. Bu bağlamda uygarlık artık "vahşiliğin" değil, "doğallığın" karşıtı olumsuz bir olgu olarak yorumlanabilir. Fakat "doğallık – yapaylık" karşıtlığı, her şeyden önce toplumsal kurumlara değil, insanın kişiliğine ilişkindir.⁵⁷⁸

1852 yılında yazdığı *Baskın* öyküsünde "Rusların Dağlılarla savaşında bizim açımızdan kendini koruma duygusundan kaynaklanan bir haklılık olduğundan kim

⁵⁷⁵ Apostolov, **a.g.e.**, s. 472.

⁵⁷⁶ V.A. Dyakov, "İstoriçeskiye realii Hacı-Murata", **Voprosı istorii**, № 5, s. 135-148, Moskva, 1973, s. 142.

⁵⁷⁷ V.A. Poltoratski, "Vospominaniya V.A. Poloratskogo", **İstoriçeskiy vestnik**, 1893.

⁵⁷⁸ B.A. Uspenski, "Puşkin i Tolstoy: tema Kavkaza", **İstoriko-filologičeskiye oçerki**, Moskva, Yazıki russkoy kulturu, 2004, s. 32.

kuşku duyabilir? Bu savaş olmasaydı, ... Rus toprakları vahşi ve savaşçı halkların yağmasından ve baskınlarından nasıl korunurdu?” diye soran Tolstoy’un, *Hacı Murat*’ı yazdığı dönemde düşüncelerinin nasıl değişim geçirdiği, sansür nedeniyle çıkarılan şu bölümde açıkça görülmektedir:

Her yerde olan şey burada da oluyor. Büyük askeri gücü olan devlet “vahşi halkın töresine uygarlık getirme” gerekçesiyle onu köleleştirirken, bu vahşi halk uygarlaştırıcılarından çok daha barışçıl ve iyi yaşıyor. Ya da başka her türlü gerekçe altında büyük askeri devletlerin hizmetlileri küçük halklar üzerinde, onlara başka türlü davranmanın mümkün olmadığını iddia ederek her türlü caniliği gerçekleştiriyorlar.⁵⁷⁹

Felsefi yaklaşım dışında, *Hacı Murat* romanında Kafkasya’nın etnik, coğrafi ve kültürel imgesi, Tolstoy’un uzun ve ciddi araştırmaları dolayısıyla önceki Kafkas eserlerinden farklıdır. Kafkasya artık gerçek bir coğrafyadır. Olaylar gerçeğe uygun biçimde Çeçenistan’da ve Dağıstan’da geçer; Çerkesler veya Tatarlar artık yoktur. Romanın kahramanları gerçek isimleriyle (Şamil, Hanefi, Bata, Hamzalo, Sado, Han Mahoma, Eldar) anılan Çeçenler ve Avarlardır, ancak Tatarca konuşmaya devam ederler.

Savaş bittikten ve Kafkasya artık Rusya İmparatorluğu’na tamamen katıldıktan sonra yazılmış olsa da, *Hacı Murat* romanı Kafkasya hakkındaki romantik imparatorluk söylemini yıkmıştır. Tolstoy, Aleksey P. Yermolov’un kişiliğinde simgeleşen politikaya ilk kez eleştirel yaklaşmıştır.⁵⁸⁰

Tolstoy, Kafkasya’nın önemli yer tuttuğu Rus ulusal bilincinin oluşum sürecine Kafkas eserleriyle önemli etkide bulunmuştur. Rus toplumsal bilincinde o zamana kadar oluşmuş olumsuz Kafkasya imgesini büyük ölçüde düzeltmiştir. Kafkasya’ya kendi bakışını bölge hakkındaki Rus söyleminin, özellikle de genel Rus ulusal söyleminin temel ögesi yapmıştır. Tolstoy bölgenin algılanmasında birçok oryantalist klişenin yıkılmasını sağlamış, Rus toplumunun bilincindeki Kafkasya imgesine hümanizm katmayı başarmıştır.

⁵⁷⁹ L.N. Tolstoy, “Variantı k Hacı-Muratu”, **Polnoye sobraniye soçineniy**, T. 35, Proizvedeniya, 1902-1904, 1950, s. 284.

⁵⁸⁰ L. Gatagova, “Obraz Kavkaza v russkom obşçestvennom soznanii: do i posle L.N. Tolstogo”, **Seminar "Lev Tolstoy. 100 let posle uhoda iz Yasnoy Polyani"**, Helsinki, 23-24/03/2011, s. 58-71.

SONUÇ

1960'lardan beri bilimsel bir disiplin olarak yürütülen imgebilim çalışmalarında, imgenin toplumsal belleğin bir dışavurum biçimi olduğu düşüncesinden hareketle imgenin, toplumsal ve kültürel olayların düşünce sistemlerine, sanata ve edebiyata yansımaları araştırılmaktadır. Tez çalışmamızda bu temelde, 19. yüzyıl Rus edebiyatında Kafkasya imgesinin doğuş nedenleri, oluşum biçimleri, zaman içindeki değişimleri, değişimin neden ve nasıl olduğu araştırılmıştır. Kafkasya imgesi ile toplumsal kalıp yargılar, toplumsal bilinçte oluşmuş, sosyal bir nesne olarak Kafkasya'yı şematik biçimde algılayan zihinsel yapı anlaşılmaktadır.

İmgeler içerisinde oluştukları toplumsal, siyasal ve kültürel koşulların ürünüdürler. Kafkasya imgesi de Rusya'nın kendi özgün koşullarında, bulunduğu coğrafi konuma, yaşadığı tarihsel süreç sonucunda oluşan toplumsal, siyasal ve kültürel yapıya bağlı olarak biçimlenmiştir.

Kafkasya'nın Rus toplumunun ve aydınlarının ilgi alanına girmesi, tarihsel olarak Rusya'nın 17. yüzyıldan itibaren imparatorluk haline gelerek güneye, Kafkasya sınırlarına ilerlemesiyle bağlantılıdır. Aynı dönemde Rusya, I. Petro'nun başlattığı ve II. Katerina'nın sürdürdüğü reformlarla Batılılaşma sürecine girmiş, 19. yüzyıl başında Rusya'da artık Avrupa düşüncesinin etkisinde bir aydın sınıfı oluşmuştur.

Batı düşüncesinde Antik Çağ'dan itibaren sadece coğrafi bakımdan değil, siyasi, ideolojik ve kültürel bakımdan da Doğu ve Batı kavramları mevcuttur, ancak Doğu kavramı büyük ölçüde Aydınlanma düşüncesinin ürünüdür. 16–17. yüzyıllarda gezginlerin aktardığı, henüz bütüncül bir değerlendirme ve bakış haline gelmemiş Doğu bilgisi, Aydınlanma döneminin başında biçimlenmiş ve Doğu toplumları aristokrasiye, kiliseye ve mutlakiyetçi rejimlere karşı mücadelede model olarak alınmıştır. 18. yüzyılın sonuna doğru, Avrupa toplum modelinin şekillenmesiyle Doğu'ya karşı bir üstünlük söylemi ortaya çıkmış ve coğrafi, iklimsel farklar ve ırksal üstünlük gibi etkenlere dayanılarak durağan Doğu toplumları karşısında dinamik Avrupa'nın farklılığı açıklanmaya çalışılmıştır.

İçeriği Aydınlanma döneminde oluşan ilerlemecilik ve Doğu despotizmi

kavramları 19. yüzyılda Doğu'ya ilişkin düşünceleri ve yaklaşımı derinden etkilemiştir. A.R. Jacques Turgot tarafından kurulan ve Wilhelm F. Hegel tarafından geliştirilen ilerleme düşüncesi, modern toplum modelinin bir tarih felsefesi çerçevesinde dünya tarihi içinde konumlandırılmasını sağlarken, Johann G. Herder'in felsefileştirdiği Doğu despotizmi kavramı da Doğu toplumlarının ötekileştirilmesinde temel işlevi görmüştür. Batılı modern toplum bu kavramlar üzerinden tanımlanmıştır.

Doğu–Batı sorunu merkezinde güncelliğini hiç yitirmeyen bir araştırma ve polemik konusu da oryantalizm kavramıdır. 1970'lere kadar Doğu'ya ilişkin tarih ve dil çalışmaları bağlamında kullanılan oryantalizm teriminin anlamı Edward Said'in "Orientalism" (1978) adlı kitabının yayımlanmasıyla kökten değişmiştir. Edward Said, Batı'nın "öteki" olarak Doğu denen bir kavram icat ettiğini, bunun hayali bir coğrafya, kurgusal bir tasarım ve güç merkezli bir algıya yaslandığını ileri sürmektedir. Said'in belirttiği gibi, Doğu hakkındaki her türlü bilgi, onu işaretleyen, çerçeveleyen ve inşa eden bir söylemin nedeni ve sonucudur. Bu söylem son kertede Doğu'yu Batılı gücün tahakkümüne ve sömürüsüne açmaya hizmet etmektedir.

Doğu'yu ve Doğulu'yu doğrudan tanıma fırsatını Haçlı seferleri (1100–1450) sırasında bulan Batı edebiyat dünyası için Doğu, 17. yüzyıla kadar daha çok Osmanlılar ve onların kültür dünyasıdır. Korkulan ve tehdit olarak görülen Doğu, edebiyatta olumsuz bir "öteki" olarak yer almıştır. Ortaçağ'da Batı'nın gözünde Doğu'nun önemi daha çok Hıristiyanlığın çıkış noktasıyla bağlantılı görülürken, Aydınlanma döneminde Doğu şiirin, edebiyatın, aşkın, romantizmin kaynağı olarak da görülmeye başlamıştır.

Batı edebiyatında Batı'nın Doğu'yu temsil etme ve Doğu üzerinde egemenlik kurma eğilimleri, yani edebiyat ve oryantalizm ilişkisi Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde ele alınmaktadır. Said'in anlayışına göre, Batılı yazarlar için Doğu sığınılacak mistik bir yer, manevi bir kaynak, bazen de belirli birkaç metne indirgenen egzotik anlatılar dünyası olarak görülmüştür.

Batı edebiyatında romantizmin Doğu'nun algılanışında önemli etkisi olmuştur. Düşüncelerinin sanatsal ifade biçimini ararken tarihi geçmişe, yerel renge ve doğaya yönelen romantikler için Doğu gizemleriyle, uygarlıkla tanışmamış yaradılışıyla, doğayla bütünlüğüyle ilgi merkezi olmuştur. Romantik yazarların bu arayışları

Doğu'ya gezileri başlatmış ve 18. yüzyılda altın çağını yaşayan gezi edebiyatını doğurmuştur. Batı, Doğu'nun karşısına uygarlık–doğallık (vahşilik) çağrışımıyla konmuştur. Romantik yazar ve şairler olağandışı bir estetik yaratmak için Doğu'yu mitleştirmişlerdir.

Avrupa'nın uygarlık ve ilerlemeyle eş anlamlı hale getirilmesi, buna karşılık Doğu'nun masum ve doğasının bozulmamış olduğu inancı edebiyatta “asil vahşi” (noble savage) tipini ortaya çıkarmıştır. “Asil vahşi” egzotik, ilkel veya uygarlık dışı, doğuştan iyi, onurlu ve asil, doğayla uyum içinde yaşayan bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Yazarın toplumu için tehdit veya rekabet söz konusuysa bu imge tehlikeli, batıl, şiddet düşkünü, tembel veya akıl dışı olarak yaratılmıştır.

Batı Avrupa düşüncesinde ve edebiyatında uzun bir süreç sonucunda oluşan Doğu imgesi, 17. yüzyıl sonlarından itibaren yüzünü Batı'ya çeviren Rusya'da da yansımaları bulmuştur. Rus düşüncesinde Doğu imgesi, oluşum özelliklerine göre üç evrede ele alınabilir. 17. yüzyıl sonlarına kadar olan ilk evre, Rusların kendi doğu sınırlarında yer alan değişik göçebe halkları “Doğu” olarak gördükleri dönemdir. Bu ilk evrede Doğu imgesi büyük ölçüde Asyalı halklarla çatışmalar ve savaşlar bağlamında oluşmuştur ve doğal olarak son derece olumsuzdur. İkinci evrenin başlangıcı 18. yüzyıl başlarıdır. Bu yıllardan itibaren, modernleşme hareketiyle ve Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle Rus toplumunun eğitimli kesimi kendini Avrupalı olarak görmeye ve Doğu'yu Avrupamerkezci bakış açısıyla algılamaya başlamıştır. Üçüncü ve son evre ise, 18. yüzyılın sonundan itibaren başlayan ve tüm 19. yüzyılı kapsayan, Rus oryantalizmi kavramıyla değerlendirilen dönemdir.

Rusya'da oryantalizm terimi çoğunlukla bir dönemin veya yazarın eserlerinde Doğu coğrafyasının, dillerinin, edebiyatının ve mitolojisinin yansımaları bulduğu edebi üslubu belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Rus edebiyat bilimi, oryantalizmi sıklıkla sadece doğubilim (vostokovedeniye), başka bir deyişle “klasik oryantalizm” olarak yorumlamaktadır. E. Said'in oryantalizm anlayışının Kafkasya örneğine uygulanabilirliği 1990'lı yıllardan beri tartışma konusudur. Karşı çıkanların tezine göre, Kafkasya Rusya'nın sınırlarına dahil olan, onun doğal bir parçasıdır. Avrupa ülkelerinin oryantalizm anlayışının temelinde yatan metropol ve koloni ayrımı, ülkenin ve halkının ayrı hukuki veya siyasi statüsü söz konusu değildir. Özellikle edebiyat eserlerinde, edebiyat imgesi zaten kurmaca olduğundan Kafkasya'nın

çarpıtılmış imgesi olamaz. Dolayısıyla Said'in oryantalizm anlayışı Rusya'nın Kafkasya ile ilişkisine uygulanamaz. Karşıt görüş ise, Rusya İmparatorluğu sınırları içinde olsa da merkezle Kafkasya'nın ilişkisinin metropol – koloni ilişkisi olduğunu, Kafkasya ve halkı hakkında Said'in çerçevesini çizdiği oryantalist söylemin var olduğunu ileri sürmektedir.

Klasik Rus oryantalizmi, 18. yüzyıl ortalarından itibaren doğubilim çalışmaları adı altında Doğu hakkında büyük bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Avrupa düşüncesinin etkisi arttıkça Rus oryantalizminin Rusya'nın Doğu'dan farklılığını ve üstünlüğünü sürekli vurgulayan boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılın önde gelen aydınlarının eserlerinde ve süreli yayınlarda görüldüğü üzere, Rus düşüncesinde Doğu kavramı sadece kültürel, sosyal ve siyasi yaşamın, oraya ait görülen toplumların ötekiliğini değil, bu yaşam alanlarının Avrupa'ya göre geri kalmışlığını, gelişmemişliğini de vurgulayan bir anlam kazanmıştır. Bu vurguya çoğunlukla Rusya'nın uygarlaştırma misyonu düşüncesi de eşlik etmektedir.

Rus toplumsal düşüncesinde Doğu imgesi, kannatimizce, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa oryantalizminin etkisi altında biçimlenmiştir. Eski Rus edebiyatında hac anlatıları ve gezi notlarıyla sınırlı olan Doğu'nun edebi anlatımının çerçevesi, 18. yüzyılda Aydınlanma'nın etkisiyle genişlemiştir. Denis Fonvizin'in Fransızcadan çevirdiği Doğu temalı eserler, ayrıca Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden çevrilen öyküler yayımlanmıştır. Özellikle Voltaire'in Doğu öyküleri büyük ilgiyle karşılanmıştır.

1820'lerde romantizmin Rus edebiyatında egemen olmaya başlamasıyla, Doğu imgesi hem Avrupa edebiyat geleneğinin bir yansıması olarak, hem de Rusya'nın kendine özgü Doğu kavrayışı bağlamında biçimlenmiştir. A.A. Bestujev-Marlinski, A.S. Puşkin, M.Y. Lermontov gibi şairler Byron romantizminin etkisiyle yeni, renkli ve cezbedici bir Doğu resmetmişlerdir. Rus düşüncesinde ve edebiyatında 18. yüzyıl ortalarından itibaren iki ayrı kavram olarak ortaya çıkan Asya ve Doğu ayrımı önemli bir olgudur. Asya kavramı Orta Asya ve Kafkasya'yı kapsarken, Doğu Arap, Fars ve Osmanlı dünyasıyla özdeşleştirilmiştir. Doğu, köklü bir kültürün kaynağı olarak genelde olumlu algılanırken, Asya kabalık, geri kalmışlık, despotluk ve barbarlıkla eşdeğer görülmüştür.

Edebiyatın toplumsal düşünceyle iç içe olduğu, yazar ve şairlerin içinde yaşadıkları toplumsal, tarihi, kültürel ve siyasi koşullardan etkilendikleri tartışmasız bir gerçektir. Bu bağlamda, 19. yüzyılda Rus toplumsal düşüncesinde Kafkasya imgesinin oluşumunda, Kafkasya hakkında yapılan bilimsel araştırmaların, yayımlanmış anıların ve süreli yayınların önemi büyüktür.

Kafkasya'nın bilimsel olarak araştırılması savaş koşullarında gerçekleşmiştir. Bölgenin ele geçirilmesi ve yönetilmesi için yapılan planlar, bölge hakkında çok yönlü bilgiler gerektirmiştir. Kafkasya'nın araştırılmasında öncü rolü Petersburg Bilimler Akademisi oynamıştır. Araştırmalar genellikle Akademi'nin hizmetindeki yabancı bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Savaş nedeniyle Kafkasya'da bulunan asker ve diğer görevlilerin, özellikle Dekabristlerin yazdıkları anılar önemli tarihi belgeler niteliğindedir. Kafkasya imgesinin oluşumunda “publitsistika” olarak adlandırılan toplumsal içerikli yazılar da önemli yer tutmaktadır. 19. yüzyıl Rusyası'nda bu yazılarda Kafkasya hakkında yaratılan imgeler toplum bilincinde uzun süre etkili olmayı sürdürmüştür. Rus toplumunun Kafkasya ile gerçek anlamda tanışmasının temelini, 1846 yılında Tiflis'te yayımlanmaya başlayan “Kavkaz” gazetesi atmıştır.

Rus düşüncesinde Kafkasya imgesinin oluşumuna bakarak denebilir ki, Rus aydınları Batılı tarih modelini esas alarak yerli Kafkas halklarında daha çok “ilkellik” aramışlar ve onların “geri kalmışlığını” vurgulamışlardır. Bu sadece memurlara, askerlere değil, aydınlara ve yazarlara, toplumun diğer sosyal katmanlarına da özgüdür. İktidar ve toplumun geneli “Dağlıları” uygarlığın dışında kalmış kabileler, soygun ve yağmayla yaşayan “yırtıcılar” olarak görmüş ve zorla uygarlaştırılmalarını haklı bulmuştur.

Gürcistan'ın 1801 yılında Rusya İmparatorluğu'na katılmasıyla, yeni “güney toprakları”nın edebi olarak yorumlanması süreci başlamıştır. Kafkasya'yı kültürel-tarihi bir nesne olarak inceleyen Rus yazarların, şairlerin, bilim insanlarının ve askerlerin tecrübesi temelinde “Edebi Kafkasya” (literaturniy Kavkaz) kavramı ortaya çıkmıştır. Rus edebiyatında genel olarak romantizmin egemen olduğu 1820–1840 yılları arası, Kafkasya'nın coğrafi-kültürel imgesinin oluştuğu ve yerleştiği en önemli evredir. Kafkasya doğasının “vahşiliği” birçok bakımdan romantik yazarların imgelemine ve sembolizmini belirlemiştir. Kafkas dağları çağdaş dünya (uygarlık) ile

bakir, yani Tanrı'nın yarattığı ilk örneğe yakın olan dünya arasındaki doğal sınır olarak görülmüştür.

Özgürlük anlayışı da Kafkasya'nın önemli bir özelliği olarak görülmüştür. A.S. Griboyedov'un, A.S. Puşkin'in, M.Y. Lermontov'un ve L.N. Tolstoy'un özgürlükçü düşünceleri Kafkasya'da biçimlenmiştir. Ancak hayranlık duyulan bu özgürlük "Dağlı"nın bireysel özgürlük anlayışıdır, Kafkas halklarının Rusya'ya karşı özgürlük mücadelesine hayranlığa dönüşmemiştir.

Çetin düşman, yırtıcı, soygunla yaşayan, kadim soylu geleneklere bağlı dağlı şövalye, vahşi özgürlüğüne her şeyden fazla değer veren gizemli varlık olarak biçimlenen romantik Dağlı imgesi, Byron ve Scott döneminin İngiliz edebiyatıyla büyüyen birçok Rus soylusunu Kafkasya'ya çekmiştir.

Rus edebiyatında Kafkasya teması ilk kez Gavriila R. Derjavin ve Vasili T. Narejny'ın eserlerinde yer bulmuştur. Derjavin *Kont Zubov'un Kafkas Dağları'ndan Geçerek İran'dan Dönüşüne* başlığıyla 1797'de yayımlanan kasidesiyle Rus edebiyatında Kafkasya'nın şiirsel tasvirinde ilk sayfayı açmıştır. Narejny bir yılını Tiflis'te geçirmesine rağmen *Kara Yıl ya da Dağlı Prenslar* romanında Kafkasya'nın imgesi "bilinmeyen, gizemli uzak ülke"dir. Romanda Kafkasya fantastik maceraların geçtiği arka plan olarak kullanılmaktadır.

Vasili A. Jukovski'nin *Voyeykov'a Mektup* (1814) adlı şiiri, romantik Rus edebiyatında temanın özgün bir başlangıcı sayılmaktadır. Jukovski Kafkasyalıları "ilkel", "yırtıcı", "yağmacı", "vahşi" vb. niteliklerle resmederek ilk kez olumsuz "Dağlı" imgesinin çerçevesini çizmiştir.

Kafkasya temalı Rus edebiyat geleneğinin temelini atan, A.S. Puşkin'in *Kafkas Tutsağı* (1822) poeması olmuştur. Rus tutsak ile vahşi Dağlı kızın aşkı, Kafkas-Rus Savaşı döneminde benzer konuyu işleyen hemen her romantik şiirde kullanılmıştır. Puşkin, Jukovski'nin çerçevesini çizdiği şiddet düşkünü, yağma ve soygunla yaşayan savaşçı Dağlı imgesini geliştirmiştir. Puşkin'in poemanın sonundaki epilogta Rus ordusunun Kafkasya'daki zaferlerine, Kafkasya'nın fethini acımasız yöntemlerle gerçekleştiren generallere övgüler düzmesi eleştirilmiştir.

Puşkin'in tamamlanmadan kalan *Tazit* poemasında anafikir, geri kalmış kabul edilen Kafkas halkının aydınlanması, gelişmiş ve uygar insanlık ailesine katılmasıdır. Puşkin'in o zamanki düşüncelerine göre, bunun yolu Hıristiyanlıkla tanışmalarıdır.

1829 yılında şairin Kafkasya ve Erzurum yolculuğundan sonra yazdığı *Gece Sisi Kaplamış Tepelerini Gürcistan'ın, Kafkas, Çığ, Kazbek'te Bir Manastır* şiirlerinde Kafkasya, o dönemde yaşadığı düşünsel değişikliklerin, iç dünyasındaki arayışların gerçekleştiği bir arka plandır. Gezi notlarından oluşan *Erzurum Yolculuğu*, Rus edebiyatında Doğu'nun ve Kafkasya'nın gerçekçi imgesinin oluşumunda ilk adım kabul edilmektedir.

Puşkin'in çağdaşı ve ardılı olan birçok edebiyatçı genellikle aynı temaları tekrarlamışlardır. A.S. Griboyedov'un *Yırtıcılar Çegem'de* (1825) şiirinde, A.A. Şişkov'un *Lonskoy* (1828) poemasında, A.İ. Polejayev'in *Erpeli* (1830), *Çir-Yurt* (1831-32) poemalarında ve *Germeçug Mezarlığı* (1833) şiirinde ve daha birçok edebiyatçının eserinde, Kafkasya'nın vahşi doğası içinde yüzyıllardır aynı geleneklerle yaşayan "yırtıcı Dağlı" imgesi değişmemektedir.

Rus edebiyatında romantik Kafkasya imgesinin oluşmasında büyük katkısı olan yazarlardan A.A. Bestujev-Marlinski'nin adı *Ammalat Bek* (1832) öyküsü yayımlandığında Kafkasya ile birlikte anılmaya başlamıştır. Mektup türündeki iki eserinde, *Dağlılara Esir Düşen Subayın Öyküsü*'nde ve *Molla Nur* adlı uzun öyküsünde yazar, ilerlemeci tarih anlayışıyla Kafkasyalıları kendi zamanının çok gerisine yerleştirmekte, hiç değişmeyen ataerkil gelenekler içinde soygun ve yağmayla yaşayan, şiddet düşkünü bir topluluk tasvir etmektedir. Bestujev-Marlinski'ye göre "Asyalı"nın insanlık adına aydınlatılması gerekmektedir ve bu görev de Rusya'ya düşmektedir.

M.Y. Lermontov'un yaratıcılığında Kafkasya önemli yer tutmaktadır. Kafkasya konulu eserleri, Lermontov'un 1837 yılındaki Kafkasya sürgününe bağlı olarak iki döneme ayrılabilir. Çocukluğunda edindiği Kafkasya izlenimleriyle yazdığı şiirlerde Kafkasya sevgisi ve özlemi hissedilir. *Çerkesler, Kafkas Tutsağı, Kanlı, Bastunci Aulu, İsmail Bey, Hacı Abrek* poemalarında 1830'ların başında ilgi duyduğu sosyal ve etik sorunlara değinir. Korkaklığı ve ihaneti yargılayarak cesareti, yurt sevgisini, toplum karşısındaki görevleri hatırlatır.

Lermontov, sürgünden sonraki Kafkasya izlenimleriyle *Kaçak, Mtsiri, İblis* poemalarını, *Zamanımızın Bir Kahramanı* romanını ve birçok şiir yazmıştır. *Zamanımızın Bir Kahramanı* romanında Kafkasya, "Bela" dışındaki diğer dört öyküde Rus kahramanların eylemde bulunduğu bir arka plan olarak kullanılmıştır.

Lermontov'un romanda Maksim Maksimic olarak karşımıza çıkan, Kafkasya'da görev yapan Rus subayı tipini gerçekçi motiflerle işlediği Kafkasya konulu son eseri *Kafkasyalı* başlıklı denemesidir.

Lermontov'un eserlerinin çoğunda, özellikle şiirlerinde Kafkasya vahşi doğasıyla eylemin gerçekleştiği mekân işlevi görürken, Kafkasyalı imgesine rastlanmamaktadır. Kafkasyalı kahramanların yer aldığı eserlerde ise, Rus romantizminin "Dağlı"ya atfettiği yağmacılık, intikamcılık, savaşçılık ve özgürlük düşkünlüğü gibi nitelikler görülmektedir, fakat onu uygarlaştırmaya yönelik bir yaklaşım yoktur.

L.N. Tolstoy Kafkasya'da bulunduğu dönemde (Mayıs 1851 – Ocak 1854) edindiği izlenimlerle *Baskın* (1852), *Kazaklar* (1852), *Orman Kesimi* (1852-54), *Rütbesi Düşürülen* (1856), *Kafkas Tutsağı* (1872) ve *Hacı Murat* (1890-1900) adlı eserlerini yazmıştır. Tolstoy, romantik Kafkasya imgesine karşı çıkmış, Rus toplumsal bilincinde o zamana kadar oluşmuş olumsuz Kafkasya imgesini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Oryantalist söylemin "Doğulunun Batılı tarafından temsili" ögesi, 19. yüzyıl Rus Kafkas edebiyatının hemen tüm eserlerinde görülmektedir. Anlatıcı olarak yazarın veya eserin Rus kahramanının yerli Kafkasyalıyla ilişkisi özne-nesne temelinde kurgulanmıştır. Yazar/Rus kahraman Kafkasyalı adına konuşma, onun hakkında yargıda bulunma hakkını ve yetkisini kendinde görür.

Eserlerde sürekli "geleneğe" vurgu yapılır. Kafkasyalılar yüzyıllardır değişmeyen geleneklere göre yaşarlar. Yazar Kafkasyalıları kendi zaman çizgisinin gerisine yerleştirir. "Ataerkillik, "ilkellik" sürekli vurgulanan özelliklerdir. Soygunculuk, yağmacılık, savaşçılık, kan davası vb. gelenekler eski zamanların alışkanlıkları olarak açıklanır. Kafkasya halkının durağanlığı ve değişmezliğiyle ilgili bu söylem, ilerlemecilik düşüncesiyle bağlantılıdır. A.A. Bestujev-Marlinski başta olmak üzere, romantik yazar ve şairlerin hemen bütün eserlerinde bu özellik görülür.

Aydınlanma döneminde Montesquieu'nun iklim ve coğrafya ile açıkladığı Doğu despotizmi, Rus edebiyatının eserlerinde Kafkasyalıların toplumsal yapısında, kişilerin karakterinde görülür. Şiddet düşkünlüğü, baskın, savaş, intikam, cinayet, kan davası birçok eserde neredeyse ana motiftir.

Rusya'nın Doğulu kimliğine atıfla, Rus yazar ve şairler için Kafkasya'nın uzak egzotik bir ülke değil, bizzat bulunup tanıdıkları bir yer olduğu; Puşkin, Bestujev-Marlinski, Lermontov vd. yazarların Kafkasya'yı iyi tanıdıkları ve Rus okuruna tanıttıkları Rus edebiyat tarihçiliğinde yaygın bir inançtır. Oysa 19. yüzyıl eserlerinde Kafkasya'nın etnik, kültürel ve coğrafi bilgisi gerçeklikten uzak ve çoğunlukla hayal ürünüdür. Rus edebiyatçıları Kafkasyalıların geleneklerine, yaşam tarzına ve kültürüne romantizmin yerel renk arayışı bağlamında ilgi göstermişlerdir. Yazarların daha iyi bildiği İran, Türk ve bazen Gürcü kültürünün öğeleri Çerkeslere, Çeçenlere, Dağıstanlılara mal edilmiştir. Eserlerde Kafkas halkları çoğunlukla kendi bölgelerinin dışında eylemde bulunurlar ve Tatarca konuşurlar. Genel olarak Kafkasya, Rus kahramanların eylemde buldukları bir mekân, yazar ve şairlerin düşüncelerini ortaya koydukları arkaplandır.

Kafkasya'da karşıtlıklar bir arada bulunur. Kafkasyalı çocuksudur, akli yerine duygularıyla hareket eder. Aynı zamanda sert, gaddar ve intikamcıdır. Onur, şövalye ruhu, konukseverlik özellikleri güvenilirlik, sinsilik ve soygunculukla bir arada bulunur. Olumlu ya da olumsuz özellikler bazı yazar ve şairlerde belirginken, bazen aynı yazarda hepsi bir arada bulunur, birinden diğerine çabucak geçiş yapılıır.

Oryantalist söylemin başlıca öğelerinden biri olan, olumsuz ve aşağılayıcı sıfatların tutarlı kullanımı, özellikle Aydınlanmacı romantik yazar ve şairlerde yaygındır. İlkel, geri kalmış, soyguncu, yağmacı, yırtıcı, sinsi, güvenilirmez, pis vb. nitelermelere Lermontov ve Tolstoy dışında hemen bütün yazar ve şairlerde rastlanmaktadır.

Doğu'nun dişileştirilmesi özelliği, Rus edebiyatında Batı Avrupa oryantlizminden ayrılmaktadır. "Dağlı" imgesi savaşa bağlı olarak biçimlendiği için cesaret, savaşçılık, yiğitlik vb. nitelikler taşımaktadır. Bununla birlikte, Kafkasya'da romantik aşk yaşanan "dağların kızı", "Dağlı" imgesinden çok farklıdır. Dağlı'ya yüklenen olumlu ya da olumsuz özellikler Kafkasyalı yerli kızda (genellikle "Çerkes kızı") görülmez. O, uysallığın, sadakatin ve aşkın sembolüdür.

Bu bağlamda Rus edebiyatında Gürcistan ve Gürcü imgesi farklılık göstermektedir. Hıristiyan olan Gürcistan Rusya İmparatorluğu'na savaş yoluyla katılmadığından, Gürcü imgesi savaşla bağlantılı oluşmamıştır ve dişileştirme özelliği geçerlidir. Edebiyat eserlerinde Gürcistan, Rusya tarafından İran ve Osmanlı

tehlikesinden kurtarılan ve damat-gelin metaforuyla dişileştirilen bir imgedir. Buna bağlı olarak Gürcü erkekleri de zayıf, gcsz, eylemde bulunmayan kişiler olarak tasvir edilir.

Oryantalist söylemin uygarlaştırma ya da kurtarma misyonu, özellikle Dekabrist yazar ve şairlerde belirgin olarak görülmektedir. Lermontov'da ve Tolstoy'da ise yoktur. Ancak buna dayanan imparatorluk politikasına karşı bir duruş da yoktur. Lermontov'un ve Tolstoy'un eserleri Rusya'nın uygarlaştırma misyonunun görülmediği nadir örneklerdir.

Sonuç olarak, Rus yazar ve şairlerin ilerlemecilik ve Doğu despotizmi gibi Batı oryantalizminin felsefi temelini oluşturan düşünceleri büyük ölçüde benimsedikleri, Avrupamerkezci bakış açısına sahip oldukları ve eserlerinde Kafkasya imgesini bu çerçevede oluşturdukları sylenabilir.

Özetle, 19. yüzyıl Rus edebiyatı Avrupa düşüncesinden miras aldığı Doğu imgesini geliştirip sürdürmüştür. Rus aydınlarının "Dağlı" tasavvuru, kendi "Batılı Rus" kimliklerini tanımlamak için de uygun bir araç olmuştur. 19. yüzyıl Rusların Batılı kavramları kullanarak kendi kimliklerini yeniden tanımlamaya, kendilerini Batılı anlamda modernleşen bir ulus, Avrupa'nın parçası olan bir ülke olarak göstermeye çalıştıkları bir dönemdir. Batılılaşan Rus aydınları Kafkasya'da kendilerini arındırmak istedikleri "Doğu"yu görmüşlerdir. Dolayısıyla, Rusya'nın kendisini tanımlaması çerçevesinde Kafkasya, Rusya'nın ve genelde uygar dünyanın Doğulu "tekisi" olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abaşın, Sergey: “Rets. na kn.: Vera Tolts 'Sobstvennyy Vostok Rossii’”, **Antropologičeskiy Forum**, 2014, <http://anthropologie.kunstkamera.ru/index>, (Çevrimiçi) 29 Eylül 2015.
- Adas, Michael: “Contested Hegemony: The Great War and the Afro-Asian Assault on the Civilizing Mission Ideology”, **Journal of the World History**, Vol.15, № 1, March 2004.
- Afanasyev, V.V.: **Jukovski**, Moskva, Mol. Gvardiya, 1986.
- Akdoğan, N. Seda: **L.N. Tolstoy’un Yapıtlarında Kafkas Teması**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010.
- Aksu, Şener: **Hegel ve Tarih Felsefesi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2000.
- Alekseyev, P.V. : “İslam v russkoy literature: rojdeniye giperteksta”, 2009, (Çevrimiçi) <http://ec-dejavu.ru/i/Islam.html>, 14 Kasım 2012.
- : **Vostok i vostočnyy tekst russkoy literaturı pervoy polovini XIX. veka: kontseptosfera russkogo orientalizma**, dok. dis., Tomsk, Tomskiy gos. un., 2015.
- Altun, Fahrettin: **Modernleşme Kuramı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.
- Amin, S.: **Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çev. M. Sert, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Andreyev, A.Y.: **A.S. Griboyedov**, 2013, (Çevrimiçi) <http://griboedov.lit-info.ru>, 25 Şubat 2014.
- Andronnikov, İ.L.: **Lermontov: İssledovaniya i nahodki**, Moskva, Hud. lit., 1977.
- Apostolov (Ardens), N.N.: **Tvorçeskiy put L.N. Tolstogo**, Moskva, İzd. Akademii nauk SSSR, 1962
- Arhireyev, M.V.: “Kavkaz, imperiya, Yevropa: bolşaya Kavkazskaya voyna russkoy literaturı”, **İstoriko–literaturniy sbornik**, Tver, İzd-vo tver. un-ta, 2002, s. 28–38.
- : **Kavkazskaya voyna v russkoy literature 1820-1830-h godov**, dok. dis.: 10.01.01, Tver, 2004.

- Aristoteles: **Politika**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.
- Avtorhanov, A.: “Abrek Beybulat Taymiyev”, **K osnovnim voprosam istorii Čeçni**, Grozni, 1930.
- Ayas, Güneş: “Batı Uygarlığının Krizi ve Rus 'Ruhu'”, **Sosyologca**, Şubat 2011, s. 63-86.
- : “Toplumlar Arası İlişkilerde Rol Farklılığı Çerçevesinde Rus ve Türk Modernleşmesine Mukayeseli Bir Bakış”, **Türkiye'de Modernleşme - Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s. 207-224.
- Aykut, Altan: “Otnoşeniye L.N. Tolstogo k voyne v rannih kavkaskih povestyah (“Nabeg” i “Rubka Iesa”)”, **L.N. Tolstoy'un Yazınsal Mirası Sunumları**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 15-26.
- Aytaç, Gürsel: **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Say Yayınları, 2009.
- : **Yeni Alman Edebiyat Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Azadovski, M.K.: “O literaturnoy deyatelnosti A.İ. Yakuboviça”, **Literaturnoye nasledstvo**, Moskva - Leningrad, 1956, s. 271-282.
- Bagration-Muhraneli, İ.L.: “Perviy russkiy roman o Kavkaze (“Çerniy god, ili Gorskiye knyazya” V.T. Narejnogo)”, **Filologiya i kultura**, 2012.
- : “Vospriyatiye Kavkaza russkoy klassičeskoj literaturoy”, **XVIII yejegodnaya bogoslovskaya konferentsiya PSTGU: Materialı, T. I**, Moskva, 2008. 396-400.
- Barthold, V.V.: **Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm**, Çev. Kaya Bayraktar, & Ayşe Meral. İstanbul, Küre Yayınları, 2004.
- Behramoğlu, Ataol: **Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Belçikov, N.F.: **İstoriya russkoy literaturı: V 10 t.**, Moskva-Leningrad, AN SSSR, İn-t rus. lit. (Puşkin. Dom), 1941-1956.

- Belinski V.G.: “Geroy našego vremeni”, **Polnoye sobraniye soçineniy**, T. 4, Stati i retsenzii (1840-1841), Moskva, İzd. Akademiya Nauk SSSR, 1954, s. 173-175.
- : “Povesti i rasskazı P. Kamenskogo”, **Polnoye sobraniye soçineniy v 13 tomah**, Tom II, Stati i retsenzii, Moskva, İzd. Akademii nauk SSSR, 1953–1959, s. 481-484.
- : “Retsenziya”, **Sbornik gazetı: Kavkaz, Pervoye polugodiye 1846**, 1846. (Çevrimiçi) <http://www.studfiles.ru/preview/6326589/page:31>, 26 Aralık 2015.
- : **Sobraniye soçineniy v treh tomah**, Ed. F.M. Golovençenko, Moskva, OGİZ, 1948.
- Belozerskaya, N.A.: **Vasili Trofimoviç Narejny: istoriko-literaturniy oçerk**, SPb, Panteleyev, 1896.
- Bentkovski, İ.V.: **İstoriko-statistiçeskoye obozreniye inorodtsev-mogametan, koçuyuşçih v Stavropolskoy gubernii**, Stavropol, 1883.
- Berejnaya, N.N.: **Orientalizm i russkoye provintsialnoye istoriopisaniye o jıtelyah "çujih" prostranstv Severnogo Kavkaza**, (Çevrimiçi) 18.10.2010, <http://www.newlocalhistory.com/node/154>, 03 Kasım 2015.
- Berje, A.P.: “Kratki biografiçeskiy oçerk Şora-Bekmurzina Nogmova”, **Kavkazskaya Starina**, 1884, (Çevrimiçi) http://az.lib.ru/b/berzhe_a_p/text_1884_predislovie_k_knige.shtml, 12 Ocak 2015.
- Bernal, M.: **Kara Atena: Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi, 1785-1985**, Çev. Ö. Buze, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998.
- Bernard, Lewis: **Çatışan Kùltürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler**, Çev. Nurettin Elhuseyni, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Bernier, F.: **Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668**, Ed. by Arthur Smith, Trans. Archibald Constable, London&New York, H.Milford, Oxford University Press, 1914.
- Bestujev-Marlinski, A.A.: “Pismo k bratyam 24 dekabrya 1831 g.”, **Russki Vestnik**, № 6, 1870,

- : “O romane N. Polevogo 'Klyatva pri grobe gospodnem’”, **Soçineniya v 2-h t.**, T. 2, Moskva, 1985, s. 125-131.
- : “Pismo k doktoru Ermanu”, **Moskovskiy Telegraf**, Çast 41, № 17, 1831, (Çevrimiçi) www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Bestuzev_A_A/brief_ehrmann.phtml, 17 Eylül 2015.
- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 2 t., Moskva, 1958.
- : “Polnoye sobraniye soçineniy A. Marlinskogo,” **Sobraniye soçineniy v 3 tomah**, Ed. M.Y. Polyakov, T. 1, Stati i retsenzii 1834-1841 gg., Moskva, 1948.
- : “Rasskaz ofitsera, bıvşego v plenu u gortsev”, **Vtoroye polnoye sobraniye soçineniy**, T. II. Ç. IV, Sankt-Peterburg, 1847.
- : **Soçineniya**, v 2 t., Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1981.
- Bilici, İbrahim E. “Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake’in Seyahatnamesi, Eothen Örneği”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)**, Sayı 2, Eylül 2011, s. 1-21.
- Blagoy, D.D.: **Sotsiologiya tvorçestva Puşkina: Etyudı**, Moskva, 1931.
- : **Tvorçeskiy put Puşkina (1813-1826)**, Moskva-Leningrad, 1950.
- Blaramberg, İogann: **İstoriçeskoye, topografiçeskoye, statistiçeskoye, etnografiçeskoye i voyennoye opisaniye Kavkaza**, Nalçık, İzdatelskiy tsentr El-Fa, 1999 (1834).
- Bobrovnikov, V.O.: “Orientalizm v literature i politike na rossiyskom Kavkaze XIX v’”, **Obşçestvenniy institut politiçeskih i sotsialnih issledovaniy Çernomorsko-Kaspiyskogo regiona**, (Çevrimiçi) 06 2014, <http://bs-kavkaz.org/2014/06>, 29 Ağustos 2014 .
- Bock, Kenneth: “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Çev. A. Uğur, Ankara, 1990, s. 53-96.
- Boehmer, Elleke: **Colonial&Postcolonial Literature: Migrant Metaphors**, Oxford, Oxford University Press, 2005.

- Borozdin, K.A.: “İz moih vospominaniy”, **İstoriçeskiy Vestnik**, № 6, 1889.
- Boyçenko, V.A.: **Kavkaz v russkoy poezii**, Rostov-na-Donu, Rostovskiy universitet, 1986.
- Boztemur, Recep: “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 9, 1998, s. 79-110.
- Bronevski, S.M.: **İstoriçeskiye vıpski o snoşeniyah Rossii s Persiyeyu, Gruziyeyu i voobşçe s gorskimi narodami, na Kavkaze obitayuşçimi, so vremen İvana Vasileviça donine**, Peterburg, 1996 (1823).
- Bulut, Yücel: **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2004.
- Carre, Jean-Marie: **La Litterature comparee**, Paris, Presses universitaires de well, France, 1951.
- Cassirer, Ernst: **Rousseau, Kant, Goethe**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Caubayeva, F.İ.: **Ekzotiçeskaya leksika v proizvedeniyah russkih pisateley o Kavkaze: A.A. Bestujeva-Marlinskogo, A.S. Puşkina, M.Y. Lermontova, L.N. Tolstogo. Opıt slovarya**, Stavropol, SGU, 2008.
- Clarke, J.J.: **Oriental Enlightenment: The Encounter Between Asian and Western Thought**, London and New York, 1997.
- Condorcet, M., de.: **İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Tablo Taslağı**, Çev. O. Peltek, 2 Cilt, Cilt 1, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1944.
- Çaadayev, P.Y.: **Polnoye sobraniye soçineni i izbranniye pisma**, v 2-h t., Moskva, Nauka, 1991.
- Çalisova, N.Y.,:
A.V. Smirnov: “Podrajaniya vostoçnım stihotvortsam: vstreça russkoy poezii i arabskoy poetiki”, **Sravnitel'naya filosofiya**, Moskva, 2000, s. 57-73.
- Çernaya, L.: “Obraz 'zapada' v russkoy kulture XI–XVII vv.”, **Rossiya i Zapad: Dialog ili stolknoveniye kultur: sbornik statey**, Moskva, 2000, s. 31-46.

- Çiçihin, V.V.: “Geokulturniy obraz Severnogo Kavkaza v russkoy literature XVIII - XIX vv.”, **Materialı IX Mejdunarodnoy konferentsii studentov i aspirantov po fundamentalnim naukam “Lomonosov-2002”**, Moskva, MGU, 2002, s. 76-89.
- Çiğdem, Ahmet: **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Çırakman, Aslı: “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, **Doğu-Batı. Oryantalizm-1**, Ağustos-Eylül-Ekim 2002, s. 189-206.
- : “Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem”, Düzenleyen Kültürel ve Sosyal İşler Daire Bşk. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, **Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 105-118.
- Danilevski, N.Y.: **Rossiya i Yevropa**, Moskva, Kniga, 1991 (1895).
- Delanty, G.: **Avrupa'nın İcadı**, Çev. H. İnanç, Ankara, Adres Yayınları, 2005.
- Demir, Fethi: “Batılılaşma İzleğinin Edebiyata Yansımaları Bağlamında Edward Said'in Şarkiyatçılık Adlı Eseri”, **Batman Ün. Yaşam Bilimleri Dergisi**, Batman, 18-20 Nisan 2012, s. 533-542.
- Derjavin, G.R.: **Biografiya G.R. Derjavina**, (Çevrimiçi) <http://www.biografiya.ru/biography/derzhavin-gavriil-romanovich.htm>, 04 Eylül 2015.
- : “Na perehod Alpiyskih gor”, **Stihi i o stihah**, (Çevrimiçi) <http://derzhavin.ouc.ru/na-perekhod-alpiyskikh-gor.html>, 18 Mayıs 2014.
- : **Stihotvoreniya**, Leningrad, İzd. Sovetskiy pisatel, 1957.
- Dickens, Charles: “The Noble Savage”, **Household Words**, Volume VII, No. 168, 06 1853.
- Dickinson, Sara: “Russia’s First “Orient”: Characterizing the Crimea in 1787”, **Kritika: Explorations in Russian and History** Vol. 3, No. 1 2002, pp. 23-24.
- Dimasey, A.: **Osnovnaya ideya povestey Marlinskogo (Bestujeva)**, (Çevrimiçi) <http://www.getsoch.net/osnovnaya-ideya-ovestey-marlinskogo-bestuzheva>, 17 Aralık 2014.

- Dobrolyubov, N.A.: "O značenii naših poslednih podvigov na Kavkaze", **Sobraniye soçineni v devyati tomah**, T. 5, stati i retsenzii (iyul-dekabr 1859), Moskva-Leningrad, 1962, s. 37-45.
- Dostoyevski, F.M.: "Çto takoye Aziya dlya nas?", **Polnoye sobraniye soçineni v 15 tomah**, T. 14, Dnevnik pisatelya, yanvar 1881, SPb, Nauka, 1995, s. 503-507.
- : "Dnevnik pisatelya za 1877 g.", **Russkaya İdeya. Sbornik proizvedeniy russkih mısliteley**, Moskva, Ayris, 2002, s. 158-162.
- Dubrova, Yakov P.: **Bit kalmikov Stavropolskoy gubernii do izdaniya zakona 15 marta 1892 g.**, Kazan, 1898.
- Dyserinck, Hugo: **Komparatistik. Eine Einföhrung**, Bonn, Bouvier Verlag, 1991.
- Dzidzariya, G.N.: **Dekabristi v Abhazii**, Sohum, Alaşara, 1979.
- Danilevski, N.Y.: **Rossiya i Yevropa: Vzglyad na kulturniye i politiçeskiye otnoşeniya slavyanskogo mira k germano-romanskomu**, Peterburg, 1995 (1871).
- Dyakov, V.A.: "İstoriçeskiye realii Hacı-Murata", **Voprosı istorii**, № 5, Moskva, 1973, s. 135-148.
- Eliade, Mircea: **Mif o blagorodnom dikare, ili prestij naçala**, (Çevrimiçi) http://readtiger.com/www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/El_iade/Mif_BIDik.php, 24 Mart 2014.
- Ellingson, T.: **The Myth of the Noble Savage**, Berkeley, University of California Press, 2001.
- Emirova, L.A.: **Kavkazskaya proza A.A. Bestujeva-Marlinskogo: problema yevraziyskogo kulturnogo dialoga**, Mahaçkala, 2002.
- Erdoğın, Türkan: "Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, № 10, 2011, s. 117-125.
- Erturan, Nihal: **M. Yu. Lermontov'un Roman Sanatı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

- Esenbayeva, Razita: “Kavkazskiye poemı A.İ. Polejayeve”, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.nana-journal.ru/states/dowt/914-2012-02-07-08-26-59.html>, 25 Kasım 2014.
- Etkind, Aleksandr: “Russkaya literatura, XIX vek: Roman vnutrennoy kolonizatsii”, **Novoye literaturnoye obozreniye**, № 59, Moskva, 2003, s. 103–124.
- Eydelman, N.Y.: “**Bit mojet za hrebtom Kavkaza...**”: **Russkaya literatura i obşçestvennaya mısl pervoy poloviny XIX v., Kavkazskiy kontekst**, Moskva, 1990.
- Eyhenbaum, B.M.: **Molodoy Tolstoy**, Peterburg-Berlin, İzd. Z.İ. Grjebina, 1922.
- Eyigün, Sabri: “Batı Edebiyatında Öteki Olgusu ve Nedenleri”, **Türk Dili**, Ankara, 1990, s. 457-458.
- Fadeyev, R.A.: “Pisma s Kavkaza: Zapiski o kavkazskih delah”, **60 let Kavkazskoy voynı**, Moskva, 2007 (1860), s. 22-36.
- Fedorovski, N.G.: **V poiskah svoeyo puti: Rossiya mejdu Yevropoy i Aziyey**, Moskva, 1994.
- Filipson, G.İ. : **Vospominaniya Grigoriya İvanoviça Filipsona**, (Çevrimiçi) www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1, 15 Nisan 2015.
- Fontana, Josep: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. N. Elhüseyni, İstanbul, Afa Yayınları, 1995.
- Gaciyev, Agil.: **Vostok v russkoy literature**, Bakü, 2011.
F. Rzayev,
M. Yakubova
- Gaciyeva, N.: “Vostok' v russkoy literature XIX veka”, **Vostok-Zapad v russkoy literature XI-XXI vekov**, İstanbul, Fatih Üniversitesi - Uluslararası Konferans Tebliğleri, 2009, s. 35-39.
- Gaçev, G.D.: **Natsionalniye obrazy mira. Tsentralnaya Aziya: Kazahstan, Kirgiziya. Kosmos İslama (intellektualnaya puteşestviya)**, Moskva, 2002.
- : **Obraz v russkoy kulture**, Moskva, İskusstvo, 1981.

- Gairbekova, Z.S.: “Suşnost vzaimodeystviya Rossiyskoy imperii i kavkazskoy tsivilizatsii s pozitsii kontseptsii orientalizma”, **İstoriçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mısl**, 2012, s. 197-201.
- Gammer, Moşe: **Şamil. Musulmanskoje soprotivleniye tsarizmu. Zavoyevaniye Çeçni i Dagestana**, Moskva, Kron-Press, 1998.
- Gatagova, L.S.: “Obraz Kavkaza v russkom obşçestvennom soznanii: do i posle L.N. Tolstogo”, **Seminar "Lev Tolstoy. 100 let posle uhoda iz Yasnoy Polyani"**, Helsinki, 23-24/03/2011, s. 58-71.
- Gaytukayev, Kazbek: “Dve tendentsii v izobrejenii Kavkaza v russkoy literature”, **Vaynah. Yejemesyaçniy literaturno-hudojestvenniy jurnal. № 6**, (Çevrimiçi) 16 09 2013, <http://j-vaynah.ru/kazbek-gajtukaev-dve-tendentsii-v-izobrazhenii-kavkaza-v-russkoj-literature>, 17 Haziran 2013.
- Gerasimov, İ.: “Obnovleniye Rossiyskoy imperii i paradoksı orientalizma”, **Ab Imperio**, № 1, 2002, 2002, s. 241–242.
- Gnediç, N.İ.: **Russkaya virtualnaya biblioteka**, (Çevrimiçi) <http://www.rvb.ru>, 05 Ekim 2015.
- Goldman, R.P.: “Indologies: German and Other”, **Sanskrit and 'Orientalism': Indology and Comperative Linguistics in Germany, 1750-1958**, Ed. by Park, P.K.J., SarDesai, D.R McGetchin D.T., New Delhi, Manohar, 2004.
- Gordin, Y.A.: “Russkiy çelovek i Kavkaz”, **Kultura i obşçestvo. Almanah Fonda im. D.S. Lihaçeva**, Vıp. 2-3, Peterburg, 2006, s. 112-131.
- Gorşenina, Svetlana: “Mnogolikiy vostok russkogo hudojestvennogo orientalizma (XVIII - naçalo XX veka)”, **Kulturniye tsennosti. Mejdunarodniy yejegodnik 2004-2006. Tsentralnaya Aziya v proşlom i nastoyaşçem**, Ed. R.G. Muradov, Peterburg, FilFak SPb Gos Un., 2008, s. 61-76.
- Greenleaf, Monica: **Pushkin and Romantic Fashion: Fragment, Elegy, Orient, Irony**, Stanford, Stanford University Press, 1997.
- Grekov, V.N., “Şişkov A.A.: biobibliografiçeskaya spravka”, **Ruskiye pisateli. Biobibliografiçeskiy slovar**, T. 2, Ed. P.A. Nikolayeva, Moskva, Prosveşçeniye, 1990, s. 409-411.

- Griboyedov, A.S.: “Hişçniki na Çegeme”, **Soçineniya**, Moskva, Hud. lit., 1988
- : “Pismo k izdatelyu”, **Soçineniya**, Moskva, 1956, s. 399-401.
- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 2-h tomah, Peterburg, 1999.
- : **Sobraniye soçineniy v 2 t.**, Ed. M.P. Yerebin, Moskva, 1972.
- : **Sovetskaya Entsiklopediya**, 1973-1982, T. 4, GAAGADVİN, 1963, (Çevrimiçi) <http://griboedov.lit-info.ru>, 25 Şubat 2014.
- Grigoryev, A.A.: “Vzglyad na russkuyu literaturu so smerti Puşkina”, **Literaturnaya kritika**, Moskva, 1967, s. 148-162.
- Grossman, L.P.: **Lermontov i kulturi Vostoka**, T. 43-44, Literaturnoye nasledstvo, Moskva, 1941.
- Grot, Y.: **Soçineniya Derjavina s obyasnitelnimi primeçaniyami**, SPb, İzd. İmp. Akademii nauk, 1864.
- Guins, George C.: “Russia's Place in World History”, **Russian Review**, 22, № 4, 1963.
- Gukovski, G.A.: “Derjavin – poet grajdanin”, **Russkaya literatura XVIII veka**, Moskva, Aspekt Press, 1999.
- : **Puşkin i russkiye romantiki**, Moskva, İnrada, 1995.
- Gulyayeva, N.A.: **Russkiy romantizm**, Ed. N.A. Gulyayeva, Moskva, 1974.
- Guzenina, S.V.: “K voprosu o formirovanii obraza vostoka v Rossii”, **Docme**, (Çevrimiçi) 2011, <http://www.docme.ru/doc/810191/k-oprosu-formirovaniya-obraza-vostoka-v-rossii>, 26 Eylül 2013.
- Güenal, Zeynep: “Senkovski'nin Gözüyle Osmanlı Kültürü ve İstanbul”, **Littera Edebiyat Yazıları**, Sayı 9, 1999, s. 11-12.
- Hatipoğlu, Gülden: “İrlanda: Edebiyat Politikaları ve Kimlik Retoriği”, **Doğu Batı**, Etnisite, Sayı 44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 173-192.
- Haumant, Emile: **Puşkin'in Yaşamöyküsü**, Çev. Attila Tokatlı, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 1998.
- Hauser, Arnold: **Sanatın Toplumsal Tarihi**, Çev. Yıldız Gölönü, 2 Cilt, Cilt 2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.

- Haybulayeva, N.M.: “Formirovaniye obraza Kavkaza i kavkaztsev v russkoy publitsistiçeskiy literature XIX veka”, **2th International Symposium “Contemporary Issues of Literary Criticism” Volume II**, Tbilisi, Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, 2009, pp. 435-439.
- Hegel: **Tarih Felsefesi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2016.
- : “Tarihte Akıl: Tarih Felsefesine Bir Giriş”, **Alman İdealizmi II - Hegel**, Ed. Güçlü Ateşoğlu, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2013, s. 59-78.
- Hegel, Georg W.F.: **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2004.
- Hentsch, Thierry: **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, Çev. Aysel Bora, İstanbul, Metis, 2008.
- Herder, J.G.: **Philosophical Writings**, Ed. by Michael N. Forster, London, Cambridge University Press, 2002.
- Hobsbawm, E.: **Sermaye Çağı**, Çev. B.S. Şenel, Ankara, Dost Yayınları, 1995.
- Hobson, J.M.: **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev. E. Ermert, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Hodanen, L.A.: **Mif v tvorçestve russkih romantikov**, Tomsk, 2000.
- : **Poetika Lermontova. Aspekti mifopoetiki**, Kemerovo, Kemerovskiy gos. un., 1995.
- : “Kulturniy kontsept “Kavkaz” i ego tekstoobrazayuşçaya rol v tvorçestve A.S. Puşkina i M.Y. Lermontova”, **Sibirskiy filologičeskiy jurnal**, № 4, 2015, s. 47-57.
- İnanır, Emine: “Rus Edebiyatında 'Slavcılık Düşüncesi’”, **Litera 16**, 2004, s. 121-135.
- : **P.A. Tolstoy'un Avrupa Gezi Notları'nda 'Ben' ve 'Öteki' Konusu**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.
- İsmayılov, Meşdi: “Rus Entelijansiyasının Doğu Algısı: Başlangıcından Avrasyacılığa Kadar”, **Doğu Batı**, Ankara, Şubat-Mart-Nisan 2012, s. 237-252.

- Jdanov, Y.A.: “Kavkaz v traditsiyah russkoy kulturi”, **Biblioteka Gumer - Gumanitarniye nauki**, (Çevrimiçi) 2011, [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Gdan_Kavkaz .php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Gdan_Kavkaz.php), 18 Aralık 2013.
- Jersild, Alan L.: **Orientalism and Empire: North Caucasus Muslim Peoples and Georgian Frontier, 1845-1917**, Montreal, 2002.
- Jirmunski, V.M.: **Bayron i Puşkin**, Leningrad, Nauka, 1978 (1924).
- Jukovski, V.A.: "K Voyeykovu", **Sobraniye soçineniy v 4-h tomah**, T. I, Stihotvoreniya, Moskva - Leningrad, Gos. izd. hudojestvennoy literaturi, 1959.
- Juravleva, A.İ.: “Russkaya klassika kak natsionalnaya mifologiya”, **Lermontov v russkoy literature. Problemi poetiki**, Moskva, 2002, s. 249-267.
- Juravleva, O.A.: **Fenomen Kavkaza v rossiyskoy literature i publitsistike poslednih desyatiletiiy**, dis., Maykop, Adigeyskiy gos. un., 2009.
- Kaganoviç, S.L.: “Vostoçnyy romantizm i russkaya romantiçeskaya poeziya”, **Kontekst**, Moskva, 1982, s. 192-222
- Kanunova, F.Z.: **A.A. Bestujev-Marlinski: Kavkazskiye povesti**, Sankt-Peterburg, Nauka, 1995.
- Karamzin, N.M.: “Predisloviye”, **İstoriya gosudarstva Rossiyskogo**, Peterburg, 1818-1829, s. 1-13.
- Kasumova, M.Y.: “İssledovaniye Vostoka hudojestvennimi sredstvami v janre puteşestviya”, **Mejdunarodny nauçno-issledovatel'skiy jurnal**, № 3-2 (34), Yekaterinburg, 2015, s. 74-81.
- Katenin, P.A. : “Kavkazskiye gori”, **Russkaya poeziya**, (Çevrimiçi) <http://russian-poetry.ru/Poem.php?PoemId=12130>, 12 Ekim 2015.
- : “Knyajna Miluşa”, **Soçineniya Pavla Katenina**, SPb, Tipografiya H. Gintse, 1834.
- Kavak, Semiha: “Doğu Motiflerinin Batı'daki Ayak İzleri”, (Çevrimiçi) 01.05.2011, [http://www.edebistan.com/index.php/semihakavak /dogu-motiflerinin-batidaki-ayak-izleri](http://www.edebistan.com/index.php/semihakavak/dogu-motiflerinin-batidaki-ayak-izleri), 20 Mayıs 2014.

- Kaya, Sezgin: “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihi Gelişimi”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, 2010, s. 41-77.
- Keyman, F.,:
M.Mutman,
M.Yeğenoğlu **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1999.
- Kolesnikova, M.Y.: **İzuçeniye Severnogo Kavkaza v Rossii vo vtoroy polovine XVIII - načale XX v.**, Stavropol, 2011.
- Kosellck, R.: **İlerleme**, Çev. M. Özdemir, Ankara, Dost Yayınları, 2007.
- Kosven, M.O.: **Etnografiya i istoriya Kavkaza**, Moskva, İzd. vostoçnoy literaturı, 1961.
- : "Materialı po istorii etnografiçeskogo izuçeniya Kavkaza v russkoy nauke", **Kavkazskiy etnografiçeskiy sbornik**, Moskva, 1955, s. 255-169.
- Kotlyarevski, N.A.: **Aleksandr Aleksandreviç Bestujev: Yego jizn i literaturnaya deyatelnost**, Stavropol, SGU, 2010.
- Koyre, Alexander: **19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, Çev. İzzet Tanju, İstanbul, Belge Yayınları, 1994.
- Kubaçeva, V.N.: “Vostoçnaya' povest v russkoy literatüre XVIII – načala XIX veka”, **XVIII vek**, Vıp. 5, Moskva, Nauka, 1962, s. 296-310.
- Kuçkin, V.A.: “Russkiy puteşestvennik v Azerbaycane v pervoy polovine XV veka”, **Voprosı istorii**, № 3, 1965, s. 202-210.
- Kula, Onur Bilge: **Avrupa'da Oryantalizmin Felsefi ve Yazınsal Kaynakları: Said'in 'Oryantalizm'ine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme**, (Çevrimiçi) <http://www.fotografya.gen.tr/TR/belge/1-322/onur-bilge-kula.html>, 5 Mayıs 2014.
- : **Batı Edebiyatında Oryantalizm I**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- : **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kuleşov, V.İ.: **Puşkin**, Çev. Birsen Karaca, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2000.

- Kumahov, M.A.: **Adıgskaya (Çerkesskaya) Entsiklopediya**, Moskva, Fond im. B.H. Akbaşeva, 2006.
- Kumar, K.: **Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çev. M. Küçük. Ankara, Dost Yayınları, 1995.
- Kurilov, A.S.: **İstoriya romantizma v russkoy literature: Vozniknoveniye i utverjdeniye romantizma v russkoy literature (1790-1825)**, Moskva, 1979.
- Kustov, V. : **Prityagatelny Kavkaz, Sbornik rasskazov**, Stavropol, YURKİT, 2015
- Kühelbeker, V.K.: **İzbranniye proizvedeniya v 2 tomah**, Moskva-Leningrad, 1967.
- Kvinitsiya, İ.İ.: **Abhaziya v russkoy literature**, İzd. Alaşara, Suhumi, 1982.
- Laruelle, Marlene: “The Orient in Russian Thought at the Turn of the Century”, **Russia Between East and West-Scholarly Debates on Eurasianism**, Ed. by Dmitry Shlapentokh, Leiden, 2007, pp. 13-24.
- Latouche, Serge: **Dünyanın Batılılaşması**, Çev. Temel Keşoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Layton, Susan: “Literature And Empire: Scholar Susan Layton Discusses Russia's 'Literary Caucasus’”, **Radio Free Europe - Radio Liberty**, (Çevrimiçi) 13 Kasım 2011, http://www.rferl.org/content/literature_empire_scholar_susan_layton_discusses_russia_literary_caucasus/24389678.html, 7 Mayıs 2014.
- : **Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Leontyev, K.N.: “Vizantizm i Slavofilstvo”, **Rossiya glazami russkogo: Çadayev, Solovyev, Leontyev**, Moskva, Nauka, 1991, s. 171-296.
- Lermontov, M.Y.: “Kavkazets. Primeçaniya”, **Velikiye İyudi**, (Çevrimiçi) <http://www.lermontov.velchel.ru>, 3 Temmuz 2016.
- : **Özgürlüğün Son Oğlu - Poemalar**, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.

- : **Polnoye sobraniye soçineniy v 5 t.**, Moskva-Leningrad, Academia, 1935-1937.
- : **Profil**, Haz. Kayhan Yükseler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- : **Soçineniya v 6 t.**, Moskva-Leningrad, İzd. AN SSSR, 1955.
- : **Zamanımızın Bir Kahramanı**, Çev. Ergin Altay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Lewis, Bernard: “Oryantalizm Sorunu”, **Oryantalizm: Tartışma Metinleri**, Ed. Aytaç Yıldız, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2007, s. 217-245.
- Lihaçev, D.S.: “Zametki o russkom”, **İzbranniye soçineniya**, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1984.
- Listov, V.S., “K istolkovaniyu stihotvoreniya Puşkina «Stambul gyaurı nınçe slavyat»“, **Seriya literaturı i yazıka**, Tom 55, № 6, 1996, s. 41-46.
- Lomonosov, M.V.: M.V. Lomonosov, “Oda na den vosşestviya na prestol Yeya veličestva Gosudarını İmperatrıtı Yelisavetı Petrovını 1748 goda”, **Stihotvoreniya**, Ed. Y.N. Lebedeva, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1984.
- Lotman, Y.M.: “Problema Vostoka i Zapada v tvorçestve pozdnego Lermontova”, **Lermontovskiy Sbornik**, Leningrad, 1985, s. 5-22.
- : **Puşkin: Biografiya pisatelya**, Peterburg, İskusstva, 2003.
- Maharadze, N.A.: **Russkaya gazeta na Kavkaze v 40-50-e godı XIX veka**, Tiflis, 1984.
- Malahov, V.S.: “Orientalizm po-russki”, **Russkiy jurnal**, 2003, okt. 24, s. 150-151.
- Mamedov, Ş.F.: **Mirza - Fatali Ahundov**, Moskva, Mısl, 1978.
- Manuylov, V.A.: “Povest L. N. Tolstogo ‘Hacı Murat’”, **L. N. Tolstoy, Hacı Murat**, Gos. izdvo det. lit., Min. prosv. RSFSR, Leningrad, 1962, s. 212-213.

- : **Roman M.Y. Lermontova “Geroy našego vremeni”:**
Kommentari, Leningrad, Prosveşçeniye, 1975.
- Markelov, N.V.: **Pogovorim o burnih dnyah Kavkaza**, Moskva, Gelios ARV, 2006.
- Martens, F.F.: **Rossiya i Angliya v Sredney Azii**, SPb, 1880.
- Merinski, A.M.: “Vospominaniye o Lermontove”, **Ateney**, № 48, 1858.
- Minayev, İ.P. **Sbornik statey**, Moskva, 1967.
- Mitchell, Thomas: **Iconology: Image, Text, Ideology**, Chicago & London, The University of Chicago Press, 1986.
- Modebadze, İ.İ., T.G. Megrelişvili: “Vospriyatiye Kavkaza russkim romantiçeskim soznaniyem: ot istokov k sovremennosti”, **Literatura v dialoge kultur - 5. materialı mejdunarodnoy konferentsii**, Rostov-na-Donu, 2007, s. 38-49.
- Montesquieu: **Kanunların Ruhı Üzerine**, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul, Seç Yayın Dağıtım, 2004.
- Moore, Thomas: **The Life, Letters and Journals of Lord Byron**, London, 1920.
- Mordoçenko, N.İ.: “Lermontov v otsenkah Belinskogo”, **Belinski V.G., M.Y. Lermontov: Stati i retsenzii**, Leningrad, OGİZ: Gos. izd-vo, Hudoj. lit, 1941, s. 3-22.
- Muhametşina, R.F.: “İslamskiy Vostok v russkoy literature (istoki, traditsii, vzaimodeystviye)”, **Musulmane Povoljya**, (Çevrimiçi) 12 04 2012, <http://www.muslims-volga.ru/?id=605>, 24 Ocak 2014.
- : “Russkaya literatura v kontekste islamskogo vostoka (istoki, traditsii, vzaimodeystviye)”, **Filologiya i obrazovaniye: ot Lomonosova do naših dney. Materialı vserossiyskoy nauçno-praktičeskoj konferentsii s mejdunarodnim uçaştiyem, posvyaşç. 33-letiyu M.V. Lomonosova**, Yakutsk, İzdatelskiy SVFU, 2012, s. 108-111.
- Murti, K.P.: **India: The Seductive and Seduced "Other" of German Orientalism**, Westport CT, Greenwood Press, 2001.
- Nahya, Nilüfer Z.: “İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar”, **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi**, C 1(1), 2011, s. 27-38.

- Narejny, V.T.: "Çerniy god, ili Gorskiye knyazya", **Romanı i povesti, soçineniya Vasiliya Narejnogo**, Peterburg, İzd. Smirdinım, s. 46-58.
- Neumann, I.B.: **Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.
- Nikitin, S.A.: "Memuarı. Dnevnikı", **İstočnikovedeniye istorii SSSR. XIX vek**, Moskva, OGİZ, 1940.
- Nogmov, Ş.B.: **Kabardinskiy folklor**, Moskva-Leningrad, 1936.
- Odoyevski, A.İ.: **Stihotvoreniya**, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1982.
- Ogarev, N.P.: **İzbranniye sotsialno-politiçeskiye i filosofskiy proizvedeniya**, v 2 t., Ed. M.T. İovçuk, N.G. Tarakanova, Moskva, Gospolitizdat, 1956.
- Okumuş, Ali: "Doğu ile Batı Arasında Oryantalizm Dikotomisi ve Edward Said", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Genç Araştırmacılar Özel Sayısı**, Aralık 2010, s. 15-26.
- Olçay, Türkan: "19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Romantizm Üzerine", **Atatürk Ün. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Dergisi**, Sayı 18, 2008, s. 367-381.
- : **Rus Edebiyatında Doğalcı Okul**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2003.
- Opulskaya, L.: "Hudojestvennoye Yevangeliye ot Lva Tolstogo", **Tolstoy L. N., Bojeskoye i çeloveçeskoye, Proizvedeniya, 1903-1910 gg.**, Panorama, Moskova, 1994.
- Orlov, V.N.: "Polonski", **İstoriya russkoy literaturı: V 10 t., T. 8**, Literatura şestidesyatı godov, Ç. 2, Moskva-Leningrad, AN SSSR, İn-t rus. lit., 1956.
- Ortaylı, İlber: **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2004.
- Oşçepkov, A.R.: "Novella Ksavye de Mestra «Plenniki Kavkaza»", **Jurnal «Znaniye. Ponimaniye. Umeniye»**, № 5, 2008, (Çevrimiçi) www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/5/Oshchepkov, 12 Mart 2015.
- Ozick, Cyntia: "Önsöz (2006)", **Kazaklar**, Lev Tolstoy, Çev. Leyla Soykut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 5-20.

- Özlem, Doğan,: **Tarih Felsefesi. Seçme Metinler**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2013.
- Papaskir, A.L.: “P.P. Kamenski i ego povest 'Keliş-Bey’”, **Abhaziya v russkoy proze XIX stoletiya**, Suhum, İzd. Abhazskiy gos. un., 2010, s. 39-64.
- Papşu, Murat: “Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya”, **Atlas Tarih, 150. Yılında Kafkas Göçü (Özel Sayı)**, Sayı 24, 2013, s. 8-19.
- Parla, Jale: **Byron, Lamartine ve Doğu**, (Çevrimiçi) 06.09.1993, <http://www.halksahnesi.org/1993/09/06/byron-lamartine-ve-dogu-jale-parla>, 21 Mart 2014.
- : **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Paşuto, V.T.: **Vneşnyaya politika Drevney Rusi**, Moskva, 1968.
- Poleayev, A.İ.: **Entsiklopediya Brokgauza i Efrona**, (Çevrimiçi) <http://polezhaev.ouc.ru/kratkaya-spravka.html>, 10 Aralık 2014.
- : **Stihotvoreniya**, Moskva, 1976.
- Polevoy, N.A.: **İstoriya russkogo naroda**, v 3 t., Moskva, 1997.
- Polonski, Y.P.: **Biblioteka poezii**, (Çevrimiçi) <http://polonskiy.ouc.ru>, 17 Kasım 2014.
- : **Stihotvoreniya**, Ed. Y.V. Yermilova, Moskva, Sovetskaya Rossiya, 1981.
- : **Stihotvoreniya. Poemi**, Moskva, Pravda, 1986.
- : **Polnoye sobraniye stihotvoreni Y.P. Polonskogo v 5 tomah**, Peterburg, İzd. A.A. Marksa, 1896.
- Poltoratski, V.A.: “Vospominaniya V.A. Poloratskogo”, **İstoriçeskiy vestnik**, 1893.
- Popov, A.: “V.K. Kühelbeker na Kavkaze”, **Stavropolye**, № 14, Stavropol, 1956, s. 142-150.
- Prokofyev, İ.İ. **Zapiski russkih puteşestvennikov XVI-XVII vv.**, Moskva, 1988.

- Proskurin, O.A.: “Kavkazskiy plennik: Kommentarii”, **A.S. Puşkin: Soçineniya. Vıp. 1, Poemı i povesti**, Ed. Devid M. Beta, Moskva, 2007, s. 207-218.
- Puşkin, A.S.: **Poemalar**, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 4 t., Moskva-Leningrad, 1949.
- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 19 t., Moskva, Voskresenye, 1994-1997.
- : **Seçme Şiirler**, Çev. Halûk Madencioğlu, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1998.
- : **Seviyordum Sizi - Seçme Şiirler**, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006
- : **Sobraniye soçineni v 10 tomah**, Moskva, İzd. Pravda, 1981.
- Patrakova, V.F.: “Kavkazskaya voyna v obşçestvennom soznanii Rossii pervoy treti XIX veka”, **Esse quam videri: Pamyati Y.İ. Serogo (1922-1986)**, Rostov n/D, 2003, s. 133-147.
- Rachewiltz, I. de.: **Papal Envoys to the Great Khans (Great Travellers)**, London, Penguin, 1983.
- Radişçev, A.N.: **Polnoye sobraniye soçineniy**, Moskva–Leningrad, İzd. Akademiya nauk SSSR, 1938.
- Ram, Harsha: **The Imperial Sublime: A Russian Poetics of Empire**, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 2006.
- Remnev, A.V.: “Rossiyskaya vlast v Sibiri i na Dalnem Vostoke: Kolonializm bez Ministerstva koloniy – Russkiy 'Sonderweg'?”, **Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossiyskoy imperii**, Ed. Ricarda Vulpius, Aleksey Miller, Martin Aust, Moskva, Novoye literaturnoye obozreniye, 2010, s. 150-173.
- Revyakin, A.İ.: **İstoriya russkoy literaturı XIX veka, pervaya polovina**, Moskva, Prosveşçeniye, 1977.
- Riasanovsky, N.V.: “Asia Through Russian Eyes”, **Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples**, Ed. by Wayne S. Vuchinich, Stanford University Press, 1972, s. 3-29.

- Romanenko, S.M. **Kavkazskiy mif v russkom romantizme i ego evolyutsiya v tvorçestve Y.P. Polanskogo**, Tomsk, Tomskiy gos. un., 2006.
- Romanovski, D.İ.: **Kavkaz i Kavkazskaya voyna**, Moskva , 2004 (1860).
- Rozen, Y.A.: **Zapiski dekabrista**, Peterburg, 1907.
- Rubies, J.P.: “Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu”, **Journal of Early Modern History**, № 9 (1-2), 2005, pp. 109-180.
- Rusanova, M.A.: **A.S. Griboyedov i sufii**, Novosibirsk, Novosibirskaya gos. konservatoriya (akademiya) im. M.İ. Glinki, 2003.
- Ryaguzova, L.N.: “Romanı A.A. Şişkova “Ketevana, ili Gruzıya v 1812 godu” i M.Y. Lermontova “Geroy našego vremeni”: istoriko-literaturnıye paralleli”, **Lermontov v istoričeskoj sudbe narodov Kavkaza: Sbornik nauç. st.**, Krasnodar, Ekoinvest, 2014, s. 156-167.
- Sahni, Kalpana: **Crucifying the Orient: Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia**, Bangkok, White Orchid Press, 1997.
- Said, Edward W.: **Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları**, Çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge, 2000.
- Sarkisyanz, Emanuel: "Russian Attitudes Toward Asia", **Russian Review**, XIII/4. Kansas, 1954, pp. 26-38.
- Scotto, Peter: “Prisoners of the Caucasus: Ideologies of Imperialism in Lermontov's 'Bela’”, **Publications of the Modern Language Association of America (PMLA)**, March 1992, pp. 246-260.
- Semenov, L.P.: **Lermontov na Kavkaze**, Pyatigorsk, Orconikidzevskoye kray.izd, 1939.
- : **Lermontovskiy tekst. İssledovaniya 1900-2007 godov. Antologiya v dvuh tomah**, Stavropol, 2007.
- Sergeyenko, A.: “Hacı Murat: Neizdannıye tekstı”, **L.N. Tolstoy**, kn. I., Moskva, İzd-vo AN SSSR, 1939, s. 517-565.

- Sergeyev, S. : “Vosstanovleniye svobodı. Demokratiçeskiy natsionalizm dekabristov”, **Voprosı Natsionalizma**, № 2, 2010, s. 21-32.
- Serova, M.İ.: **Dekabristı na sredney Kubani i v Armavire**, Armavir, 2000.
- Serova, M.İ.,:
B.A Trehbratov **Dekabristı v kubanskoy ssilke**, Krasnodar, Traditsiya, 2008.
- Sidorova, O.G.: **Britanskiy postkolonialniy roman posledney treti XX veka v kontekste literaturı Velikobritanii**, Yekaterinburg, İzd-vo Ural. un, 2005.
- Slezkin, Y.: “Yestestvoispıtateli i natsii: ruskiye uçeniye XVIII v. i problema etniçeskogo mnogoobraziya”, **Rossiyskaya imperiya v zarubejnoj istoriografii: antologiya**, Moskva, Novoye izd., 2005, s. 120–154.
- Smirenski, B.V.: “Prodelki na Kavkaze”, **Pero i maska**, Moskva, 1967.
- Smith, Adam: **Ulusların Zenginliği**, Çev. Metin Saltoğlu, Ankara, Palme Yayınları, 2011.
- Solovyev, S.N.: **Çteniya i rasskazi po istorii Rossii**, Moskva, 1989.
- Solovyev, S.M.: **Soçineniya**, v 18 t., Moskva, Golos, 1993.
- Solovyev, V.S.: “Russkaya İdeya”, **Russkaya İdeya, Antologiya**, Moskva, Respublika, 1992, s. 185-204.
- Soplenkov, S.V.: **Doroga v Arzrum. Rossiyskaya obşçestvennaya misl o Vostoke (pervaya polovina XIX veka)**, Moskva, İzdatelskaya firma “Vostochnaya literatura”, RAN, 2000.
- Stennik, Y.V.: **Janr tragedii v russkoy literature. Epoha klassitsizma**, Leningrad, Nauka, 1981.
- Sunar, Lütfi: “XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 14. Sayı, 2007, s. 57-80.
- : “Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, Sayı 24, 2012, s. 59-82.
- Sverdlov, M.B.: **M.V. Lomonosov i stanovleniye istoriçeskoy nauki v Rossii**, SPb, Nestor-İstoriya, 2011.

- Şaduri, V.S.: **Dekabristskaya literatura i gruzinskaya obşçestvennost**, Tbilisi, 1958.
- : **Drug Puşkina Şişkov i ego roman o Gruzii**, Tbilisi, Zarya Vostoka, 1951.
- Şevçenko, O.M.: “Ksenofobiya v istorii Rossii: Faktori formirovaniya i dominiruyuşçiyeye vidi”, **İstoriçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mısl**, № 5 (21), 2013, s. 322-326.
- Şişkov, A.A.: **Poeti 1810-1830 gg.**, v 2 t.. Leningrad, 1972.
- Taşar, M. Murat: “Batının Kendi Kimliğini İnşa Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın ve Harem”, **Milli Saraylar: Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi, Harem Sayısı**, 08 2011, s. 153-176.
- Tavernier, J.: **Travels in India**, London&New York, Mac-millan and Co., 1889.
- Thompson, Ewa M.: **Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism (Contributions to the Study of World Literature)**, Greenwood Press, 2000.
- Tolstoy, L.N.: “1851 g., dekabrya 23. Tiflis”, **İzbranniye pisma 1842-1881 godı**, (Çevrimiçi) <http://www.croquis.ru/504.html>, 28 Eylül 2016.
- : “Hacı-Murat”, **Sobraniye soçineni v vosmi tomah**, T. 7, Moskva, Leksika, 1996.
- : **Hacı Murat: Neizdanniye teksti**, Ed. A. Sergeyenko, kn. I., AN SSSR, İn-trus. lit., Moskva, izd-vo AN SSSR, 1939, s. 517-565.
- : **Hacı Murat**, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- : **Kafkas Tutsağı**, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015 (3. Basım).
- : “Kavkazskiy plennik” **Sobraniye soçineniy v 22 tomah**, T. 10, Povesti i rasskazı, 1872-1886, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1978-1985, s. 208-230.
- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 100 t., Moskva, Nauka, 2002.

- : **Polnoye sobraniye soçineniy**, v 90 t., Yubileynoye izdaniye (1828-1928), Moskva-Leningrad, Gos. izd, 1928-1964.
- : **Povesti i rasskazi, 1857-1863**, Moskva, Hud. lit, 1979.
- : **Sobraniye soçineniy v 22 t.**, Moskva, Hudojestvennaya literatura, 1984.
- Troyat, Henri: **Tolstoy**, Çev. Z. Canan Özatalay, Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Tunimanov, V.A.: “Kavkazskiye povesti L.N. Tolstogo”, **Slavonic Studies**, № 3-4 (Special Issue), Sapporo, 1999.
- Turner, Bryan S.: **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul, Anka Yayınları, 2003.
- Ulağlı, Serhat: **İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2006.
- Urgan, Mina: **İngiliz Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010 (6. Baskı).
- Uruşadze, A.T.: “Formirovaniye obraza Kavkaza v rossiyskoy obşçestvennoy misli (konets XVIII v.– seredina XIX v.)”, **Nauçno-kulturoloğičeskiy jurnal**, № 7 (280), (Çevrimiçi) 22.05.2012, [http://www.relga.ru/Environ/ WebObjects](http://www.relga.ru/Environ/WebObjects), 17 Haziran 2012.
- : “Svoi ili çujiye? Gruziya i gruzını glazami rossiyskih ofitserov i činovnikov (Pervaya polovina XIX v.)”, **Uralskiy istoričeskiy vestnik**, 2015, s. 116-122.
- Usmanov, S.M.: **Vostok v obşçestvenno-politiçeskom soznanii russkoy intelligentsii XIX - načala XX vekov**, İvanovo, 2000.
- Uspenski, B.A.: “Puşkin i Tolstoy: tema Kavkaza”, **İstoriko-filoloğičeskiye oçerki**, Moskva, Yazıki russkoy kulturu, 2004.
- Valensi, Lucette: **Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu**, Çev. Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
- Vatsuro, V.E.: “Lermontov”, **İstoriya vseмирnoy literaturı**, T. 6, Moskva, 1989, s. 360-369.
- Venturi, F.: “Oriental Despotizm”, **Journal of the History of Ideas**, No. 24 (1), 1963, s. 133-142.

- Vepreva, İ.T.: **Yazıkovaya refleksiya v postsovetskuyu epohu**, Yekaterinburg, İzd. Ural. un, 2003.
- Veydenbaum, Y.G.: **Kavkazskiye etyudi: issledovaniya i zametki**, Tiflis, Tsentralnaya knijnaya trgovlya, 1901.
- Vikeri, U.: “Zagadoçnaya pometa Puškina”, **Vremennik Puşkinskoy komissii (1977)**, Leningrad, 1980.
- Vinogradov, B.S.: “L.N. Tolstoy na Severnom Kavkaze”, **Ruskiye pisateli v našem kraye: Sb. statey**, Grozni, 1958, s. 68-112.
- Viskovatov, P.A.: **Mihail Yuryeviç Lermontov: Jizn i tvorçestvo**, Moskva, 1891.
- : “Biografiya, sost. P.A. Viskovatovım (1889)”, **Soçineniya**, Ed. P.A. Viskovatov, T. 6, Moskva, 1891.
- Vulpius, Ricarda: “Vesternizatsiya Rossii i formirovaniye rossiyskoy tsivilizatorskoy missii v XVIII veke”, **Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossiyskoy imperii (1700-1917)**, Ed. Ricarda Vulpius, Aleksey Miller, Martin Aust, Moskva, Novoye literaturnoye obozreniye, 2010, s. s.14-29.
- Vyazemski, P.A.: “Pismo k A.İ. Turgenevu”, **Polnoye sobraniye soçineniy kn. P.A. Vyazemskogo**, T. II, Sankt-Peterburg, 1878-1886
- Walicki, Andrzej: **Rus Düşünce Tarihi - Aydınlanmadan Marksizme**, Çev. Berna Ülner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Wallerstein, I.: **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- : **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. N. Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 1992.
- Wehrschutz, C.F.: “Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık”, **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, Ed. Erol Göka, Murat Yılmaz, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1998, s. 23-40.
- Wellek, René:
Austen Warren: “İmge, Eğretileme, Simge, Mit”, **Yazın Kuramı**, Çev. Yurdanur Salman, Suat Karantay, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983.
- Yakuboviç L.A.: **Ruskaya poeziya**, (Çevrimiçi) <http://ruspoeti.ru/aut/lu-yakubovich>, 19 Ekim 2015.

- Yemelyanova, İ.N.: “Tolstoy L.N. i Kavkaz”, **Rostovskaya oblastnaya biblioteka imeni V.M. Veliçkinoy**, (Çevrimiçi) http://www.rodbv.ru/literary-ethnography/russian_writers/l_n_tolstoy_and_caucasus, 14 Mayıs 2016
- Yerohina, Y.A.: “İdeyi prosveşçeniya i obraz Rossii v geografii moderna”, **Vestnik NGU**, Seriya: Filosofiya, Tom 9, vıp. 4, Novosibirsk, 2011, s. 72-77.
- Yusufov, R.F.: **Dagestan i russkaya literatura kontsa XVIII i pervoy polovini XIX v.**, Moskva, Nauka, 1964.
- Zaharov, V.A.: “Lermontov i Kavkaz – rojdeniye temi”, **Kavkaz v rossiyskoy politike: istoriya i sovremennost. Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, MGİMO(U) MİD Rossii, 16-17 maya 2006 g.**, Moskva, 2007, s. 95-107.
- Zamyatin, D.N.: **Kultura i prostranstvo: modelirovaniye geografiçeskih obrazov**, Moskva, Znak, 2006.
- Zenkovski, V.V.: **Russkiye msliteli i Yevropa**, Moskva, Respublika, 1997.
- Zisserman, A.L.: **Dvadtsat pyat let na Kavkaze (1842-1867)**, v 2 t., Sankt-Peterburg, Tipografiya A.S. Suvorina, 1879.

ÖZGEÇMİŞ

15 Kasım 1967 tarihinde Eskişehir’de doğan Murat Topçu 1988 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı programından mezun olmuştur. 2003-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde yüksek lisans öğrenimini tamamlamış olan Topçu’nun yüksek lisans tez konusu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nin Demografik Yapısı’dır.

2009 yılında İstanbul Üniversitesi doktora programına kaydolmuş ve 2016 yılı Kasım ayında mezun olmuştur. Doktora tezinin konusu “19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Kafkasya İmgesi”dir.

2009 yılında Rusça öğretmeni olarak görev yaptığı Türk Silahlı Kuvvetleri’nden emekli olmuş ve Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Rusça Mütercim-Tercümanlık Anabilimdalı’nda akademik faaliyetlerini sürdürmektedir.